

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1987 **2** letnik 41

ZČ, Ljubljana, 41, 1987, številka 2, strani 203–390 in VII–XIV

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
Dušan Kos (tehnični urednik)
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. 6. 1987.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), Cvetka Puncer-Vode (angleščina), Janez Šumrada (angleščina), Medita Šetine (nemščina), Irena Vilfan-Bruckmüller (nemščina), Vinko Šribar (nemščina), Rajko Bratož (nemščina), Milan Pahor (italijanščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 4800 din, za društvene člane 3000 din, za društvene člane-upokojenca 2250 din, za društvene člane-študente 1500 din (vse cene za letnik 41/1987)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1600 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, julij 1987

Naklada: 1700 izvodov

KAZALO - CONTENTS - СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE - STUDIES - СТАТЬИ

Adolf Lippold, Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507	205-215
Eastern Goths and Roman Emperors from 455 till 507 Восточные готы и римские императоры с 455 по 507-ый год	
Dušan Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku	217-255
Bela krajina in the Late Middle Ages Белая Крайна в поздние средние века	
Ignacij Voje, Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva	257-264
Ransom of Friulians from Turkish Captivity Выкуп Фриулов (Фурланов) из турецкого плена	
Vinko Rajšp, Razširjenost protestantizma med socialnimi plastmi na Kranjskem	265-276
Protestantism Dissemination Among the Social Strata in Carniola Распространение протестантизма среди социальных слоев в Крайнской	
Maja Žvanut, Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju	277-283
Libraries in Carniola in the 16 th Century Библиотеки в Крайнской в 16-ом столетии	
Vasilij Melik, A. A. Aursperg in slovenski narod	285-295
A. A. Auersperg and the Slovene Nation A. A. Ауэрсберг и словенский народ	
Emil Brix, Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918. Problemi narodnostne statistike	297-308
Numerical Presence of German Nationality in South Slavonic Crown-Lands between the Years 1848-1918. Problems of Nationality Statistics Численное присутствие немцев в южнославянских герцогствах Цислитвании в годы между 1848 и 1918. Проблемы статистики по национальностям.	
Vinko Šribar, Rezultati arheoloških izkopavanj in topografskih raziskav zgodnjega srednjega veka v Furlaniji	309-312
Results of Archeological Excavations and Topographical Researches of the Early Middle Ages in Friuli Результаты археологических раскопок и топографических исследований ранних средних веков в Фриули	
Janez Šumrada, O popravilu bovške ceste na prelomu iz 14. v 15. stoletje	313-319
The reconstruction of the Bovec road at the end of the 14 th - beginning of the 15 th centuries О ремонте дороги в Бовец на переломе из 14-го в 15-ый век	
Milan Pahor, Opcije v Kanalski dolini (1939-1942)	321-328
Options in the Kanal Valley (1939-1942) Опции в Канальской долине (1939-1942)	
Pavel Bogataj, Izkušnje ob prenovi učnega načrta zgodovine v šestem razredu osnovne šole	329-333
Experiences with the Reformed Curriculum of History Lessons in the Sixth Class of Elementary School Опыт при реконструкции учебного плана по истории в шестом классе начальной школы	

ZAPISI - NOTES - ЗАПИСИ

Andrej Pleterski, Novi pisani viri o najstarejši slovenski zgodovini - poročilo o knjigi Bernharda Bischoffa	335-338
New Written Sources of the Oldest Slovene History - Report on the Book of Bernhard Bischoff Новые письменные источники по древнейшей словенской истории - отчет о книге Бернгарда Бишоффа	

PROBLEMI IN DISKUSIJA - PROBLEMS AND DISCOUSSION - ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

Bogo Grafenauer, Kontinuiteta v konceptu - prelom v metodologiji (seveda le v mejah koncepta)	339-342
Continuity in Concept - a Break in Methodology (only within the concept) Бесперывность в Замысле - перелом в методологии (конечно в памках замысла)	

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

Franc Škerl (Janko Prunk)	343–344
France Škerl Франце Шкерл	
France Klorčič (Ludvik Čarni)	344–346
France Klorčič Франце Клопчич	

KONGRESI IN SIMPOZIJI – CONGRESSES AND SYMPOSIA – СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Drugi francosko-jugoslovanski kolokvij zgodovinarjev; Ljubljana, 26. in 27. september 1985 (Janez Šumrada)	347
The Second French-Yugoslav Colloquium of Historians; Ljubljana, 26 th and 27 th September 1985 Второй французско-югославский колоквиум историков; Любляна, 26 и 27 сентября 1985 г.	
Simpozij o Masaryku, London, 11. do 16. decembra 1986 (Irena Gaštar Godina)	348–349
Symposium on Masaryk, London, 11 th –16 th December 1986 Симпозиум о Масарыке, Лондон, 11–16 декабря 1986 г.	
VI. Mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama: I rapporti politici e diplomatici (Ferdo Gestrin)	349–351
International Congress on Connections between the two Adriatic Coasts 6-ой международный съезд о связях между обеими адриатическими берегами	

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – КРИТИКИ И РЕЦЕНЗИИ

Theophylaktos Simokates, Geschichte (Rajko Bratož)	353–356
Lujo Margetič, Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici (Rajko Bratož)	356–364
Darja Mihelič, Piranska notarska knjiga (1284–1288) (Ignacij Voje)	365–366
Pavle Blaznik, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 (A-M) (Peter Štih)	366–367
Pavo Živković, Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV. i XV. stoljeću (Ignacij Voje)	367–369
Janko Prunk, Slovenski narodni programi (Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945) (Jurij Perovšek)	369–372
Ivan Hribar, Moji spomini, I. in II. del (Jasna Horvat)	372–374
Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici (Vasilij Melik)	374–375
Janko Pleterski, Narodi, Jugoslavija, revolucija (Janko Prunk)	376–378
Bogo Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (France M. Dolinar)	378–380
Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945 (1. knjiga: Država v državi) (Vida Deželak-Barič)	380–382
Jurij Beltram, Pomlad in Istri (Metka Gombač)	382–383
Erich Werner, Šlovenci v Porurju (Stane Granda)	383–384
M. Smiljana Kodrič – B. Natalija Palac, Šolske sestre svetega Franciška Kristusa Kralja (Andrej Vovko)	384–385
Sandi Sitar, Letalstvo in Slovenci; Herman Potočnik, Problem vožnje po vesolju (Andrej Vovko)	386–387
Argo, I. (1962)–XXV. (1986) (Jasna Horvat)	387–389
Razprave SAZU XV. (Maja Žvanut)	389–390

OBVESTILA – INFORMATION – ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestilo o IX. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije	352
--	-----

IZVLEČKI – ABSTRACTS – ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 41, 1987, 2	VII–XIV
---	---------

Adolf Lippold

VZHODNI GOTI IN RIMSKI CESARJI OD 455 DO 507

Predavanje na oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete 22. maja 1986.

»Tebe (kralj Teoderik), je od samega praga življenja napravil za častilca najvišjega Boga, življenjski nauk. Ti nikoli ne pripisuješ svojim naporom, kar je ponudil ugoden trenutek. Ti veš, da je na tebi skrb, pri Bogu pa najvišja popolnost. Ti delaš tako, da zaslužiš uspehe, ko pa jih dosežeš, jih pripišeš Stvarniku. Z močjo, budnostjo in uspešnostjo se kažeš kot vladar, z blagodušnostjo kot duhovnik.« Na to pretirano navdušeno sodbo o Teoderiku Velikem naletimo v panegiriku, ki ga je recitiral leta 507, verjetno na dvoru v Raveni, Enodij, diakon milanskega škofa in pozneje (ne pred letom 513) škof v Ticinu (Paviji).¹ Pogoj za to, da je lahko prav Enodij imel ta govor, je bil gotovo tudi ta, da se je Teoderik v rimski shizmi, razkolu med Simahom in Lavrencijem od leta 498 dalje, nedvoumno postavil na stran Simaha, ki sta ga podpirala Enodij oziroma milanski škof Lavrencij.² Teoderik, rojen v letih 451/453. (?), ki je leta 500 s tradicionalnim cesarskim ceremonialom obiskal Rim, je najkasneje od leta 501 nosil naslov »Flavius Theodericus rex« in je od okrog leta 507 veljal za cesarjevega, namestnika v Italiji in v drugih deželah, ki jim je vladal. Enodij ga označuje med drugim z naslovi »princeps venerabilis« (Panegyricus § 1), »regum maximus« (§ 5), »inclutus dominus« (§ 14), »Italiae corrector« (§ 92); on je »rex genitus« (§ 13), torej že z izvorom upravičen za kraljevsko oblast, vladar, ki bo najbrž kmalu obdarovan z dedičem prestola.³ Medtem ko uporablja Enodij v življenjepisu Epifanija (Vita Epipanii, iz časa okrog 501/504), kot je poudarila v svoji leta 1984 izdani knjigi, »Des Goths à la nation gothique« (str. 276) Suzanne Teillet, izraz »res publica« kot oznako za cesarstvo — za razliko od barbarskih kraljestev — pa nastopa »res publica« v panegiriku kot oznaka za vzhodnogotsko državo, torej sta »res publica« in vzhodnogotska država identični. Teoderik je na poziv samega Rima obnovil Rim.⁴ »Orbis domina Roma« (§ 30), »mater civitatum« je vladana po Teoderiku.⁵ Teoderik, gospodar Rima, se slavi kot zmagovalec in uspešen politik nasproti različnim, po klasičnih predstavah barbarskim, vendar v govoru ne izrecno kot barbari označenim ljudstvom (Bolgarom, Gepidom, Alamanom). Pomembno je, da se v panegiriku omenjata »Romanum nomen« ali »Romana res publica«, ne pa Rimljani. Tudi Goti se omenjajo samo dvakrat, in sicer za razlikovanje od Odoakrove vojske oziroma od Bolgarov. Niti z besedo se v tem panegiriku ne omenja rimski cesar, po čigar naročilu vlada Teoderik v Italiji. Kot tako rekoč neobstoječe nastopa tudi rimsko cesarstvo. Ta molk postane razumljiv zlasti iz enega daljšega odlomka v govoru (§ 60 ss.), v katerem se kot posebno slaven Teoderikov podvig omenja osvojitvev pokrajine Sirmiensis, ki so ji dotlej vladali Gepidi, in pohod

¹ Ennodius, Panegyricus dictus Theoderico 80; nemški prevod odlomka posreduje W. Enßlin, Theoderich der Große, München, 1947, 131. Pri datiranju in določiti kraja tega govora (ne enega ne drugega se ne da zanesljivo ugotoviti) se pridružujemo Enßlinu. Če datiramo govor na pomlad 507, moramo za njegovo razumevanje upoštevati, da je v tistem času propadlo Teoderikovo prizadevanje, da bi odvrnil frankovskega kralja Klodvika od vojne proti zahodnogotskemu kralju Alariku II., in da je bila morda že znana Klodvikova zmaga nad Alarikom. K tem dogodkom prim. Enßlin, 138 s.; A. Lippold, Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft (odslej RE), Suppl. Bd. XIII, s. v. Chlodovechus, 161 s.

² Tako, po pravici, Enßlin, 131; zmotno meni H. Wolfram, Geschichte der Goten, 1979, 404, da je Teoderik pustil spor ob strani, dokler se ta ni razrešil s smrtjo enega od nasprotnikov. Tudi za Enodija je treba opozoriti, da se v izjavah, pa tudi v molku pisca panegirika, često zrcalijo »uradna« mnenja oziroma dvorno poročanje.

³ Panegyricus 93; k izražanju upov na dediča prim. na primer D. Claude v publikaciji H. Wolfram — F. Daim, Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert, Wien 1980, 157.

⁴ »illa ipsa mater civitatum Roma juvenescit« (Paneg. 56); »te orbis domina ad status sui reparationem Roma posecat« (Paneg. 30); »ad limitem suum Romana regna remearunt« (Paneg. 69).

⁵ »agnosce (sc. Roma) clementiam domini tui« (Paneg. 48).

na tej pokrajini sosednje ozemlje ob ustju Morave (severozahodni del province Zgornje Mezije). Ta pohod, ki ga je treba datirati v leti 504 in 505, je nedvomno segel na interesno območje Bizanca.⁶ Enodij pripominja na začetku svojega, tudi iz diplomatskih in propagandističnih razlogov oziroma motivov deloma nejasnega poročila, da je bila »Sirmiensem civitas« (Sirmij, Sremska Mitrovica) »olim limes Italiae«, utrdba za varstvo Italije;⁷ »haec postea per regentium neglectum in Gepidarum iura concessit,⁸ unde cottidiana insultatio et incomposita legationum frequentia mittebantur«, to je, da so bili Gepidi pod Traserihom zatem predrzni in vsiljivi.⁹ Kot izvemo zatem, sta »nobilissimi Gothorum« Pitzia in Harduic, ki ju je končno poslal Teoderik, pregnala Traseriha in v nazaj pridobljeni deželi uredila upravo.¹⁰ Ko je podprl federata Munda, ki je iskal pomoči, je izbojeval Pitzia po Enodiju (§ 63 ss.) sijajno zmago nad Bolgari in Sabinijanu ni ostalo drugega kot sramoten umik. »Diu tu vicisti (sc. Theoderice) in universis congressibus (tuis), nunc incipies in obsequio habere victores. Interea ad litem Romanam regna remearunt: dictas more veterum praecepta Sirmiensem...«¹¹ Čeprav tega ne izreče, naj bi zanj — prav tako kakor beremo pri Kasiodorju — veljala Sirmijska Panonija (Pannonia Sirmiensis), ki jo je Italija ponovno pridobila, v spominu na nekdanjo gotsko naselitev, kot »sedes Gothorum«.¹² Če Enodij ne omenja tega, da je bil Mundo po Pitzijevem pohodu v Sirmijsko Panonijo od cesarja odpadli federat, da so bili premagani Bolgari rimski (bizantinski) zavezniki in da Sabinijan ni bil nihče drug kot cesarski vojaški poveljnik (magister militum per Illyricum) s tem imenom,¹³ je ta molk morda slučajen, še verjetneje pa moremo videti v tem bolj avtorjev namen, kakor pa golo slučajnost. Diplomatsko-propagandistično obarvano Enodijevo poročilo nas torej vodi neposredno h kronološkemu izhodišču naše obravnave, k naselitvi Vzhodnih Gotov v Panoniji in sklenitvi federatske pogodbe s cesarjem, ki je vladal v Carigradu.

Ko je šel hunski kralj Atila leta 451 na vojni pohod v Galijo, so šli z njim poleg drugih ljudstev Gepidi iz porečja Tise pod Ardarikom in Vzhodni Goti pod vodstvom kraljevskih bratov Walamerja, Thiudimerja in Widimirja. Kmalu po neuspelem pohodu in zatem nepričakovani Atilovi smrti leta 453 je prišlo v Panoniji, osrednjem delu Atilove države, do spopadov, ki so dosegli vrh v bitki ob reki Nedao, ki jo velja datirati najbolj verjetno v leto 454.¹⁴ Zmagovalci v tem spopadu, Gepidi, Rugijci in Heruli, so ustanovili države v Dakiji oziroma v Spodnji Avstriji in na Moravskem. Gepidi so postali obenem vzhodnorimski federati.¹⁵ Varstvo v rimskem cesarstvu pa so tedaj iskali Vzhodni Goti. Njihovo zadržanje ob spopadu leta 454/

⁶ Prim. na primer Enšlin, o. c., 134; Wolfram, o. c., 397; W. Pohl pri Wolfram-Daim, o. c., 193.

⁷ ... in qua seniores principes excubabant, ne coacervata illinc finitimarum vulnera gentium in Romanum corpus excurrerent.

⁸ Kot Pohl, o. c., 288, menimo, da se nanaša na cesarjevo formalnopravno priznanje gepidske posesti. V nasprotju z mnenjem, ki ga zastopa L. Várady, Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376–476, 1969, 344, se kot po pravici meni Pohl, ne da dokazati, da so Gepidi kot nasledniki Vzhodnih Gotov dobili pravico do federatske naselitve v Drugi Panoniji in status »notranjih« federatov.

⁹ Ta je zatem zaradi nemarnosti vladarjev prišla pod oblast Gepidov; od tod izhajajo vsakodneвне žalitve in neurejena množica poslanstev. (Paneg. 62). Kot Pohl, o. c., 294 menimo, da je treba videti za Enodijevimi izjavami (Paneg. 61 s.) propagandni maneuver za prikritje napadalne vojne. Drugače menita Enšlin, o. c., 129 in Wolfram, o. c., 397.

¹⁰ ... non adquisitam esse terram credit (sc. Pitzia) sed refusam, nec ranis ut lucrativa populus est, sed dispensationibus servavit ut propria (Paneg. 62). quibus ibi ordinationem moderantibus... (Paneg. 63). Po tem poročilu gre pri Sirmijski Panoniji za ozemlje, ki je pripadalo območju Teoderikove oblasti.

¹¹ Dolgo si v vseh svojih spopadih, zmagoval, sedaj začenaš imeti zmagovalce v prizanesljivosti. Rimsko gospostvo se je medtem povrnilo na svojo mejo; po zgledu pred(hod)nikov narekuješ ukaze povsem Sirmija... (Paneg. 69); prim. Cassiodorus, Chronica, a. 504: »victis Vulgaribus Sirmium recepti Italiae« (Gepidi se torej tukaj ne omenjajo).

¹² Cassiodorus, Variae 2, 23, 3; k naselitvi Vzhodnih Gotov glej v nadaljevanju.

¹³ Zmago Pitzija (J. R. Martindale, The Prosopography of the Later Roman Empire II, 1980, odslej PLRE, s. v.) in Munda (PLRE, s. v.) nad vojsko Sabinijana (PLRE, s. v., Nr. 5) (v glavnem Bolgari) pri mestu Horreum Margi je treba datirati v leto 505. Da bi se zdel podvig še veličastnejši, pisec panegirika ne omenja, da je šela Pitzijeva vojska le 2000 pešcev in 500 konjenikov (tako Jordanes, Getica 258).

¹⁴ Nejasno poročilo pri Jordanesu (Getica 260) ne omogoča niti točnega datiranja niti lokaliziranja bitke. K diskusiji o poročilu gl. Pohl, o. c., 252 ss.; tako kot K. Horedt (v publikaciji Wolfram-Daim, 118) in Wolfram, o. c., 321, se Pohl nagiba k mnenju, da je treba bitko lokalizirati na območje zahodno od Tise (s tehtnimi razlogi proti lokaliziranju v južno Panonijo, kot ga zastopa na primer L. Várady, o. c., 327 ss.).

¹⁵ Jordanes, Getica 263; primerjaj k temu Pohl, o. c., 263 ss., s poskusom (ob upoštevanju novih najdb) lokaliziranja ozemlja Gepidov v Dakiji (med Tiso, Donavo, Oltom in Karpati).

455 ostaja še naprej nepojasnjeno, četudi razni raziskovalci, kot na primer tudi H. Wolfram, menijo, da je v vsakem primeru Walamer,¹⁶ ki je imel položaj neke vrste vrhovnega kralja, ostal Hunom zvest.¹⁷ Vsekakor se zdi zanesljivo, da je po bitki pri reki Nedao prišlo do odcepitve od Walamerja in do nastanka različnih skupin. Ena od teh skupin je stopila v rimsko službo in se je odselila v Trakijo. Njen vodja Triarij je svojo sestro dal v zakon Asparju, ki je bil pod cesarji Teodozijem II., Markijanom in Leonom izredno vpliven človek (do padca leta 471), in je s tem svojemu sinu Teoderiku, imenovanemu Strabon, ki ga je nasledil kmalu po letu 455, zagotovil trden položaj v rimski vojaški hierarhiji.¹⁸ Walamer se je kot vrhovni kralj Gotov, ki so ostali v Panoniji, po poročilu Jordanesa (Getica 264) obrnil na Markijana¹⁹ s prošnjo po potrditvi dotedanjih selišč in mu je, za to ponudil federatno razmerje. Prav tako kot je sporno, ali so ti Vzhodni Goti ostali v že tedaj obstoječih seliščih,²⁰ je nejasno, kje je ležalo to ozemlje, saj imamo o tem le nenatančno poročilo pri Jordanesu (Getica 268). Gotovo je pri Jordanesu z »lacus Pelsois« misljeno Blatno jezero, nasprotno pa je negotovo, ali se da reki Aqua Nigra in Scarinuga, ki ju imenuje Jordanes, identificirati kot Rabo in Litvo. Vsekakor moremo govoriti o ozemlju, ki je imelo vmesno lego med zahodnorimskim in vzhodnorimskim cesarstvom, prav tako moremo ugotoviti, da so Vzhodni Goti, ki so priznavali Walamerja za vrhovnega kralja, prebivali na sledeč način: Thiudimer in njegovi na zahodu, torej ob Blatnem jezeru, Widimer (z najšibkejšim delom ljudstva) na sredini in Walamer na vzhodu, nekako do okolice Sirmija. Končna razporeditev selišč je bila dosežena verjetno šele v času cesarja Leona I. (457—474), s katerim so Goti takoj po njegovem nastopu vlade prišli v spor. Spričo pomanjkanja finančnih sredstev v cesarstvu je Leon poskušal Gotom naložiti plačevanje davkov. Goti pa so, zavedajoč se šibkosti cesarstva oziroma njegove odvisnosti od federatov, vpadli na njegovo ozemlje — sunek do Drača leta 459 — in Leon je po bojih s spremljivo srečo dosegel mir le tako, da jim je dvignil denarno plačilo.²¹

Za nadaljnji razvoj odnosov do rimskih cesarjev je bila pomembna ena posebnost mirovnega sporazuma iz leta 460/461 (?), da so namreč Teoderika, Thiudimerjevega sina in Walamerjevega nečaka, izročili Rimljanom kot talca za varovanje dogovorov, in ta je nato do leta 470/471 živel v Carigradu.²² Teoderik, ki ni bil rojen šele leta 456, temveč najkasneje leta 453, je veljal za talca, ki ga je izročil vrhovni kralj, to je Walamer, in so ga zato spoštovali kot njegovega sina. Le redka poročila o Teoderikovem prebivanju v prestolnici dopuščajo sklep, da je Amalijec, ki mu je bil cesar naklonjen, dobil na dvoru možnosti za izobraževanje in da je tako lahko v vsej polnosti sprejemal grško-rimsko kulturo. Enodiju se leta 507 ni bilo treba bati ugovora, ko je rekel: »Tebe je v naročju kulture vzgajala Grčija, v preroški slutnji prihodnosti.«²³ Teoderik se je gotovo zadrževal v krogu Rimljanov, ponosnih na izobrazbo, četudi bi mu v njihovih očeh še mogla manjkati zadnja popolnost in je veljal za nekatere morda kot »illiteratus.«²⁴

¹⁶ K oblikam imena (Walamer, Valamer, Valamir) prim. W. Enßlin, RE, s. v. Walamer, Nr. 1.

¹⁷ Wolfram, o. c., 322 (prim. na primer Pohl, o. c., 261). Kot poudarja Pohl (o. c., 252 ss. oziroma 258) temelji vprašanje na nejasnosti in domnevni tendenčnosti (in maiorem gloriam Gotorum) Jordanovega poročila. Z opozorilom na to, da bi se sicer ne moglo izoblikovati izročilo, ki ga najdemo pri Pavlu Diakonu (Romana 15, 11), po katerem je bil Walamer celo gonilna sila pri uporu proti Hunom, ocenjuje Enßlin (o. c., 11) kot verjetno, da se Goti niso udeležili bitke pri reki Nedao.

¹⁸ Prim. Wolfram, o. c., 323; v nasprotju z mnenjem Wolframa, o. c., 323; se ne da dokazati, da sta Triarij in s tem tudi njegov sin Teoderik izhajala iz rodu Amalijcev kakor Walamer.

¹⁹ To se je zgodilo po smrti Valentinijana III. 16. 3. 455 (prim. Enßlin, Theoderich, 11; o sklenitvi zaveznitva (foedus) po 16. 3. 455 in pred Markijanovo smrtjo januarja 457 prim. tudi Pohl, o. c., 260). Smrt Valentinijana III. so na Vzhodu očitno ocenjevali kot ugodno priložnost, da uveljavijo zahtevo po Prvi Panoniji.

²⁰ To se domneva na osnovi Jordanovega poročila; gl. k temu Enßlin, o. c., 11 in Claude v publikaciji Wolfram-Daim, 153.

²¹ Jordanes, Getica 270 s.; Prosper, Epit. Chron. 459; Priscus, frag. 28. Mirovni sporazum je bil sklenjen v času po prodoru do Drača, ki pade v leto 459, verjetno v letu 460 (459/460; Wolfram, o. c., 328; 461; Enßlin, o. c., 15).

²² O Teoderikovem prebivanju v Carigradu gl. Enßlin, o. c., 16 ss.

²³ Ennodius, Panegyricus 11.

²⁴ Enßlin, o. c., 25 s., z opozorilom na to, da je s falzificiranjem besedila pri Anonimu Valesljanu

(61: ... dum illiteratus esset) oznaka, ki se je prvotno nanašala na Justina I., prešla na Teoderika.

Iz zgodovine Gotov v obdobju do 470/471, ko se je Teoderik zadrževal v Carigradu, naj omenimo le sledéče dogodke; v letih 467/468 si je Walamer prizadeval; da bi pokoril Sadage, ki so še prebivali v notranjosti Panonije; vendar je moral namen opustiti, da je lahko odvrnil Atilovega sina Denzigicha, ki je ogrožal Basijano (med Beogradom in Sremsko Mitrovico).²⁵ V istem času se je Teoderikov oče Thiudimer uspešno bojeval proti obdonavskim Svebom pod Hunimundom. Potem ko je Walamer 468/469 padel v sicer za Gote zmagoviti bitki proti Skirom,²⁶ je dosegel Thiudimer »potiorem auctoritatem« pri panonijskih Gotih. Z v naslednjem letu je prišlo ponovno do vojn, ko je Sveb Hunimund mobiliziral proti Gotom zvezo različnih ljudstev, ki so jo podpirali Rimljani. Takoj potem ko so Goti ob Boliji zmagali²⁷ in ko so bili zatem še uspešnejši proti obdonavskim Svebom, je odpustil cesar Leon Teoderika z bogatimi darovi. Ko se je vrnil domov, je Teoderik, Thiudimerjev sovegent, vodil zmagovit pohod proti Sarmatom in je bil še leta 471 oklican za kralja.²⁸ Le dve leti zatem so zapustili Goti iz danes še nepojasnjenih motivov svoja prebivališča v Panoniji. Po edinem poročilu (Jordanes, *Getica* 283 s.) so ravnali Goti v skladu z željami vojske, pri čemer so cilje selitve pri posameznih delih ljudstva pred tem določili z žrebom. Widimer je odšel s svojimi na Zahod.²⁹ Thiudimer in Teoderik sta odšla nekoliko pozneje proti jugu in sta prodira vse do Makedonije. Morda še 473, morda tudi šele 474, je sklenil cesar pogodbo s Teoderikom, ki je medtem postal naslednik svojega očeta, ki je bil umrl v Makedoniji.³⁰ Le malo pred tem je cesar Leon sklenil pogodbo s Teoderikom Strabonom, ki je leta 473. ponovno povzročal nemire.³¹

Na razmerje Vzhodnih Gotov do cesarja v Carigradu je v naslednjih letih odločilno vplivalo rivalstvo med obema Teoderikoma. Za dogodke leta 473 imamo kot vir žal le zelo fragmentarno ohranjeno poročilo zgodovinarja Malha, ki je izhajal iz Sirije (Filadelfija) in je pisal v začetku 6. stoletja.³² Vendar pa nam nekaj zapisov, poroča o odnosih med cesarjem Zenonom in Teoderikom, Walamerjevim sinom, oziroma Teoderikom, Triarijevim sinom, v letih 477—480.³³ Seveda naletimo pri Malhu na nejasnosti in napake. Če pa upoštevamo, na kako zapleten način so se ti odnosi

²⁵ Jordanes, *Getica* 273; o Walamerjevi zmagi in o padcu Denzigicha, ki je sledil takoj zatem, gl. na primer Pohl, o. c., 265.

²⁶ Lego skirske države, ki sta ji vladala Ediko in Odoaker, je težko določiti. J. Šašel (v publikaciji J. Werner — E. Ewig, *Von der Spätantike zum frühen Mittelalter. Vorträge und Forschungen* 25, 1979, 130) zagovarja lokaliziranje na Slovaško, pretežno med reki Váh in Ipel (Ipoly). Pohl, o. c., 273, pa jo postavlja v srednji del medrečja med Donavo in Tiso. K porazu Skirov prim. Jordanes, *Getica* 276.

²⁷ Jordanes, *Getica* 277 s.; Priscus, *Fragmentum* 35. Dosedanji poskusi lokaliziranja bitke niso uspeli. Vojska, ki jo je poslal cesar Leon, ni mogla priti na pomoč (prim. Wolfram, o. c., 330 s.; Pohl, o. c., 266).

²⁸ Jordanes, *Getica* 282; k datiranju v leto 471 prim. Wolfram, o. c., 334, op. 55.

²⁹ O Widimerjevem pohodu (njegova skupina je bila najšibkejša) prim. Wolfram, o. c., 334 s.

³⁰ Jordanes, *Getica* 287 s.; kot Wolfram, o. c., 337, ocenjujemo kot verjetno, da je bil ta sporazum sklenjen šele po smrti cesarja Leona (18. 1. 474); še v leto 473 ga datira Enßlin, o. c., 40.

³¹ Malchos, *Fragmentum* 2; k temu Enßlin, o. c., 39; Wolfram, o. c., 337; leta 475 je Strabon podpiral Zenonovega tekmeca Basiliska (Malchos, *Fragm.* 11; Enßlin, o. c., 43 s.).

³² Zlasti v *Fragmenta Historicorum Graecorum* IV, 111 ss. (ed. C. Müller, Paris 1851); nespremenjenponatis: Dindorf, *Historici Graeci Minores*, 1870; za fragmente iz Excerpta de legationibus Romanorum 78 ss. oziroma Excerpta de legationibus gentium 91 ss. je treba pritegniti izdajo Excerpta, ki jo je oskrbel de Boor (1903, 1, 155 ss. oziroma 2, 568 ss.). Po Fotiju, *Cod.* 78, je napisal Malchos sedem knjig za zgodovino dobe od 473 do 480; po Sudi, s. v. Malchos, za čas od dobe Konstantina I. do Anastazija (do leta 473 morda le kratek pregled; prim. R. Laqueur, *RE.* s. v. Malchos, Nr. 2 oziroma Gärtner, *Kleine Pauly*, s. v.). Literarni viri se iz ohranjenih fragmentov ne dajo razpoznati. Müllerjevo zaporedje fragmentov, ki je bilo doslej splošno sprejeto, je načelno postavil pod vprašaj M. Errington v razpravi 'Malchos von Philadelphia, Kaiser Zenon und die beiden Theoderiche', *Museum Helveticum* 40, 1983, 82 ss. (numeracija fragmentov, kot jo predlaga Errington, bo v nadaljevanju navedena v oklepaju). Po Erringtonu (str. 95), ki rezultat svojega dela precejnjuje, ima novo zaporedje fragmentov daljnosežne posledice za poznavanje zgodovine odnosov, tako med gotskimi knezi, kakor tudi odnosov teh do cesarja Zenona in do bizantinskega dvora. Po eni strani Errington (str. 96) meni, da so vsi dosedanja prikazi, ki temeljijo na Müllerjevem zaporedju fragmentov, prikrili osrednji pomen markerjevega upora (v drugi polovici leta 479) tudi za ta čas v zgodovini Gotov (toda primerjaj na primer že A. Lippold, *RE.* s. v. Zenon, Nr. 17, 174 s.). Po drugi strani naj bi, kot meni Errington, doslej precej kaotično in le na kratko opisani odnosi pridobili na motivaciji in s tem tudi na razumljivosti. Glej k temu dodatek na koncu razprave.

³³ *Fig.* 11 (= 4; tukaj omenjene dogodke je treba v nasprotju z Müllerjem datirati v leto 477 in ne v leto 478; prim. Enßlin, *Theoderich*, 45; Lippold, o. c., 167 s.; Errington, o. c., 96 ss.); 14 (11); 12 (12); 16 (13); 17 (15); 18 (14); 19 (5); za dobo 473/477 prim. (skromno) *Fig.* 2 (2); 4 (8); 8, 1 (2 c). Tdava, ponavadi kot (Teoderik) Amalije in (Teoderik) Strabon imenovana gotska kneza (tako tudi v naši razpravi) se pri Malhu označujeta bodisi samo kot Teoderik, bodisi kot Teoderik, Walamerjev in Teoderik, Triarijev sin.

iz različnih vzrokov oblikovali, skorajda morali oblikovati, v glavnem spričo zelo težkega položaja, v katerem se je nahajal cesar Zenon, moremo oceniti Malhove fragmente kot osupljivo stvarne in jim priznati veliko informativno vrednost. Ker nam gre tukaj predvsem za pretežno le posredno pridobljeno oceno dogodkov prek Malha in le obrobno za podrobnosti v razvoju rimsko-gotskih odnosov med leti 473 in 480,³⁴ ki je bil tudi za sodobnike komajda pregleden, naj najprej postavimo ugotovitev, da pri Malhu ne naletimo na sovražnost do barbarov, kakršno najdemo večkrat pri zgodnejših rimskih piscih, in ne na panegirične tone v odnosu do rimskih cesarjev oziroma na posebno poudarjanje rimskih uspehov. Ko omenja Malhos pristaše obeh Teoderikov, govori ponavadi o Gotih. Ko uporablja oznako barbar oziroma barbari, s tem ni povezano zaničevanje.³⁵ Seveda pri Malhu tudi ne najdemo, kot na primer pri Salvianu iz Masilije, pozitivnih oziroma poveličevalnih oznak barbarov z namenom, da bi jih postavil za zgled dekadentnim Rimljanom. Avtor, ki s svojo osebo stoji v ozadju in tudi ne da spoznati svoje verske pripadnosti, omenja enkrat, da so rimska mesta polna zabave, in govori o pomanjkljivi pripravljenosti Rimljanov, da bi z orožjem stopili v boj (fragment 1 oziroma 16), vendar ostaja ta kritika v mejah. Kritičen je do Zenona, cesarskega nasprotnika Gotov, vendar ostaja tudi tukaj Malhos kratek in ne zapade v gostobesedno slikanje.

Prav avtorjeva stvarnost omogoča oblikovanje resnično plastične podobe odnosov med cesarjem in Goti. V vsej jasnosti postane razvidno, kakšno grozno predstavljajo federati za državo in kako zelo je cesar odvisen od njihovega obnašanja. Predvsem postane jasno, s kakšno spretnostjo je znala cesarska diplomacija še bolj podpihovati že obstoječa nasprotja med obema gotskima prvakoma in ta dva Gota izigravati drugega proti drugemu. Malhos nam omogoča spoznanje, da nobeden od obeh Gotov ni stremel za tem, da bi si prigrabil oblast v cesarstvu ali da bi ustanovil samostojno gotsko državo na ozemlju cesarstva. Cilj vsakega obeh Teoderikov je bil po Malhu, očitno ta, da bi dosegel visoko rimsko generalsko dostojanstvo in druge časti, za svoje ljudi³⁶ dovolj zemlje in visoka denarna plačila, za to pa bi bili — na že običajen način — pripravljeni, služiti cesarstvu kot federati. Malhos v fragmentu 15 poroča, da je Triarijev sin (Strabon) očital Walamerjevemu sinu (Teoderiku Amalijcu), da ni spoznal, da ustreza rimskemu mišljenju, če se Goti uničujejo v medsebojnem spopadu in tako Rimljani brez težav nastopijo kot zmagovalci. Avtor s tem ne le omogoča sklep, da so mu bile te, že v Cezarjevi dobi običajne rimske predstave poznane, temveč tudi posreduje pričevanje o dejanskih razmerah v sedemdesetih letih 5. stoletja. Malhos poroča, kako sta se oba gotska voditelja po pozivu Triarijevega sina zavestno povezala zaradi skupnih interesov oziroma proti dejanskemu sovražniku obeh skupin. Sklenila sta zvezo oziroma sta se vsaj sporazumela, da se v prihodnje ne bosta vojskovala drug proti drugemu, nato sta poslala oba (fragment 16) poslanca v Bizanc.³⁷ Značilne so bile zahteve obeh Gotov do cesarja: Walamerjev sin, od leta 476 cesarjev magister militum, prijatelj, in posinovljenec,³⁸ je hotel, da se cesar drži svojih obljub, mu da zemljo in poleg tega zadostno količino žita do žetve v novi deželi. Triarij (Strabon) je zahteval to, kar je leta 473 obljubil cesar Leon in doplačila. Značilna se zdi reakcija cesarja: najprej se je posvetil samo Amalijcu, očital mu je po eni strani kršitev pogodbe, po drugi strani pa mu je dal pomembne obljube, če napade Triarija. Iz nadaljevanja izvemo med

³⁴ K Erringtonovemu novemu zaporedju fragmentov je treba zavzeti stališče; gl. k temu dodatek na koncu razprave.

³⁵ Izjemo najdemo v Fragm. 8; vendar pa se barbariké apistia (βαρβαρικὴ ἀπιστία) ne nanaša na enega ali drugega Teoderika ali njune ljudi, razen tega je vprašljivo, ali je fragment resnično Malhov.

³⁶ Malhos govori vedno le na splošno o Gotih in barbarih in nam ne omogoča vpogleda v družbeno zgradbo ali odvisnostna razmerja pri Gotih. Prav tako ne najdemo pri njem podatka o številčni moči Gotov.

³⁷ V fragmentih, ki se nanašajo na Gote, se imenuje mesto vedno Byzantion (frg. 1; 13; 15-trikrat; 18-dvakrat; 19). Konstantinopolis le v frg. 7 in 9. Dogodke, opisane v frg. 15/16 moremo v bistvenem delu datirati v leto 478; prim. Lippold, o. c., 169 s., pa tudi Enßlin, Theoderich, 48.

³⁸ Jordanes, Getica 289; prim. Malchos, Fragm. 11 (4); 17 (15); 18 (14). Počastitve moremo razumeti kot Zenonovo zahvalo za podporo pri povratku na prestol (prim. Enßlin, o. c., 44; Lippold, l. c.; Errington, o. c., 97; po Erringtonu je bil Teoderik adoptiran enkrat pred letom 480).

drugim, da se Walamerjev sin ni dal podkupiti in da se je cesar nato kazal odločnega za boj. Ne oziraje se na nekaj uspehov svojih za boj navdušenih vojakov je cesar po Malhu ponovno zapadel v svojo staro strahopetnost; zatem nastalo nezadovoljstvo vojakov, ki so jih poslali na prezimovanje, je pomiril z namigom na pričakovani mir s Teoderikom.³⁹ V naslednjem fragmentu 17 — če se držimo Müllerjevega zaporedja (primerjaj dodatek) — postane jasno, da je cesar vseskozi ostal aktiven, vendar je sodil, da so njegovi izgledi bolje zavarovani z diplomatskimi sredstvi kakor z vojaškimi operacijami. Ni se več pogajal dalje z Amalijcem, kakor bi pričakovali na podlagi fragmenta 16, temveč s Strabonom. Ta je, kot poroča Malhos, najprej občutil škodoželjnost, ker je Amalijec, ki so ga Rimljani imenovali prijatelja in sina, prodril v rodopsko gorovje in je z opustošenjem rodovitnih predelov Trakije napravil Rimljanom veliko škode, vendar je raje dal prednost sklenitvi miru s cesarjem. Triarijev sin je dobil poleg drugega dodatke za svoje ljudi, povrnjene so mu bile stare pravice in postal je rimski general na mestu odstavljene Amalijca.⁴⁰

Morda še pred formalnim zaključkom pogajanj je moral Teoderik, Walamerjev sin, utrpeti hude izgube od rimske vojske, in je nato, kot poroča Malhos v fragmentu 18, na begu iz Trakije vpadel v Makedonijo, kjer je plenil in moril, zavzel Stobi in ogrozil Solun.⁴¹ Spričo te nevarnosti se je cesarju zdelo potrebno, da si prizadeva tudi za mir z Amalijcem. Po preizkušenem receptu — primerjaj Malhos, fragment 16 — je prek svojega poslanca Gotu najprej očitil nevhvaležnost⁴² in mu rekel, da so ga prevare skupnih sovražnikov zapeljale k temu, da je ukrepal proti lastni sreči.⁴³ Ko je Teoderik nato s svoje strani zaprosil, da se odpošljejo poslanci, pooblaščeni za sklenitev pogodbe, je cesar pooblastil patricija in nekdanjega prefekta Adamantija za vodenje pogajanj. Preden je prišlo do srečanja med cesarskimi poslanci in gotskim kraljem, je Teoderik našel podporo za naselitev svojega ljudstva pri mogočnem Vzhodnem Gotu Sidimundu, ki je prebival v Epiru.⁴⁴ Pri pogajanjih z Adamantijem, do katerih je po daljšem času končno prišlo, je Teoderik s svoje strani izrazil očitke Rimu — primerjaj k temu Malhos, fragment 15 — vendar je končno pristal na rimsko ponudbo (naselitev Gotov na območju Pautalije v provinci Dardaniji). Pri tem je izrazil pripravljenost, da Triarijevega sina prežene iz Trakije in — če bo cesar tako ukazal — povede Nepota iz Dalmacije (v Italijo?).⁴⁵ Zato je

³⁹ Malhos ne pove, katerega Teoderika ima v mislih, vendar je iz konteksta razvidno, da gre za Amalija (prim. Lippold, o. c., 171). Da bi podprl svoje zaporedje fragmentov, mora Errington tukaj govoriti o Strabonu in videti neverjetnost oziroma nepopolnost v Malhovem poročilu v dejstvu, da Strabon najprej ni dobil od cesarja nobenega odgovora (to po pravici domneva tudi Wolfram, o. c., 340). V geslu RE s. v. Zenon, 171, ocenjujemo kot mogoče, da je treba iz konteksta razvidno očitno prezgodnje odpravo na prezimovanje datirati v prvo polovico septembra 478 in dogodke, opisane v fragm. 17, še v leto 478. Iz celotnega izročila o Zenonu se v celoti da domnevati, da pogajanja s Strabonom in Teoderikovo (Amalijec) pustošenje Trakije padejo šele na pomlad 479. Datiranje izpuščata Enßlin, o. c., 49 s. in Wolfram, o. c., 340 s. Za Erringtona — prim. opombo 32 in dodatek — se odvijajo vsi v fragm. 14, 15, 16, 18 in 17 opisani dogodki od konca leta 479 dalje (!).

⁴⁰ Tukaj doseženo stanje se da domnevati iz fragm. 19. To govori proti postavitvi fragm. 19 pred 17, ki jo zagovarja Errington. K datiranju gl. op. 39.

⁴¹ Ne oziraje se na zaporedje fragmentov 17 in 18 s. se tudi Erringtonu zdi, da se je Amalijec najprej zadrževal na območju Rodopov, nato v Makedoniji (Erringtonov predstavitve dogodkov, str. 107 je nejasna; v nasprotju z Erringtonom mislimo, da ni nobenega dokaza, da so Teoderikovi uničevalni pohod, ki se je pričel na območju Rodopov, nadaljeval pa v Makedoniji, izzvala Zenonova pogajanja s Strabonom).

⁴² K očitkom primerjaj tudi fragment 11. Poslanci naj bi Teoderiku tudi sporočili, da mu cesar popolnoma zaupa, čeprav je barbar. Tukaj najdemo torej pri Malhu izraz barbar izjemoma v zaničevalnem pomenu. Seveda to ni ocena avtorja, temveč gre za cesarjevo izjavo.

⁴³ Malhos nam v fragmentu 18 — torej le v odlomku svojega poročila — ne sporoča, da bi bil Amalijec odstavljen in da je Triarij sedaj postal človek cesarjevega zaupanja. To bi se moglo navesti kot indicijo za Erringtonovo zaporedje (fragment 17 za fragmentom 18). Seveda po drugi strani ne moremo trditi, da je Amalijec prelomil v tistem času obstoječe pogodbeno razmerje, temveč nas prva polovica fragmenta 18 bolj navaja na sklep, da so Rimljani na osnovi pogajanj, ki so bila z Amalijcem neuspešna (fragment 16) in nato s Strabonom uspešna, napadli Amalija in ga prisilili k umiku iz Trakije.

⁴⁴ Po pravici poudarja Enßlin, Theoderich, 52, da je Teoderik spričo izkušenj s cesarsko diplomacijo moral dvomiti v uspeh pogajanj in je zato iskal izhod, da je namreč iskal podporo pri naselitvi svojega ljudstva pri Sidimundu (ta je bil morda Amalijec, vsekakor v sorodu, in je imel stike s še vedno vplivno Verino, vdovo po cesarju Leonu). Sidimund je še en primer vpliva in moči, pa tudi družbene integracije Germanov v cesarstvu.

⁴⁵ To nam kaže na to, da je treba pogovor datirati najkasneje v poletje 480; najkasneje julija ali avgusta 480 je moral tudi Teoderik vedeti za umor Nepota (virni nam za ta dogodek sporočajo naslednje datume: 25. 4. 480 Auctarium Prosperi Hauniense, ordo posterior; 9. 5. Fasti Vindobonenses priores; Marcellinus Comes; 22. 6. Auctarium Prosperi Hauniense, ordo prior.

hotel — in to je tipično — postati namesto Triarija rimski general⁴⁶ in po sprejetju v »polis« živeti kot rimski državljjan.⁴⁷

Ko je v času pogajanj po Malhu general Sabinijan uspešno napadel delno skupino Gotov v Epiru, je sklenil cesar, ki je dobil sporočilo Adamantija (o pogajanjih) in Sabinijana (o napadu), da bo nadaljeval vojaški spopad z Amalijcem.⁴⁸ Da do tega po vsem videzu ni prišlo, kajti cesar ni mogel Sabinijanu poslati okrepitev, je bila predvsem posledica sicer hitro zatrte Markijanove uzurpacije ob koncu leta 479. Vpogled v zapletene razmere nam posreduje Malhos v fragmentu 19. Triarijev sin je videl v uzurpaciji ugodno priložnost, da okrepi svoj položaj, in je pod pretvezo, da bo podprl cesarja, zbral močno vojaško silo. Cesarju, ki je spregledal Gotove namere, je le z izrednimi plačili uspelo, da je nenaprošenega pomočnika pripravil do odhoda.⁴⁹

Če se je položaj Amalijca, ki se je leta 480 (ali 480/481) nahajal v hudi stiski, v naslednjem obdobju odločilno izboljšal, je k temu pripomogla poleg še naprej težkega položaja za cesarja gotovo smrt Sabinijana, ki je bil pooblaščen za boj proti njemu,⁵⁰ in smrt dolgoletnega tekmeca Teoderika Strabona.⁵¹ Jeseni 483 cesarju ni preostalo drugega, kot da se sporazume s Teoderikom, ki se je zopet zadrževal v Trakiji. Teoderik je dobil za svoje ljudi ozemlje za naselitev v Obrežni Daciji. Sam je bil ponovno postavljen za vojaškega poveljnika in patricija in tudi imenovan za konzula za leto 484. Najkasneje sedaj je postal, kakor izvemo iz Malha, v skladu s svojo že dolgotrajno željo rimski državljjan. Ne že leta 487 — v zvezi z odstranitvijo ponovnega spora s cesarjem — temveč leta 488 je pooblastil Zenon Teoderika, ki je bil dux, magister militum, patricij in nekdanji konzul, da osvoji Italijo. Z njim je sklenil sporazum, po katerem naj bi Amalijec — obenem kralj svojega ljudstva — po zmagi nad Odoakrom — ta je v Italiji vladal, kot bi bil cesar, a je bil sedaj izrecno označen kot uzurpator — tam vladal namesto cesarja, dokler ne bi on sam prispel tjakaj.⁵² Po pravici se vedno znova postavlja vprašanje,⁵³ kaj je oba partnerja iz leta 488 moglo pripraviti do njunega odločilnega koraka. Za cesarja, ki ni bil v položaju, kakor že po Odoakrovi polastitvi oblasti leta 476, da bi pohitel na Zahod ali tam postavil kakega cesarja, je bilo na koncu koncev odločilno, da ni le ugodno, znebiti se Teoderika, temveč je mogel domnevati, da se bo Amalijec, ki je dosegel konzulat, v primeru zmage nad Odoakrom čutil navezanega na cesarstvo tesneje kot ta, in da bo dejansko nastopil kot cesarjev namestnik.⁵⁴ Za Teoderika je bilo pomembno po drugi strani tudi to, da je spoznal — na kar meri Eustatij v fragmentu 4 — kako sam cesarju trajno ni dorastel in da čas dela v prid Zenonu.

⁴⁶ S tem je potrjena zveza s fragmentom 18 in dana še ena indicija za zaporedje fragmentov 17—18 (proti Erringtonu).

⁴⁷ ... και εισερχθην εις την πόλιν των Ρωμαϊκών πολιτευματα τροπον.

Medtem ko je Enßlin, o. c., 54, menil, da je tukaj Teoderik izrazil željo, da bi na rimski način živel v Carigradu, Wolfram, o. c., 343 pa, da se tukaj odražajo sanje o lepem življenju v prestolnici, se nam zdi, da v tem primeru »polis« ne pomeni preprosto Carigrada (pri Malhu ponavadi Byzantion; prim. op. 37) in da Müllerjev latinski prevod »et civitate donetur et Romanorum mare rem publicam sibi administrare liceat« najbolj ustreza Malhovemu besedilu. Tej želji, ki jo s poudarkom omenja Malhos ustrežajo dogovori iz leta 483 (o tem v nadaljevanju): na resničnost Malhovih besed kaže tudi to, da je Amalijec, ki je odrasel v Carigradu, veljal že od 476/478 za cesarjevega prijatelja in postavo-ljenca.

⁴⁸ Skupaj s Sabinijanom je bil (po Malhu, fragment 18, proti koncu) pooblaščen za vodenje vojne Got Gento, ki se je v Epiru poročil z neko Rimljanko.

⁴⁹ V fragmentu 19 omenjene dogodke je treba deloma datirati v isti čas kakor one, ki se omenjajo v fragmentu 18. Prvi v fragmentu 18 opisani dogodki spadajo še v čas pred Marcijanovo uzurpacijo. V fragmentu 17 omenjeni sporazum med cesarjem in Strabonom je po našem mnenju pred dogodki v fragmentu 19 (primerjaj op. 40).

⁵⁰ Verjetno je bil leta 481 na cesarjev ukaz umorjen (tako Johannes Antiochenus, Fragmentum 213; prim. tudi Marcellinus Comes, a. 481, brez omembe morilca).

⁵¹ Marcellinus Comes datira Strabonovo smrt še v leto 481; njegovemu sinu Rekitachu ni uspelo, da bi si pridobil enako avtoriteto (kot jo je imel Strabon) in da bi postal tekmec Amalijcu; prim. Lippold, o. c., 178 s.

⁵² Anonymus Valesianus 49; Jordanes, Romana 348 s.; Getica 290/292; Paulus Diaconus, Historia Romana XV, 14; k temu Enßlin, o. c., 64 s.; Wolfram, o. c., 347; E. Demougeot, Klio 60, 1978, 378; L. Várady, Epochenwechsel um 476, 1984, 37 s.

⁵³ Tako na primer tudi Wolfram, o. c., 348.

⁵⁴ Spričo Odoakrove moči je cesar verjetno tudi upal, da si bodo barbari med seboj prizadejali težke izgube; s težnjo, da bi leto 476 označil kot leto epohalne spremembe, zastopa pretirane predstave o Odoakrovi vojaški moči Várady, o. c., 35 s.

Po vsem, kar beraimo v virih — opozorimo naj posebej na Malha — naj bi Teoderik leta 488 ne prišel do spoznanja, da se sedaj pričinja nova doba, temveč je videl svojo zadolžitev v okvirih običajnega instrumentarija cesarske politike.⁵⁵

Verjetno jeseni 488 je odšel Teoderik proti Italiji. Številčne moči ljudstva, ki je šlo z njim, se ne da zanesljivo izračunati, vendar morejo biti ocene o približno 20.000 vojakih in 100.000 ostalih udeležencih pohoda blizu resničnosti.⁵⁶ Potem, ko so na območju Sirmija, ob Teoderikovi osebni zavzetosti, strli odpor Gepidov,⁵⁷ so prišli Goti končno poleti 489 iz ravninskega sveta okrog Emone v Vipavsko dolino⁵⁸ in so nato 28. avgusta ob mostu čez Sočo (Pons Sontii), premagali Odoakrovo vojsko; ki jim je tam prišla nasproti. Le mesec kasneje je sledila naslednja zmaga pri Veroni, vendar se je nato vojna proti Odoakru vlekla vse do marca 493. Leta 490 se je začel Teoderik pogajati s cesarjem, da bi si zagotovil priznanje svoje oblasti.⁵⁹ Po sprva neuspešnem poskusu se je ponovno začel pogajati, ko je avgusta 492 trdno obkolil Odoakra v Raveni.⁶⁰ Ker je medtem Anastazij, ki je vladal v Carigradu, pogajanja zavlačeval; je Teoderik očitno izgubil potrpljenje in se je dal marca 493, po zmagi nad Odoakrom, brez cesarjevega soglasja od gotske vojske oklicati za kralja.⁶¹ Ker je bil Teoderik že dolgo kralj Gotov in mu od Strabonove smrti kraljevske oblasti nihče več ni izpodbiral, je pomenilo dejanje več kot potrditev kraljevske oblasti s strani enot, ki so bile od leta 473 (oziroma od leta 471), priključene gotski vojski. V Carigradu so morali videti v tem prilastitev pravic, ki je šla prek dogovorov iz leta 488. Šele leta 497 je poslal Anastazij vladarska oblačila in je priznal s tem razmere, nastale leta 493.⁶² Predvsem zato, ker je bilo dejanje iz leta 493 označeno kot »praesumptio regni«, moremo domnevati, da je šlo pri pravicah, ki jih je leta 493 uzurpiral in mu jih je cesar leta 497 priznal, za izvajanje oblasti nad Italijo in so sednjimi deželami. Ne glede na cesarsko oblast, ki jo je pridobil, se je zadovoljil Teoderik, upoštevajoč ne nazadnje čustva na tradicijo navezanih Rimljanov, ki jim je sedaj vladal, z naslovom »rex«.⁶³ Ta »Flavius Theodericus rex«, ki se je v nekaj letih utrdil v Italiji, in se mu, povsem drugače kot leta 488, ni bilo treba bati pritiska s strani cesarja ali nasprotnikov, ki bi jih ta lahko mobiliziral, je postal sedaj, kakor kaže Enodijev panegirik iz leta 507, zelo samozavesten. Nič čudnega torej, če

⁵⁵ V Teoderikovi zadolžitvi je videla E. Demougeot (Bedeutet das Jahr 476 das Ende des römischen Reiches im Okzident?, *Klio* 60, 1978, 371 ss.) izhodišče za tezo, da je treba konec zahodnega rimskega cesarstva datirati v leto 488. Istočasno L. Várady v študijah »Die Auflösung des Altertums«, 1976 in »Epochenwechsel«, 7 ugotavlja, da »poskus, dati z novimi interpretacijami običajnemu mejniku, letu 476, nov in drugačen pomen, pomeni istočasno pospeševati razumevanje antike in srednjega veka«. O diskusiji o »menjavi zgodovinskih obdobjih«, ki je oživela po letu 1967 (tedaj je izšlo delo M. Wes, *Das Ende des Kaiseriums im weströmischen Reich*), opozarjamo le še na študijo: A. Demant, *Der Fall Roms*, 1984, 72 s.; 219 s.

⁵⁶ Te cenitve posreduje že L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 1934, 293, in so bile kasneje na splošno sprejete (prim. na primer Enßlin, o. c., 66 s.; Demougeot, o. c., 380). Tudi etnične sestave Teoderikovega ljudstva se ne da zanesljivo dognati (prim. Enßlin, o. c., 66; Wolfram, o. c., 371; nasprotno deloma Várady, *Epochenwechsel*, 39, 51), vendar more veljati kot gotovo, da je bila ta že ob začetku pohoda leta 488 povsem drugačna kakor leta 471 in da so se na pohodu v Italijo pridružile še druge, večinoma negotske skupine.

⁵⁷ O osebnem deležu Teoderika v bitki pri Ulki (Ulca = Vuka?; gl. k temu Pohl v publikaciji Wolfram-Daim, 291 s.) prim. Ennodius, *Paneg.* 28 ss.

⁵⁸ Teoderik naj bi šel čez prelaz In Alpe Iulia (Ad Pirum — Hrušica; to domneva, prav tako kakor za pohod Langobardov leta 568, na primer W. Menghin, *Die Langobarden*, 1985, 97, z opozorilom, na to, da očitno ni prišlo do ponovne graditve utrdb na prelazu po letu 394), vendar govornijo nekatera dejstva za to, da je Teoderik izbral nekoliko južnejšo cesto, ki je potekala v bližini današnjih krajev Unec, Studeno in Predjama* (tako S. Ciglienečki, *Arheološki vestnik* 36, 1985, 267 in 275, z opozorilom na najdbe in vrzeli v najdbah).

⁵⁹ Anonymus Valesianus 53; o senatorju Festu, ki ga je poslal Teoderik, prim. Enßlin, o. c., 73; Várady, *Epochenwechsel*, 41 s.

⁶⁰ Anonymus Valesianus 57; Enßlin, o. c., 78.

⁶¹ Anonymus Valesianus 57; Enßlin, o. c., 79; Várady, o. c., 53 s.

⁶² Anonymus Valesianus 64; Enßlin, o. c., 81 s.; Claude v publikaciji Wolfram-Daim, 155 s.

⁶³ K temu opozarja že Enßlin, o. c., 82 s. na poročilo Prokopija. (Zgodovina vojn 5; 1, 26), po katerem si Teoderik ni hotel prilastiti cesarske oprave in cesarskega naslova, temveč je vse življenje ostal pri kraljevskem naslovu. Prokopijevega mesta ne upošteva E. Demougeot. (*Byzantinische Zeitschrift* 74, 1981, 82 s.). Opirajoč se samo na Anonima Valesijana zastopa Demougeotova, za katero sedaj ni več ključna letnica 488 (prim. op. 55), temveč 497, tezo, da je bila leta 497 cesarska oblast v Italiji in na Zahodu prenešana na Teoderika oziroma da je cesarska oblast Anastazija na Zahodu trajala do leta 496. Ne oziraje se na dejstvo, da je bilo leta 497 Teoderiku zaupano vladanje na Zahodu, je vendar ostala vzhodnogotska Italija, kot poudarja Wolfram, o. c., 355, del rimskega cesarstva, in tudi sodobniki sporazuma med Anastazijem in Teoderikom iz leta 497 niso razumeli kot začetek ali konec neke epohe. Upamo, da se bomo na drugem mestu podrobneje soočili z novimi tezami (zlasti Váradyja in Demougeotove) o dogodkih let 476, 488, 493 in 497.

je cesar leta 506 na Zahodu nastali politični položaj izkoristil za to, da bi Amalijcu vsaj pokazal meje njegove oblasti.²

(Iz nemščine prevedel Rajko Bratož)

DODATEK

K novemu zaporedju Malhovich fragmentov, ki ga je predlagal Errington, Museum Helveticum 40, 1983, 42 ss. (prim. op. 32 in 34)

1. Iz razlogov kronologije in na osnovi Fotijeve notice k Malhovi pripovedi je nekoč Müller (Fragmenta Historicorum Graecorum IV, 111) utemeljil tako zaporedje, da je Malhova fragmenta, ki stojita v Excerpta de legationibus Romanorum na prvem mestu, označil kot fragmenta 18 in 19.

2. Z opozorilom na to, da so po dognanjih novih raziskav (zlasti po de Boorovi izdaji Excerpta iz leta 1903) eklogisti sistematično predelovali svoje predloge in da jim je treba bolj zaupati kakor Fotiju, je Errington (o. c., 84 s.) zavrnil Müllerjevo prestavitev fragmentov, ki so ji nasplošno vsi sledili.

3. Errington mora priznati, da fragment 18 tudi v Excerpta de legationibus Romanorum ne stoji na pravem mestu, saj se njegova vsebina nedvomno nanaša na dogodke v fragmentu 15.

4. Errington meni dalje, da fragment 18 ne spada za fragment 17, ki po besedilu v De legationibus Romanorum pomeni zaključek Malhovich fragmentov (besed. τέλος της ιστορίας Μάλχου pri Müllerju ne najdemo), temveč za fragment 16 (zadnji Malhov fragment v De legationibus gentium).

5. Proti Erringtonovemu novemu zaporedju fragm. 19 (= 5) in 17 (= 15) — s tem tudi fragm. 18 (= 14) — obstaja več resnih pomislekov, tako da je bolje ostati pri Müllerjevem zaporedju fragmentov 14—19. Naj na kratko utemeljimo te pomisleke:

A) Fragment 17 se povsem logično navezuje na fragment 16 in pri interpretaciji ni nobenih težav, če ostanemo pri dosedanjem datiranju dogodkov v fragmentu 17. Če že pri Excerpta de legationibus Romanorum, kakor ugotavlja Errington, ugotavljamo napačno uvrstitev fragmenta 18; lahko potolaženi odgovorimo, da je ekscerptor pri fragmentu 17 napačno dodal ugotovitev τέλος της ιστορίας Μάλχου.

B) Fragment 19 (= 5 Errington) »opisuje dogodke, ki so povezani z Markijanovim poskusom prevrata, in tega Johannes Antiochenus (Frg. 211, 3) zanesljivo postavlja v čas proti koncu Zenonovega konzulata. Vsekakor gre za tretji konzulat Zenona kot avgusta (479). Fragment 19 se nanaša torej na drugo polovico leta 479 (Errington, 88). Če uvrstimo fragment 19 (s tem tudi omenjeno Strabonovo pripravljenost, da podpre Markijana) tako kot Errington, tedaj bi mogli vse v fragmentih 14, 15, 16, 18 in 17 opisane dogodke iz zgodovine Gotov datirati najzgodneje v čas proti koncu leta 479 (tako Johannes Antiochenus). Časovni »okvir« je omejen, kajti v fragmentu 18 se omenja spomladi leta 480 umorjeni Nepos (prim. op. 45) kot še živ, (Teoderik je obljubil, da bo Nepota povedel nazaj (v Italijo?)). Tudi če bi računali z zamudo pri obveščeni o Nepotovi smrti (prim. Errington, l. c.), bi zadnje v fragmentu 18 opisane dogodke težko datirali kasneje kot v julij ali avgust 480 (prim. Errington, 92; dogodke v fragmentu 18 datira Errington približno v isti čas kot tiste v fragmentu 17, to je, v fragmentu 17 omenjena odstavitev Amalijca in postavitve Strabona za njegovega naslednika spadata po Erringtonu, 108, nekoliko nejasno, najkasneje v pomlad 480). S tem pridemo zlasti pri datiranju dogodkov v fragmentih 14—18 v težave (po pravici opozarja Errington, 107, 16 k fragmentu 18, da so moderni prikazi večinoma le parafraze iz Malha, vendar pa pojasnjujejo te parafraze polnost dogajanja, na kar Errington ni dovolj pozoren). Težave se dajo premagati le tako, da — kot se je očitno pripetilo Erringtonu — ne upoštevamo, da imamo opravka pri izračunu trajanja posredovanja poročil oziroma trajanja potovanja poslancev in zlasti hitrosti pohoda (opozoriti je treba, da Teoderik Amalijec v času, na katerega se nanaša fragment, ni bil na poti sam s svojimi vojaki) s časom okrog leta 480 in ne z 20. stoletjem.

Zusammenfassung

DIE OSTGOTEN UND DIE RÖMISCHEN KAISER VON 453—507

Adolf Lippold

Ennodius, später Bischof von Ticinum würdigt in seinem 507 am Hof von Ravenna vorgetragenen Panegyricus den als Flavius Theodericus titulierten und als Stellvertreter des Kaisers in Italien geltenden Theoderich in überschwänglicher Weise. Theoderich, der Herr Roms, wird gepriesen als Sieger über nach traditioneller Vorstellung als Barbaren geltende Völker wie Bulgaren, Gepiden und Alamannen. Der Panegyriker, der hier freilich nicht ausdrücklich von Barbaren spricht, erwähnt mit keinem Wort den römischen Kaiser und läßt auch das römische Reich als gleichsam nicht existent erscheinen. Solches Schweigen wird von daher verständlich, daß als besonderes Ruhmesblatt Theoderichs der die kaiserliche Interessensphäre tangierende und u. a. zur Eroberung der (als Heimat der Goten bezeichneten) Sirmiensis führende Feldzug der Goten hervorgehoben wird.

Der wohl auch im Dienste der Diplomatie und der Propagand Theoderichs stehende Panegyricus leitet hin zum chronologischen Ausgangspunkt dieser Betrachtung, zur Ansiedlung der Goten unter Walamer in Pannonien und zum Abschluß eines Föderatenvertrages mit Kaiser Markian im Jahre 455/56. Die genaue Festlegung des Siedlungsgebietes (für Walamer selbst im Gebiet von Sirmium) scheint erst nach Beilegung eines Konfliktes der Föderaten mit Kaiser Leo im Jahre 460 erfolgt zu sein. Eine für die weitere Entwicklung der ostgotisch-römischen Beziehungen bedeutsame Einzelheit des Vertrages von 460 war die Entsendung Theoderichs — Sohn Thiudimers, Neffe Walamers — als Geisel an den Hof von Konstantinopel. Der etwa 10 jährige Aufenthalt führte zu einer intensiven, für das weitere Leben prägenden Begegnung des jungen Goten mit der griechisch-römischen Zivilisation. Während Theoderichs Aufenthalt in Konstantinopel erlangte sein Vater Thiudimer nach dem Tod Walamers in der siegreichen Schlacht gegen die Skiren an der Nedao (468/69) die *potior auctoritas* bei den »pannonischen Goten«. Heimgekehrt wurde Theoderich noch 471 — nunmehr dann Mitregent seines Vaters — zum König ausgerufen. Bereits 473 verließen die Goten Pannonien. Die Scharen Thiudimers und Theoderichs zogen nach Makedonien. Gegen Ende 473 oder Anfang 474 — bald nach dem Tod seines Vaters — erreichte Theoderich einen Vertrag mit Kaiser Leo, der kurz zuvor auch einen neuen Vertrag mit dem seit 455 in Thrakien weilenden Theoderich, Sohn des Triarius (Theoderich Strabo) geschlossen hatte.

Die Rivalität des Amalers und Strabos bestimmte in den folgenden Jahren maßgeblich das Verhältnis der Goten zum Kaiser. Wichtige Einblicke in die Auseinandersetzung bietet für die Zeit von 473 bis 479/80 der leider nur fragmentarisch erhaltene Bericht des im frühen 6. Jhdt. schreibenden Malchos. In diesem — gewiß auch Unklarheiten enthaltenden — erstaunlich sachlichen Bericht fehlen die bei früheren römischen Autoren manchmal zu registrierende Animosität gegenüber den Barbaren, aber auch die panegyrischen Töne gegenüber römischen Kaisern oder die rühmende Hervorhebung römischer Erfolge. Malchos vermittelt ein plastisches Bild der Beziehungen zwischen Kaiser und Goten. Es wird erkennbar, welche Bedrohung die Föderaten für das Reich bedeuteten und wie sehr man auf ihr Wohlverhalten angewiesen war. Deutlich wird, wie es die kaiserliche Diplomatie versteht, die Rivalitäten zwischen den Anführern der Goten noch zu schüren. Malchos läßt ferner erkennen, daß keiner der beiden Theoderiche etwa danach trachtete, die Regierung des Reiches an sich zu reißen oder auch nur einen autonomen gotischen Staat auf dem Boden des Reiches zu begründen. Ihr Ziel bestand ganz offenkundig darin, selbst mit einem hohen Generalsrang und anderen Ehren ausgestattet zu werden sowie für ihre Gefolgsleute ausreichendes Land und hohe Soldzahlungen zu erhalten. Aus Malchos geht schließlich hervor, daß der seine Chance vor allem durch Mittel der Diplomatie wahrende Kaiser den Amaler um 480 in ziemlichem Bedrängnis gebracht hatte. Diese Situation veränderte sich vor allem durch den Tod des Rivalen Theoderich Strabo. Der Kaiser mußte sich 483 mit Theoderich arrangieren, ihn gar zum Consul für 484 designieren. Wohl nicht schon 487, sondern erst 488 beauftragte der Kaiser den spätestens seit 484 als römischer Bürger geltenden Theoderich mit der Eroberung Italiens, schloß er mit ihm einen Vertrag, wonach er nach Besiegung Odoakers in Italien an Stelle des Kaisers bis zu dessen Ankunft regieren solle. Letzten Endes ausschlaggebend für das kaiserliche Angebot dürfte gewesen sein, daß es nicht nur günstig war, den Amaler loszubekommen, sondern man auch annehmen durfte, daß er sich im Falle eines Sieges enger als Odoaker an das Reich gebunden fühlen würde. Für Theoderichs Zustimmung konnte von Belang gewesen sein, daß er merkte, wie er auf die Dauer dem Kaiser nicht gewachsen war.

Kaum kam Theoderich 488 auf den Gedanken, daß nun eine neue Ära einsetzte, sondern wird er vielmehr seine Beauftragung ganz im Rahmen des herkömmlichen Instrumentariums kaiserlicher Politik gesehen haben. Wenn sich der ja seit langem als König geltende Theoderich im März 493 nach dem Sieg über Odoaker vom Gotenheer als König ausrufen ließ, so bedeutete dies mehr als eine Bestätigung des Königtums durch die seit 471 bis 473 zum Gotenheer hinzugestoßenen Gruppen, sondern mußte man dies in Konstantinopel als eine über die Abmachungen von 488, hinausgehende Anmaßung von Rechten sehen. Bei den 493 usurpierten und 497 vom Kaiser konzedierte Rechten dürfte es sich um die Ausübung der Herrschaft über Italien und die Nebenländer gehandelt haben. Wie der Panegyricus von 507 bestätigt, trat Theoderich nach 497 immer selbstbewußter auf und war es kein Wunder, wenn Kaiser Anastasius die 506 im Westen entstandene Situation (Sieg des Frankenkönigs Chlodovechus über die Westgoten) nutzte, um dem Amaler wenigstens gewisse Grenzen aufzuzeigen.

Im Anhang wird versucht darzulegen, warum man gegen Errington (MH 40, 1983, 42 ff) die in den exc. de legat. Rom. an erster Stelle stehenden Malchosfragmente sowie einst Müller (in FHG IV. 11) als frg. 18 bzw. 19 des Malchos zu plazieren hat und man bei der von Müller gebotenen Folge der Fragmente 14—19 bleiben muß. Diese Anordnung ist beibehalten auch in Blockleys Ausgabe mit engl. Übersetzung (= R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire II* Liverpool 1983, 402 ff; zu Malchos vgl. auch Bd. I 1981, 71 ff bzw. 124 ff).

GORIŠKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1987 znaša društvena članarina 400 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 3000 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 1500 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 2250 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 2600 (upokojenci 1950 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice
Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Dušan Kos

BELA KRAJINA V POZNEM SREDNJEM VEKU

Ta razprava je del naloge »Srednjeveška kolonizacija Bele krajine in problem meja jugovzhodne Kranjske«, ki je bila nagrajena s Prešernovo nagrado za študente univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani za leto 1986.*

DRŽAVNO-PRAVNA PRIPADNOST BELE KRAJINE

Čeprav se srednjeveška Bela krajina pojavi v dokumentih šele leta 1288 kot »provincia« ali »regio que Metlica dicitur«,¹ je igrala zanimivo in značilno vlogo. Nesporno je, da je območje Bele krajine nekoč sodilo v okvir ogrsko-hrvaškega kraljestva.² Sirok pas pragozdov in hribovit svet so preprečili pritok slovenskega prebivalstva z zahodne strani, zato pa je bila pokrajina na vzhodu in jugu odprta za poselitev s hrvaške strani. Do 12. stoletja, ko je Belo krajino zasedlo nemško plemstvo, je bila pokrajina v vseh ozirih hrvaška. Po Hauptmannu naj bi se meja med Belo krajino in Kranjsko v 11. stoletju pokrivala s cerkveno mejo med zagrebško škofijo oziroma goriškim naddiakonatom ter oglejskim patriarhatom. Potekala naj bi od bivšega Sychenstaina (nekje pri Pleterjah) do Smihela pri Novem mestu, nato zavila na jugovzhod, tako da so bili Gumberk, Ratez, Velike Brusnice in Gabrje na levi, Dolenja vas, Potov vrh in Hrušica pa na desni strani črte; nato do svete Jere na Gorjancih in se za tem izgubila v pragozdovih na jugovzhodu med Snežnikom in Kočevskim Rogom.³ Očitno se je Hauptmann skliceval na urbar gospostva Mehovo iz leta 1603 oziroma na njegov opis deželskega sodstva⁴ vsaj na sektorju do svete Jere. Nekoliko drugače si je mejo tod zamislil Milko Kos: meja pri Kronovem zavije s Krke proti jugu, tako da pušča Strugo, Mokro polje, (Kranjsko) Staro vas, Prežek in Gabrje na desni strani, nato pa se med Mehovim in Jugorjem spusti na jugozahod.⁵ Pri svoji varianti se Milko Kos ni poslužil Hauptmannovega razmejevanja po deželskosodnih mejah, čeprav mu je bilo znano. Raje se je odločil za poudarek toponimov, na primer Kranjska in Hrvaška Stara vas, Chreyndorf itd. Ta razmejitev se zdi verjetnejša od Hauptmannove, ni odvisna od kasnejših širitve mehovskega gospostva in sprememb meja deželskega sodstva.⁶ Na to bi moral biti pozoren tudi Hauptmann, saj sam pravi, da je deželsko sodišče Mehovo—Rüperč vrh nastalo iz Goriške grofije »Marka in Metlika«⁷ — torej v nobenem primeru v 11. ali 12. stoletju. Sicer je bila meja na sektorju Gabrje—Mehovo odvisna tudi od koloni-

* Za pomoč in nasvete pri nastanku razprave se iskreno zahvaljujem prof. dr. Ignaciju Vojetu, dr. Božu Otorepu, prof. dr. Josipu Adamčku, asistentu Petru Stihu ter arhivarjem Emi Umek, Pavletu Mikliču in Petru Strnadu.

¹ F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain (= URB), II. Band 1200—1269, Laibach 1884 u. 1887, št. 59, str. 42—43.

² F. Schumi, Beiträge zur Geschichte von der Mötling und von Sichelburg, Archiv für Heimatkunde (= AH), I. Band, Laibach, 1882/1883, str. 49—50. Enako: M. Kos, Odnosaji medu goriškim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku (= Odnosaji), Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva XIX/1917, str. 284 (= Vjesnik).

³ L. Hauptmann, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abtheilung — die Landgerichtskarte, 4. Teil, Krain, Wien 1929 (= Erläuterungen), str. 349—351.

⁴ Arhiv SR Slovenije (= AS), Urbar Mehovo iz 1603, Zbirka urbarjev II/6 u. Potek meje: »Der herrschafft Meichaw landgericht fecht sich an bey Sandt Gerdrauth auf dem perg Khet, alda sich die vier gericht, als Meichawer, Landtstrasser, Sichelberger und Medlinger thailen. Von dannen auf dem Traunickh. Dann auf ain quellbrunnen genant Khlöpzi. Von disen prunnen auf ain dorff Maline genandt. Von dannen hin fur zu ainem ainigen hauss, so gleich an dem confin steet, genant beim Marin na Ritschizi. Von dannen auf einem pach Stara Schaga genant. Aber furhin auf dass ortt Ogoreliz vnd biss auf S. Peter. Dann weiter auf einen Stain darein ein creuz ausgehauen gegen Suteskha nach mitte des wasserstrambs Gurkh abwerz auf das wasser vnd müll Rodotitsch. Vonn dannen hinfur auf Suchodoll vnd aber wider auf die hohe pergs Criuz khamen gen S. Gerdrauth.«

⁵ M. Kos, Začetki Novega mesta, Kronika II/1954, str. 173—174 (= Začetki).

⁶ Sprejel tudi M. Miklavčič v Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966 (= Premik), str. 133.

⁷ Hauptmann, Erläuterungen, str. 474.

zacije, saj se v 12. stoletju tako rekoč pokrivala, medtem ko meja dalje na jugo-vzhodu še ni bila ustaljena.⁸

Kdo in kdaj je potisnil to mejo na Kolpo? Pred sto leti je Franc Šumi mislil, da so ogrski Arpadoviči Zumberak in Belo krajino prepustili svojim sorodnikom grofom Andeškim med leti 1205 in 1213. Razen njih naj bi že 1145 kupila krška škofija posestva v Vidošičih (Wides) pri Metliki, stiški cistercijanci pa naj bi leta 1177 prejeli od grofa Majnharda Istrsko—Goriškega (sic!) vas Drašiči (Drasizdorf). Bela krajina in Zumberak naj bi se torej »mirno« ločila od ogrsko-hrvaškega kraljestva in bila do 1228 povsem andeška, nato pa posest oglejskih patriarhov (sic!).⁹ Na to, kako površno in netočno je Šumi operiral s toponimi, letnicami in dinastičnimi zvezami, je opozoril že Franc Kos, ki je zavrnil gornji lokalizaciji in postavil pravilni: Bitiče pri Litiji (1145)¹⁰ in Drašča vas pri Zagradcu (1177).¹¹ Anton Koblar se je naloge lotil z druge strani: vestno je odkril, da je imela poroka mejnega grofa Ulrika Weimar-Orlamünde s hčerjo ogrskega kralja Bele I. leta 1063 za posledico, da je Kranjska izgubila Belo krajino (sic!) na račun Hrvatske. Takrat naj bi se ustanovila Metliška grofija (marchia Hungarica), ki naj bi po tem, ko je spet prišla pod Kranjsko, imela neko samostojnost. O Beli krajini so po njegovem odločale le ženitve, zlasti pa je nevzdržna podmena, da je Sofija Višnjegorska podedovala krajišniško čast in s tem Belo krajino prav od Ulrika Weimar-Orlamünde!¹²

Problematico je razrešil Ljudmil Hauptmann. Šlo je za načrtno, od države neodvisno delo ene same rodbine z ravnopravnimi zvezami in posestmi — grofov Višnjegorskih. Ti so se prvotno imenovali po gradu Puchs v dolini zgornje Mure. Okoli leta 1135 se je rodbina razdelila na štajersko in kranjsko vejo, ki se je začela imenovati po svojem sedežu Višnji gori. Na Dolenjskem so imeli posestva in vazale (ministeriale), ki se imenujejo po Mehovem, Hmeljniku, Hohenavu, Breitenavu, Prečni, Zalogu, Otočcu, Prežeku, Mokrem polju, Kronovem, Čretežu itd. Prav Višnjegorskimi gre zasluga za intenzivnejšo kolonizacijo okoli gradu Mehovo v neposredni bližini Bele krajine. S tem je nastajal zametek gospodstva Mehovo v znaki nezorelega teritorialnega gospodstva. Višnjegorski so s seboj verjetno pripeljali svoje ministeriale in podložnike iz Zgornje Štajerske, ki so bili pripravi tudi za kakšno vojaško akcijo preko bližnje meje. Mehovo je postalo v 12. stoletju glavno izhodišče Višnjegorskih za ofenzivne akcije, pa tudi za neizbežno obrambo proti pričakovanim povračilnim ukrepom.¹³

Splošna ofenziva preko hrvaške meje se je začela sredi 12. stoletja. Glavni protagonisti akcije so bili koroški Spanheimi, ki so se angažirali na spodnji Krki in Zumberku, na desnem krilu »žumberške fronte« pa so delovali štajerski sorodniki Višnjegorskih. Oglejski patriarh je bil povsem izoliran od dogajanja, saj ima sam še leta 1261 za vzhodno mejo Kranjske — staro mejo pri Kostanjevici.^{13a} S to sliko se skladajo tudi vesti iz Bele krajine. Neka listina kralja Emerika govori, kako je nemški velikaš Albert Mehovski za časa Bele II. (1172—1196) neprestano vdiral v sosednjo Goriško in Podgorsko župo, dokler ga ni premagal in pregnal potomec rimskih grofov in senatorjev Orsinijev, Štefan Goriški (Gorica na Hrvaškem). Bela ga je zato odlikoval s kraljevskim grbom in mu daroval posest Vodice. Vendar je pred tem umrl, tako da je šele Emerik izvršil namero svojega očeta. Že Thalloczy je dokazal, da je privilegij (kar se tiče porekla in grba) falsifikat iz 16. stoletja. Vse ostalo je vzeto iz avtentične listine, sestavljene med 1202 in 1204. Hauptmann je nastanek falsifikata datiral v konec 13. ali začetek 14. stoletja. Razrešil pa je tudi uganko, kdo je Albert Mehovski: glede na to, da je Mehovo v 12. stoletju pripadalo

⁸ Kos, Začetki, str. 173 (karta).

⁹ Schumi, AH I, str. 49—54, 65—67.

¹⁰ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo), IV. knjiga, str. 207.

¹¹ Gradivo IV, str. 503.

¹² A. Koblar, Čegav je Zumberk?, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (= IMK) VIII/1898, Ljubljana 1898, str. 166—167.

¹³ Kos, Začetki, str. 174.

^{13a} Hauptmann, Erläuterungen, str. 407.

Višnjegorcem, gre za Majnhalmovega sina Alberta. S Hauptmannovo rešitvijo postane jasno, da so Višnjegorski iztrgali Belo krajiño Hrvatom nekje med 1135 in 1172, v istem času kot je potekala ofenziva Spanheimov severno od Bele krajine.¹⁴ V tem kontekstu lahko razumemo sosesčino Bele krajine in hrvaških žup, ki je bila možna šele po kranjski osvojitvi! Listina pa si zasluži pozornost še zaradi ene stvari: Štefan Goriški, ki je premagal Alberta Višnjegorskega, naj bi imel za ženo hčer goriškega grofa Hermana (Goriča ob Soči). Na prvi pogled je vest neresnična, ker vemo, da nobenemu goriškemu grofu ni bilo ime Herman. Če pa upoštevamo približen datum nastanka falsifikata (konec 13., začetek 14. stoletja), ugotovimo, da so v tem času imeli goriški grofje iz Posočja in hrvaški Goriški, zdaj že imenovani Babonići, živahne stike. Sestra goriškega grofa Henrika je bila omožena z grofom Ivanom I. Babonićem (1284—1334).¹⁵ Morda je avtor ob sestavljanju falsifikata vmešal v dogajanje pred sto leti tudi sorodstvene vezi, kakršne so imeli Babonići z Goriškimi grofi šele konec 13. stoletja.

Dogajanje v Beli krajini konec 12. stoletja se ni bistveno razlikovalo od stanja na celi ogrsko-nemški meji. Zaradi slabe poseljenosti področja sistem strelcev in strelskih dvorcev, ki bi mogli nuditi obrambo pred Ogrji tako kot na Štajerskem, ni mogel zaživeti. Stari obrambni pas je bil sestavljen iz nekaj gradov, na primer Mehovo, Prežek, Zalog, Soteska in Rožek, ki pa so bili izven novo osvojenega ozemlja. Pravo obrambo Kranjske je predstavljal šele mogočen pas goratega, pragozdnega območja od Gorjancev do Kolpe na jugozahodu. Bela krajina je bila zato slabo branjena. Ogrska stran je ob svojih mejah urejala širok obramben pas iz močvirij, gozdov in puste zemlje, kakršne je na desnem bregu Kolpe še danes na pretek.¹⁶ Edini prehod med obema državama, ki je bil namenjen civilnim potrebam, je potekal po deloma poseljeni soteski Črmošnjice: od Krke preko Kočevskih Poljan, Črmošnjic in Semiča vse do Črnomlja in dalje preko Kolpe. Ta »preseka« je imela tranzitno funkcijo med državama že med višnjegorsko okupacijo Bele krajine.¹⁷ Le tej poti se ima zahvaliti Črnomelj za svojo dominacijo nad Belo krajino vse do 14. stoletja. Severna povezava med današnjo Metliko in Novim mestom ni prihajala v poštev, ker je bližina Mehovega pomenila nenehno nevarnost vojaške konfrontacije. Na zgolj vojaški značaj te poti v 11. in 12. stoletju (in kasneje) morda priča toponim »Na straži« med Jügorjem in Podgradom. Tako je Bela krajina tvorila nekakšen vmesni pas med obema državama. Dokler je bil sorazmerno nenaseljen, je imel podobno vlogo kot pred okupacijo Višnjegorcev: pusta zemlja, preko katere so se preganjali višnjegorski vazali in hrvaški obmejni fevdalci, zlasti grofje iz Gorice, bodoči Babonići — Blagaji, ki so imeli vsaj okoli leta 1250 onkraj Kolpe precej posestev: gospostva Ribnik, Ozalj in Blagaj.¹⁷

V Beli krajini v tem in kasnejšem obdobju ne zasledimo nobenega hrvaškega fevdalca. Obsedno stanje se je na celi ogrsko-nemški meji končalo v začetku 13. stoletja. Obe strani sta pričeli z intenzivno kolonizacijo puste zemlje, pri čemer so prednjačili cerkveni redovi, v Beli krajini Nemški viteški red.¹⁸ Tudi meja se je končno ustalila, tako kot je bilo v navadi, na reki. Pravzaprav je Bela krajina dobila najbolj trdno in definitivno državno mejo, ki je bila v srednjem veku mogoča. Meja na Kolpi je že od kraja onemogočila zemljiško posestne spore obmejnih fevdalcev. Težave so se začele, ko je meja vzhodno od Metlike zapustila Kolpo.

Ker se državopravna oblast povezuje s pojmom lastnine, je meja tam, kjer ni naravnih ločnic, vedno odvisno od trdnosti zemljiške posesti vladarja ali fevdalcev

¹⁴ L. Hauptmann, O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj (= O postanku), Šišičev zbornik, Zagreb 1929, str. 98—99. Hauptmann, Erläuterungen, str. 406—407. Gradivo IV, št. 921, str. 468. Prim. tudi: Miklavčič, Premik, str. 133—140. Listino objavil v celoti T. Smečičlas v Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV (= CD), št. 124, str. 137—138: „... quod idem Stephanus de Goricha contra quendam potentem de Theutonia nomine comitem Albrilum de Myho confinia ducatus Sclavonie sepius invadentem dimicando viriliter exercuit...“

¹⁵ Kos, Odnosaji, str. 284—285.

¹⁶ M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo (= K postanku), Časopis za zgodovino in narodopisje XXVIII/1933, str. 146—148.

¹⁷ R. Lopašić, Oko Kupe i Korane, Zagreb 1896, str. 53, 196, 233.

¹⁸ Kos, K postanku, str. 150.

ene države. Sama vojaška-okupacija še ne pomeni, da je novo stanje dokončno ustaljeno. Oglejmo si to na primeru, Vivodine.

Ime na splošno pomeni posest vojvode. Kranjski deželnoknežji urbarji ločijo Zgornjo Vivodino (Novo mesto, Sicherstein, Koštanjevica, Mehovo), in Spodnjo Vivodino, kamor je spadala deželnoknežja posest v Žumberku. Milko Kos domneva, da je z njo v zvezi ime kraja Vivodina (tako že leta 1350).¹⁹ Če bi to držalo, bi morala priti Vivodina pod Kranjsko istočasno kot Žumberak in Bela krajina, v 12. stoletju,²⁰ kranjski vojvode pa bi morali imeti okoli kraja znatno posest. To pa ne drži: v popisih za kraljevske davek v zagrebški županiji, ki jih imamo od leta 1507 dalje, je Vivodina označena kot izključna posest grofa Bernardina Frankopana, ki je imel tod kar 650 selišč (sic!)²¹ ter še gospodstvo Ozalj in Ribnik v neposredni bližini Bele krajine in deželnoknežjega gospodstva Žumberak.²² Vivodina je torej znova pripadla ogrsko-hrvaškemu kraljestvu že v srednjem veku. To je bilo mogoče šele, ko je kranjski deželni knez tod izgubil posest. Po izjavah kranjskih deželnih stanov v prvi polovici 16. stoletja, v zvezi z naselitvijo uskokov v Vivodini, so si prav Frankopani prisvojili Vivodino, »ki je bila nekoč deželnoknežja posest.«^{22a} Zato se je meja severovzhodno od Metlike kaj hitro ustalila na potoku Kamenici, ki se pri Božakovem izliva v Kolpo. Zahodno od potoka se že pred letom 1490-oziroma 1536 nahaja posest dveh gospodstev — križevniška in deželnoknežja.²³ Severni del Bele krajine, ki je v srednjem veku mejil na gospodstvo Žumberak, bomo opisali kasneje.

V začetku 13. stoletja se je usoda Bele krajine zvezala z najpomembnejšo tedanja rodbino na Kranjskem — Andeškimi. Ti so se zavedali, da jih do naslova deželnega gospoda lahko pripelje le politika porok in cerkvenih fevdov. Izvirali so iz Bavarske, že v 12. stoletju so dedovali po istrskem mejnem grofu Poponu, pridobili oglejske in druge fevde na Kranjskem ter spletli rodbinske zveze z evropskimi dvori. Vrhunec je rodbina dosegla za časa Bertolda IV. († 1204). Bil je prvi Andeški, ki se je začel imenovati »vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije«. Njegov sin Bertold je postal nadškof v Kalocsi in oglejski patriarh, eno od hčera je sicer neuspešno skušal omožiti s sinom humskega velikega kneza Miroslava, hči Agneza je bila kratak čas žena francoskega kralja Filipa II., Gertruda je vzela ogrskega kralja Andreja II., sin Oton je sledil očetu na dednih rodbinskih posestvih na Bavarskem ter prevzel naslov vojvode Meranskega, Henrik pa je prevzel družinska posestva v Istri, na Kranjskem in Stajerskem.²⁴ Že Hauptmann je dokazal, da so imeli Andeški v dolenski Marki bore malo lastne posesti in vazalov,²⁵ vendar je rodbina s poroko Sofije, hčere Alberta Višnjegorskega s Henrikom Andeškim dobila vso Albertovo dediščino vključno z Belo krajino. Že pred to poroko sta imeli obe rodbini prijateljske stike. Ko se je cesar Friderik I. aprila 1189 odpravil na križarsko vojno, sta se mu pridružila oba poglavarja rodbin Bertold IV. in Albert.²⁶ Med pohodom sta se najbrž zblížala in izmenjala vojaške izkušnje, katerih je Albert imel iz bojov za Belo krajino kar precej. Leta 1200 je bil »Alpretus comes de Viselberch« v Čedadu in se pravdal glede neke posesti v Istri,²⁷ kjer je bil tedaj Bertold mejni grof. Dve leti kasneje je bil spet v Furlaniji, ko je pričal v zavezniški pogodbi med patriarhom Peregrinom ter goriškima grofoma Majnhardom II. in Engelbertom III. Zadnjima je

¹⁹ M. Kos, Vojvoda in knez v krajevnih imenih, ponatis v njegovih zbranih delih, Ljubljana 1986, str. 228.

²⁰ To poudarja tudi Miklavčič, Premik, str. 135–140, a se pri tem opira zgolj na pripadnost župnij v
²¹ J. Adamček — J. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Izvori za hrvatsko povijest 3. Sveučilište Zagreb, Institut za hrvatsko povijest, Zagreb 1976, str. 19–22 (1507), 87–88 (1517), 113–115 (1517) itd.

²² Lopašić, o. c., str. 235.

²³ J. Mal, Uskočke seobe i slovenske pokrajine, Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 18, Ljubljana 1924, str. 37.

²⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljane (= ZALj), Urbar Nemškega viteškega reda iz 1490 — fotokopija. AS, Urbar steuer vnd russtgelt der herrschafft Mettling im 1536, Vicedomski urad za Kranjsko, Cameraia sive urbarialia, fasc. I/55, VII — št. 1 (škattla 98).

²⁵ M. Kos v Gradivo V, str. XLI, XIV.

²⁶ Hauptmann, Erläuterungen, str. 396–397.

²⁷ URB II, št. 6, str. 4–5.

²⁷ Gradivo IV, str. 467–468, št. 920.

pri tem sekundiral Henrik Andeški,²⁸ kar pa sploh ni čudno, saj je bila baje Henri-kova sestra Matilda poročena z enim od Goriških.²⁹ Pogodba je otoplila, tudi odnose med Andeškimi in patriarhom, kateremu so prvi zastavili vse alode in lastnino na Kranjskem za večjo vsoto denarja.³⁰ Končno je okoli leta 1207 v družinski klan Andeških vstopila Sofija Višnjegorska. Malo pred tem v istem letu je bil Albert gost pri Henriku v Kamniku,³¹ kjer sta se verjetno natančneje domenila o poroki Hen-rika in Sofije. Ko je Albert Višnjegorski leta 1209 umrl, je Sofija podedovala vso Višnjegorsko posest skupaj s »*provincio Metliko*«. Zanimivo je, da ne Sofija, ne Henrik nista izdala niti ene listine za Belo krajino.

Dejali smo že, da v začetku 13. stoletja ob ogrsko-nemški meji napoči obdobje miru. Beli krajini so pri tem pripomogle tudi zveze z ogrskim dvorom in živahna dejavnost Henrikovega brata Bertolda na položaju nadškofa v Kalocsi. Že Franc Šumi je opozoril na vpliv Henrikove sestre Gertrude, ki je bila ogrska kraljica, na moža Andreja II. Vendar je s podmeno o andeški okupaciji Bele krajine in Kočevskega ter o Gertrudinem organiziranju lastnega plemstva v Beli krajini s privolitvijo kralja Andreja naredil veliko napako.³² Gertruda ni imela nikdar nobenih pravic do dediščine po Višnjegorskih, s katero sta lahko razpolagala le Henrik in Sofija. Gertruda se je poročila z Andrejem, ko je bil ta še hrvaški vojvoda. Po smrti brata Emerika (1204) in nečaka Ladislava (1205) je Andrej postal kralj. Baje je imela odločna in močata Gertruda velik vpliv na vladanje. Leta 1205 je nagovorila moža, da je pritiskal na kaloški kapitelj, ki je izbral za novega nadškofa, rosno mladega Bertolda Andeškega. Ta je leta 1209 postal hrvaški ban, 1212 erdeljski vojvoda, leta 1213 pa je bil bodroški in bački župan. Leta 1213 je bila umorjena njegova zaščit-nica Gertruda, po Gruberjevi oceni zato, ker je **preveč skrbela za svoje sorodnike: »Osim Bertolda gledala je kraljica Gertruda, da namakne časti i blaga i drugoj svo-joj braći, kao što i onim ljudima, koji su stekli kakvih žasluga za njezin rod.» Hen-rik Andeški, obdolžen sodelovanja pri umoru kralja Filipa Svabskega, naj bi skupaj z bratom Ekbertom, nadškofom v Bambergu, celo pribežal k sestri na Ogrsko. Na Gertrudino prošnjo se je kralj zavzel za obsojenca pri papežu in nemških velikaših. Čeprav je Bertold leta 1218 postal oglejski patriarh in zato zapustil Ogrsko, je ostal v tesnih in prijateljskih stikih z Andrejem II. in Belo IV. vse do svoje smrti.³³ Zato se je Bela krajina pod andeškim gospostvom v prvi četrtini 13. stoletja mirno raz-vijala brez »ogrske« nevarnosti.**

Do smrti Henrika Andeškega je bila Bela krajina kot privatna osvojitvev povsem ločena od Kranjske in Marke. Andeški so jo tako kot prej Višnjegorski upravljali iz Mehovega, kateremu je bil na primer Črnomelj podrejen še leta 1277.³⁴ Tak način samostojne uprave Bele krajine in dela dolenske Marke je predstavljal neposreden vzor upravljanja višnjegorsko-andeške dediščine vse do konca srednjega veka, zlasti v obdobju goriških grofov v 14. stoletju. V tem obdobju so se razvijale klice samo-stojnosti, ki so vodile k izoblikovanju nove dežele.

Nekoliko drugače kot osrednji del Bele krajine se je razvijal njen jugozahodni del, zahodno od dolgega grebena Poljanske gore. Gre za ozemlje katastrskih občin Dolenja Podgora, Čeplje, Predgrad, Stari trg, Sodevci, Radenci, Sinji vrh, Damelj ter dele kot občin Tanča gora, Dragatuš, Stara lipa, Nova lipa in Učakovci. Gospostvo Poljane je skupaj z gospostvi Čušperk, Kočevje in Kostel še v začetku 13. stoletja sestavljalo »pragospostvo« Ribnica, ki je bilo alod Turjaških gospodov. Ko sta umrla Turjačana Engelbert II. in Konrad, je gospostvo namesto Herandu Turjaškemu pri-padlo oglejskemu patriarhu. Ta je podelil Čušperk in Ribnico tastu Konrada Turja-škega — Hermanu II. Ortenburškemu, vendar ne pred letom 1245 ali 1248. To pod-

²⁸ Gradivo V, št. 13, str. 9—10.

²⁹ Hauptmann, Erläuterungen, str. 401.

³⁰ Gradivo V, št. 15, str. 11—12.

³¹ Gradivo V, št. 123, str. 71. Enako tudi Hauptmann, Erläuterungen, str. 408.

³² Schumi, AH I, str. 66.

³³ D. Gruber, Bertold Meranski ban hrvatski i nadbiskup kaločki, Vjesnik V/1903, str. 20—21, 23—24.

ročje je bilo naseljeno prej kot Kočevsko (slednje šele od 14. stoletja) in je imelo nalogo zaščititi južno mejo Kranjske na Kolpi.³⁵ Kje je potekala meja deželkega sodišča in gospostva Poljane oziroma Ribnica na vzhodu, ni povsem jasno, ker v urbarju gospostva iz leta 1576 manjka prav ta del.³⁶ Hauptmann se sklicuje na neke zapise iz 18. stoletja: po njih naj bi tekla po zunanjih mejah kot občin Sinji vrh, Dragatuš, Tanča gora, Doblíče in Mavrlen: od Drežnika proti severozahodu na Kolečaj, nato v cikcaku severovzhodno na potok Nerajec, po njem do Pustega gradca, na severozahod na potok Podturnščica in dalje na vzhodni rob k. o. Tanča gora in zatem na Doblíčico.³⁷

Po smrti Henrika Andeškega (18. julija 1228) se je Bela krajina (oziroma njen osrednji del) močneje navezala na dogajanja v dolenski Marki in na Kranjskem. Točno tri mesece po njegovi smrti je Henrikov brat patriarh Bertold izkoristil Sofijin odhod v samostan ter si dal izstaviti v imenu svoje svakinje darovnico z nekaterimi konstitutivnimi elementi. V njej sporoča, da je posvetil v Črnomlju župnijo sv. Petra skupaj s štirimi filijalami, da bi spreobrnil ondotno prebivalstvo, ki je ohranjalo neke poganske običaje: »*populum in regione, que Metlica dicitur, existentem errore cecitatis involutum et ritum gentilium quodammodo imitantem gremio ecclesie nostre utpote in eonterminiis, nostre diocesis constitutum a vero ovili errantem ad viam reduximus veritatis, statuentes in eadem provincia in loco, qui dicitur Schirnomel, consecrari ecclesiam in honore sancti Petri... adiungentes eidem... quatuor ecclesias in gremio eiusdem sitas*«. ³⁸ Te lastniške cerkve je Sofija že prej obdarovala z bogatimi posestvi. Ta posestva si je sedaj, skupaj z vso desetino, skušal prilastiti patriarh. Pri tem se mu je tako mudilo, da je Sofija »pozabila«³⁹ pečatiti, čeprav je v koroboraciji navedena skupaj z Bertoldom. Odgovor na vprašanje, ali je šlo pri tem res za prošnjo bogaboječih vdove ali za Bertoldove ambicije širjenja oblasti izven starih meja Marke, se nagiblje k drugemu. Zato je Bertold prišel v Marko ali celo v Belo krajino, kot lahko sodimo po pričah, med katerimi so vsi štiri dolenski vazali Višnjegorskih. Vendar za Belo krajino ni bila ključna figura patriarh. Po Henrikovi smrti sta oblast na Kranjskem prevzela v dogovoru brata Oton VII. Meranski in patriarh Bertold. Svojo višnjegorsko dediščino in z njo ševeda tudi Belo krajino je Sofija prodala svaku Otonu, ki se je s tem hvalil še novembra 1230.³⁹ Na veliko veselje patriarha se je Oton v istem letu odpovedal Kranjski in Istri.⁴⁰

V spor se je leta 1229 vmešal še avstrijski vojvoda Friderik Babenberški, ki se je poročil z Otonovo hčerko Agnezo in potem elegantno od patriarha in Otona izterjal vso višnjegorsko dediščino, vključno z Mehovim in Belo krajino.⁴¹ Po Friderikovi smrti se je leta 1248 z vdovo Agnezo poročil koroški vojvoda Ulrik Spanheimski in pridobil rodbini skupaj z ostalim tudi Belo krajino. Pri tem ga niti ni oviral Agnezin stric patriarh Bertold, ker je potreboval zaveznika v boju proti goriškemu grofom.⁴² Ulrik je obdržal Belo krajino in ostalo višnjegorsko dediščino vse do svoje smrti leta 1269.⁴³ Decembra 1268 je imenoval za svojega dediča češkega kralja Otokarja II.,⁴⁴ ki je pozimi 1269/1270 zasedel Koroško in Kranjsko ter poglobil spanheimsko in andeško-višnjegorsko dediščino. Ker se Otokar ni hotel odpovedati vsej babenberški in spanheimski dediščini, ga je leta 1275 zadel državni preklíc. Leto kasneje je v splošni ofenzivi na njegove dežele goriški grof Albert za-

³⁴ Schumi, objava v AH I, str. 239–240: »... castrum Michowe cum foro ad ipsum pertinente nomine Zernemli...«.

³⁵ Hauptmann, Erläuterungen, str. 404 in 469.

³⁶ AS, Urbar gospostva Poljane iz 1576, II/16 u.

³⁷ Hauptmann, Erläuterungen, str. 468.

³⁸ URB II, št. 59, str. 42–43.

³⁹ URB II, št. 68, str. 53–54.

⁴⁰ Hauptmann, Erläuterungen, str. 411.

⁴¹ Hauptmann, Erläuterungen, str. 412.

⁴² URB II, št. 174, str. 137–139. Hauptmann, Erläuterungen, str. 419–420.

⁴³ Se leta 1268 je npr. prepustil cerkveno upravo Bele krajine Nemškemu viteškemu redu. Listina v Gradivu za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, X/9 (izdajal B. Otorepec, odslej GZLJ).

⁴⁴ Schumi, objava v AH I, str. 79–80.

sedel Kranjsko.⁴⁵ S pojavom Goriških je bila nato povezana usoda Bele krajine skoraj točno sto let.

Konec leta 1276 ali v začetku 1277 je nemški kralj Rudolf Habsburški zastavil Kranjsko in Slovensko marko Majnhardu Tirolsko-goriškemu za dvajset tisoč mark srebra.⁴⁶ V pogodbo niso bili vštet ministeriali iz teh pokrajin (kar je precej pomembno!) ter Bela krajina in Mehovo, ki ju je 24. januarja Rudolf še posebej podelil Albertu Goriško-tirolskemu (odslej bomo rekli le Goriškemu) proti kavciji 600 mark srebra.⁴⁷ Dodana je namreč klavzula, da Mehovo in Črnomelj (Bela krajina) lahko postaneta last Goriških, če bodo ti dokazali, da nista v pristojnosti kralja, to pomeni v okviru Kranjske! Zato je oktobra 1277 posredoval Majnhard in tudi izposloval posest svojemu nečaku ter vrnitev onih 600 mark kavcije.⁴⁸ Oglejski patriarh, uradno kranjski gospod, je ostal zunaj kupčij.

V nasprotju s svojimi predhodniki v Beli krajini so Goriški izkoristili strateški položaj pokrajine. Kaj hitro so navezali stike s sosednjim hrvaškim plemstvom in omogočili Beli krajini gospodarski vzpon. Prav v tem času se je začela dvigati Metlika na račun Črnomlja in v 14. stoletju je postala sedež grofovega namestnika za Slovensko marko in Belo krajino. Premestila se je tudi trgovina, ki je v večji meri začela teči po cesti Novo mesto—Mehovo—Metlika—Hrvatska. Glavni partnerji Goriških so bili Babonići, zlasti po letu 1308, ko so se bojevali na njihovi strani proti Ogleju. V dobrih odnosih so bili tudi s Frankopani, s katerimi so bili v opoziciji proti Habsburžanom leta 1292. Istega leta sta obe strani sklenili zavezništvo, ki sta ga kasneje potrjevali z zarokami in porokami. Goriško-frankopanske zveze lahko sledimo še daleč v 15. stoletje. Predvsem finančne narave so bili stiki Goriških z grofi iz Krupe in Krbavě, od katerih so si prvi sposojali denar za svoja širokopotezna podjetja.⁴⁹ Zato je obdobje goriške vladavine preživela Bela krajina v miru — drugače kot nekatera druga obmejna področja.⁵⁰

Poudariti velja, da je neposredna goriška oblast zajela osrednji del Bele krajine, medtem ko je Poljansko gospostvo ohranilo svojo pripadnost Kranjski in se nikdar ne omenja v okviru »Metlike« (Bele krajine). Gospostvo so ohranili Ortenburžani kot oglejski fevd, skupaj z gospostvi Kostel, Ortnek in Čušperk in pripadajočim deželskim sodstvom vse do izumrtja rodbine leta 1418, ko so to posest podedovali Celjani. Poljane so upravljali njihovi vazali, vitezi Poljanski.⁵¹

Goriški niso Belo krajino nikoli priključili Kranjski. Zgledi iz bližnje preteklosti so bili še živi! Iz svojega dela dolenske Marke in Bele krajine so izoblikovali posebno grofijo »auf der Marche oder in der Metling« ali pomenško pravilnejše, kot poudarja Ljudmil Hauptmann: »auf der Windischen Mark und in der Mötling«,⁵² a ne prej kot leta 1335, ko so Habsburžani zasedli Kranjsko in Koroško, saj se je od takrat goriška posest začela bistveno razlikovati od ostale Kranjske. Vendar se ta oblika za časa Goriških le redko pojavlja. Redno so jo začeli uporabljati Habsburžani po letu 1374.⁵³ Za območje Bele krajine so pretežno rabili ime »in der Metling«.⁵⁴

⁴⁵ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 365 in 369.

⁴⁶ Monumenta historica ducatus Carinthiae V (= MHDC), izdajal H. Wiessner, Klagenfurt 1956, št. 232, str. 155.

⁴⁷ Glej op. št. 341

⁴⁸ Schumi, objava v AH I, str. 240.

⁴⁹ Kos, Odnosaji, str. 287—297.

⁵⁰ Schumi, objava v AH I, str. 29—30.

⁵¹ F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, Mittheilungen des Musealvereines für Krain (= MMK), XVIII—XX/1905—1907 (in v Carnioli n. v. I/1910), št. 40, str. 141—143 (Marckwart von Poelan); Haus, Hof und Staats Archiv na Dunaju, listina z dne 24. junija 1336 (= HHStA) — prepis v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa v Ljubljani (= ZIMK), enako listini 1338 avgust 7 ter 1353 april 10 — Erenst (!) von Poelan. Delo na prepisih listin iz tujih arhivov mi je omogočil dr. Božo Otrepec, za kar se mu še posebej zahvaljujem.

⁵² Hauptmann, Erläuterungen, str. 442—443.

⁵³ AS, listina 1374 marec 26.

⁵⁴ K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains, Carniola n. v. II/1911 (= Carniola II), str. 53—54. MMK XVIII, št. 55, str. 153—156. AS, listina 1341 maj 12. MMK XVIII, št. 67, str. 160—162. HHStA, listini 1359 januar 13 in 1367 junij 23 (prepis ZIMK). Schumi (AH I, str. 81) povsem zgrešeno razume pod tem pojmom območje Novega trga (Metlike) in okolice. Naziv »auf der Mark« pa po njegovem pomeni sklop župnij, ki sestavljajo »provinc Metlika« in so podvržene gospostvu Metlika!

Čeprav se teritorij izrecno omenja kot »grafschaft« šele leta 1365, bomo uprabljali pojem »grofija« za celotno obdobje Goriških, saj je takrat imela kot posebna upravna enota tisto samostojnost, ki jo lahko pripisujemo le posebni deželi. Pri obravnavi posameznih listin moramo imeti pred očmi Hauptmannovo rešitev pomena imena »grofija na Slovenski marki in v Metliki«: ta je obsegala le del stare dolenske Marké in Belo krajino, ostali del pa je tvoril kranjsko gospostvo »auf der March«. ⁵⁵ Hauptmann trdi, da je bilo v Metliki že leta 1342 deželno sodišče za celo grofijo, vendar za to trditev nimam podatkov. ⁵⁶

Tu se moramo ozreti na položaj, v katerem se je znašla nova grofija v odnosu na Kranjsko in nemško državo. Goriški so upravljali svoje dežele s sistemom zakupnikov in administratorjev, Belo krajino in Slovensko marko pa preko glavarja v Metliki. Že od začetka goriškega gospodovanja je razvoj grofije težil k izoblikovanju samostojne dežele. Prvi pogoj za njo je, da ima zastavni gospod v rokah deželno sodstvo, in je bil menda udejavljen. Drugi pogoj je osvoboditev nižjega plemstva. S tem postane deželna vez močnejša od osebne ali vazalske, plemič začne spadati pod javno oblast dežele, v kateri biva, in lahko svobodno razpolaga s svojim zemljiščem. Nastane deželno plemstvo, ki se organizira v stanove kot odločilna plast družbe. Tretji pogoj je prehod dela vladarskih funkcij na visokega fevdalca, ki postane dinast. Habsburžani so izvedli na Kranjskem delno osvoboditev nižjega plemstva leta 1276, leta 1338 so osvobodili še milite. ⁵⁷ Na goriških posestvih je ostalo vse po starem, kar pa bi lahko postalo sčasoma nevarno za Goriške. Zato je posebnosti v upravi Slovenske marke leta 1365 izkoristil Albert IV. iz istrske veje Goriških in izdal istrskemu in dolensko-belokranjskemu plemstvu privilegij, ki bi utegnil pospešiti nastanek deželne ustave za grofijo Slovensko marko in Metliko, če ne bi leta 1374 izumrla istrska veja goriških grofov. Poglejmo, kaj določa privilegij, ⁵⁸ na čigar dolenske posebnosti opozarja tudi Sergij Vilfan. ⁵⁹

1) Grofija dobi svoje ograjno sodišče — plemiči niso več podložni ljubljanskemu (kranjskemu) sodišču. 2) Plemstvo dobi pravico sodstva v lažjih primerih, če gre za prekrške plemiških podložnikov ali služabnikov. Težje primere (umor, rop) sodi deželni sodnik, ki ga imenuje (goriški) grof. 3) Določena je višina odškodnine žrtv. 4) Glede fevdov velja, da jih podeljuje grof sorodnikom umrlega. Če ga dolgo ni v deželo, jih sorodniki uživajo, grof pa jih potrdi, ko pride v deželo (s tem so fevdi de ure postali dedni!). Če grofa dolgo ni v deželo, morajo plemiči sami poskrbeti za dolo in »ju trnjo« svojih žena in hčera ter za dedščine. 6) Če je dežela napadena, se morajo vsi plemiči odzvati grofovemu pozivu za obrambo. Če pa grof sam začne (osvajajo) vojno izven dežele, mora povrniti plemstvu vse stroške. 7) Če napravi plemič grofovskim trgov (Višnja gora, Črnomelj in Metlika) krivico, jo mora takoj poravnati glavar in pa deželni sodnik. Če je škoda večja, ukrepa tudi slednji. Vidimo, da je plemstvo grofije ne glede na položaj in premoženje dobilo pravice, kot so pristajale deželi. V vseh bistvenih sodnih, pravnih, upravnih in vojaških zadevah se je odcepila od habsburške Kranjske, goriški grof pa je tudi formalno prevzema atribute deželnega gospoda.

Do leta 1304 je grofiji nominalno vladal Albert II., ki se je vsaj dvakrat, leta 1286⁶⁰ in 1295,⁶¹ mudil v Črnomlju oziroma Mehovem. Še pred njegovo smrtjo je prišel v Črnomelj poleti leta 1300 njegov sin grof Henrik II. in podelil vazalom Črnomaljskim neke fevde. ⁶² Januarja 1306 se je znova pojavil v Beli krajini — to-
 55 Hauptmann, Erläuterungen, str. 443. (AMN) in Kosa v Vilfan, Prava zgodovina Slovencev (od naselitve do zloma stare Jugoslavije), str. 133-137, 192, 195-196.

⁵⁶ AS, listina 1365 april 29, sicer tudi v vidimusu Karla IV. iz 1520 oktober 25. Prim. Vilfan, Prava zgodovina, str. 206.

⁵⁷ Vilfan, Prava zgodovina, str. 200-201.

⁵⁸ J. Zahn, Codex diplomaticus Austriaco-Frisigenis; Fontes rerum Austriacarum, II. Abtheilung, 31. Band. (= FRA II), Wien 1870, št. 396, str. 432-433.

⁵⁹ MMK XVIII, št. 17, str. 130-131.

⁶⁰ Schumi, objava v AH II, str. 244.

krat v Metliki.⁶³ Po Albertovi smrti leta 1304 je prišlo do problema delitve družinske posesti med njegovima sinovoma. Sinova (Henrik II. in Albert III.) sta se decembra 1307 sporazumela in si razdelila očetovo dediščino. Henrik je dobil vso posest na Slovenskem, med drugim tudi Belo krajino (*»daz der graf Hainrichen ze seinem rechten erbtale angefallen mit recht und redlich des wier graf Alb(ert) in Vertheilheit Goercz deu grafchaft mit dienstman... Vriaul!! Asteirreych und den Charvarteu March mit der Metlik und swaz quots ze Chrain ist...«*).⁶⁴ Tirolsko-goriški koroski vojvode so obdržali vse spanheimske fevde v Slovenski marki in Beli krajini.

Boj za češko krono (1306—1311) med Habsburžani in Tirolsko-goriškimi je zajel tudi naše kraje. Goriški se niso postavili na stran svojih tirolsko-koroskih sorodnikov, temveč so postali odkriti privrženci kralja Albrehta Habsburškega. Poleti ali jeseni leta 1307 so izkoristili odhod kranjskih in koroskih viteзов (orig. potenciores) s Henrikom Koroškim na Češko in s pomočjo Ortenburžanov zasedli Kranjsko in Koroško. Boji so potekali tudi v Slovenski marki, a verjetno je v delu, ki je pripadal vojvodi. Če verjamemo Janezu Vetrinjskemu, je prišlo zaradi pustošenja v času žetve (?) do opustelosti v obeh deželah.⁶⁵

V razzsodbi kraljice Elizabete Tirolske, vdove po nemškem kralju Albrehtu I., objavljene poleti 1311 glede nesporazumov med njenim bratom češko-poljskim kraljem in koroskim vojvodo Henrikom ter njenim sinom Friderikom Habsburškim, so trije zanimivi členi: 1) Vsi novi gradovi na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki morajo biti porušeni. Stari, ki so bili v vojni porušeni, se spet lahko postavijo. 2) Vojvoda Friderik mora vse, kar je med vojno dal drugim osebam v zakup na Kranjskem in v Slovenski marki, do določenega časa vrniti (med vojno je prišlo zaradi tega do zmede pri fevdih in zakupih, kar je bilo treba zdaj popraviti). Sklepamo lahko, da so se boji odvijali tudi na Dolenjskem, kjer je Friderik podelil fevde svojim privržencem. 3) Kranjska in Slovenska marka ostane v zastavi vojvodi Henriku, Habsburžani pa imajo pravico, da ju odkupijo za šest tisoč mark.

Pojem »Slovenska marka« zajema tu posest vojvode Henrika, ki jo je imel na Kranjskem in v Slovenski marki julija 1311.⁶⁷ Med drugim je imel Turjak, Visnjogoro, Mokronog, Kravjek, Kostanjevico, Zumberak, Sicherstein, Gračeno (*»ouf der Mark uentz ouf die Briganie gehoert, ze dem lande Chernden«*), Sotesko, za creteške vazale pa pravi, da *»sint dienstman des lands, ze Chernden«*. Očitno gre za bivšo spanheimsko dediščino v kranjski Marki, kateri pa seveda nista bila priključena Mehovo in Bela krajina, ki ju je imela goriška veja (razen malenkosti). Če Spanheimi so bili tisti koroski vojvode, ki so obenem imeli dedno posest na Kranjskem in v Beli krajini.

Svojo posest je vojvoda Henrik upravljal preko svojega vicedoma in glavarja. Med leti 1306 in 1311 je obe funkciji opravljal Henrik Gralant Lewenburški. Vojvoda je bil, kar se tiče fevdov v Beli krajini, kar aktiven.

Po njegovi smrti leta 1335 je Kranjska avtomatično pripadla Habsburžanom. Kako pa je bilo z goriško, Slovensko marko in Metliko? Na pogajanjih v Ennsu oktobra, leta 1336 se je češki kralj Ivan Luksemburški namesto sina odpovedal v korist vojvod Albrehta in Otona, Habsburških, Koroški, Kranjski in Slovenski marki, a brez onega dela, ki ga je imela goriška veja (Bela krajina).⁷⁰ Ko je grof Ivan Henrik, sin Henrika II. Goriškega, leta 1338 nepričakovano umrl, se je Slovenske

⁶³ MMK XVIII, št. 18, str. 131.

⁶⁴ MHDC VII, št. 438, str. 165—168.

⁶⁵ MHDC VII, št. 416, str. 156—157 (orig. Kronika Janeza Vetrinjskega): *»quia potenciores terre cum Henrico rege in Bohemia versabantur, Carnioliam Heinricus, comes Goricie, assistentibus sibi comitibus de Ortenburch et Slavice gentis potentibus (suis affinis) subiugavit. (In utraque terra maxima desolacio facta est, quia disturbium hoc messis tempore agebatur.)«* H. Wiesflecker, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, Mitteil. des Inst. für Öster. Gesch., LVI, Band, 1948, str. 344.

⁶⁶ MHDC VIII, št. 51, str. 18—19.

⁶⁷ MHDC VIII, št. 47, str. 16—17.

⁶⁸ MHDC VIII, št. 346, str. 106.

⁶⁹ Prim. Carniola, II, str. 53—54.

⁷⁰ MHDC X, št. 42, str. 16; št. 43, str. 16—17; št. 44, str. 18.

marke in Metlike« kanil polastiti brat vdove Ane, Habsburžan Albreht II., ki pa se ni mogel obdržati proti pokojnikovem bratrancu Albertu IV. Goriškemu (sinu Alberta III.).⁷¹ O teh intrigah izvemo slučajno nekoliko več iz diplome vojvode Albrehta Avstrijskega, ko je julija 1339 podeljeval Frideriku Zovneškemu hišo in dvor v Ljubljani.⁷² Pravi, da je to posest imel prej sin Herberta iz Gradaca, ki jo je izgubil, ker je prepustil Belo krajino Albertu IV. Goriškemu (*»untreue wegen, di si an uns vnd an vnserm land getan habent, daz si phleg Metlikh vnd waz darzu gehoret, di wir in enpholhen heten, den grafen von Gortz an vnser wizen vnd willen geben vnd ingeantwuert habent«*). Tako smo našli »krivca« za habsburški polom v Beli krajini! Usode Herbertovega sina, ki mu je Albreht Habsburški tako naivno zaupal upravo Bele krajine, ne poznamo. Zaradi neuspeha se je po nasvetu Habsburžana morala januarja 1340 Ana odpovedati gospostvu v »Slovenski marki in Metliki« v korist Alberta IV. Goriškega.⁷³

Habsburžani pa so se trdno zasidrili na Kočevskem in v jugozahodni Beli krajini ter, tod prevzeli vse patriarhove fevde, v svoje roke. Ortenburške, Poljane so odslej formalno podeljevali Habsburžani — že avgusta 1338 sta jim Oton in Albreht Habsburška potrdila vso posest, vključno s Kostelom in Poljanami.^{73a}

Ostanke celotne goriške posesti so junija 1342 delili bratje Albert, Majnhard in Henrik. Mehovo, Metlika, Črnomelj, Žužemberk, Višnja gora, Šumberk in drugo, kar je Goriškim ostalo v Marki in Istri, skupaj s fevdi in naslovom palatinskega grofa, je pripadlo najstarejšemu, Albertu IV.⁷⁴ Delitev posesti je pomenila cepitev Goriških na goriško in istrsko vejo, katere edini predstavnik je bil Albert. Leta 1364 je sklenil z vojvodo Rudolfom IV. dedno pogodbo o vzajemnem dedovanju, ki se je izpolnila pozimi leta 1374, ko je z Albertom IV. izumrla istrska veja, goriških grofov.⁷⁵ Vojvoda Albreht Avstrijski je nemudoma zasedel grofijo »Slovenska marka in Metlika« in že 24. marca 1374 potrdil vse privilegije, ki so jih Goriški kdaj dali grofiji.⁷⁶

Pod Habsburžani je grofija skoraj dve stoletji obdržala svoje deželno pravo. glavarja in upravo. Ograjno sodišče pa je ukinitil Maksimilijan I. s puhlim izgovorom, da ima deželica baje premalo plemstva za prisednike.⁷⁷ V drugi četrtini 15. stoletja opazimo proces širjenja Kranjske in njenih kompetenc na vseh ravneh. Leta 1428 je bila Kranjska formalno razdeljena v štiri četrti (provincie, glavarstva) — eno teh je bilo glavarstvo Metlika ali »an der Mark« (Metlika in Slovenska marka). Po Hauptmannu je prišlo do uveljavitve reforme šele za vlade Friderika III. med letoma 1438 n 1441, ko naj bi se glavarstvo Metlika razširilo izven starih meja proti zahodu do Ribnice in Ortneka (istega mnenja je tudi Valvasor).⁷⁸

Zelo redko se uporablja izraz »Marka in Metlika« le takrat ko gre za potrditev starejših privilegijev ali omembo naziva kneza kot gospoda grofije.⁷⁹ Kot »grofija Metlika« z lastnim glavarjem se omenja večkrat med leti 1431 in 1499!⁸⁰ Torej znatno dlje kot trdi Hauptmann. Njegovega opisa obsega grofije, ki naj bi segala do Višnje gore, ni moč zanesljivo potrditi. Ime se izven Bele krajine širi le še na področje far Mirna peč in Šmihel.⁸¹ Morda je Hauptmanna zavedlo ime »herschafft in der Metlik«, ki pa ima lahko pomen zemljiškega gospostva, ne pa »grofije Metlika«. ⁸² Podobno težavo povzroča tudi termin »ambt in der Mettling«, ki ga uporablja

⁷¹ Hauptmann, Erläuterungen, str. 439.

⁷² GZLj I/48.

⁷³ MHDC X, št. 115, str. 50.

^{73a} HHStA, listina 1338 avgust 7 (prepis ZIMK).

⁷⁴ MHDC X, št. 161, str. 62—64.

⁷⁵ Hauptmann, Erläuterungen, str. 439.

⁷⁶ AS, listina 1374 marec 26.

⁷⁷ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 206.

⁷⁸ Hauptmann, Erläuterungen, str. 444—446. Enako tudi Grafenauer, o. c., str. 389—390.

⁷⁹ AS, listina 1388 maj 10; listina 1444 marec 4; M. Kos, Iz metliškega mestnega arhiva, Etnolog X—XI/1937 — 9 (= Etnolog), št. 8, str. 35—37.

⁸⁰ AS, listina 1431 april 29, tudi objavil M. Kos v Etnologu, št. 3, str. 28—30; MMK XX, št. 380, str. 215; AS, listina 1447 september 18 in 1498 marec 21; Carniola I, št. 531, str. 238 in št. 505, str. 232; A. Koblar, Drobničine iz furlanskih arhivov, IMK III, str. 65 (tudi v letnikih I in II).

⁸¹ AS, listina 1498 marec 21. Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Novomeški kapitelj, fasc. I, št. 10.

⁸² AS, listina 1385 julij 4; listina 1414 avgust 1; Etnolog, št. 4, str. 30—31.

cesar Friderik v transakcijah s Pankracem Turjaškim med 1470 in 1492.⁸³ Očitno je z izrazom mišljeno deželno knežje zemljiško gospostvo Metlika, ne pa celotna grofija. Izraz pa pušča dvom glede funkcije glavarja grofije in upravitelja zemljiškega gospostva. Zanimivo je, da se grofija oziroma glavarstvo imenuje kar »Metlik«⁸⁴, in se po listinah omejuje le na osrednjo Belo krajino; šmihelsko in mirnopeško faro, brez gospostva Poljane, zato pa z vašjo Brašljeveca⁸⁵ (danes v Hrvaški), ki je bila z naselitvijo Uskokov v 16. stoletju de facto izgubljena za Kranjsko.

O upravnem sistemu v grofiji ne vemo kaj dosti. Glavar je imel najvišjo sodno in vojaško funkcijo nad plemstvom in s tem nad dogajanjem v grofiji oziroma glavarstvu. Zdi se, da je poleg tega glavar nadzoroval knežje fevde in upravljal državno posest oziroma gospostvo Metlika. Njegov namestnik je bil upravitelj (verweser). Poznamo le tri nosilce funkcije upravitelja. Leta 1388 je bil to Nikolaj Hmeljniški,⁸⁶ leta 1405 Nikolaj Plesell^{86a} ter leta 1476 Bernard Katter, sicer ambiciozen Metličan.⁸⁷

Grofija »Slovenska marka in Metlika« je padla Habsburžanom v roke prav v času krize in bojov znotraj družine med bratoma Albrehtom III. in Leopoldom III. za očetovo dediščino. Ko so se leta 1379 razdelile habsburške dežele na albertinsko in leopoldinsko vejo, je slednja dobila s Koroško, Kranjsko in Štajersko tudi goriško dediščino — grofiji Istro in Slovensko marko z Metliko. Spori v rodbini so se nadaljevali do leta 1463, ko je iz bojov izšel kot edini zmagovalec cesar Friderik III.⁸⁸ Prvi habsburški glavar v grofiji je bil Nikolaj Hmeljniški, ki se omenja leta 1375.⁸⁹ Značilno za nadaljnje podeljevanje te službe je, da je Habsburžani nikdar niso podelili predstavniku katere od starih plemiških družin iz obdobja goriških grofov. Spomin na sina Herberta iz Gradaca in nezanesljivo belokranjsko plemstvo je bil še živ! Nasprotno pa je nekaj najbolj lojalnih plemičev iz Bele krajine bilo deležno najvišjih kranjskih služb.

Med leti 1400 in 1411 je bil glavar Seifrid Gamberški (Gallenberški), ki je leta 1405 postal še kranjski glavar.⁹⁰ Najkasneje leta 1423⁹¹ se je pričelo glavarstvo znane kranjskega plemiča Hansa Hohenwartherja, ki je bil glavar še leta 1432.⁹² Nekaj kasneje so se Bele krajine dokopali Celjani, verjetno so jo dobili v zakup.⁹³ Na ključna mesta so takoj postavili svoje ljudi. Valvasor zaradi odklonilnega odnosa do Celjskih to obdobje gladko preskoči.⁹⁴ Leta 1447 je »metliško grofijo« upravljal Ulrikov glavar Jurij Kolenc,⁹⁵ tri mesece pred Ulrikovo smrtjo pa Baltazar Sevnški.⁹⁶ Čeprav je Bela krajina neposredno mejila na posestva celjskih sorodnikov Frankopanov, sredi 15. stoletja ni opaziti pretirane aktivnosti Celjskih v tem delu Kranjske. Leto dni po Ulrikovem žalostnem koncu srečamo na mestu glavarja sorodnika Hansa Hohenwartherja — Andreja.⁹⁷ Ta je funkcijo zvesto opravljal do maja 1470, ko mu je cesar zamenjal grad in glavarstvo Metlike za urad v Ribnici.⁹⁸ Oboje je imel v zastavi za 2500 dukatov, ki jih je svojčas posodil vedno »suhemu« cesarju. Glavarstvo je moral odstopiti mogočnemu Pankracu Turjaškemu, ki je vse skupaj

⁸³ Carniola I, št. 500, str. 230; št. 501, str. 230—231; št. 535, str. 239; št. 537, str. 239.

⁸⁴ AS, listina 1393 maj 20; listina 1403 marec 28; listina 1430 maj 1; listina 1536 oktober 13; GZLj III/76 in X/95, MMK XIV, št. 23, str. 43; št. 29, str. 45—46; št. 51, str. 53; št. 56, str. 54; G. Widmer, Ur- und kündigungliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens 1406—1627, VII. Band, Quellen und Studien zur Kunde des Grenz- und Ausland Deutchum, Plauen i. B. 1932, str. 33—34.

⁸⁵ MMK XIV, št. 29, str. 45—46; št. 56, str. 54; »Wrasslasdorf in der Metlik«.

⁸⁶ AS, listina 1388 maj 10.

^{86a} Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Novomeški kapitelj, fasc. III, št. 4.

⁸⁷ Carniola I, št. 507, str. 232—233.

⁸⁸ Grafenauer, o. c., str. 390—394.

⁸⁹ AS, listina 1375 junij 23.

⁹⁰ MMK XIV, št. 23, str. 43; prim. J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain XI, Laibach 1689 (= Valvasor); str. 383—389.

⁹¹ E. G. Petteneegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Central-Archives zu Wien I, Leipzig 1887 (= ANVR), št. 1822, str. 481.

⁹² ANVR, št. 1826, str. 482; št. 1879, str. 500; MMK XIV, št. 51, str. 53; GZLj X/52; AS, listina 1430 maj 1.

⁹³ Hauptmann, Erläuterungen, str. 440.

⁹⁴ Valvasor XI, str. 383—389. Ne omenja niti Celjska kronika (izdal L. M. Golia, Maribor 1972)!

⁹⁵ AS, listina 1447 september 18.

⁹⁶ AS, listina 1456 september 13.

⁹⁷ Etnolog, št. 8, str. 35—37. Valvasor (XI, str. 383—389) ima podatek šele za leto 1462!

⁹⁸ Carniola I, št. 477, str. 119; št. 498, str. 229; GZLj III/76; AS, listina 1466 januar 6; Widmer, o. c., str. 33—34; HHSa, listina 1470 maj 10 (prepis ZIMK).

vzel v zakup za 200 dukátov letno.⁹⁹ Andrej Hohenwarter je bil kasneje glavar v Celju in cesarjev svetovalec. Turjačani so bili na Belo krajino tudi intimno navezani, saj so si iz nič ustvarili kar lépo posest, še več so jim preprečili turški vpadi. Leta 1492 je Pankrac moral vse prepustiti Žigi Piršu,¹⁰⁰ ki je bil sin bivšega celjskega oskrbnika na gradu Fridrichstein na Kočevskem.¹⁰¹ Žiga Pirš je obenem upravljal urad Ribnica,¹⁰² pred tem pa v Kočevju špekuliral z zakupom deželskega sodstva.¹⁰³ Kot glavar se omenja do leta 1517.¹⁰⁴ Sledil mu je sin Hans,¹⁰⁵ ki je bil živ, še oktobra 1533.¹⁰⁶ Za njim je dolžnost prevzel deželni komtur Nemškega viteškega reda Erazem Turn zum Kreuz,¹⁰⁷ za katerega Valvazor trdi, da je bil glavar do leta 1556, nato pa je »deželni knez del gospostev, ki ležijo v Slovenski marki in Metliki, podelil različnim gospodom«.¹⁰⁸ Po tem letu dejansko izgine vsaka sled nekdanj dokaj samostojne grofije. Najpomembnejši vzrok za reorganizacijo je bila bližina turške meje, ki je terjala centralizirano upravo obmejnih področij Kranjske. Deželni knez je, od zakupov svojih gospostev imel večjo korist, kot če bi jih upravljala neposredno kórnora in vicedom.

Poseben razvoj gospostva Poljane se je nadaljeval do izumrtja Celjanov. Novembra 1377 je celjski grof Herman I. sklenil dedno pogodbo z grofom Friderikom Ortenburškim.¹⁰⁹ Po njej naj bi tudi gospostvi Kostel in Poljane pripadli Celjanom. Koniec 14. stoletja so Ortenburžani upravljali Poljane posredno preko zastav in zakupov. Znan je le Lovrenc iz Škofje loke, ki je imel na ta način leta 1399 v posesti zastavljene Poljane za čedno vsoto dukátov.¹¹⁰ Čeprav so Celjani že leta 1418 de facto prevzeli vsó ortenburško posest, je oglejski patriarh Ludvik šele leta 1425 podelil grofu Hermanu II. ortenburška gospostva na južnem Kranjskem, ki so bila de iure pravzaprav še vedno le oglejski fevd!¹¹¹ Z nastopom Celjanov sta se sredi 15. stoletja osrednja in jugozahodna Bela krajina prvič znašli pod istim gospodom.

Po Ulrikovi smrti so vsó posest podedovali Habsburžani ter jo počasi spravili v »denar«, t. j. zakup. Poljane so leta 1466 zakupili Erhard Hohenwarter in njegova sinova Štefan in Andrej, ki je bil istočasno glavar v Metliki, za 100 funtov denaričev in 100 veder vina letno.¹¹² Gospostva Poljane, Kočevska reka, Zajčji vrh in Stegberg je nadzoroval še poseben »amtman«, ki je bil neposredno odgovoren vicedomu v Ljubljani. Njegova naloga je bilo zbiranje in odpošiljanje zakupnin.¹¹³

V začetku 16. stoletja je prešel proces izoblikovanja državnih meja v Beli krajini v fazo državne kontrole in ukrepov. Kot glavni vir nam služijo pri določevanju meja opisi deželskih sodišč iz konca 16. ali začetka 17. stoletja. Od takrat pa vse do danes je najzanimivejša severovzhodna meja Bele krajine, ki s svojim nemočim potekom opozarja, da ima drugačno podlago kot ostale belokranjske meje.

Najkasneje do 14. stoletja sta se izoblikovali deželski sodišči Žumberak in Metlika.¹¹⁴ Mejo med njima je določevala meja osvojitve in kolonizacije obeh teritorijev v 12. in 13. stoletju. Glede na to, da meje ni predstavljala naravna obličica, temveč slabo poseljen hribovit in gozdnat svet, je bila speljana v dokaj ravni in neprecizni črti. Natančneje jo je bilo treba določiti, ko so se v tridesetih letih 16. stoletja v Žumberak začeli naseljevati Uskoki. Tega posla, ki sta se ga lotila Ivan Lenkovič in Tomaž Erdödy, so se baje še leta 1610 spominjali »devetdesetletni in stoletni pod«.

⁹⁹ Carniola I, št. 500, str. 230; št. 501, str. 230—231.

¹⁰⁰ Carniola I, št. 535, str. 239; št. 537, str. 239.

¹⁰¹ Widmer, o. c., str. 33.

¹⁰² AS, listina 1493 april 24.

¹⁰³ Widmer, o. c., str. 36.

¹⁰⁴ Ethnolog, št. 14, str. 44—45; št. 15, str. 46; GZLJ X/95, X/99; AS, listini 1510 marec/10 in 1517 februar 2; IMK III, str. 65.

¹⁰⁵ Valvazor XI, str. 383—389.

¹⁰⁶ A. Ivič, Dolazak Uskoka u Žumberak, Vjesnik IX/1907, št. 107, str. 1222.

¹⁰⁷ AS, listina 1536 oktober 13.

¹⁰⁸ Valvazor XI, str. 383—389.

¹⁰⁹ MHDC X, št. 837, str. 262 in št. 838, str. 263.

¹¹⁰ HHStA, listina 1399 junij 22 (prepis ZIMK).

¹¹¹ HHStA, listini 1425 maj 6 in 1425 maj 13 (prepis ZIMK).

¹¹² Schumi, objava v AH I, str. 64.

¹¹³ Widmer, o. c., str. 34.

¹¹⁴ Hauptmann, Erläuterungen, str. 479—480.

ložniki«. Trdili so še, da sta svoje delo označila z mejniki.¹¹⁵ Če upoštevamo pretiravanje pri navajanju starosti, bi ustrežal čas okoli leta 1560, ko je bil Lenkovič uskoški glavar v Žumberku (1546—1563). S tem se sklada tudi Lenkovičev široko-potezni načrt zamenjave posesti tistim fevdalcem, ki so imeli kmetije in podložnike v Žumberku, za neko drugo, da bi lahko v Žumberku naselil čimveč Uskokov. V ta namen je žrtvoval gospostvo Mehovo, kar pa ni zadostovalo. Novembra 1548 je končno izsilil, da so se pleterski prior, kostanjeviški opat, Erazem Purgstall, Štefan Semenič, Jurij Čušperški, Pável Čolnić, vdova Ivana Wernega in komtur, Nemškega viteškega reda odpovedali številni posesti v Žumberku, zato pa dobili posest v gospostvu Mehovo, deloma tudi v Béli krajini.¹¹⁶ Neposredno za tem je moralo priti do natančnejše razmejitve, ki sta jo izvedla Lenkovič in Erdödy. Na trdnjšo razmejitev so vplivali nenehni spori med Metličani in belokranjskimi kmēti ter Uskoki, ki so se »oskrbovali« v Metliških gozdovih in poljih.¹¹⁷

Take in drugačne mejne spore je sklenil kralj Ferdinand končati, zato je za prvi maj 1550 ukazal v Samoboru sestanek posebne komisije, ki bi uredila mejna vprašanja med Kranjsko in Hrvaško. Šlo je predvsem za spore glede sodstva, zemljišč, ribolova, paše, meja itd., ki so izbruhnili s prihodom Uskokov v Žumberak. Tod so namreč imeli interese tudi hrvaški plemiči. Kranjski stanovci so za svoje zastopnike pooblastili Ernesta Viljema Raspa, Viljema Prännspergerja in Martina Gala, kralj Ferdinand pa Jurija Sturckha kot zastopnika dolnjeavstrijskega komornega prokuratorja. Sturckh je bil odgovoren kranjskemu vicedomu, deželnemu glavarju in upravniku. Od kralja imenovani komisarji so bili Hans Joseph baron Egg in Hungerspach, Jakob Lamberg, Jakob Raunach, Martin Bistriški in Karel Purgstaller za Kranjsko ter škofa Jurij Tompa in Martin Zeberdinus, Luka Sekel in Pavel Ratakaj za hrvaško stran. Če bi se delegaciji sami ne mogli sporazumeti, je kralj pooblastil še Franca Turna in dr. iur. Bernarda Barba za posrednika. Ferdinandu je bilo veliko do uspeha na pogajanjih in je posvaril obe strani, naj se izogiba provokacij. Ševeda ga nihče ni poslušal. Hrvaško delegacijo je namreč v Samobor sprejelo večje število vojakov, kar je izzvenelo kot grožnja Kranjcem, obenem pa so silili priče od vsepovsod, da so jim pritrjevali. Kranjci so uvideli, da bi bili ob eventualnem glasovanju preglasovani, zato so po enem tednu pogajanja prekinili in predložili, da se vse pritožbe izneso pismeno za naslednji sestanek v Kostanjevici. Kralj je septembra 1550 spet sklical sestanek, to pot v Strassgangu pri Gradcu, vendar o tem nimamo nobenih vesti.^{117a}

Če natančneje pogledamo posest, ki so jo fevdalci leta 1548 zamenjali, vidimo, da gre za staro posest oziroma vasi, ki jih srečujemo v dokumentih tekom srednjega veka. Največ posesti sta v Žumberku imela deželnoknežje gospostvo Žumberak in kostanjeviška opatija, ki sta obsegala vasi v sektorju Sošice—Kupčina—Cerovica—Sošice.¹¹⁸ Vmes in okrog so imeli posest ostali fevdalci, ki so jim leta 1548 vzeli kmetije.¹¹⁹ Prav noben vir do začetka uskoških selitev ne omenja kakršnegakoli naselja na področju Sveta Jera—Krajsni vrh—Liješče—Popovići—Sveta Jera, torej južno od starega srednjeveškega jedra oziroma severozahodno od Metlike na današnjih hrvaških tleh. Tod je steklo uskoško naseljevanje in krčenje pragozda šele v 16. in 17. stoletju, na kar nas opozarjajo značilni toponimi, zvezani s patriarhalnimi rodbinskiimi imeni (Sekulčići, Buliči, Radatovići itd.), in jadikovanje Metličanov leta 1610, da »v bližnjem Žumberku naseljeni Uskoki neprestano delajo škodo v gozdu,

¹¹⁵ AS, Urbar Metlika iz 1610, II/8u: »Welche jetzt beschribne gericht's confinen diser herrschafft eliste vnderthanen, so bey nouzig vnd ain hundert jarn alt vns aus gebisen haben, mit disem vermelden, das sie auch vor jahren, da herr Lenkhoutsch vnd herr graf Thomas Erdeudi g. bemelte gericht's confinen beritten, vnd an allen ortes marchstain geseetzt, mit und bey gebesten, stain, vnd haben soliche gericht's confinen ebner massen, wie an jeroz innen auss gewisen haben.«

¹¹⁶ Mal. o. c., str. 43—46.

¹¹⁷ Mal. o. c., str. 41. Urbar Metlika iz 1610.

^{117a} Mal. o. c., str. 47. AS, Deželni stanovci za Kranjsko, fasc. 104 in E. Laszowski, O uredenju meda Hrvaške naprama Kraljski godine 1550, Vjesnik VIII/1906, str. 178—186.

¹¹⁸ AS, Urbar Žumberak iz 1531, Komisija za fevdne zadeve, skatla 23. J. Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatije, Maribor 1972, karte.

¹¹⁹ Mal. o. c., str. 45.

na visoki in veliki Metliški gori (okrog Svete Jere, kjer se stikajo gospostva Mehovo, Metlika in Žumberak), da bi izkrcili in postavili več njiv in hiš...¹²⁰ Meja, ki sta jo potegnili Lenković in Erdödy je še leta 1610 tekla po tem pasu v črti: Sveta Jera—Dedni studenec (?)—potok Kamenica—Kolpa.¹²¹ Do konca srednjega veka sta se iz gospostva Metlika izločili Brašljevica in Vivodina; prva je še leta 1428 spadala v grofijo Metlika,¹²² o nekdanji kranjski pripadnosti druge pa govorijo v 16. stoletju zgolj posredni viri.¹²³

Dokler so imeli vrhovno vojaško in sodno oblast nad žumberškimi Uskoki kranjski stanovi in je Žumberak kljub svoji privilegiranosti sodil v jurisdikcijo kranjske dežele, je ostala meja deželskih sodišč edina ločnica med Belo krajino in Žumberkom. Od 17. stoletja naprej so stanovi izgubljali izvršno oblast na račun karlovškega generala in prihajalo je do sporov o pristojnosti. Ta dvojnost v vladanju je trajala do srede 18. stoletja, ko so preurejali vojno krajino in so Žumberak in Marindol priključili karlovškemu generalatu oziroma XII. slunjskemu graničarskemu polku.¹²⁴ Priti je moralo do nove, natančnejše razmejitve, saj je šlo sedaj za dve povsem različni upravi. Meja, kakršno so potegnili, je za manjšimi popravki, ostala do danes! Prvič jo zasledimo v franciscejskem katastru leta 1824.¹²⁵ Kot temeljni princip pri ločitvi Bele krajine in krajišniškega Žumberka so vzeli pripadnost kmetij, oziroma parcel žumberškemu glavarstvu ali kranjskim fevdalcem. To pomeni, da je vsa koncentrirana posest, ki so jo v tistem trenutku držali žumberški krajišniki, prišla v jurisdikcijo generalata. Pri tem se niso prav nič ozirali ne na stare meje, ne na obliko, ki je res enkratna! Oglejmo si stanje meje med Kranjsko in žumberškim delom vojne krajine po letu 1824. Od današnje slovensko-hrvaške republiške meje se loči po tem, da je bila cela k. o. Sekuliči tedaj v vojni krajini (danes v Sloveniji), na obeh straneh meje pa je bila množica enklav, ki so včasih obsegale le eno ali dve parceli, zlasti na področju k. o. Bojanja vas, Radovica in Drašiči. Ena takih enklav se je do današnjih dni ohranila pri Brezovici, vse ostale pa so se stopile s sosednjim ozemljem. Edini preostanek srednjeveške meje je severovzhodni del, ki poteka po potoku Kamenica do Kolpe. Manjša posest, ki so jo imeli krajišniki globlje na belokranjskem ozemlju (vinogradi, travniki itd.), na novo mejo ni vplivala. Vsekozi pa se je obdržala srednjeveška državna meja na Kolpi.

PLEMSTVO, GOSPOSTVA, FEVDI

Pojav, izvor in dejavnost plemstva je v srednjem veku ena od značilnosti razvoja teritorija. Ker se je Bela krajina sorazmerno kasno vključila v življenje rimsko-nemške države, je bil ta razvoj primerno zapoznel in deloma drugačen od bližnjega kranjskega. Gre za problem, ki je zvezan s prisotnostjo vladajočih dinastij, njih posesti in avtonomije grofije oziroma političnega zlitja s habsburškimi deželami. Zato lahko ta razvoj delimo na tri etape: 1) obdobje do goriške zasedbe (konec 12. stoletja do 1277), 2) čas goriške vladavine (1277—1374), 3) habsburška era (od 1374 naprej). Za prvi obdobji je značilna zaprtost kroga nastajajoče svobodne nobilitete, ki ni kasneje dovoljevala pritoka iz Kranjske (kar je zaradi deželne razlike še nekako razumljivo) ter si je med seboj delila fevde in ostalo posest. Po letu 1374 opazimo agresivno akcijo plemstva iz Kranjske, ki si je tož želelo ustvariti posest, kar se je nekaterim tudi posrečilo (Turjaškim). Stare familije tega pritiska niso vzdržale in so propadle ali pa so se preusmerile v druge dežele in jih že v 16. stoletju ni več v Beli krajini (Črnomaljski, Gracarji, vitezi iz Krupe in Metlike). Struk-

¹²⁰ AS, Urbar Metlika iz 1610.

¹²¹ Prav tam, meja na tem sektorju: »... auf ... der kirchen St. Gerdrut also mit dem anderen agkh auf sihier vnd beschleust dass gezierkh bey dem Dedny prun ... focht sich (sodišče, op. D. K.) erstlichen sollich alhero gehoriges gericht bey dem wasser Khamniza genant ...»

¹²² MMK XIV, št. 56, str. 54.

¹²³ Mal, o. c., str. 37.

¹²⁴ Mal, o. c., str. 139—144.

¹²⁵ AS, Franciscejski kataster iz 1824: k. o. Dole (44), Hrast (97), Bušinja vas (356), Grabrovec (64), Slamna vas (276), Bojanja vas (18), Radovica (224), Drašiči (43) in Božakovo (20): oštevilčene so mape!

turalni spremembi so botrovali še turški ypadi ali vsaj strah pred njimi, ki so nekatere prisilili na hiter odhod (na primer Turjaške), (ne)naključna dedovanja, zlasti pa kriza fevdalizma, ki je razkrajala okostenele manjše fevdalce. Od 16. stoletja naprej izgublja Bela krajina pri plemstvu zaupanje, kar ima za posledico, da se število fevdalcev manjša. Ostané le malo plemstvo, medtem ko se veleposestniki, kakor so bili Turjaški, izselijo. Izjema je cerkvena posest, ki je vsa v lasti Nemškega viteškega reda; ta si ni mogel privoščiti odhoda iz »vročega« območja, ker je bil obenem tudi edina cerkvena oblast. Cerkev pa ne zapušča svojih »ovčic«! 16. stoletje je torej čas, ko se Bela krajina znajde na marginalijah družbenega in ekonomskega (ne pa vojaškega) življenja Kranjske.

Poseben problem predstavlja analiza posesti posameznega fevdalca. Vsi nam znani srednjeveški urbarji zajemajo le tri najpomembnejša gospostva: urad Turjaških, gospostvo Nemškega viteškega reda in del gospostva Mehovo (delček mehovske posesti je krajši čas pripadal gospostvu deželskega sodišča Kamnik). Šele iz 16. stoletja imamo po dva davčna registra in urbarja za gospostvo Metlika ter enega za gospostvo Poljane. To in pa seštevanje ter odštevanje omemb iz preostanka listin še zdaleč ni dovolj, da bi natančneje določili posest vseh fevdalcev, četudi nam je postulat retrogradna metoda! Tu mislim na izoblikovanje deželnoknezjega gospostva Metlika in posesti Nemškega viteškega reda, ki imata korenine v 13. stoletju. Zato sem oba uvrstil na konec tega pregleda. V veliki večini gre za raztreseno posest posameznih fevdalcev po vaseh z izjemo severovzhodne Bele krajine, kjer sta bila le komendsko in metliško gospostvo.

Prvi, ki je želel opozoriti na pojav plemstva v Beli krajini, je bil Franc Šumi. Trditev, naj bi žena kralja Andreja II., Gertruda Andeška skrbela za razvoj lastnega plemstva, je podkrépil s pojavom nekega Henrika von Gurech iz leta 1228, ki je po njegovem imel sedež v Gorencih pri Adlešičih.¹²⁶ V resnici gre za koroškega ministeriala Henrika iz gradu Podkrnos, ki je res živel vsaj do leta 1238.¹²⁷ Zato bi bolj v poštev prišli višnjegorsko-andeški vazali, ki so pričali patriarhu Bertoldu v že obravnavani darovnici leta 1228.¹²⁸ Omenjeni so: Gotefridus in Wintherus de Cronowe (Kronovo), Rūdeger de Rutenberc (Čretež), Cūnradus Gallo, Ulricus (de) Pri-secke (Prežek), Meinhardus in Rūdolfus de Nazzenvelt (Mokronog), Meinhardus de Hohenowe, Albero, Adeloldus in Fridericus de Hophenbach (Hmeljnik) in Dietericus Cuzo. Po Hauptmannu gre za stare višnjegorske ministeriale, razen Konrada Gala, ki je andeški. Vse te je Henrik Andeški priženil.¹²⁹ Bolj kot to nas zanima, ali so ti ministeriali imeli posest tudi v Beli krajini, saj sedeža prav gotovo niso. Sodeč po kasnejših virih pridejo v poštev ministeriali Čreteški in Hmeljniški. Posest prvih se omenja šele v prvi polovici 14. stoletja: leta 1330 je imel Greif Čreteški šest hub, ki so bile fevd koroškega vojvode Henrika Tirolsko-Goriškega.¹³⁰ Hmeljniški so dobili v fevd hubo in dvor pri Rosalnicah od grofa Henrika II. (prej jo je imel Nikolaj Mehovski).¹³¹ Čreteški so prisotni v Beli krajini še leta 1334 in 1342, ko je Greif dobil od Herberta iz Gradaca tri hube v Lipovcu in Kalu,¹³² njegov naslednik Leopold pa se je zapletel v spor okoli dediščine po Nikolaju Šumberškem.¹³³

Kot sem opozoril, so imeli koroške vojvode v »Slovenski marki in Metliki« v 14. stoletju posebne fevde, ki so izvirali še iz sklopa Španheimske dediščine. Španheimi so bili obenem koroški vojvode in imeli oblast nad Belo krajino. Svoje fevde so imeli še Goriški grofje. Pomislimo lahko še na nekaj: s prihodom Španheimov se je bistveno spremenila celotna podoba Belé krajine (kolonizacija). Španheimi so morali upravo, da bi sploh lahko začela, prepustiti deloma svojim vazalom (mini-

¹²⁶ Schumi, AH I, str. 66.

¹²⁷ Gradivo V, št. 123, str. 71 (1207); št. 311, str. 165 (1220); št. 515, str. 256 (1230); št. 693, str. 331 (1238).

¹²⁸ Gradivo V, št. 486, str. 242–243 (1228).

¹²⁹ Hauptmann, Erläuterungen, str. 397–398.

¹³⁰ Carniola II, str. 53–54.

¹³¹ MMK XVIII, št. 18, str. 131.

¹³² MMK XVIII, št. 51, str. 151.

¹³³ MMK XVIII, št. 67, str. 160–162.

sterialom), kar je vodilo do cepitve njihove lastne posesti. Šele tedaj je lahko prišlo do vdora ministerialov, ki so si razdelili fevde.

Ni povsem jasno, ali gre pri formiranju tega nesvobodnega plemstva le za dvig nesvobodnih služabnikov. Dvomimo lahko, da so belokranjski nesvobodni plemiči pripadali višji ministerialiteti (ali »gospodom«). Moramo jih uvrstiti v krog vitezov ne glede na to, da so vsaj Črnomaljski in Gracarji v 15. stoletju izpolnjevali pogoje za naslov »gospodov« (ker je bilo za to važno le še premoženje). Poleg viteštva moremo domnevati še obstoj nekdanjega nižjega nesvobodnega plemstva, ki je še leta 1365 nosilo naziv »knechte« (hlapci, oprode). V 14. stoletju, ki nam je po ohranjenih virih še dostopno, so se razlike med obema slojema znotraj nekdanje ministerialitete večinoma že zbrisale. Ohranila se je le gospodarska razlika, saj imajo vitezi (Črnomaljski, Gracarji, morda Semiški, Krupski in Metliški) že v 14. stoletju mnogo večjo posest kot potomci nekdanjih militov ali nižjih ministerialov v širšem pomenu besede (Pertendorferji, Syebenhauerji itd.). Za 14. in 15. stoletje bomo zato obojne imenovali kar vitezi! Nižje plemstvo se je osamosvojilo zlasti v zgodnjem obdobju Goriških, ko so ti potrebovali močno vojsko za svoje ambiciozne podvige (predvsem za vojno za češko krono 1306—1311). Vse pridobitve so jim Goriški potrdili šele leta 1365. Zaključimo lahko, da ne Višnjegorski, ne Andeški niso imeli v Beli krajini plemstva, ali bolje: njihove prisotnosti nikakor ni mogoče dokazati.¹³⁴

Prvi plemiči, za katere vemo, da so se nahajali na tleh Bele krajine in imeli tam posest, so bili spanheimski ministeriali Črnomaljski. Glede njihovega izvora trdi Valvazor, da so bili doma na Krasu na gradu Carstberg. Rodbina se je menda razdelila v dve veji — ena od teh so bili Črnomaljski, ki so potem okoli 1190 zgradili najprej grad in nato še mesto Črnomelj in se začeli po njem imenovati. Še v 14. stoletju naj bi imeli v lasti mesto Črnomelj! Pri tem se sklicuje na genealogiji Ursinjev in pl. Neuhausov.¹³⁵ Vse to je daleč od stvarnosti. O Beli krajini v 12. stoletju smo že govorili in tudi v sodobnih virih ne najdemo dokazov za Valvazorjeve izmišljotine. Črnomelj in Metlika pa sta bila v 14. stoletju tako ali tako, goriška trga oziroma mesti! V kolikor bi Črnomaljski (vitezi iz Gradaca in drugi) res bili v Beli krajini že pred 1228, bi zanesljivo pričali o patriarhovi listini leta 1228, saj je ta, za overitev uporabil po običaju najbližje — višnjegorske ministeriale. O ostalih ni sledi! Grad Carstberg (Carsperch), ki se omenja v razsodbi med Albertom II. Goriškim in patriarhom Rajmundom leta 1281,¹³⁶ očitno ni v nobeni zvezi s Črnomaljskimi. Morda je Valvazorja zbegala podelitev nekih patriarhovitih fevdov leta 1269, ki jih je že prej Henrik »de Cernomel« (imenovan tudi Stanloce) prodal Henriku »de Carsperch«.¹³⁷ Henrik Stanloce se je šest let prej zapletel v spor z Nemškim viteškim redom v Ljubljani zaradi neke posesti v Dolu pri Ljubljani, ki jo je zasedel, vojvoda Ulrik pa jo je spet prisodil Nemškemu viteškemu redu.¹³⁸ Med pričami najdemo več spanheimskih ministerialov iz Dolenjske ter Friderika »de Zernoemel«, ki je prvi svojega rodu, za katerega res vemo. Z nastopom Goriških so postali Črnomaljski njihovi zvesti vazali. V fevdu so imeli še od Spanheimov šest hub v Jelševniku, sedem v Geršičih in pet v »Dolsschom« — to jim je leta 1300 znova potrdil goriški grof Henrik II.¹³⁹ Njihova posest je ležala do 1312 okrog Krupe,¹⁴⁰ od Gerloha iz Gutenwerda so kupili leta 1340 dve hubi in pol v Golišču,¹⁴¹ od Mehovskih del posesti pred letom 1388.¹⁴² V dveh zamahih so leta 1395 in 1398

¹³⁴ Valvazor (XI, str. 639—641) trdi, da so bili lastniki Vinice ob Kolpi leta 1227 Turjačani, ki so jo potem prodali gospodom iz Loža. V resnici gre za Vinice pri Sodražici leta 1220 (Gradivo V, št. 310).

¹³⁵ Valvazor XI, str. 356—358, 601—605.

¹³⁶ MHDC V, št. 481, str. 304—309.

¹³⁷ URB II, št. 395, str. 301—302.

¹³⁸ GZLj XI/22. Tudi v moji razpravi Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda, Zgodovinski časopis (= ZC) XXXVIII/1984, str. 272.

¹³⁹ Schumi, objava v AH II, str. 244.

¹⁴⁰ GZLj X/15.

¹⁴¹ AS, listina 1340 maj 31.

¹⁴² AS, listina 1388 maj 10.

prodali večjo posest Frideriku Ortenburškemu: 13-hub, en mlin in 6 domceva v Dračgatušu, šest v Nerajcu, tri hube v Talčjem vrhu, tri v Suhorju in eno v Perudinah pri Vinici.¹⁴³ Vidimo torej, da je njihova stara posest (razen fevdov) ležala do konca 14. stoletja okoli Črnomlja. Poglejmo si še razvoj rodbine. Okrog leta 1300 je umrl poglavar rodbine Wolflin. Vsi fevdi so pripadli njegovi hčeri Agnezi.¹⁴⁴ Kaže, da je bila rodbina brez pravega voditelja vse do leta 1340, ko je postal aktiven Diebold.¹⁴⁵ Ta je živel vsaj do leta 1402,¹⁴⁶ nato pa je prevzel njegove posesti sin Hans. Značilnost Črnomaljskih je velika samostojnost vseh članov rodbine, ki so spletli širok krog znanstev ter si počasi utirali pot izven meja Kranjske. Bili so goriški »getreue«, ¹⁴⁷ sodelovali so s Soteškimi,¹⁴⁸ Mehovskimi,¹⁴⁹ itd. Tako je okrog leta 1432 postal Martin Črnomaljski vicedom na Kranjskem in je to funkcijo držal še leta 1435.¹⁵⁰ Peter pa je bil okoli 1436 oskrbnik v Landskroni na Koroškem.¹⁵¹ Že leta 1444 je bil kranjski vicedom Jurij Črnomaljski,¹⁵² ki je imel v zastavi tudi postojnsko gospodstvo dve leti prej in vsaj še do leta 1464.¹⁵³ S poroko Barbare Črnomaljske z Erazmom Predjaškim leta 1441¹⁵⁴ se je rodbina dokončno odrekla regionalne omejenosti in nakazala svojo bodočo pot. Jurij je bil leta 1450 upravnik kranjskega glavarstva,¹⁵⁵ njegov brat Gašper pa upravnik na Smledniku.¹⁵⁶ Oba brata sta se z uspehom vključila v habsburško politiko in iz tega posla izvelkla naziv zastavnika, ki jima ga je podelil leta 1464 cesar Friderik.¹⁵⁷ Taka politika pa je bila draga! Po Jurijevi smrti se je maja 1481 morala njegova vdova Aligund skupaj s sinovoma Baltazarjem in Henrikom zadolžiti z vsem svojim premoženjem pri brižinskem škofu Sikstu za borih 374 dukatov.¹⁵⁸ Premoženje je kopnelo, zato je cela rodbina izkoristila poroko Erazma Črnomaljskega z Marjeto Svibenjsko. Ta je kot doto prinesla graščini Windeck in Schwertberg na Avstrijskem, kamor so se preselili leta 1535 vsi Črnomaljski.¹⁵⁹ Po Valvazorju je rodbina izumrla leta 1677.¹⁶⁰

Druga pomembna plemiška rodbina goriškega obdobja so vitezi iz Gradaca (Gracarji). »*Perengerus von Grez*« je omenjen pri Valvazorju leta 1220, »*Ortolphus von Grez*« pa leta 1271. Valvazor trdi, da se je njih sedež najprej imenoval Gretz, nato se je izgovorjava kraja pokvarila in spremenila v Gradac. Ta rodbina naj bi zgradila tudi Feistenberg, ki se je po njih imenoval Gracarjev turn.¹⁶¹ To mnenje so za njim nekritično prevzeli številni pisci.¹⁶² Identiteta Valvazorjevih Gracarjev ni tako skrivnostna. Kot je pri Valvazorju običaj, se je tokrat zmotil pri lokalizaciji pridevka »von Gretz«. V prvem primeru gre za nekega »*Perengerus de Graeze*« ali »*P(er)ingerus de Graeze*«. — zasledimo ga v dveh listinah leta 1228,¹⁶³ ki pa je bil iz Slovenj Gradca. S toponimom »Graz« se v srednjem veku označuje tudi Slovenj Gradec. Na to lokalizacijo nas navaja vsebina obeh listin (gre za samostana v Gornjem gradu in Diessnu) ter priče, ki so vse s Štajerskega. Pri drugem imenu je naredil isto napako. Pred očmi je imel Otokarjevo avstrijsko rimano kroniko, ki v dogajanju za leto 1271 omenja nekega »Ortolf von Windischgretze«. Tudi ta je

¹⁴³ HHStA, listini 1395 januar 27 in 1398 november 22 (obe v prepisu ZIMK).

¹⁴⁴ Glej op. št. 139.

¹⁴⁵ Glej op. št. 141.

¹⁴⁶ ANVR, št. 1625, str. 427.

¹⁴⁷ MMK XVIII, št. 71, str. 166.

¹⁴⁸ AS, listina 1375 junij 23.

¹⁴⁹ AS, listina 1388 maj 10; ANVR, št. 1558, str. 407; Kapiteljski arhiv Novo mesto, fasc. III, št. 6;

listina 1424 junij 16 (prepis ZIMK).

¹⁵⁰ MMK XX, št. 371, str. 210; GZLj VII/74.

¹⁵¹ MHDC XI, št. 154, str. 60.

¹⁵² GZLj IX/74.

¹⁵³ Podlogar, Kronika mesta Črnomlja in njega župe (= Črnomelj), Zgodovina žup ljubljanske škofije, XIII. zvezek, Ljubljana 1906, str. 43. GZLj X/76.

¹⁵⁴ Valvazor IV, str. 529.

¹⁵⁵ MMK XIV, št. 79, str. 66.

¹⁵⁶ GZLj X/72.

¹⁵⁷ AS, listina 1464 december 24.

¹⁵⁸ AS, vidimus iz leta 1483 vsebuje listino 1481 maj 27.

¹⁵⁹ Podlogar, Črnomelj, str. 52.

¹⁶⁰ Valvazor XI, str. 601—605.

¹⁶¹ Valvazor XI, str. 132—134, 212—213.

¹⁶² I. Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 303.

¹⁶³ Gradivo V, št. 488, str. 243—244 (1228) in št. 490, str. 245—246 (1228).

bil' ministerial iz Slovenj Gradca.¹⁶⁴ Omenja se še leta 1273 in 1311.¹⁶⁵ Zmotna je tudi razlaga nastanka krajevnega imena Gradac iz Gretz, Gradac je star slovenski toponim (Gradec, Gradišče itd.) iz katerega je izšla kasnejša nemška oblika Gratz. Kar se tiče nastanka Gracarjevega turna pravzaprav ni nobenega natančnejšega vira, ki bi potrdil ali ovrigel Valvazorja. Gracarji so približno enakega izvora kot Črnomaljski. Tudi oni so bivši spanheimski vazali (ministeriali), ki dobijo posebno zaupanje Goriških. Njihov vzpon se začne v prvi četrtini 14. stoletja z nastopom Herberta iz Gradaca. Ta je leta 1326 navezal stike z vzhajajočo zvezdo kranjskega plemstva, s Turjačani, katerim je prodal staro družinsko posest v Čretežu in leta 1327 še dve hubi v Selu pri Otovcu.¹⁶⁶ Skupaj z bratom Mainhardom ter njegovim vnukom Bernardom se je s pomočjo Turjačanov, zlasti pa svojih gospodov Goriških, dvignil v sam vrh plemstva v »Slovenski marki in Metliki«. Omenili smo že Herbertovega sina, ki je leta 1338 prevaral vojvodo Albrehta Avstrijskega in raje izročil »phleg Metlihk« Goriškim kot pa Habsburžanom.¹⁶⁷ Herbert se omenja še leta 1344.¹⁶⁸ Sedem let kasneje je grof Albert Goriški podelil mlin na Krupi v fevd nasledniku Andreju.¹⁶⁹ Po izumrtju istrske veje Goriških leta 1374 so Gracarji tako kot ostalo belokranjsko plemstvo izpadli iz uprave grofije, zato so se začeli ogledovati za novimi častmi izven Bele krajine. Tako kot Črnomaljski so Gracarji v začetku 15. stoletja razprodajali svojo družinsko posest. Glavni interesent je bil spet že ostareli Friderik Ortenburški, ki je leta 1414 kupil od njih vas Damlje z devetimi hubami za 261 mark.¹⁷⁰ To posest je Friderik vključil v gospostvo Poljane, kot nam govori mnogo kasnejši urbar.¹⁷¹ Dedna posest Gracarjev je ležala v srednjem delu pokrajine. Širše sta zastavila svoje delovanje brata Andrej in Herbert iz Gradaca, ki sta bila dovolj premožna, da sta sredi 15. stoletja posojala denar večjim kranjskim fevdalcem (in ga tudi izterjevala).¹⁷² Za njima je v 60. letih nastopil zadnji znani Gracar — Jurij.¹⁷³ Ta je bil poročen z Uršulo Stainer. Ko je okrog leta 1475 umrl, ji je v oporoki pojasnil, da je prodal grad in gospostvo Gradac Pankracu in Lovrencu Turjaškima, ta pa ji bosta po njegovi smrti plačala tisoč ogrskih goldinarjev.¹⁷⁴ Turjaška nista imela dovolj denarja (ali pa ga nista hotela imeti), da bi vdovo izplačala v enem zamahu, zato sta se pri njej zadolžila za 300 goldinarjev za dobo dveh let.¹⁷⁵ S tem aktom so vitezi iz Gradaca izginili iz Bele krajine. Turjaški so uživali Gradac kot deželnoknežji fevd, ki ga je vsaj pred letom 1488 imel od njih v zastavi Erázem Mindorfer.¹⁷⁶ V devetdesetih letih je gospostvo od Mindorferjev in Turjačanov odkupil cesar Friderik. Gospostvo je leta 1499 zamikalo Petra Čaviča, da je zamenjal s kraljem Maksimilijanom I. številna posestva in fevde okrog Ljubljane (z doplačilom) za gospostvo Gradac.¹⁷⁷ Maksimilijan mu je z veseljem ugodil iz dveh razlogov: dolžan mu je bil 504 goldinarje za vojne usluge v Italiji in na Nizozemskem (ki so bili vključeni v ceno zamenjave), po drugi strani je imel možnost znebiti se posesti na območju, ogroženem od Turkov, ki v finančnem oziru zanj ni bilo več interesantno.

Tretja razvpita rodbina iz Bele krajine, ki je povzročala zgodovinarjem preglavice, je bila iz **Krupe** v Beli krajini. Problem je v tem, da so imeli hrvaški grofje Babonič — Blagaji dedno posest z enakim imenom v Bosni. Zato je prihajalo do nepotrebnih zamenjav in precenjevanja pomena belokranjskih plémičev iz Krupe.

¹⁶⁴ Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken, Ottokars österreichische Reimchronik (izdal J. Seemüller), reprint originala (1890), München 1980, zvezek 5, 1, vrstica 11894 — 5.

¹⁶⁵ MHDC V, št. 125, str. 85; MHDC VIII, št. 2, str. 1.

¹⁶⁶ MMK XVIII, št. 42, str. 144; št. 43, str. 145; št. 44, str. 145.

¹⁶⁷ GZLj I/48.

¹⁶⁸ MMK XVIII, št. 71, str. 166.

¹⁶⁹ MMK XVIII, št. 89, str. 172.

¹⁷⁰ HHStA, listina 1414 maj 1 (prepis ZIMK).

¹⁷¹ AS, Urbar Poljane 1576.

¹⁷² MMK XIV, št. 77, str. 61.

¹⁷³ Carniola I, št. 469, str. 32. Etnolog, št. 10, str. 40.

¹⁷⁴ Carniola I, št. 508, str. 233.

¹⁷⁵ Carniola I, št. 509, str. 233—234.

¹⁷⁶ Carniola I, št. 531, str. 238. Listini je bilo takrat priloženo reverzno pismo z urbarialnim registrom, ki pa je danes izgubljeno.

¹⁷⁷ GZLj VI/80.

GOSPOSTVO GRADAC LETA 1523 IN 1527

Vasi	1523		1527
	hube	podružniki	hube
Vranoviči	16	2	16
»pred Otokom«	5		3
Cerovec	4		5
Zastava	11		8
»nad Jamo«	4		3
Vojna vas	2		—
Mihelja vas	1		—
Volčja vas	5	4	—
Grm	1		1
Primostek	2		2
Otok	14		15
Podzemelj	8		—
Sv. Martin v Podzemlju	4		7
Kapljišče	3		2
»Usagarhoff«	1		—
Boršt	2		2
»Nova Zastava«	3		—
»Pinkach«	5		12
Okljuka	1		3
Hrib	7		—
»pred njivami«	1		—
Štrekljevec	4		10
Kal	5		—
Goliše	17		—
»cerkveni kmetje«	2		—
»ogrski rovt pri Kostelu«	19	1	—
SKUPAJ	147	22	106

ki z Blagaji oziroma bosansko Krupo niso imeli nobene zveze. Dodatne težave so povzročale še družinske zveze Blagajev z nemškimi plemstvom in njihova prisotnost na Kranjskem. Blagaji v srednjeveških nemških virih nosijo naziv »von Krup«, kar je že Valvazorja napeljalo na misel, da so oni zgradili grad Krupa v Beli krajini. Zato je tudi trdil, da je bila Ana, sestra grofov Otona in Friderika Ortenburških, poročena z enim od vitezov iz Krupe v Beli krajini.¹⁷⁸ V resnici je bila poročena z Dionizijem Blagajem, ki je imel posest v okolici Čreteža.¹⁷⁹ Nikdar v srednjem veku ta mogočna hrvaška rodbina ni bila aktivna v Beli krajini. Zanimivo je, da je napako pri identifikaciji napravil tudi kritični Milko Kos.¹⁸⁰ V 14. stoletju vemo le za enega predstavnika rodbine iz belokranjske Krupe — Seifrída, ki je bil poročen s Katarino Turjaško.¹⁸¹ V 15. stoletju so imeli gospostvo Hohenwarterji do leta 1483, ko je umrl celjski glavar Andrej Hohenwarter. Njegova dedinja Margareta se je poročila z Moricem pl. Purgstalom. Novim lastnikom je ostalo ime »von Krupp«. Purgstali so bili lastniki gospostva še za časa Valvazorja.¹⁸²

Malo znana, a stara je familija vitezov iz Metlike (de Novoforo, vom Newem marcht). Kot priča ime, so imeli svoj sedež v Metliki; verjetno so bili kaštelani v metliškem gradu in imeli delež pri upravi goriške grofije »Slovenska marka in Metlika«. Prvič se omenja leta 1300 neki Wieschotzer de Novoforo.¹⁸³ Kaže, da so ti ministeriali imeli vojaško vlogo pri goriški upravi grofije. Večkrat so spremljali goriške grofe ter se pótikali po Goriškem. Leta 1309 so znani Poya in sinovi Seifrid,

¹⁷⁸ Valvasor XI, str. 322.

¹⁷⁹ Thallóczy — Barabas, Codex diplomaticus comitum de Blagay, Mon. Hung. Hist. XXXVIII, Budapest 1897; HHStA, 1352 maj 11 (prepis ZIMK).

¹⁸⁰ M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije do leta 1500, Kranjska, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana 1975 (= GHTS), str. 302.

¹⁸¹ MMK XVIII, št. 122, str. 185—186.

¹⁸² Valvasor XI, str. 323.

¹⁸³ Schumi, objava v AH II, str. 244.

Ulrik, Dietleb, Diether in Dietrich.¹⁸⁴ Seifrid je živel še leta 1317, ko je skupaj z Wozaltom pričal v Gorici.¹⁸⁵ Hči slednjega, Dyemūt se je pred letom 1341 poročila z Greynerjem »iz Zgornje Krke«, nato pa teh ministerialov ne zasledimo več.¹⁸⁶ Lega njihove posesti je nejasna — vemo le, za hubo v Bereči vasi, ki so jo uživali kot fevd Goriških ter za šest hub in desetino v Sentlovrencu, Gabrju, Polju in Svetem Miklavžu pri Soteski, torej izven Bele krajine. Slednje je Wozalt leta 1341 dal svoji hčerki za »jutrnjo«.

II

Malo podatkov imamo o vitezih Semiških. O njihovem poreklu je mogoče sklepati po priimku (Semič ali Semenič), čeprav je večina njihove posesti ležala v severovzhodni Beli krajini. Natančneje — v Metliki so imeli hišo, na območju Brašljevice, Bojanje vasi in Vinomera pa v prvi polovici 15. stoletja vinograde, kmetije, desetino in gorsko sodstvo. Nasprotno ni nobenih oprijemljivih vesti, da bi imeli posest pri Semiču (z izjemo nekaj desetine v Telčjem vrhu) ali v bližini njihovega sedeža.¹⁸⁷ Celó Valvasor se ni upal sklicevati na izvor njihovega imena. Pravi le, da so gradič Semič prej (v 16. stoletju, op. D. K.) imeli gospodje Semeniči.¹⁸⁸ Del (?) omenjene posesti so Semiški do srede 15. stoletja prodali ali podarili, del pa obdržali do leta 1548, ko je Lenkovič uporabil tudi njihovo posest za naseljevanje Uskokov. Slo je za posest, ki danes sodi v okvir Hrvaške, vzhodno od Vinomera in Brašljevice. V nadomestilo je dobil Oton Semenič pet hub v Pobrežju, ki so bile prej v sklopu mehovskega gospostva in jih je leta 1550 kupil Lenkovič, da bi zgradil utrdbo. Sredi 16. stoletja so imeli na Kranjskem zanemarljivo posest; njen dohodek je bil ocenjen na 39 goldinarjev imenjske rente.¹⁸⁹ S tem smo izčrpali spisek plemstva iz 13. in 14. stoletja, ki je imelo svoj sedež v Beli krajini ter do začetka 16. stoletja tako ali drugače zapustilo Belo krajino (z izjemo Semiških).

III

V začetku 14. stoletja začne prihajati v Belo krajino kranjsko plemstvo, pretežno iz Dolenjske, ter si ustvarjati tu posest. Do leta 1374 zlasti goriški vitezi, kasneje plemstvo iz »habsburške« Kranjske. Med prvimi so se pobrigali za posest vitezi z Mehovega. Ti so imeli eno pomembnejših gospostev v goriški »Slovenski marki in Metliki« in, sodeč po virih, zaupanje Goriških. Od njih so imeli pred letom 1330 v fevdu šest hub pri Metliki.¹⁹⁰ V tesnih stikih so bili s Turjaškimi, ki začno v istem času akcijo v Beli krajini.¹⁹¹ Družinsko posest Mehovskih je med leti 1330 in 1359 upravljal Nikolaj.¹⁹² Po njegovi smrti je prišlo do spora glede dediščine med njegovima bratoma Albertom in Friclom, ter sinom Wulfingom. Leta 1359 so se sorodniki pogodili in večji del je obdržal Wulfing. Po njegovi smrti konec stoletja je vodstvo prevzel sin Hans. Leta 1393 je prodal Nemškemu viteškemu redu eno hubo v Tuševem dolu, leta 1438 pa Juriju Glanerju tri hube v Boginji vasi, dve v Borštu in eno v Logu pri Metliki.¹⁹³ Hans je tri leta kasneje povečal družinsko imetje za šest hub v Tuševem dolu, Rožič vrhu, Ručetni vasi in Lokvah na račun Erazma Soteskega.¹⁹⁴ Kasneje je to posest gospostvo izgubilo, najkasneje do leta 1603, ker je urbar gospostva Mehovo ne omenja več.¹⁹⁵ Hans Mehovski je zadnji svojega imena, za katerega imamo podatke. Po izumrtju rodbine je gospostvo prevzela komora, ki ga je dajala naprej v zakup, nato pa ga je reformirala, tako da je posest v Beli krajini prenesla na gospostvo Metlika. To se je zgodilo še pred letom 1468.^{195a}

¹⁸⁴ HHStA, listina 1309 maj 25 (prepis ZIMK).

¹⁸⁵ MMK XVIII, št. 23, str. 133.

¹⁸⁶ AS, listina 1341 maj 12.

¹⁸⁷ AS, listini 1367 junij 23 in 1453 februar 1. ANVR, št. 1822, str. 481; št. 1826, str. 482.

¹⁸⁸ Valvasor XI, str. 529.

¹⁸⁹ Mal, o. c., str. 45—46. Valvasor XI, str. 144—149. AS, Imenjska knjiga 1546—1549. Ivič, o. c., št. 37, str. 144—145.

¹⁹⁰ Carniola II, str. 53—54.

¹⁹¹ MMK XVIII, št. 55, str. 153—156.

¹⁹² Tako kot v op. št. 190 in 191; HHStA, listina 1359 januar 13 (prepis ZIMK).

¹⁹³ ANVR, št. 1568, str. 407. AS, listina 1438 junij 16.

¹⁹⁴ AS, listina 1441 januar 11.

¹⁹⁵ AS, Urbar Mehovo 1603 in 1623 (1/32 u).

^{195a} Widmer, o. c., str. 34.

Podobno usodo so doživeli vitezi Šumberški. Po ženski liniji so bili v sorodu s Puchsi. V začetku 13. stoletja so bili eni glavnih andeških ministerialov.¹⁹⁶ Vrh je rodbina dosegla v 14. stoletju. Po smrti Nikolaja Šumberškega leta 1342 je rodbina ob občasnih razprodajah imetja le še vegetirala. Že Nikolajevi dediči so morali plačati Viljemu iz Pišec 110 mark, oziroma v ta namen izdvojiti večjo posest v južnem in centralnem delu Bele krajine: v Hrastu pri Vinici osem hub, Loka pri Črnomlju tri, v Lokvicah štiri, Rožancu tri hube, ter še nekaj v okolici Žumberka.¹⁹⁷ Kaže, da so dediči uspeli zbrati denar, saj je pol stoletja kasneje Hans Šumberški prepusil sestri Margareti (poročeni z Erazmom Spornbergerjem) del očetove in matrine dediščine, ki je obsegala pet hub v Zastavi, tri v Hrastu in osem hub v Ručetni vasi, ter posest na Dolejnjskem.¹⁹⁸ Leta 1443 je umrl zadnji predstavnik rodbine (Janž) in celotno gospostvo sta kot dediščino pograbila Engelhard in Volker Turjaška.¹⁹⁹ Metliški del sta vključila v svoj nastajajoči urad v Beli krajini. Gre za posest, ki jo je po delitvi turjaškega imperija 1467 imela šumberška veja.

V jugozahodni Beli krajini so od 13. stoletja formirali grofje Ortenburški gospostvo Poljane. Neposredno upravo so izvajali njihovi kastelani, ministeriali Poljanski. Do leta 1338 je gospostvo formalno podeljeval Ortenburžanom oglejski patriarh, kasneje Habsburžani.²⁰⁰ Sedež kastelanov je bil na gradu Poljane v bližini Starega trga, ki je starejši od samega gradu.²⁰¹ Rodbina vitezov Poljanskih je ohranila svoj položaj in fevde vse do smrti Ulrika Celjskega leta 1456,²⁰² nato pa so Habsburžani uveljavili politiko zakupa, tako da so že leta 1466 imeli gospostvo v zakupu Hohenwarterji.²⁰³ Dele gospostva so Ortenburžani dajali in fevd,²⁰⁴ vestno pa so izrabili priliko in od Gracarjev kupili večjo posest v Dragatušu, Nerajcu, Talčjem vrhu, Perudini, Suhorju in Damljah ter jo priključili svojemu gospostvu.²⁰⁵ Temu je Friderik Ortenburški priključil še 10 hub in ribnik v Obrhu, 5 hub v Nerajcu in 5 hub ter mlin v Belčjem vrhu, ki jih je kupil od Diebolta iz Suhadola.²⁰⁶ Tako je postal do 1418 predel južno od Črnomlja pretežno ortenburški. Leta 1576 je gospostvo obsegalo strnjeno posest na področju Spodnja Bilpa—Brezovica (severno od Poljan)—Jelševnik—Nerajec—Damelj. Razdeljeno je bilo v 17 žup s skupno 179 hubami oziroma kmetijami.²⁰⁷ Povedati moramo, da je to stanje po naseljevanju Uskokov, ki so se deloma naselili v poljanskem gospostvu. Vprašanje je, koliko se lahko opremo na urbar pri rekonstrukciji gospostva v srednjem veku. Večina vasi tod je leta 1576 sploh prvič zapisana.²⁰⁸

Ortenburški dediči so bili Celjani. Poleg podedovanega Poljanskega gospostva so kupili od nekega Jana posest v Nestoplji vasi, ki pa so je že leta 1414 poklonili samostanu v Pleterjah skupaj z vasjo Brašljeвица, ki je bila dediščina Ulrikove matere Elizabete Frankopanske.²⁰⁹ Istemu samostanu je grof Herman leta 1427 podaril še vso posest, ki jo je pred letom 1418 kupil Friderik Ortenburški od Diebolta iz Suhadola.²¹⁰ Precej več posesti so Celjani imeli v Žumberku. Tudi to jim je prinesla za doto Friderikova žena Elizabeta in so jo do srede stoletja večinoma prejeli pleterški menihi.²¹¹

Najmogočnejša familija, ki se je kdaj pojavila na belokranjskih tleh, so bili grofje Turjaški. Prvi Turjačan v tej vlogi je bil neki Maintzil de Owersperch, ki je

¹⁹⁶ Hauptmann, Erläuterungen, str. 399.

¹⁹⁷ MMK XVIII, št. 67, str. 160—162.

¹⁹⁸ AS, listina 1397 oktober 11.

¹⁹⁹ MMK XX, št. 412, str. 233.

²⁰⁰ HHStA, listini 1336 junij 24 in 1338 avgust 7 (obe v kartoteki F. Kosa na ZIMK).

²⁰¹ I. Simonič, Grad Poljane, Kronika XXVI/1978, str. 40.

²⁰² AS, Ortenburška fevdna knjiga iz 1456 (pravzaprav Celjska!), Zbirka rokopisov I/2r. Celjska fevdna knjiga v HHStA, sign. MS. B 313 (prepis in fotokopija na ZIMK), fol. 20 in 22 (1436), 61 (1444).

²⁰³ Schumi, objava v AH I, str. 64. Valvasor XI, str. 449—450.

²⁰⁴ AS, listina 1359 april 4.

²⁰⁵ HHStA, listine 1395 januar 27, 1398 november 22 in 1414 maj 1 (vse v prepisu ZIMK).

²⁰⁶ MMK XIV, št. 54, str. 54.

²⁰⁷ AS, Urbar Poljane 1576.

²⁰⁸ Glej GHSt!

²⁰⁹ MMK XIV, št. 29, str. 45—46 in št. 56, str. 54.

²¹⁰ Glej op. št. 206.

²¹¹ MMK XIV, št. 78, str. 62—66.

GOSPOSTVO POLJANE LETA 1576

Župe	Vasi	Hube	Njive	Travniki	Domci	Vrtovi
Brezovica		4	1 ž			
	Zadrc	3				
Čeplje		5				
	Vimolj	4				
Zagozdac	Kralji	2				
	Podgora	6		1 ž		
Jelenja vas		8				
Predgrad		7				
Kovača vas		10		1 ž		
	Deskovska vas	5		1 ž		
Dol		7				
	Vrt	6				
	Laze	1				
	Hrelin	2				
	Sp. Bilpa	1				
Sodevci	Vrt	6				
Dečina		10				
		1	1 ž		1 ž	
	Gor. Radenci	5				
	Sr. Radenci	41/2				
Speharji	Sp. Radenci	9				
		9			1 ž	
		9			1 ž	
Sinji vrh	Breg	2				
	Draga	4				
Damelj-Suhor		9			1 ž	
		3				
	Hrast	1				
	Nerajec	1				
	Grič	1				
	Tanča gora	3				
	Dobljče	2				
Jelševnik		9			1 ž	
		10				
	Log	11/2				
Paka	Novi rovt (?)	1				
	Pokštajn	1				
	Stari trg	6				
SKUPAJ		179	2 ž	8 ž	19	2

Legenda: ž pomeni last soseske, župe.

leta 1300 prišel v Črnomelj v spremstvu goriško-tirolskega grofa Henrika.²¹² Takrat je prišel v stik z belokranjskim plemstvom — Črnomaljskimi in vitezi iz Metlike. Četrt stoletja kasneje so si začeli tod ustvarjati posest, ko sta brata Herbert in Volker od Gracarjev poleg posesti v Črtežu kupila še dve hubi v Selu pri Otovcu.²¹³ Slednji je bil glava rodbine in njegova hči Katra se je primožila v Krupo sredi 14. stoletja.²¹⁴ Sicer pa v goriškem obdobju Turjačani niso polagali svojih upov prav v Belo krajino, raje so si utrjevali svojo staro družinsko posest na Dolenjskem in Notranjskem. Konec stoletja so postajali najzvestejši habsburški odličniki. Kot primer omenimo turjaško gospodično Elizabeto, ki je bila okoli leta 1420 dvorna dama Zimburge Mazovske, žene vojvode Ernesta Železnega.²¹⁵ Rodbina je imela zaradi svoje številčnosti precejšnje težave, kadar je šlo za dedovanja. Konec 14. stoletja so se s posredovanjem vojvoda Leopolda menda zadnjič mirno poravnali bratje

²¹² Schumi, objava v AH II, str. 244.

²¹³ Glej op. št. 166.

²¹⁴ MMK XVIII, št. 122, str. 185—186.

²¹⁵ MMK XX, št. 324, str. 185.

Jurij, Hans, Viljem in njihov bratranec Herbert za dediščino po svojem očetu Volkerju in bratrancu Petru.²¹⁶ Ko pa je okrog 1436 najstarejši (Jurij) umrl, so se za njegovo imovino ločeno potoevali pokojnikova sinova Volker in Engelhard ter njun bratranec Herbert. Vojvoda Friderik V. (kasneje kot cesar III.) je dedno gospostvo Turjak, posest v »Metliki« in vse fevde po pokojnem Juriju podelil njegovima sinovoma. Herbert, ki je terjal polovico gradu Turjak ter posesti »in der grafenschaft in der Mettling«, je očitno ostal praznih rok.²¹⁷ Pod »grofija Metlika« je mišljeno širše področje »Slovenske marke in Metlike«, saj v tem času Turjaški niso imeli še kaj prida posesti prav v Beli krajini. Šele 1443 sta oba brata v okviru dediščine po Šumberških dobila tudi večjo posest v Beli krajini okoli Črnomlja (Loka, Hrast pri Vinici, Rožanec, Lokvice itd.).²¹⁸ Po Volkerjevi smrti (pred 1457) je vodilno mesto po načelu seniorstva prevzel brat Engelhard, ki se je skupaj z Volkerjevim sinom Hansom poravnaval s cesarjem Friderikom, za turjaške, terjatve do Celjanov. S cesarjem so zamenjali neko posest »in herrschaft Mettling gelegen«, vendar ni jasno, ali gre za posest v Beli krajini.²¹⁹ Leto dni kasneje je Engelhard pregovoril pleterskega priorja Hilarija in konvent, da so z njim zamenjali 20 hub in mlin, ki so jih menihi 1427 dobili od Celjanov (ti pa od Ortenburžanov), za neko posest v okolici Bele cerkve.²²⁰ V začetku 60. let so dobili posest tudi na Hrvaškem, ki jim jo je poklonil družinski prijatelj Jurij Glaner.²²¹ Slednji je bil aktiven tudi v Beli krajini, kjer je imel v zastavi nekaj imetja od Soteških in Mehovskih.²²² Osnovo Turjaškemu urbarju za urad v Beli krajini je tvorila posest, ki so jo leta 1462 kupili od Evzebija Dyeprannta za 54 funtov denaričev. Šlo je za štiri hube v Mihelji vasi, eno v Petrovi vasi, tri na Planini, poldrugo pusto hubo v »semiški fari«, eno pusto v Zadržah, tri in pol puste hube v Brezovici, dve »zu Worche«, pet v Kočevju pri Črnomlju, en domec pri Črnomlju, eno hubo v Semiču, dve v Hrastru pri Jugorju, dve v Dolu in dve v Jugorju, pet v Koroški vasi ter po eno hubo v Mirni peči in Tuševem dolu. Skupaj so Turjaški akumulirali 35 hub in en domec. Prodajalec si je izgovoril možnost šestletnega odkupa, a ga ni nikdar uspel uveljaviti.²²³ Njihova celotna dedna posest je torej obsegala že najmanj 120 hub v Beli krajini. Januarja 1463 so bratje Hans, Viljem in Jurij Turjaški prejeli za zasluge v boju proti cesarjevemu bratu Albertu dedno maršalstvo na Kranjskem.²²⁴ To je bila lepa osnova za iskanje družinskih povezav izven Kranjske. Istega leta se je Engelhard sporazumel z Martinom Frankopanom in dobil v dosmrtno zastavo grad Lipovec. Tri dni kasneje, se je Engelhard, Lipovcu odpovedal in zanj dobil grad Samobor! Engelhard je užival Samobor še leta 1466, nato pa kmalu umrl.²²⁵ Tri leta kasneje sta se rodbini trdneje povezali — grof Dujm Frankopan je obljubil Engelhardovemu sinu Pankracu, da mu bo dal v treh letih skupaj s spodobno doto še hčer Ano za ženo.²²⁶ Še pred smrtjo se je Engelhard želel okoristiti z dediščino Jurija Glanerja, ki je umrl okoli leta 1464. Pri tem je trčil na drugega interesenta — svojega svaka, metliškega glavarja Andreja Hohenwarterja. Končno se je, 1466 pravedanje končalo, ko je Engelhard odpravil Hohenwarterja z borimi 600 zlatimi goldinarji ter vasjo Grič ob reki Krupi.²²⁷

Konec 60. let je posest Turjaških tako narasla, da jo je bilo treba razdeliti med člane rodbine. Šlo je tudi za neskladja med dediči bratov Volkerja in Engelharda, saj med njimi ni bilo izrazito močne osebnosti kot v preteklosti, ki bi suvereno vladala rodbini. Zato so julija 1467 Turjačani delili vso posest na dva dela. Sinova

²¹⁶ MMK XIX, št. 231, str. 123.

²¹⁷ MMK XX, št. 380, str. 215; št. 388, str. 218.

²¹⁸ MMK XX, št. 412, str. 233.

²¹⁹ Carniola I, št. 449, str. 25.

²²⁰ Carniola I, št. 452, str. 26.

²²¹ Carniola I, št. 469, str. 32.

²²² AS, listine 1434 oktober 28, 1438 junij 16 in 1447 september 18.

²²³ Carniola I, št. 471, str. 32—33.

²²⁴ Carniola I, št. 474, str. 34.

²²⁵ Carniola I, št. 477, str. 119; št. 478, str. 119—120; AS, listina 1466 junij 28.

²²⁶ Carniola I, št. 496, str. 228; št. 497, str. 228; št. 498, str. 229.

²²⁷ Carniola I, št. 480, str. 120—121. AS, listina 1466 januar 6.

pokojnega Volkerja, Viljem in Jurij sta dobila gospostvo Šumberk, prvi kot najstarejši še vse dedne fevde ter več druge posesti v vzhodni in severovzhodni Dolenjski. V Beli krajini sta dobila: hube v Rožič vrhu (9), Tuševem dolu (3), Hrastu pri Vinici (5), Lahinji (6), Brdarcih (5), Lokvicah (3), Bušinji vasi (4), Kotu (1), Obrhu (5), Nerajcu (3), Belčjem vrhu (3), Mihelji vasi (6), Petrovi vasi (1), Brezovici (3 in pol), Hribu (2), Hrastu pri Jugorju (2), Koroški vasi (2) ter vinograd pri Semeču in vsó žitno, vinsko desetino od teh posesti. Skupaj torej 61 hub in pol ter vinograd! Večina te posesti je pripadala do leta 1443 gospostvu Šumberk: Brdarci, Bušinja vas, Hrast pri Vinici, Hrib, Lahinja, Kot, Lokvica, Lipovec, Rožič vrh, Planina, Petrova vas, Zastava, Loka. S tem smo rekonstruirali večji del stare šumberške posesti na belokranjskih tleh! Engelhardova sinova Pankrac in Lovrenc sta se zadovoljila z gospostvom Turjak, oziroma s posestvijo na Notranjskem in zahodnem Dolenjskem. Posest v Beli krajini se je delila na pol. V »uradu Metlika« sta imela hube v Loki pri Črnomlju (8), Petrovi vasi (6), Lipovcu (8), Drezniku (2), Lokvicah (2), Bušinji vasi (4), Kotu (1), Obrhu (5), Ručetni vasi (1), Nerajcu (2) ter vinograd v Semeču, mlin in ribnik v Obrhu in več vinskih desetih. Poleg tega sta dobila še vsó bivšo Dyepranntovo posest, ki pa smo jo opisali že zgoraj. Obe stranki sta se obvezali, da bosta poskrbeli za svoje sestre in mlajše brate, določili pogoje prodaje itd.²²⁸ Ta pogodba nam pomaga rešiti kar dva problema. Primerjava te posesti s turjaškimi urbarji iz let 1485, 1501, 1504 in 1509²²⁹ pokaže, da gre za identično posest — torej so to urbarji posesti »turjaške veje« (Pankrac in Lovrenc) Turjačanov. To je pomembna ugotovitev, saj za posest »šumberške linije« v Beli krajini in drugod sicer ni več podatkov. Drug problem, ki se nam odpira, je celotna posest Turjačanov v Beli krajini tik pred delitvijo leta 1467: Preprost seštevek nam pove, da je šlo za **121 hub**, kar je 51 % komendske posesti leta 1490! Razmerje 61,5 : 59,5 v hubah kaže na približno recprociteto v delitvi, tako kot način delitve kmetij v posameznih vaseh. Isti stranki sta se avgusta istega leta poravnali še glede gospostva Samobor.²³⁰ S poznejšim razvojem Bele krajine je zvezano ime Pankraca Turjaškega, medtem ko drugi iz rodbine niso imeli tod poslov. Pankrac je bil med leti 1470 in 1492 metliški glavar.²³¹ Skupaj z Lovrencem sta kupila od Uršule, vdove po Juriju Gracařju gospostvo Gradac (1476)²³² in postala verjetno največja fevdalca v Beli krajini, a gospostva nista dolgo obdržala. Pankrac je tako kot njegov oče Engelhard vodil na vzhod (v Hrvaškó) usmerjeno politiko, vendar mu njegovi nasledniki v tem niso sledili. Umril je okrog leta 1496 varuh njegovih sinov Darija, Oktavija in Trajana je postal Pankračev brat Volker, kateremu je kralj Maksimilijan potrdil vsó posest, vključno z »ambt in der Mettling«.²³³ Okoli leta 1500 je ta veja Turjaških kupila od Metličana Andreja Apréharja štiri hube v Primóstku in dve v Grmu pri Podzemlju²³⁴ in povečala gospostvo na 68 hub in pol. Zdi se, da je bil s tem uspešen razvoj posesti Turjaških na tleh Bele krajine končan. Struktura posesti se do leta 1509 ni več menjala, leta 1510 pa je stanje v urbarju katastrofalno. Vzrok je verjetno odprodaja posesti vsled kontinuirane turške nevarnosti. Dejstvo pa je, da po tem letu nimamo več nobenih vesti o Turjačanih v Beli krajini, niti ne vemo, kaj je bilo z njihovo posestjo.²³⁵

Nekaj posesti so imeli v Beli krajini tudi vitezji iz Soteske. Njihovo aktivnost opazimo med leti 1375 in 1447, ko se zadnjič omenjajo v virih. Soteško posest beležimo v zahodni Beli krajini: v Pribišju, Črnomlju (en domec), Plešivici, Bušinji vasi (pet in pol hub), Kotu (tri hube), Tuševem dolu (tri hube), Rožič vrhu (ena

²²⁸ Carniola I, št. 488, str. 123—135.

²²⁹ AS, Urbarji gospostva Turjak iz 1485 (47 u), 1501 (42 u), 1504 (43 u), 1509 (44 u) in 1510 (45 u).

²³⁰ Carniola I, št. 489, str. 226.

²³¹ Carniola I, št. 537, str. 239.

²³² Carniola I, št. 508, str. 233; št. 509, str. 233—234.

²³³ Carniola I, št. 541, str. 241.

²³⁴ AS, Urbar Turjak iz 1501.

²³⁵ AS, Urbarji gospostva Turjak iz 1750—1760 (11/26 u), 1778—1787 (11/27 u) in 1798—1801 (11/28 u): v njih se posest v Beli krajini ne omenja!

GOSPOSTVO, TURJAK DO LETA 1467 IN PO, DELITVI NA TURJAŠKO IN SUMBERŠKO VEJO, DO LETA 1485

Vasi	Gospodstvo do leta 1467	Šumberška veja po 1467	Turjaška veja po 1467
Rožičev vrh	9 h	9 h	
Tušev dol	3 h	3 h	2 1/2 h + 1/2 W
Semič	2 1/2 h + 1 W	1/2 W	
Hrast pri Vinici	5 h	5 h	
Lahinja	6 h	6 h	
Brdarci	5 h	5 h	2 h
Lokvica	5 h	3 h	4 h
Bušinja vas	8 h	4 h	1 h
Kot	2 h	1 h	5 h (= lph) +
Obrh	10 h (= lph) + 4 V + 1 R + 1 M	5 h + 2 V	2 V + 1 R + 1 M
Nerajec	5 h	3 h (= lph)	2 h
Belčji vrh	3 ph	3 ph	
Mihelja vas	4 h	4 h	
Petrova vas	7 h	1 h	6 h
Brezovica pri Poljanah	3 1/2 h (= 1 1/2 ph)	3 1/2 h (= 1 1/2 ph)	
Hrib	2 h	2 h	
Hrast pri Jugorju	2 h	2 h	
Koroška vas	5 h	2 h	3 h
Loka	8 h		8 h
Lipovec	8 h		8 h
Drežnik	2 h		2 h
Ručetna vas	1 h		1 h
Planina	5 h (= lph)		5 h (= lph)
Zadre	lph		lph
Kočevje pri Črnomlju	5 h		5 h
Črnomelj	1 h		1 h
Dole	2 h		2 h
Jugorje	2 h		2 h
Skupaj	121 h (= 81/2 ph) + 4 V + 1 W + 1 M + 1 R + 1 H	61 1/2 h (= 5 1/2 ph) + 2 V + 1/2 W	59 1/2 h (= 3 ph) + 1 H + 1 M + 1 R + 2 V + 1/2 W
Opustelost v. %	7	8,9	5

huba), Lokvah (ena huba) ter Ručetni vasi (ena huba). Skupaj 14 in pol hub, domec in pastirske staje, vse na področju okoli Črnomlja.²³⁶

S tem pa spisek posvetnih fevdalcev v Beli krajini še ni izčrpan. V mislih imam one, o katerih imamo le omenbo ali dve — premalo, da bi lahko sklepali na celotno posest. Kljub temu jih velja omeniti! Hertel Mindorfer je leta 1359 imel vinsko desetino v Dragovanji vasi,²³⁷ Hans von Rymmel leta 1390 dvor pred Črnomljem.²³⁸ Tri leta kasneje je Söffel iz Loža prepustila hubo in desetino v Tuševem dolu stricu Viljemu Lambergerju ter določila, da sme po njeni smrti Viljem dedovati vso njeno posest. To se je zgodilo okoli leta 1403, vendar Viljemovi nasledniki niso tako zlahka prišli do dediščine. Za to so se potegovali še Mainhard von Pemund, Nik iz Pšate, Peter Čušperški, Jurij Melcz ter Menthelm in Jurij Snežniška. Spor je rešil grof Friderik Ortenburški, ki je vse prisodil Juriju Lambergerju. Ta je moral plačati ostalim 100 mark oglejskih pfeningov. Vsa posest je bila fevd oglejskega ptiarha!²³⁹ V začetku 15. stoletja je imel Gerhard Donerberški hubo v Dragatušu,²⁴⁰ Martin Fenkerberger dve hubi v Drganjem dolu,²⁴¹ samostan Pleterje je kupil od

²³⁶ AS, listine 1375 junij 23; 1434 oktober 28; 1441 januar 11 in 1447 september 18; ANVR, št. 1601, str. 419.

²³⁷ ANVR, št. 1333, str. 349.

²³⁸ ANVR, št. 1540, str. 403.

²³⁹ AS, listini 1393 maj 20 in 1403 marec 28.

²⁴⁰ ANVR, št. 1625, str. 427.

²⁴¹ ANVR, št. 1671, str. 439.

Nika Dyana 'gornino in desetino v Kaštu (Casten) pri Brašljevi²⁴² ter travnik pri Metliki od Tomaža Svaba,²⁴³ Jošt von Strasperg je prodal štricu Gašperju Scheyrerju dve hubi v Vinici in Goleku,²⁴⁴ pet hub in pol v Slamni vasi je še 1431 imel Andrej von Sussenheim.²⁴⁵

Večina fevdalcev se je na prelomu iz srednjega v novi vek zamenjala. Pojavila so se nova imena, ki so se podjetno vrgla v posel s propadajočo posestviijo. V večji meri gre za vojaške osebe kova Lenković, ki so prišle v Belo krajino zaradi organiziranja in izvajanja obrambe pred Turki, ali pa za večje hrvaške fevdalce kot sta zagrebški kapitelj in familija Erdödyjev. Omenimo le imena kot so Mordaxi, Ivan Lenković, Žiga Pirš, Gallensteini, Hans Joseph baron Egkh in Hungerspach, Wernegi itd.²⁴⁶ Konec 16. stoletja se slika spet menja: Bela krajina v vseh ozirih propada in postane nezanimiva za kranjske fevdalce. Začenja se agonija, zlasti ko Bela krajina prepusti v 70. letih 16. stoletja svojo vojaško vlogo Karlovcu in nastajajoči Vojni krajini. A to so že drugi časi in problemi!

Preden preidemo na dvoje najpomembnejših gospoств v Beli krajini, se ustavimo še pri fevdih. Prve informacije o njih potekajo šele od leta 1300, vendar lahko sklepamo, da so jih podeljevali že vsaj Spanheimi. V dobi Goriških je del fevdov podeljeval tirolsko-goriški grof kot koroški vojvoda (in imetnik Kranjske), del pa goriški grof, ki je imel neposredno oblast nad nastajajočo grofijo »Slovenska marka in Metlika«. Po letu 1335, ko so zasedli Kranjsko Habsburžani, so se vsi fevdi v Beli kraniji združili pod enim gospodom. V taki obliki so jih prevzeli od Goriških leta 1374 Habsburžani. Fevdi niso bili dedni in jih je fevdni gospod po smrti nosilca po mili volji lahko podelil predstavniku kake druge rodbine. Z njimi so Goriški nagrajevali svoje vazale za zvesto službo v grofiji: Fevdi so dobili dedne pravine šele s privilegijem plemstvu »Slovenske marke in Metlike« leta 1365. Po tem letu je le izjemoma prišlo do novih podeljevanj. Stari fevdi, ki so jih familije v tistem trenutku držale, so de iure postali dedni in se priključili alodom. Kaj pa je bilo s preostalimi državnimi fevdi po letu 1374? Verjetno so jih Habsburžani vključevali v deželnoknežji gospodstvu Metlika in Poljane (tu po letu 1456), ki sta s tem dobili obliko, kakršno najdemo v urbarjih leta 1576 in 1610. V goriškem obdobju so bili nosilci fevdov pripadniki starih rodbin s sedežem v Beli krajini ali na ozemlju grofije (Črnomaljski, Gracarji, Mehovski, Čreteški, Metliški, Hmeljniški, Pertendorferji). V 15. stoletju je znan le en nosilec fevdov — Kolman Trakemberger (neznano odkod)! Po ohranjenih podatkih so fevdi ležali v srednji Beli krajini (od Jelševnika do Metlike) ali natančneje: v Jelševniku (6 hub), Tribučah (8 hub), Nerajcu (5 hub), Kalu (ena huba), Črnomlju (hiša, domec, dvorec in mlin), Bereči vasi (ena huba), Geršičih (7 hub), »Dolsschom« (5 hub), na Krupi (mlin), Metliki (domec in dvor), Rosalnicah (ena huba) ter še šest nelokaliziranih hub.²⁴⁷ Skupaj torej vsaj 34 hub in druga posest, kar pravzaprav ni malo!

Najmogočnejše gospodstvo v srednjeveški Beli krajini je bilo v lasti Nemškega viteškega reda. Red kljub imenu in namenu ni v Beli krajini pokazal večjih junastev na vojaškem področju, pomemben pa je kot dober organizator kolonizacije in zvesta opora vsakokratnemu deželnemu gospodu. Nemški viteški red je začel z zbiranjem posesti takoj po letu 1268, ko mu je vojvoda Ulrik III. poklonil župnijo v Črnomlju z vsemi podružnicami in cerkvenimi posestmi. Z drugimi besedami, red je dobil v roke celotno cerkveno jurisdikcijo na območju Bele krajine (brez po-

²⁴² MMK XIV, št. 23, str. 43.

²⁴³ MMK XIV, št. 51, str. 53.

²⁴⁴ AS, listina 1430 maj 1.

²⁴⁵ AS, listina 1431 april 29. M. Kos napačno identificira nekega Pab ab dem Wuldres kot Paul iz Boldraza (GHTS, str. 32). V resnici gre za koroškega plemiča iz Wullrossa nad Krko na Koroškem. Ta je res leta 1406 (julij 25) oziroma 1407 (april 13) prejel v fevd po eno hubo v Golišu in Vidošičih (obe listini v AS). Leta 1407 je opravljal funkcijo kranjskega upravitelja (GZLj IX/52).

²⁴⁶ AS, listine 1510 marec 10, 1573 maj 18 in 1575 junij 6. M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 98 in 544. Ivič, o. c., št. 37, str. 144.

²⁴⁷ Schumi, objava v AH II, str. 244. MMK XVIII, št. 18, str. 131; št. 89, str. 172. Carniola II, str. 53—54. HHStA, listini 1309 maj 25 in 1367 junij 23 (prepis ZIMK). HHStA, Notranjeavstrijska fevdna knjiga 1443—1469, Ms W 724 in 725 (Mikrofilm v ZALj za fol. 216—277), fol. 241.

ljanske prazupnije, ki jo je obdržal oglejski patriarh).²⁴⁸ S tem je redu pripadla tudi vsa posest, ki jo je ondotna prazupnija Črnomelj prejela do takrat v posest. V mislih imam navedbo iz leta 1228, da je Sofija Andeška obdarovala obstoječo cerkvice (ki so bile prazupprav lastniške) z znatnim premoženjem — zlasti z vso desetino!²⁴⁹ Ker imamo prvo konkretno darovničo šele iz leta 1312, se zdi, da so jimo pred nerešljivim problemom rekonstrukcij prvotne posesti, ki jo je prazupnija dobila do leta 1268 in kasneje. Tu nam priskoči na pomoč urbar Nemškega viteškega reda iz leta 1490²⁵⁰ oziroma zanimiva delitev križevniške posesti na dva dela. Gospostvo je razdeljeno na del »des haus in der Mettling« (kar pomeni komendo, ali redovno hišo — samostan v Metliki) ter »gen Tschernemel« (sedež prafare): Prvi del obsega 162¹ hub (in drugo posest) v Beli krajini in 19 hub pri Ljubljani, drugi del pa 48 hub (in drugo posest), vse v Beli krajini. Pričakovali bi, da bo posest razdeljena po geografskem kpljuhu — z definitivno mejo med obema deloma, kar je bil sicer običaj pri delitvi posameznih uradov v urbarjih. Tako bi vsaka kmetija gra² vitirala k bližnjemu upravnemu centru — ali k Metliki ali k Črnomlju! A temu ni tako. Manjši od uradov — črnomaljski — ima posest v Brašljevici, Metliki, Radovici, Bušnji vasi, Dolah pri Suhorju, Primostku, Grmu pri Podzemlju in Gribljah — torej med posestjo, ki je bila v sklopu komende v Metliki. Da bo zmeda še večja, sta oba dela imela posest v Gribljah (glej tabelo I). Kako, si razlagati neskladje? Očitno je, da do leta 1490 vsa križevniška posest (mislim na ono, ki je pripadala cerkvam, in tisto, ki jo je imela komenda kot legitimni sedež križevnikov) še ni bila razdeljena po nekih, racionalnih in logičnih principih, temveč so jo vodili tako kot je pač bila pridobljena. Če bi ta podmena držala, bi lahko vsaj približno rekonstruirali posest, ki jo je Cerkev dobila do leta 1268 (in kasneje), pa tudi, ono, ki so jo križevniki sami kolonizirali v 13. stoletju. Seveda bi bili rezultati zgolj približni in pogojni, toda boljše metode ni.²⁵¹ Zato moremo odšteti vso zemljiško posest, ki jo je Nemški viteški red pridobil do leta 1490. Od dela, ki pripada prazupniji Črnomelj, lahko odštujemo: hubo v Tuševem dolu (1393), domec v Črnomlju (1400), hubo v Dragatušu (1402), njivo v Črnomlju (1456), dve hubi v Radovici (1466) ter dvor v pri Črnomlju (1466).²⁵² Ostane pa še vedno preko 40 hub! Komenskemu delu bi ostalo ca. 152 hub, če bi odšteli: štiri hube in mlin nekje na Krupi (1312), dve hubi pri Metliki (1424), hubo v Slamni vasi (1466) ter štiri hube in mlin v Radovicih (1466).²⁵³ Pripomniti velja, da smo od črnomaljskega dela odšteli posest, ki so jo darovalci ali prodajalci izrecno prepustili farni cerkvi v Črnomlju, od komenskega dela pa tisto, ki jo je prejel Nemški viteški red kot tak. Kot vidimo, rezultati niso preveč vzpodbudni. Očitno je pomanjkanje darovnic in kupoprodajnih listin, ki bi sicer lahko dale pravo sliko. Pa vendar lahko sklepamo o legi posesti, ki je pripadala Cerkvi še pred prihodom Nemškega viteškega reda v Belo krajino. Večinoma gre za posest severno in južno od Črnomlja, na področju far Črnomelj in Semič, torej na področju starejše poselitve. Nemškemu viteškemu redu pa je večinoma pripadala posest v vzhodni Beli krajini — to so deloma kolonizirali sami ali jo kako drugače priključili. O tem bomo govorili kasneje.

Za razvoj gospostva so pomembni privilegiji, ki jih je red prejel zlasti v 13. stoletju. Na svojih posestvih je lahko izvajal nižje sodstvo, bil je osvobojen mitnin, carin, ni bil podvržen mestnim in državnim oblastem itd.²⁵⁴ Te imunitete so dajale redu položaj, kakršnega ni imel v Beli krajini nihče, in s tem so lahko izoblikovali neodvisno gospostvo. Gospostvo Nemškega viteškega reda je bilo v Beli krajini po velikosti enako ljubljanskemu, a z manjšimi razlikami. Ni bilo razdeljeno na urade

²⁴⁸ GZLj X/9.²⁴⁹ URB II, št. 59, str. 42–43.²⁵⁰ ZALj, Urbar Nemškega viteškega reda 1490.²⁵¹ To metodo je uporabil npr. J. M. Grebenc v Gospodarski ustanovitvi Stične ali njeni dotaciji, Stična 1973. Tak način zahteva ohranjenost listinskega gradiva vsaj v 80 %.²⁵² Etnolog, št. 9, str. 37–39. ANVR, št. 1558, str. 407; št. 1601, str. 419; št. 1625, str. 427; št. 2048, str. 544–545 in št. 2092, str. 557.²⁵³ GZLj X/15. ANVR, št. 1826, str. 482; št. 2094, str. 557. Etnolog, št. 9, str. 37–39.²⁵⁴ URB II, št. 93. GZLj XI/10, XI/24, XI/26. Glej tudi moj članek, str. 272–273.

(kar je oteževalo upravljanje); zato pa je imelo več strnjene in zaokrožene posesti, ponekod je bilo tudi edini gospod, čeprav število fevdalcev v Beli krajini ni bilo majhno (glej tabelle).²⁵⁵ Kdo so bili donatorji križevniške posesti? V 14. stoletju ni opaziti velike aktivnosti Nemškega viteškega reda. Dobil je le štiri hube in mlin na Krupi od Elizabete Črnomaljske (1312),²⁵⁶ vinsko desetino pri Dragovanji vasi od Mindorferjev (1359)²⁵⁷ ter hubo v Tuševem dolu od Hansa Mehovskega (1393).²⁵⁸ Medtem ko se je proces poklanjanja premoženja Cerkvi na prelomu stoletja drugod že končeval (obrat od mistioizma k realnemu življenju in kriza fevdalne ekonomije), je prav v 15. stoletju Nemški viteški red v Beli krajini razvil živahne posle z ondrotnimi fevdalci in meščani. Cerkvena kriza je v Beli krajini in pri Nemškem viteškem redu kasnila. Do konca stoletja je red dobil posest, ki je ležala v Črnomlju, Dragatušu, Drganjem dolu, Vinomeru, Radovici, Slamni vasi in Radoviču. Darovalci in prodajalci so bili manjši plemiči in meščani: Soteški, Doñersberški, Fenkerbergerji, Semiški, Andrej Hohenwarter ter črnomaljska meščana Peter Bartočič in Peter Vehovec.²⁵⁹

V začetku 16. stoletja so belokranjski križniki našli na velike težave. Na eni strani je red padel v moralno in finančno krizo (v zvezi z razkrajajočo se njihovo državo v Prusiji), po drugi strani je bil na neposrednem udaru čedalje bolj predržnih turških tolpa, ki so lahko kot blisk opustošile njihovo posest. Zato je metliški konvent Nemškega viteškega reda želel »na zadnja vrata« zapustiti Belo krajino ali vsaj zmanjšati premoženje, ki je bilo očitno obsojeno na životarjenje ali celo propad. Pod krinko »velikih težav« in panike, »da bodo Turki kmalu odpeljali ves narod«, so križevniki z blagoslovom deželnega komturja Nemškega viteškega reda Krištofa Awerja pričeli z razprodajo svoje posesti, »pa čeprav le za polovico vrednosti«. Sodeč po odstotku opustelosti kmetij stanje le ni bilo tako porazno: V celoti je bilo 22 % kmetij pustih — na komendskem delu 10,2 %, na črnomaljskem kar 58 %. Tak odstotek (22 %) je bil v 15. stoletju običajen tudi drugod na Slovenskem, kjer Turki niso divjali. Gre za splošno agrarno krizo 15. stoletja (bolezni, pritisk fevdalcev itd.). Toda posej je le počasi stekel. Kranjski deželni upravnik ni bil naklonjen misli, da bi t. i. »deželni denar« otekel iz Kranjske, pa tudi težko je bilo najti osebe, ki bi investirale sredstva v krizna območja.²⁶⁰ Do konca 16. stoletja so zato lahko prodali le pet hub, domec, vrt in tri mline.²⁶¹ Konec koncev je bil tak razplet za Nemški viteški red kar ugoden. Še v istem stoletju so vpadi prenehali. Kljub revščini, ki je konec stoletja pokazala zob, je bilo gospostvo v finančni strukturi reda na Kranjskem še kar donosno. Leta 1546 je bilo ocenjeno na 154 goldinarjev imenjske rente (oba dela) dohodkov, torej na manj kot na polovico ljubljanskega gospostva reda (346 goldinarjev).²⁶² Ker je posest obeh ostala enaka kot leta 1490, je opazen upad dohodkov v Beli krajini, saj s približno enakim številom kmetij red ni mogel zbrati niti polovico dohodkov ljubljanske rente. Stagnacija je očitna! V drugi polovici 16. stoletja je red celo kupil nekaj nove posesti: kmetijo v Žiberni loki, hišo z zemljiščem v Črnomlju (1580)²⁶³ in vrt v Metliki (1582).²⁶⁴ Med 16. in 18. stoletjem je prišlo do nekaterih sprememb, ki pa niso bistveno spremenile strukture gospostva. Posest v okolici Ljubljane je prešla pod upravo ljubljanske komende, kar je bilo v skladu z reorganizacijo vse posesti na Kranjskem. Bolj racionalno se je končno delila tudi posest v Beli krajini: potegnili so geografsko najbolj ugodno ločnico — črto od Semiča do Gribelj. Kar je bilo severno od

²⁵⁵ D. Kos, o. c., str. 283—285.

²⁵⁶ GZLj X/15.

²⁵⁷ ANVR, št. 1333, str. 349.

²⁵⁸ ANVR, št. 1558, str. 407.

²⁵⁹ Glej op. št. 252 in 253.

²⁶⁰ Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, XVIII/1863 (= MHK), št. 69, str. 36 in št. 70, str. 36. Prim. moj članek, str. 277.

²⁶¹ MHK XVIII, št. 69, str. 36. ANVR, št. 2457, str. 642; št. 2495, str. 650; št. 2496, str. 650; št. 2497, str. 650 in št. 2504, str. 661.

²⁶² AS, Imenjska knjiga 1546—1549.

²⁶³ ANVR, št. 2532, str. 657.

²⁶⁴ ANVR, št. 2546, str. 660.

črte, je bilo pod upravo metliške komende (124 1/2 hube), ostalo pa v upravi črnomaljskega župnika (64 hub).²⁶⁵

Drugo največje je **deželnoknežje gospostvo Metlika**, o katerem imamo prve prave podatke šele iz leta 1536.²⁶⁶ Razvoj tega gospostva je dokaj nejasen. Nastalo je iz dedne posesti gospodov, ki so pred Habsburžani imeli Belo krajino. To posest je upravljala od Goriških dalje poseben uradnik v Metliki, morda sam glavar. Za časa Habsburžanov je bilo skupaj z glavarstvom cele grofije dodeljevano v zakup (na primer Hohenwarterju, Turjaškim, Piršu itd.). Po formalni ukinitvi posebnosti v upravi »Slovenske marke in Metlike« leta 1556 je gospostvo ostalo edini relikv nekdanje samostojnosti. Od tedaj je bilo stalno v zakupu, od konca 16. stoletja zlasti hrvaškim fevdalcem — zagrebškemu kapitulju in grofom Erdödyem. Stanje posesti se v letih 1550,²⁶⁷ 1593²⁶⁸ ter 1610²⁶⁹ ni bistveno menjalo. To velja tako za opustelost, število kmetij in upravo gospostva. Zanimiva je primerjava posesti z gospostvom Nemškega viteškega reda. V veliki večini se obe gospostvi ne pokrivata. Čeprav ne moremo trditi, da je posest obojih zaokrožena, je ponekod vendar opaziti večje komplekse vasi, ki pripadajo le gospostvu Metlika, na primer v župi Gradnik (primerjaj tabeli). Stanje nas napeljuje na podmeno o večji starosti poselitve vasi metliškega gospostva, ki je vsebovalo staro višnjegorsko-andeško posest iz preloma 12. v 13. stoletje, medtem ko je Nemški viteški red začel z akumuliranjem šele dobrega pol stoletja kasneje. Poleg večjega števila kmetij je imelo gospostvo leta 1610 še gorsko-pravna zemljišča pri Drašičih (25), Božič vrhu (61), Vinomeru (11), Železnikih (78), Želebeju (16) in desetino od posesti. Precej posesti je imelo v okolici Metlike (tako kot Nemški viteški red): dve pristavi z njivami, vrtovi in travniki (na primer pri Bočki), severno od Metlike pa še »velik in dober gozd«.

Konec srednjega veka so se izkristalizirale posestne razmere v belokranjskih vaseh. Večja skupina vasi je pripadala izključno enemu večjih gospostev. Edini posestnik v 22 vaseh je bilo gospostvo Metlika. V glavnem je šlo za vasi v zahodni polovici Bele krajine. Nasprotno je imel Nemški viteški red večino svoje zaokrožene posesti v severovzhodni in vzhodni Bcili krajini (12 vasi). Strnjeno posest gospostva Gradac zasledimo v srednjem pasu pokrajine ob Lahinji (8 vasi), medtem ko gospostvo Turjak ni predstavljalo z dvanajstimi vasi zaokrožene celote, saj je večina njihove posesti nastala z nakupi, dedovanji in zamenjavo s kartuzijo Pleterje, Šumberškimi in skrivnostnim Evzebijem Dyepranntom.

Končno lahko razjasnimo starost večjih belokranjskih gospostev. Za najstarejše imamo prve tri, ki so si prisvojila in kolonizirala večje komplekse Bele krajine, ponekod kot zaokrožene celote. S tem se sklada širši okvir dogajanja, saj imajo vsa korenine najkasneje iz druge polovice 13. stoletja. Sem spadata tudi gospostvo Poljane, kjer se zaradi močne uprave nikdar niso mogla formirati majhna neodvisna gospostva, ter gospostvo vitezov Črnomaljskih, ki pa ga ne moremo zanesljivo rekonstruirati. Verjetno je obsegalo večje predele okoli Črnomlja in je kasneje razpadalo, dokler se niso Črnomaljski v začetku 16. stoletja izselili iz Kranjske. Drugače je razvoj tekkel v centralni Beli krajini. Tod so prito ministerialov, podeljevanje fevdov, ki so se izdvajali iz dinastične posesti gospodov, nastanek meščanstva in gospodarski razcvet povzročili cepitev večjih gospostev in nastanek množice malih imenj. Prav posest teh je doživljala največjo dinamiko v menjavi lastništva. Deloma so jo absorbirala večja gospostva (komendsko in deželnoknežje) ali pa so bila osnova kasnejšim premenam v strukturi zemljiških gospostev, ko so v 16. in 17. stoletju nastajala nova večja gospostva, ki niso imela kontinuitete v srednjem veku. Omenimo le gospostvi Pobrežje (Lenkovićevo delo) in Vinica. Vzrok

²⁶⁵ Glej Bekantnuss Tabellen (= BT) in Rektificirane dominikalne akte (= RDA) za župnijo Črnomelj (UK N° 13) in komendo Metlika (UK N° 8) v AS.

²⁶⁶ AS, Urbar steuer ... Metlika 1536.

²⁶⁷ AS, Urbar steuer der herschafft Mettling im 1550 jars, Vic. urad za Kranjsko, fasc. I/55. VII —

št. 2 (škafila 98).

²⁶⁸ Kaptolski arhiv v Zagrebu, Acta capituli saeculi XVIII, fasc. 57, št. 1.

²⁶⁹ AS, Urbar Metlika 1610.

NASELJA	KAMNIK ¹ 1477	NVR ² 1490 Methlika	1485	GOSPOSTVO 1501	TURJAK ³ 1504	1509	1510
Pobrežje	22 h						
Marindol	7 h						
Sadinja vas	4 h						
Osojnik	6 g						
Božič vrh	6 g						
Rosalnice		18 h ⁴					
Radoviči		4 h					
Želebej		3 h					
Božjakovo		13 h					
Slamna vas		12 h					
»bey dem Vorstien« ⁵		5 h					
Vranešiči		2 h					
»Oberstorf« ⁶		4 h					
»Wursitsch« ⁷		2 h					
Bojanja vas		2 h					
Maline		3 h					
Grabrovec		13 h					
Gorenji Suhor		1 h ⁸					
Jugorje		3 h	2 h ³⁷	2 h	2 h	2 h	
Črešnjevce		2 h					
»Perwitsch« ⁹		4 h + 1 V					
Mehovo		1 h	3 h ³⁸	3 h ⁴³	3 h	3 h ³³	3 h
Brezje		1 h					
Marindol		9 h + 1 M					
»Sinočkaw« ¹⁰		3 h					
»Ratschicz« ¹¹		5 h					
Lipovec		1 h	8 h	8 h	8 h	8 h	3 h
»Nider Kopp« ¹²		2 h					
»Obern Kopp« ¹³		2 h					
Gersiči		7 h ¹⁴					
Kapljišče		1 h					
Fučkovci		1 h					
Učakovci		4 h					
Griblje		8 h ¹⁵					

Legenda

h (huba), H (hofštat, voštati, domec), V (vrh), W (vinograd), M (mlin), B (brod), P (pristava), g (gadem = koča), N (njiva).

NASELJA	KAMNIK ¹ 1477	NVR ² 1490 Metlika	1485	GOSPOSTIVO 1501	TURJAK ³ 1504	1509	1510
Brčice		4 h ¹⁶					
Gorenja in Doljenja		10 h ¹⁷	2 h	2 h	2 h	2 h	3 h
Lokvica		2 h					
Dragomlja vas		1 h					
Vrtča		13 h ¹⁸	1 M	1 M	1 M	1 M	
Belji vrh		2 h					
Vinica		4 h					
Nadgorica ¹⁹		1 h					
Razori		2 h					
Sujica		1 h					
Stranska vas		1 h					
Kozarje		4 h					
Dobrova		6 h					
Ravnace		5 M					
Tribučje ²⁰		11 h ²¹					
Stara in Nova Lipa ²²		4 h + 4 W					
Suhor pri Dragatušu		1 h ²³					
Dragatuš		2 h					
Tanča gora		3 h ²⁴					
→Widem ²⁵		1 h					
Tuševo dol		2 h ²⁶					
Telčji vrh		2 h ²⁷					
Sela pri Otovcu		5 h ²⁸					
Rožič vrh		2 h					
Mihelja vas		1 h					
Drganji dol		2 h ²⁹					
Boginja vas		1 h ³⁰					
Brašljevica		2 h ³¹					
Griblje		1 h ³²					
Brezovica		2 h ³³					
→Ryticz ³⁴		1 h					
Metlika		1 P + 2 V + 1 N					
Brod in mlin na Kolpi ³⁵		1 B + 1 M + 1 V					
Radovica		4 h ³⁶					
Črnomelj		1 h	2 H + 1 N	2 H + 2 g	3 g + 2 V	3 H + 2 V + 1 g	1 V
Loka pri Črnomlju			8 h	8 h	8 h	7 h	4 h

NASELJA	KAMNIK ¹	NVR ²	GOSPOSTVO			TURJAK ³			1509	1510
	1477	1490 Metlika	1485	1501	1504	1504	1509			
Petrova vas			6 h + 1 W	6 h + 1 W	6 h + 1 W	6 h + 1 W	6 h + 1 W			
Semič			1 h + 1 W	1 h + 1 W	1 h + 1 W	1 h + 1 W	1 h + 1 W			
Drežnik			2 h	2 h	2 h	2 h	2 h			
Bušinja vas			4 h	4 h	4 h ⁴⁸	4 h ⁴⁸	4 h		2 h	
Kot			1 h	1 h	1 h	1 h	1 h		1 h	
Obrh			9 h + 2 V ³⁹	9 h + 2 V ⁴⁴	9 h + 2 V ⁴⁹	9 h + 2 V ⁵⁴	9 h + 2 V ⁵⁴		2 h	
Ručetna vas			1 h	1 h	1 h	1 h	1 h			
Nerajec			2 h	2 h	2 h	2 h	2 h			
Planina			4 h	4 h ⁴⁵	4 h	4 h	4 h ⁵⁵		2 h	
»fara Semič«			1 1/2 h ⁴⁰	1 1/2 h ⁴⁶	1 1/2 h ⁵⁰	1 1/2 h ⁵⁶	1 1/2 h ⁵⁶			
Zadre pri Nernški loki			1 h ⁴¹	1 h ⁴⁷	1 h ⁵¹	1 h ⁵⁷	1 h ⁵⁷			
Kočevje pri Crnomlju			5 h	5 h	5 h	5 h	5 h		5 h	
Dole pri Suhorju			2 h ⁴²	2 h	2 h	2 h	2 h			
Primostek				4 h + 1 V	4 h + 1 V ⁵²	4 h + 1 V ⁵⁸	4 h + 1 V ⁵⁸		4 h	
Grm pri Podzemlju				2 h	2 h	2 h	2 h			
SKUPAJ	45 h + + 12 g	234 h + 7 M + 5 W + 4 V + 1 × NPB	62 1/2 h + 2 × HWV + 1 × NPM	68 1/2 h + 3 V + 2 × H W + 1 × MN	68 1/2 h + 5 V + 3 g + 2 W + 1 M	67 1/2 h + 5 V + 3 H + 2 W + 1 × MG	67 1/2 h + 5 V + 3 H + 2 W + 1 × MG		29 h + 1 V	
pustote od celote	—	42 h + 1 V	12,5 h + 1 V	11,5 h	9,5 h + 1 V	11,5 h + 1 V	11,5 h + 1 V		—	

Opombe k razpredelnici gospostev Kamnik, NVR in Turjak

¹ AS, Urbar posesti deželjskega sodišča Kamnik iz leta 1477 (s prispisi iz 1494), sign. 393. Sodišče je imelo več posesti na Dolenjskem. V Beli krajini je posedovalo posest v Marindolu, Sadinji vasi, Osojniku in Božič vrhu, vendar le začasno, ker je ta posest sicer spadala pod gospostvo Metlika (glej urbar Metlika 1610) in Mehovo.

² ZALj, Zbirka kopij, Urbar Nemškega viteškega reda iz leta 1490. V tabeli je posest od Rosalnic do Radovice našeta po vrsti, tako kot v tem urbarju. Posest se je delila na dva dela, ki sta spadala pod komendo v Metliki in župnijo v Črnomlju.

³ AS, Priložni urbarji gospostva Turjak iz let 1485 (47 u), 1501 (42 u), 1504 (43 u), 1509 (44 u), 1510 (45 u). Ta posest je tvorila poseben urad v okviru celega turjaškega gospostva.

⁴ Od tega 3 puste hube. V urbarju posest NVR ni posebej označena (hube).

⁵ Nekje v severovzhodni Beli krajini.

⁶ Isto! Morda je ime v odnosu na bližnjo Metliko!

⁷ Isto!

⁸ Huba je last cerkve v Gorenjem Suhorju — videm.

⁹ Nekje v severozahodni Beli krajini. Vrt je pust.

¹⁰ Nekje v Beli krajini.

¹¹ Isto!

¹² Isto!

¹³ Isto!

¹⁴ Vseh sedem hub je pustih.

¹⁵ Dve hubi sta pusti.

¹⁶ Vse hube so za 4 leta oproščene vseh dajatev.

¹⁷ Ena huba je pusta.

¹⁸ Isto!

¹⁹ Posest v Nadgorici, Dobrovi, leži v okolici Ljubljane!

²⁰ Posest od Tribuč do Črnomlja spada k župniji v Črnomlju.

²¹ Vse hube so puste.

²² Tri hube so puste.

²³ Polovica hube je pusta.

²⁴ Isto.

²⁵ Ime ni toponim. Pomeni cerkveno posest, ni pa jasno kje.

²⁶ Ena huba je pusta.

²⁷ Isto.

²⁸ Od tega 2 1/2 hube so puste.

²⁹ Obe hubi sta pusti.

³⁰ Huba je pusta.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Obe hubi sta pusti.

³⁴ Nekje v severni Beli krajini v bližini Metlike (morda Brčice?).

³⁵ Pod Metliko.

³⁶ Od tega 1 1/2 hube puste.

³⁷ Obe hubi sta pusti.

³⁸ Gre za posest v Koroški vasi in Mehovem. Vse hube so puste.

³⁹ Štiri hube in vrt so pusti.

⁴⁰ Pusto.

⁴¹ Isto.

⁴² Ena huba je pusta.

⁴³ Vse je pustota.

⁴⁴ Štiri hube in oba vrta so pusti.

⁴⁵ Dve hubi sta pusti.

⁴⁶ Vse je pustota.

⁴⁷ Pustota.

⁴⁸ Ena huba je pusta.

⁴⁹ Štiri hube in vrt so pusti.

⁵⁰ Pusto.

⁵¹ Isto.

⁵² Dve hubi sta pusti.

⁵³ Ena huba je pusta.

⁵⁴ Štiri hube in vrt so puste.

⁵⁵ Dve hubi sta pusti.

⁵⁶ Vse je pusto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Dve hubi sta pusti.

GOSPOSTVO METLIKA

	1536 ¹	1550 ²	1593 ³	1610 ⁴
ZUPA Dragatuš				
Dragovanja vas	4 h	4 h	4 h	4 h
Jerneja vas	7 h + 1 u	7 1/2 h + 1 u	8 h	8 h
Dobljče	21/4 h	2 h + 1/2 e + 1 u	2 h	2 h
Tušev dol	5 h	5 h	5 h	5 h
Dolenja Paka	3 h	3 h + 1 u	10 h + 1 u + 2 M	3 h
ZUPA Griblje				
Boginja vas	7 h	7 h	1 h	4 1/2 h
Prilozje	4 h	5 h	3 1/2 h + 5 u	3 1/2 h + 4 u
Bedenj	2 h	2 h	3 h	2 1/4 h
Pribinci	1 h	1 h		
Marindol	5 h	8 h		9 h
Sodji vrh	7 h	7 h	8 h	9 h
ZUPA Preloka				
Marindol	14 h	11 h	16 h + 8 u	16 1/6 h
Sodji vrh	3 h	4 h		
ZUPA Vinica				
Drenovec	8 1/4 h	4 h	11 1/2 h	11 h
Sadinja vas	3 h	7 h + 1 u		
Potoki	3 h	5 1/2 h + 1 u		
Mladica	2 h	2 h	3 h	5 h
Vinji vrh	4 h	4 h	2 h	3 h
ZUPA Gradnik				
Dobravice	9 1/2 h	9 h + 3 u	9 h + 4 u	4 h
Krvavčji vrh	6 h	6 h	7 h	9 h + 8 u
Cerovec	9 h	7 1/2 h	7 1/2 h	6 1/2 h
Črešnjevce	2 h	2 h	2 h	8 h
Omota	8 1/2 h	7 1/2 h + 2 u	14 1/2 h	2 h
Praproče	3 h	3 h	2 u	8 1/2 h
Zabrezje	1 h	1 h		4 h
Hrib				
ZUPA Grič-Orehok				
Tomaža vas	1 h	1 h	1 u	3 h
Grič	3 h	3 h	3 h	
Božič vrh	5 1/2 h	8 h		4 h
Gorenji Suhor	3 h	4 h	4 h	5 h
Dolenji Suhor	1 e	4 h	1 h	1 h
Lokvice	1 e	1 e	2 h	1 h

	1536 ¹	1550 ²	1593 ³	1610 ⁴
Dragomlja vas	1 e	1 h		1 h
Planina	5 h	1 uskok	5 h	4 1/2 h
ZUPA Vidošiči	3 1/2 h	5 h	4 h	3 h
Železniki	6 1/2 h	3 h		6 h
ZUPA Drašiči	2 h + 2 e	9 h + 1 u	6 1/2 h + 15 W	3 h
Krnačina	3 h	3 h + 1 u	3 1/2 h	1 h
Želebej	1 h	1 h + 1 u	2 1/2 h	1 1/2 h
Vranešiči	5 h	2 h	3 1/2 h	3 1/2 h
Križevska vas	5 h	5 h	8 h	4 h
Gorenja Paka			1 h	1 h
Trebnji vrh	5 h		5 h	
Dolenjce			6 h	
Krupa	7 1/2 h		1 h	5 1/2 h + 1 u
Geršiči			3 h	1 h + 9 u
Sela pri Ofovcu			6 u	3 h
Brezovica				16 u
Gorence				4 h
Paka pri Dobilčah (?)				5 1 h
Skupaj	180 h + 1 u + 5 e	185 h + 13 u + 2,5 e	194 h + 27 u + 15 W	186 h + 38 u

Legenda: h — huba, u — kajžar, unterssas, e — sedelthumb*, M — mlin. Posest po vaseh je zapisana tako kot v urbarju 1550, ker je šele tam razvrščena po uprav-
nih enotah — župah!

¹ AS, urbar 1536, Vic, urad za Kranjsko, I/65, VII, št. 1.

² AS, urbar 1550, prav tam.

³ KA, Acta capituli saeculi XVIII, fasc. 57, št. 1, urbar 1593.

⁴ AS, urbar 1610, II/8 u.

Iz primerjave posesti v posameznih vaseh vidimo, da enoti sedelthumb* (e) ustreza posest ene do dveh hub.

ponovni akumulaciji teh »drobtinic« v večje enote, ki se je pričela že v 14. stoletju, je nesposobnost malih fevdalcev v porajajoči se krizi fevdalnih odnosov, ki je, tako kot je običaj, najprej zajela drobno posest. Na to je imel vpliv tudi geografski faktor, ki je iz uporabe najprej izločil kmetije, ki so ležale na slabših tleh in niso bile donosne. Takih predelov pa je v Beli krajini precej! Medtem ko si je večje gospodarstvo še lahko »privoščilo« delno zanemarjenost, opustelost ali zmanjšanje rente s svojih kmetij, je bil v teh primerih mali fevdalec praktično prisiljen v razprodajo, da bi iz katastrofe iztržil vsaj delček vrednosti. Zato ni presenetljivo, da pri primarnih prodajah posesti prevladuje malo plemstvo in meščanstvo na eni, veliko plemstvo, Cerkev in država pa na drugi strani. To je bistven dokaz gornji trditvi o prestrukturiranju gospodarstev v novem veku. K temu velja pripomniti, da so se stara velika gospodarstva ohranila v skoraj nespremenjeni obliki še v 18. stoletje. To pa je obdobje, ki je človeški duši, omejeni na kratko dobo bivanja ca. 70 let, nepojmljivo!

DINAMIKA POSESTI FEVDALCEV V BELI KRAJINI DO LETA 1536

- »Bela krajina«: 1330, 6 h, Tirolsko-goriški → Čreteški (pred 1330 imajo v fevdu Mehovski).
1490, 5 M, Nemški viteški red.
1. **Bedenj**: 1536, 5 h, gospodarstvo Metlika.
  2. **Belčji vrh**: 1427, 5 h + 1 M, Celjski → kartuzija Pleterje (prej imeli Ortenburžani, ki so kupili od vitezov iz Suhodola) → Turjaški (1458), leta 1467 imajo tod le 3 h. 1490, 13 h, Nemški viteški red.
  3. **Bereča vas**: 1309, 1 h, Goriški → vitezi Metliški (v fevd).
  4. **Boginja vas**: 1438, 3 h, Mehovski → Glanerji (v zastavi). 1490, 1 h, Nemški viteški red. 1536, 2 h, gospodarstvo Metlika.
  5. **Bojanja vas**: 1423, ?, Semiški → Vaist. 1490, 2 h, Nemški viteški red.
  6. **Boršt**: 1438, 2 h, Mehovski → Glanerji (v zastavi). 1523, 2 h, Gradac.
  7. **Božič vrh**: 1477—1494, 6 g, deželno sodišče Kamnik.
  8. **Božjakovo**: 1490, 13 h, Nemški viteški red.
  9. **Brašljeвица**: 1414, 8 h, Celjski → kartuzija Pleterje. 1423, ?, Semiški → Vaist. 1424, 2 h + 1/2 vinske gorice, Semiški → Nemški viteški red, 1490 ima Nemški viteški red tod 2 h.
  10. **Brčice**: 1490, 4 h, Nemški viteški red. 1495, 1 dvor, Aprechar → Pirš → bratovščina Rešnjega telesa v Metliki (1517).
  11. **Brdarci**: 1467, 5 h, Turjaški.
  12. **Brezje**: 1490, 1 h, Nemški viteški red. 1523, 5 h, gospodarstvo Gradac.
  13. **Brezovica pri Poljanah**: 1462, 3 1/2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
  14. **Brezovica pri Bušinj**: 1490, 2 h, Nemški viteški red.
  15. **Bušinja vas**: 1434, 5 1/2 h, Soteški → Glaner → (?) 1467, 8 h, Turjaški.
  16. **Cerovec**: 1523, 4 h, gospodarstvo Gradac. 1536, 2 h, gospodarstvo Metlika.
  17. **Črešnjevce**: 1490, 2 h, Nemški viteški red. 1536, 8 1/2 h, gospodarstvo Metlika.
  18. **Črnomelj**: 1388, 1 hiša, črnomaljski meščani. 1400, 1 hiša + 1 domec, Soteški → fara Črnomelj. 1462, 1 domec, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467. 1490, 1 h, Nemški viteški red.
  19. **Pri Črnomlju**: 1390, 1 dvor, von Rymmel → črnomaljski meščan. 1444, 1 hiša, dvor, domec, M, Habsburžani → Trakchemberger (fevd). 1456, 1 njiva, črnomaljski meščan → fara Črnomelj. 1466, 1 dvor, črnomaljski meščan → Nemški viteški red.
  20. **Damelj**: 1414, 9 h, Gracarji → Ortenburški (za njimi Celjski itd.).
  21. **Dobljče**: 1536, 5 h, gospodarstvo Metlika.
  22. **Dobravnica**: 1536, 6 h, gospodarstvo Metlika.

23. **Dole:** 1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
»Dolsschon«: pred 1300, 5 h, Goriški → vitezi Črnomaljski.
24. **Dragatuš:** 1395, 7 h + 6 domcevi + 1 dvor, sadovnjak, vitezi Črnomaljski → Ortenburški (za njimi Celjski itd.).
1402, 1 h, Donnerberški → fara Črnomelj, 1490 ima Nemški viteški red tod 2 h.
1536, 4 h, gospostvo Metlika.
25. **Dragomlja vas:** 1490, 2 h, Nemški viteški red.
1517, 4 h, Pirš → bratovščina Rešnjega telesa v Metliki (prej jih je imel Aprechar).
1536, 1 e, gospostvo Metlika.
26. **Dragovanja vas:** 1359, 1/4 vin. desetine, Mindorferji → Nemški viteški red.
1447, ?, Soteški → Glanerji.
1536, 7 h + 1 u, gospostvo Metlika.
27. **Draščiči:** 1536, 6 1/2 h, gospostvo Metlika.
28. **Drenovec:** 1536, 3 h, gospostvo Metlika.
29. **Drežnik:** 1467, 2 h, Turjaški.
30. **Drganji dol:** 1406, 2 h, Fengerberger → fara Črnomelj (zastava) → 1490 je fara Črnomelj lastnik.
31. **Fučkovci:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.
32. **Geršiči:** pred 1300, 7 h, Goriški → vitezi Črnomaljski → (?) Nemški viteški red, ki ima 1490 tod 7 h.
33. **Golek pri Vinici:** 1430, 1 h, Strasperški → Scheyrerji.
34. **Golišče pri Semiču:** 1340, 2 1/2 h, vitezi iz Otoka (Gutenwerde) → vitezi Črnomaljski.
1406, 1 h, Habsburžani → Paul ab dem Wuldröss (fevd).
1523, 17 h, gospostvo Gradac.
35. **Grabovec:** 1447, ?, Soteški → Glanerji.
1490, 13 h, Nemški viteški red.
36. **Gradac:** 1476, celo gospostvo, Gracarji → Turjaški → pred 1488 ga imajo v zastavi Mindorferji.
37. **Grič:** 1466, cela vas, Glanerji → Turjaški → Hohenwarterji.
1536, 5 1/2 h, gospostvo Metlika.
38. **Grm:** 1523, 1 h, gospostvo Gradac.
39. **Gradnik:** 1536, 9 1/2 h, gospostvo Metlika.
40. **Griblje:** 1490, 9 h, Nemški viteški red.
1536, 4 h, gospostvo Metlika.
41. **Hrast pri Jugorju:** 1447, ?, Soteški → Glanerji.
1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
42. **Hrast pri Vinici:** 1342, 8 h, Sumberški → 1397, 3 h, prodajo Spornberškim. Ostalih 5 h imajo še leta 1467 Turjaški (od leta 1443).
43. **Hrib:** 1467, 2 h, Turjaški.
1523, 7 h, gospostvo Gradac.
44. **Jelševnik:** pred 1300, 6 h, Goriški → vitezi Črnomaljski.
45. **Jerneja vas:** 1536, 2 1/4 h, gospostvo Metlika.
46. **Jugorje:** 1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
1490, 3 h, Nemški viteški red.
47. **Kal:** 1334, 2 h, Gracarji → Čreteški.
1444, 1 h, Habsburžani → Trakchemberger (fevd).
1523, 5 h, gospostvo Gradac.
48. **Kapljišče:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.
1523, 3 h, gospostvo Gradac.
49. **Kašt:** 1411, gornina in desetina, Dyan → kartuzija Pleterje.
50. **Kočevje pri Črnomlju:** 1462, 5 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
»Nider Kopp«: 1490, 2 h, Nemški viteški red.
»Obern Kopp«: 1490, 2 h, Nemški viteški red.
51. **Koroška vas:** 1462, 5 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
52. **Kot:** 1434, 3 h + desetina, Soteški → Glanerji (zastava).
1467, 2 h, Turjaški.
53. **Križevska vas:** 1536, 5 h, gospostvo Metlika.
54. **Krmačina:** 1536, 2 h + 2 e, gospostvo Metlika.
55. **Krupa:** 1312, 4 h + 1 M, vitezi Črnomaljski → Nemški viteški red.
1351, 1 M, Goriški → Gracarji.
1536, 5 h, gospostvo Metlika.
56. **Krvavčji vrh:** 1536, 9 h, gospostvo Metlika.
57. **Lahinja:** 1467, 6 h, Turjaški.
58. **Lipa:** 1490, 4 h + 4 W, Nemški viteški red.

59. **Lipovec:** 1334, 2 h, Gracarji → Čreteški.
1467, 8 h, Turjaški.
1490, 1 h, Nemški viteški red.
60. **Log pri Metliki:** 1438, 1 h, Mehovski → Glanerji (zastava).
1490, 1 M + 1 brod, Nemški viteški red.
61. **Loka pri Črnomlju:** 1342, 3 h, Šumberški → 1467 imajo Turjaški 8 h.
62. **Lokve:** 1441, 1 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.
63. **Lokvica:** 1342, 4 h, imajo Šumberški → leta 1467 imajo Turjaški (od 1443).
1490, 10 h, Nemški viteški red.
1536, 1 e, gospostvo Metlika.
64. **Maline:** 1490, 3 h, Nemški viteški red.
65. **Marindol:** 1477—1494, 7 h, deželno sodišče Kamnik.
1490, 9 h + 1 M, Nemški viteški red.
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
66. **Mehovo:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.
67. **Metlika:** 1306, 1 dvor, Goriški → Hmeljniški (fevd). Do leta 1306 ga je imel v fevdu Sybinhayher.
1367, 1 domec, Goriški → Mehovski (prej imel v fevdu meščan Zore).
1490, 1 pristava, njiiva + 2 vrta, Nemški viteški red.
68. **Pri Metliki:** 1424, 1 travnik, metliški meščan → kartuzija Pleterje.
1468, 6 njiv, metliški meščani.
69. **Mihelja vas:** 1462, 4 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
1490, 1 h, Nemški viteški red.
1510, 1 h + 2 W, Mordaxi → Turni.
1523, 1 h, gospostvo Gradac.
70. **Mladica:** 1536, 2 h, gospostvo Metlika.
71. **Nerajec:** 1395, 5 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški. 1398, 1 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški. Vse podedujejo Celjski.
1427, 5 h, Celjski → kartuzija Pleterje (prej Ortenburški od vitezov iz Suhodola) → 1458 Turjaški, enako leta 1467.
1444, 5 h, Habsburžani → Trakchemberger (fevd).
72. **Nestoplja vas:** 1414, gornina in vin. desetina, Celjski → kartuzija Pleterje.
73. **»Oberstorf«:** 1490, 4 h, Nemški viteški red.
74. **Obrh:** 1427, 10 h, Celjski → kartuzija Pleterje (prej Ortenburški od vitezov iz Suhodola) → 1458 Turjaški, enako leta 1467 (+ 4 vrtovi + 1 R + 1 M).
75. **Omot:** 1536, 3 h, gospostvo Metlika.
76. **Osojnik:** 1477—1494, 6 g, deželno sodišče Kamnik.
77. **Otok pri Vinici:** 1509—1517, 1 dvor, Strauss → Pirš.
78. **Paka pri Dobličah:** 1536, 1 h, gospostvo Metlika.
79. **Paka Dolenja:** 1536, 7 h, gospostvo Metlika.
80. **Paka Gorenja:** 1536, 5 h, gospostvo Metlika.
81. **Perudina:** 1398, 1 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški.
»Perwitsch«: 1490, 4 h + 1 vrt, Nemški viteški red.
82. **Otok pri Podzemlju:** 1523, 19 h, gospostvo Gradac.
83. **Okljuka:** 1523, 1 h, gospostvo Gradac.
- 83^a. **Pobrezje:** 1477—1494, 22 h, deželno sodišče Kamnik.
84. **Primostek:** 1523, 2 h, gospostvo Gradac.
85. **Podzemelj:** 1523, 12 h, gospostvo Gradac.
86. **Petrova vas:** 1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški. Leta 1467 imajo Turjaški 7 h.
87. **Planina:** 1462, 3 h, Dyeprannt → Turjaški. Leta 1467 imajo Turjaški tod 5 h.
88. **Plešivica:** 1434, vin. desetina, Soteški → Glanerji.
89. **Poljane:** 1359, 3 1/2 h, Ortenburški → Čušperški (fevd).
1436, 2 h, Celjski → Brežiški (fevd), enako leta 1444.
90. **Potoki:** 1536, 3 h, gospostvo Metlika.
91. **Praproče:** 1536, 1 h, gospostvo Metlika.
92. **Preloka:** 1536, 14 h, gospostvo Metlika.
93. **Pribinci:** 1536, 7 h, gospostvo Metlika.
94. **Pribišje:** 1375, gospodarski pomožni objekti, Soteški.
95. **Prilozje:** 1536, 1 h, gospostvo Metlika.
96. **Radovica:** 1466, 2 h, Hohenwarterji → fara Metlika.
1466, 4 h + 1 M, Laimtasch → Nemški viteški red, enako leta 1490.
97. **Radoviči:** 1490, 4 h, Nemški viteški red.
»Ratschicz«: 1490, 5 h, Nemški viteški red.
98. **Ravnace:** 1490, 6 h, Nemški viteški red.
99. **Rosalnice:** 1306, 1 h, Goriški → Hmeljniški (do 1306 imel v fevdu Pertendorfer).
1490, 18 h, Nemški viteški red.
100. **Rožanec:** 1342, 3 h, Šumberški.

101. **Rožič vrh:** 1441, 1 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.
1467, 9 h, Turjaški.
1490, 2 h, Nemški viteški red.
102. **Ručetna vas:** 1397, 8 h, Šumberški → Spernberski.
1441, 1 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.
1467, 1 h, Turjaški.
»Rytzicz«: 1490, 1 h, Nemški viteški red.
103. **Sela pri Otovcu:** 1327, 2 h, Gracarji → Turjaški.
1490, 5 h, Nemški viteški red.
104. **Semič:** 1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški. Leta 1467 imajo Turjaški-tod 21/2 h in »Sinockaw«: 1490, 3 h, Nemški, viteški red.
105. **Slamna vas:** 1431, 5 1/2 h + desetina, Sussenheim — mesto Metlika.
1466, 1 h, Hohenwarterji → fara Metlika → 1490 ima Nemški viteški red 12 h.
106. **Sadinja vas:** 1477—1494, 4 h, deželno sodišče Kamnik.
1536, 8 1/4 h, gospostvo Metlika.
107. **Suhor Gorenji pri Dragatušu:** 1398, 3 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški.
1490, 1 h, Nemški viteški red.
108. **Suhor Dolenji pri Jugorju:** 1536, 1 e, gospostvo Metlika.
109. **Suhor Gorenji pri Jugorju:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
110. **Štrekljavec:** 1523, 4 h, gospostvo Gradac.
111. **Tanča gora:** 1490, 3 h, Nemški viteški red.
112. **Telčji vrh:** 1395, 3 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški.
1453, 1/4 desetine, Semiški.
1490, 2 h, Nemški viteški red.
113. **Tribuče:** 1444, 8 h; Habsburžani → Trakchemberger (fevd).
1490, 11 h, Nemški viteški red.
114. **Tušev dol:** 1393, 1 h, vitezi iz Loža → Lambergerji (dejansko šele od leta 1403).
1393, 1 h, Mehovski → fara Črnomelj → 1490 ima Nemški viteški red tod 2 h.
1441, 3 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.
1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški → leta 1467 ima tod 3 h.
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
115. **Učakovci:** 1490, 4 h, Nemški viteški red.
116. **Vidošiči:** 1406, 1 h, Habsburžani → Paul ab dem Wuldress (fevd).
1536, 5 h, gospostvo Metlika.
117. **Vinica:** 1430, 1 h, Strasperški → Scheyrerji.
1490, 2 h, Nemški viteški red.
118. **Vinji vrh:** 1536, 4 h, gospostvo Metlika.
119. **Vojna vas:** 1510, 1 h, Mordaxi → Turni.
1523, 2 h, gospostvo Gradac.
»Vorstlen«: 1490, 5 h, Nemški viteški red.
120. **Vranešiči:** 1490, 2 h, Nemški viteški red.
1536, 1 h, gospostvo Metlika.
121. **Vranoviči:** 1523, 16 h, gospostvo Gradac.
»Widem«: 1490, 1 h, Nemški viteški red.
»Worche«: 1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški.
»Wursitsch«: 1490, 2 h, Nemški viteški red.
122. **Zadre:** 1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
123. **Zastava:** 1342, 3 h, Šumberški → leta 1397 prodajo Spernberskim 5 h.
1523, 11 h, gospostvo Gradac.
124. **»Nova Zastava«:** 1523, 3 h, gospostvo Gradac.
125. **Želebej:** 1490, 3 h, Nemški viteški red.
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
126. **Železniki:** 1536, 3 1/2 h, gospostvo Metlika.

(Nadaljevanje in konec razprave v naslednji številki)

LEGENDA

h (huba), e (edelhumb — velikost okoli dveh hub), M (mlin), W (vinograd), g (koča, — gadem), u (podružnik), → (ugotovljena kontinuiteta posesti — prodaja, nakup itd.).

Podatki za gospostvo Turjak po letu 1467 (delitev na šumberško in turjaško vejo) niso upoštevani, ker za šumberško vejo ni več niti enega podatka. Turjaško vejo oziroma njeno gospostvo do leta 1510 sledimo po urbarjih, katerih posest je razvidna iz drugih tabel.

Tabela je zaradi pomanjkanja virov seveda nepopolna, vsaj kar se tiče razvoja posesti največjih fevdalnih gospodov: Nemškega viteškega reda, deželnoknežjega gospostva Metlika, gospostva Gradac in Črnomelj itd.

Tabela je obenem legenda h karti zemljiške posesti v Beli krajini: številka na karti označuje lego vasi, ki nosi to številko v abecedno urejeni tabeli!

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZC)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZC):

ZC 1/1947 (ponatis 1977) — 1600 din	ZC 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZC 2-3/1948-49 — razprodan	ZC 27/1973, št. 3-4 — pred ponatisom
ZC 4/1950 (ponatis 1987) — 3200 din	ZC 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZC 5/1951 — pred ponatisom	ZC 28/1974, št. 3-4 — 1800 din (kmalu razprodan)
ZC 6-7/1952-53 (ponatis 1986) — 4000 din	ZC 29/1975, št. 1-2 — 1200 din
ZC 8/1954 — razprodan	ZC 29/1975, št. 3-4 — 1200 din
ZC 9/1955 — razprodan	ZC 30/1976, št. 1-2 — 1000 din
ZC 10-11/1956-57 — razprodan	ZC 30/1976, št. 3-4 — 1000 din
ZC 12-13/1958-59 — razprodan	ZC 31/1977, št. 1-2 — 1200 din
ZC 14/1960 — 2800 din (kmalu razprodan)	ZC 31/1977, št. 3 — 1000 din
ZC 15/1961 — razprodan	ZC 31/1977, št. 4 — 800 din
— 1400 din	ZC 32/1978, št. 1-2 — 1000 din
ZC 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 1600 din	ZC 32/1978, št. 3 — 800 din
ZC 16/1962 — razprodan	ZC 32/1978, št. 4 — 800 din
ZC 17/1963 (ponatis 1978) — 2000 din	ZC 33/1979, št. 1 — 1000 din
ZC 18/1964 (ponatis 1980) — 2000 din	ZC 33/1979, št. 2 — 800 din
ZC 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 2400 din	ZC 33/1979, št. 3 — 800 din
ZC 21/1967 — 4000 din (kmalu razprodan)	ZC 33/1979, št. 4 — 600 din
ZC 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 1200 din	ZC 34/1980, št. 1-2 — 1200 din
ZC 22/1968, št. 3-4 — 1600 din (kmalu razprodan)	ZC 34/1980, št. 3 — 600 din
ZC 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZC 34/1980, št. 4 — 600 din
ZC 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZC 35/1981, št. 1-2 — 1000 din
ZC 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 1200 din	ZC 35/1981, št. 3 — 600 din
ZC 24/1970, št. 3-4 — pred ponatisom	ZC 35/1981, št. 4 — 600 din
ZC 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 1400 din	ZC 36/1982, št. 1-2 — 1000 din
ZC 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986)	ZC 36/1982, št. 3 — 600 din
ZC 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 1600 din	ZC 36/1982, št. 4 — 600 din
	ZC 37/1983, št. 1-2 — 800 din
	ZC 37/1983, št. 3 — 600 din
	ZC 37/1983, št. 4 — 600 din
	ZC 38/1984, št. 1-2 — 800 din
	ZC 38/1984, št. 3 — 600 din
	ZC 38/1984, št. 4 — 600 din
	ZC 39/1985, št. 1-2 — 1000 din
	ZC 39/1985, št. 3 — 800 din
	ZC 39/1985, št. 4 — 800 din
	ZC 40/1986, št. 1-2 — 1400 din
	ZC 40/1986, št. 3 — 1000 din
	ZC 40/1986, št. 4 — 1200 din
	ZC 41/1987, št. 1 — 1600 din
	ZC 41/1987, št. 2 — 1600 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZC odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 10.000 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 250 dinarjev zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatise vseh zvezkov ZC, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZC stane 1000 din.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Ignacij Voje

ODKUPOVANJE FURLANOV
PRED VTRZITVAMIZ TURŠKEGA UJETNIŠTVA

Slovenska historiografija se je začela že zelo zgodaj zanimati za obdobje turških vpadov na slovensko ozemlje. Ker je slovensko ozemlje pomenilo večkrat le izhodiščno področje za napade na beneški teritorij, predvsem pa za vpadе v Istro in furlansko ravnino, so slovenski zgodovinarji obravnavali tudi turške akcije, naperjene proti beneškemu ozemlju. Najbolj celovite pregledе turških vpadov, povezanih s problematiko obrambe, najdemo v nekaterih splošnih pregledih slovenske zgodovine.¹ Prva dela o turških napadih v slovenske dežele so se omejevala le na sistematizacijo podatkov v virih.² Nato je slovensko zgodovinopisje začelo s kritičnim pretresom teh podatkov.³ Šele raziskavе v novejšem času so opozorile, da ta naloga tudi do danes še ni povsem opraljena.⁴ Nekateri so se lotili proučevanja drugih vprašanj, ki so povezana s turškimi napadi.⁵ Do prve večje sinteze o turških napadih je prišel Stanko Jug, ki je pozornost posvetil tudi vprašanju obrambe in turškim osvajalnim načrtom ter še najbolj celovito obravnaval prodore Turkov tudi na beneško ozemlje.⁶

Italijanski zgodovinarji niso posvečali posebne pozornosti raziskovanjem razvoja osmanske države in njene ekspanzije v Evropo. Obravnavali so nekatera obrobna vprašanja, povezana tudi s prodorom Turkov v Istro in Furlanijo.⁷ Prvo večjo monografijo, ki je v celoti obdelala razvoj Osmanskega imperija od nastanka sredi 14. stoletja do konca 16. stoletja (do bitke pri Sisku 1593, oziroma do smrti sultana Murata III. 1595), je napisal Arduino Cremonesi.⁸ Čeprav je knjiga pisana poljudno,

¹ Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, III. zvezek, Ljubljana 1956, str. 64, 110; Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1965, str. 322; Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 3. zvezek, Ljubljana 1913, str. 321; Zgodovina narodov Jugoslavije, II. del, Ljubljana 1969, str. 275, 287 (avtor B. Grafenauer); Zgodovina Slovencev, CZ Ljubljana 1979, str. 219, 244, 251, 270 (avtorji B. Grafenauer).

² F. Ilwof, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, Bd. 9-10, 12, 32, 1859-1884; J. Parapat, Turški boji v XV. in XVI. stoletju s posebnim ozkrom na Slovence, Letopis Matice Slovenske za 1871; Fr. Levce, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien, Program realke v Ljubljani 1891; G. Loschi, Le incursioni dei Turchi nella Carniola e nell'Istria, Archeografo Triestino, Anno 18, 1892.

³ V. Levce, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark, Mitteilungen des Musealvereines für Krain, zv. 16, 1903; H. Pirchegger, Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418), Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Bd. 18, 1922; A. Klein, Zur Geschichte der Türkeneinfälle in die Steiermark während der Regierung Friedrich III., ZHVSt, Bd. 19, 1923.

⁴ M. Kos, Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem, Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II. letnik, Ljubljana 1920 (Kos opozarja na delo N. Jorge, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, IV. in V. zvezek, Bucarest 1915 in ga ocenjuje: Opozarja na gradivo o turških vojskah in turških napadih v jugoslovanske in še posebej v slovenske pokrajine tekem druge polovice XV. stoletja, ki dotlej ni bilo znano), W. Neuman, Die Türkeneinfälle nach Kärnten (Wahrheit und Dichtung in der Kärntner Geschichtschreibung von Jacob Unrest bis zur Gegenwart), Südostforschungen, Bd. 14, 1965; I. Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju (problemi, stanje historiografije), Zgodovinski časopis, XXX, Ljubljana 1976, str. 3-21; Vasko Simoniti, Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih: 1570 do 1575, ZC, XXXI, Ljubljana, 1977, str. 491-505; isti, Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576 do začetka gradnje Karlovca leta 1597, ZC, XXXIV, Ljubljana, 1980, str. 87-100; Isti, Organizacija obrambe pred Turki na ribniškem območju v 16. stoletju, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, XXX, Ljubljana 1982, str. 101-109; Isti, Prispevek k poznavanju virov za zgodovino turških vpadov v letih 1580 do 1589, Arhivi, Ljubljana 1982.

⁵ F. Cusin, Le vie d'invasioni dei Turchi in Italia nel secolo XV, Archeografo Triestino, N. S. 1934.

⁶ Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, letnik XXIV, Ljubljana 1943, str. 1-60; isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis IX, Ljubljana 1955, str. 26-62.

⁷ Vincenzo Joppi, I Turchi in Friuli nel 1499 («Pagine friulane», anno 1883, n. 9); Gian Giuseppe Liruti, Due incursioni dei Turchi narrate da Jacopo di Porcia, Udine 1851; Giuseppe Loschi, Le incursioni dei Turchi nella Carniola e nell'Istria (Archeografo Triestino, vol. XVIII, 1890); Francesco Musoni, Le incursioni dei Turchi in Friuli anni 1472 e 1477, Udine 1890-1892; Francesco Musoni, Le ultime incursioni dei Turchi in Friuli, Udine 1894; Emilio Patriarca, La terra di San Daniele dei Friuli nelle lotte contro i Turchi, Verona 1946; Antonio Peltegrini, Le incursioni dei Turchi in Friuli, Udine 1911; isti, Die zwei Turchi schiavi del conte Silvio di Porcia e Brugnera, Venezia, Deputaz. storia patria, 1921; Jacopo Valvasone di Maniago, Incursione dei Turchi in Friuli, Udine, Murero, 1860; Paolo Zanetti, Il problema turco in Friuli, Università di Trieste, anno accademico 1968-1969.

⁸ Arduino Cremonesi, La sfida turca contro gli Asburgo e Venezia, Udine 1976.

je avtor nekatere teme obdelal bolj zahtevno. Največ pozornosti je posvetil turškemu izzivanju Benetk in Habsburžanov. V poglavjih, kjer opisuje vpade Turkov v Furlansko ravnino (poglavja 15, 16, 18), se naslanja na vire, predvsem na zapiske in notice sodobnih avtorjev (Jacopo Valvasone; furlanski historiografi: Sabellico, Giovanni Candido, Nicolò Strassoldo, Cristoforo di Polcenigo; Marino Sanudo, Muratori itd.). Prav pri opisovanju turških vpadov v Furlanijo in pri obravnavi beneške obrambe pred Turki je Cremonesiju uspelo zbrati največ originalnih podatkov in ustvariti zaokroženo podobo.

Pri turških vpadih na slovensko ozemlje razlikujemo več faz. Prvi turški napad na slovensko ozemlje je ugotovljen leta 1408; vpadi do leta 1426 pa imajo le sporiadičen značaj. Glavni namen teh vpadov je bil brez dvoma rop. Drugo obdobje turških vpadov proti Zahodu spada v čas od 1469 do 1483. Od prvega se razlikuje po tem, da smemo turškim vpadom že pripisovati, če že ne naravnost osvajalen namen, pa vsaj težnjo, deželo do takšne mere izčrpati, da bi ob ugodni priliki postala lahek plen turške osvajalne vojske. To je doba najboljšežnejših, najštevilnejših in hkrati tudi najtežjih turških vpadov, ki so bili vključeni v osvajalno politiko sultana Mehmeda II. V ta čas spadajo tudi pohodi in vdori preko Tržaškega krasa do Soče in v Furlanijo. Ti pohodi niso imeli samo, plenilnega, značaja, ampak so spadali v sklop širše zasnovanega turškega vojskovanja z Beneško republiko. Napadi proti Furlaniji predstavljajo najbolj pripravljene in najboljšežnejše turške napade, ki so bili usmerjeni proti Zahodu. Večkrat se je zgodilo, da so Benečani zavrnilo Turke na Soči. Turška vojska se je nato razlila preko slovenskega ozemlja. S takšnimi dogodki so bile povezane najhujše plenitve na slovenskih tleh. Prvi turški napad, ki se je približal beneškim področjem, je bil jeseni 1471. leta. Izredno nevarni in glede na posledice zelo težki so bili turški vpadi v Furlanijo leta 1477 (v zvezi z beneško-turškimi spopadi v Albaniji), 1478 (v zvezi z obleganjem Skadrá) in 1499 (v zvezi z vojno 1499—1502). S temi vpadi so hoteli Turki povzročiti strah v Benetkah, vezati del beneških vojaških sil doma in prisiliti Benečane k popuščanju.⁹

Cilj turških napadov je bil, nagrabiti čimveč plena in odpeljati čimveč ujetnikov. Ujetnike so naseljevali v opustošenih predelih Balkana, zdrave dečke pa so pošiljali v janičarske šole. Odvajanje ljudi v sužnost je sprožilo posebno obliko trgovine. Odkupovanje sužnjev in ujetnikov je postalo za poslovne ljudi vir dohodkov. Velikokrat je bilo donosnejše od običajne trgovine. Med ljudmi, ki so se ukvarjali z odkupovanjem sužnjev iz turškega ujetništva, najdemo trgovce; ki so sicer znani po poslovnih zvezah s Turki. Poleg Dubrovčanov naletimo na Benečane in trgovce iz drugih italijanskih mest. Ker je trgovina potekala v veliki meri preko Dubrovnika, je postal Dubrovnik nekakšen center za odkupovanje sužnjev in ujetnikov.¹⁰ Osvoboditev sužnja ali ujetnika je sprožila velikokrat zelo zapletene finančne operacije. Dogajalo se je, da sorodnikom ali prijateljem ujetnika ali sužnja ni uspelo zbrati dovolj denarja za odkup, zato so si morali denar izposoditi. V takem primeru so sklepali kreditne pogodbe, ki jih je notar registriral v svoji notarski knjigi. Zato so podatki, ki jih najdemo v dubrovniških notarskih knjigah, zelo zanimivi tudi za proučevanje odkupovanja Furlanov iz turškega ujetništva.

Podatke o odkupovanju krščanskih sužnjev v Dubrovniku imamo v glavnem iz druge polovice 15. stoletja, iz časa po padcu Bosne (1463) pod turško oblast. Od takrat dalje so se turške čete zaletavale daleč proti Zahodu in se vedno vračale s plenom in sužnji. Krščanski sužnji, ki so se skušali rešiti s posredovanjem Dubrovčanov, so bili iz Dalmacije, Hrvaške, Nemčije in Italije, od tod predvsem iz Furlanije.¹¹

⁹ S. Jug: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko (cit.); A. Cremonesi, La sfida turca (cit.); Gligor Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turškim ratovima XVI—XVIII vijeka, Beograd 1970.

¹⁰ Ivan Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku (pogl.: »Otkupljivanje roblja«, str. 326—339), Beograd 1952; I. Voje, Ekonomske veze između Dubrovnika i Dalmacije u XV stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10 (pogl.: »Otkupljivanje roblja«, str. 388—389), Zagreb 1977.

¹¹ I. Božić, Dubrovnik i Turska, str. 335.

Čeprav so podatki o odkupovanju Furlanov iz turškega ujetništva fragmentarni, so dovolj jasni in povezani med seboj; tako da si lahko ustvarimo ustrezno predstavo o usodah ljudi, ki so jih odpeljali Turki s seboj.

Mnogi tujci, ki so zaradi osvoboditve sužnjev odhajali na turško področje ali se od tam vračali, so šli preko Dubrovnika. Nekateri Italijani so šli preko Dubrovnika v Turčijo z namenom; da osvobodijo sužnjo ali sužnja in ga nato odvedejo v Italijo kot svojega služabnika.

V februarju 1472¹² je prišel v Dubrovnik plemič Mihailo de Basilio de Tergesto, habitator Avstrije (Cividale — Čedad) partium Foriullii in pred notarjem predal Simonu de Bolzano de Foriullii denar, da bi le-ta osebno šel v Bosno in nato do Skopja in poizvedoval za ujetniki, ki so jih Turki odpeljali iz Furlanije. Simon je prejel 8 dukatov za potne stroške in 115 dukatov za osvoboditev krščanskih sužnjev.¹² Kako je opravil svoj posel in kakšne uspehe je imel pri odkupovanju furlanskih ujetnikov, ne vemo, ker se podatki niso ohranili. Toda Simon de Bolzano je septembra 1472 ponovno v Dubrovniku. 28. septembra je sklenil kreditno pogodbo z Martinussio de Viarsa partium Foriullii. Na kredit je vzel 18 beneških dukatov; ki jih bo uporabil za osvoboditev svoje žene Line.¹³ To pomeni, da se je Simon vključil v akcijo za osvoboditev ujetih Furlanov predvsem zaradi tega, ker je bila med njimi tudi njegova žena Lina.

O uspehu Simonove akcije pri odkupovanju in osvobajanju Furlanov iz turškega ujetništva priča kreditna pogodba, sklenjena pred dubrovniškim notarjem 17. februarja 1473. Petrus filius Andree de S. Vito de Crauglio (pri Palmanovi) s področja oglejskega patriarhata se je zadolžil pri Johannisu Pacifico quondam Henrici de Spilimbergo za 58 beneških dukatov. To vsoto je dobil kot posojilo za osvoboditev Furlanov iz turškega ujetništva. Njegova poroka sta bila: Jacobus de Traona de Vila dicta Viscon (Viscone, severovzhodno od Palmanove) partium patrie Foriullii za 54 dukatov in Simon de Bolzano za vseh omenjenih 58 dukatov.¹⁴ Simon se je torej dlje časa zadrževal v Dubrovniku in posredoval pri odkupovanju in osvobajanju sužnjev iz turškega ujetništva. Ker je v kreditnih pogodbah nastopal tudi kot porok, je moral biti ugledna osebnost in finančno trden.

Aktivnost Simona de Bolzano pri odkupovanju Furlanov iz turškega ujetništva je morala biti povezana s prvimi turškimi vpadi v Furlansko ravnino. Prvi turški napad, ki se je približal beneškemu ozemlju, je bil izveden 11. novembra 1471. Takrat so Turki prišli do Vipave in Gorice ter preko Istre dosegli Trst. Po vsem tržaškem ozemlju so napravili veliko škode in odvedli mnogo ljudi in živine. Medtem časom so prišli vse do Tržiča (Monfalcone) in Soče, ki so jo že skušali prekoračiti, pa se jim ni posrečilo. Prodrli so tudi do Novigrada v Istri in Klane.¹⁵ Jeseni 1472 so slovenske dežele in z njimi Furlanija znova občutili turški bič. Dne 20. septembra se je nenadoma pojavilo pri Tržiču ob Soči nad 20.000 Turkov. Prišli so verjetno skozi Vinodol, mimo Grobnika, ob Čičariji mimo Trsta in nato ob morju do Soče. Še isti večer so jo prekoračili in vdrli v Furlanijo z več kot 12.000 ljudmi. Drugih 8.000 Turkov je ostalo v taborišču, ki so ga postavili pri Tržiču, od koder so tudi oropali okolico Gorice.¹⁶

¹² Ibid., str. 335, Historijski arhiv Dubrovnik (HAD), Diversa notariae LVI, fol. 195.

¹³ HAD Debita notariae XLI, fol. 57 — 28. XI. 1472, Ego Simon de Bolzano de Foriullii confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et solvere Martinussio de Viarsa partium Foriullii ducatos auri decem et octo venetos pro totidem quo ipse Martinussius mutuavit gratis et amore pro recuperatione et redemptione Line uxoris mee a manibus turchorum per quos captiva tenebatur... usque ad omnem voluntatem.

¹⁴ HAD Debita notariae XLI, fol. 109, Ego Petrus filius Andree de S. Vito de Crauglio pertinentiarum patriarchatus Aquyleiensis, confiteor quod super me et super omnia mea bona obligo me dare et solvere Johanni Pacifico quondam Henrici de Spilimbergo... duc. auri quinquaginta octo venetos, ad omnem voluntatem dicti Johannis et hoc pro totidem ducatis quos ipse Johannes... mihi mutuo dedit pro redemptione persone mei Petri a manibus Turchorum per quos vincitus et captivus tenebar... Et precibus ac ad instantiam dicti Petri se constituerunt plegios... Jacobus de Traona de Vila dicta Viscon partium patrie Foriullii pro ducatis quinquagintaquatuor, et Simon de Bolzano pro dictis omnibus ducatis quinquaginta octo...

¹⁵ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMS, str. 14; A. Cremonesi, La sfida turca, str. 110—111.

¹⁶ S. Jug, cit., str. 15.

Decembra 1477 je dubrovniški Senať izbral dva plemiča in njima naložil, da poskrbita za osvoboditev ujetnikov iz Furlanije.¹⁷ To akcijo dubrovniške vlade lahko povežemo z enim največjih in najtežjih turških vpadov v Furlanijo. Turški napad proti Furlaniji je bil v zvezi z okrepljeno vojno med sultanom Mehmedom II. in Benečani. V maju 1477 je rumelijski beglerbeg napadel beneški Lepanto, a se je moral zaradi pravočasne pomoči beneškega brodograja umakniti. Kmalu nato, septembra, pa so doživeli Benečani hud poraz pred Tirano v Albaniji. Takoj nato so krenile bosenske čete znova proti Furlaniji, hoteč zadeti Benečane doma in jih takoj prisiliti, da bi bili popustljivejši do sultanovih želja na Balkanu. Proti koncu meseca oktobra 1477 je okoli 10.000 akindžij nenadoma pridrvelo do Soče, kjer so se utaborili. Od tod so se razkropili na vse strani; nekateri so dosegli na severu Trbiž, glavniina pa je pritisnila dalje proti zahodu. Utrdbe ob Soči, vse od Ogleja do Gorice, ki so jih Benečani na novo zgradili, niso mogle zadržati bliskovitih turških napadov. Turki so imeli sedaj pristo pot v Italijo in so se razlili kakor povodenj po ravnini do Tilmenta (Tagliamento). Vse kar so dosegli, so požgali. Zgorelo je do 100 vasi in zvečer je cela ravnina med Sočo in Tilmentom bila eno samo neizmerno ognjeno morje, o katerem pravi Sabellico, da je to sam gledal iz nekega gradu pri Vidmu (Udine) in da si upa trditi, da tako strašnega požara dotlej gotovo še nihče ni videl. Toda Turki so drveli dalje, prekoračili so Tilment in vse vasi tja do Piave upepelili. Cela zgornja Italija do Verone z Benetkami vred je trepetala pred strašnim sovražnikom, ki je sedaj neovirano plenil, požigal in pobijal. Ko pa so Benečani vendarle zbrali svojo vojsko, so se Turki urno obrnili. 12. novembra so se Turki, po poročilih iz Tržiča, že umaknili proti Bosni.¹⁸

Ko se je turška vojska vrnila v Bosno, je dobil bosanski sandžakbeg Skenderbeg, ki je vodil turške čete pri vpadu v Furlanijo, od sultana Mehmeda II. poziv, naj pošlje seznam imenitnejših ujetnikov obenem s poročilom o njihovem bogastvu in finančnih zmožnostih. Petintrideset izmed njih, ki niso hoteli ali niso mogli plačati najmanj 100 dukatov, so obglavili. Ostali, ki so plačali odkupnino, so bili po nekem obdobju ujetništva izpuščeni. Ujetniki brez imetja so bili prodani za sužnje. Od beneških kondotijerov, ki so padli v ujetništvo in bili odpeljani v Istambul, sta se mogla vrniti v domovino, skupaj z ostalimi, Ercole Malvezzi in Giacomo Piccinin. Vrnili so se tudi nekateri furlanski plemiči.¹⁹

S tem turškim vpadom v Furlanijo leta 1477 in akcijo v zvezi z osvoboditvijo številnih ujetnikov iz raznih krajev severne Italije, lahko povežemo nek dokument, ki ga je izdal sultan Mehmed II. v Carigradu 1. februarja. Na žalost v datumu manjka letnica. Listina je po vsebini »salvum conductum«, ki je veljal za vse Benečane, Lombardijce, Toskance in druge Italijane, za Francoze, Nemce, Dalmatince in prebivalce katerihkoli drugih dežel in provinc. V dokumentu je odrejeno, da oseb, ki prihajajo v Carigrad ali Pero z nalogo osvoboditi ujetnike, ne smejo ovirati cesarjevi kapetani, timarniki, sandžaki, kadije in ostali uradniki. Nadalje se iz dokumenta vidi, da je sam sultan poizvedoval o bogastvu ujetnikov in je glede na njihovo finančno moč določil višino odkupnine od 100 do 1600 dukatov. Gre za naslednjih 12 oseb: »Johani Antonio Chaldora cum filio suo ducatos uel florenos mille sexcentum, Johani Jacobo Picinin ducatos similiter mille sexcentum. Johani Quarcia florenos quingentum id est 500, Corzino Galeze florenos uel ducatos V centum, Philippo de Nouel de Mantua ducatos 500 id est quingentum. Johani Chierigato de Uicenza ducatos ducentos quinquaginta, Troiano Papachoda de Napoli ducatos 210, Alexandrino de Riuele de Bergamo ducatos centum XX, id est 120, Francisco de Brian de Padua florenos centum et Prete de Trebch (Trepča na Kosovu) ducatos centum.« Na drugem mestu se poleg zgoraj omenjenih navajajo še: »Joan Mato de Scutari item vna puella nomine Susana, filia Georgii de Chodroipo de Udine, cui Susanne

¹⁷ I. Božić, Dubrovnik i Turska, str. 332; HAD Consilium rogatorum XXIII, fol. 184.

¹⁸ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMS, str. 22, 23.

¹⁹ A. Cremonesi, La sfida turca, str. 131.

tacsam et pretium iussimus inponere florenos quingentum.²⁰ Pri Johannesu Jacobo Picinin je pojasnilo, da je sin quondam magistri capitanei Jacobi Picinin. To pojasnilo je zelo važno, kajti pomaga nam pojasniti poreklo Johanesa Picinin in leto izdaje listine. Ker je bil Jakob eden tistih beneških kondotijerov, ki se je iz Istambula lahko vrnil v domovino, je tudi Johannes verjetno pripadal temu stanu. Da je bil v seznamu najimenoitnejših ujetnikov, dokazuje visoka odkupnina 1600 dukatov. Navedene osebe so morale izhajati iz vrst uglednih meščanov iz severno italijanskih mest (Bergamo, Mantova, Padova, Vicenza), pa tudi Napolija Vidma (Udine). Trepče in Skadra Morda pa bi razen deklice Suzane iz Vidma vsi omenjeni ujetniki spadali v vrste beneških kondotijerov. Datum izdaje listine bi tako mogel biti 1. februar leta 1478 ali morda 1479, ker je Jacob Picinin označen kot pokojni. Zal ni znano, ali so sorodniki odnosno pooblaščenči ujetnikov izkoristili saluum conductum, prišli v Carigrad in z odkupnino osvobodili svoje rojake. Prav tako ni znano, kakšne uspehe sta imela dubrovniška plemiča, ki ju je zadolžila vlada, da sodelujeta pri osvoboditvi ujetnikov iz Furlanije, ker se podatki niso ohranili.

Zelo zanimive podatke o ujetnikih iz Furlanije imamo v zvezi z beneško-turško vojsko od 1499 do 1502. Gre namreč za četrti večji vpad v Furlanijo. Že sredi 1499 so se Benečani po neuspehih v Moreji začeli bati turškega napada na Furlanijo, ker so izvedeli, da Skenderbeg v Bosni zbira vojsko. Z njo naj bi udaril prav na Benetke. Šele proti koncu septembra so se dvignili Turki in prodri do Soče ter krenili proti Vidmu. 29. septembra so Turki prekoračili Tilment. Zancani, beneški vrhovni poveljnik v Furlaniji, se je zaprl v Gradiško in tako so Turki čisto nemoteno plenili in požigali tja do Trevisa. Po vsej Furlaniji je zavladal velik strah, ker so Turki sedaj vse požigali in uničili, mnogo ljudi pobili, mnoge odpeljali kot sužnje. Ponoči od 3. na 4. oktober so se Turki začeli vračati s plenom in ujetniki preko Tilmenta domov v Bosno. Ker je reka zaradi deževja močno narasla, so velik del ujetnikov pobili, predvsem starejše ljudi. Odpeljali so s seboj večinoma le otroke do 14 let.²¹ Tudi tokrat je stekla preko Dubrovnika akcija za osvoboditev ujetnikov.

Dubrovčan Lucianus filius Marini Blasii je izjavil pred dubrovniškim notarjem, ki je to izjavo registriral 14. marca 1500, da je prejel od ser Petra de Ferro de Venetiis v denarju 100 beneških dukatov, in to »in una partita duc. auri octuaginta et in alia parte ducatos auri viginti et de pluri aspros sexcentos de moneta Turchie et duas chasachas«. Ta denar je Lucianus izplačal tistemu Turku, od katerega je odkupil iz ujetništva dve ujeti sestri, »una nomina Mathiam maritatum annorum circiter decem et septem et Isabettam puellam annorum circiter novem«. Obe sta hčerki »Johannisa molinarii habitantis in Setili patrie Fori Julii«. Bili sta, kot je v izjavi omenjeno, odpeljani v sužnost »in ultima excursionem faceret per Schender bassam cum gentibus suis in partibus Fori iulii et Marchie Tarusine«. To naj bi se zgodilo 28. in 29. septembra. V pogodbi je še rečeno, da je omenjeni Turek, od katerega sta bili sestri odkupljeni, ocenil Mathio, ki je poročena in stara okrog 17 let, za 70 dukatov in Isabetto, ki je stara okrog 9 let, za 30 dukatov. 600 asper je bilo namenjenih za plačo in stroške, ki jih je pri tem poslu imel Lucianus. Peter del Ferro je priznal dodatno še 4 dukate »in nonnullis tabellariis sive coteriis per eum missis causa inquerendi et notitiam habendi ad dictas duabus sororibus«.²²

Čez nekaj dni (28. marca) je sklenil s Petrom del Ferro de Venetiis dodatno posojilno pogodbo v zvezi z odkupom obeh sester iz turškega ujetništva njen brat Augustinus Nicolai Theutonici. Obvezal se je, da bo 8 dni po vrnitvi v Benetke iz-

²⁰ Ciro Truhelka, Turško-slavjanski spomenici dubrovačke arhive, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XXIII, br. 1 i 2, Sarajevo 1911, str. 61, 62. Original je pisan na dolgem ozkem papirju v latinskem jeziku. Zgornji del, na katerem je sultanova tuga, je poškodovan — odtrgan, tako da je ohranjen samo spodnji del tuge. Tekst zaključuje s stavkom: »Datum in nostra residentia Constantinopolis die primo mensis februarii«. Izdajatelj ne poskuša točneje datirati listine, ampak jo postavlja v čas vladanja Mehmeda II. 1451—1481.

²¹ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMS, str. 36. A. Cremonesi, Zadnji turški vpad v Furlanijo (1499), Goriški letnik 3, 1976, str. 124—129.

²² HAD Diversa notariae LXXIX, fol. 127' — 16. III. 1500.

plačal upniku Petru 65 beneških dukatov.²³ Iz skupih podatkov ni razvidno, kakšno vlogo je pri odkupovanju iz ujetništva imel brat obeh sester Augustinus in zakaj je moral vzeti pri Petru kot posojilo dodatnih 65 dukatov. Toda zanimivo je, da je bil Augustinus pastorek Johannisa, mlinarja iz Sedile, očeta obeh sester. Bil je tudi družabnik Antona iz Milana, kamnoseka, prebivalca Caneva. Augustinus ima oznako Theutonicus, kar da misliti, da tudi njegovi sestri Matija in Izabela nista bili Italijanki. Kraj Sedile (italijansko Sedilis), od koder sta doma, leži severovzhodno od Centa (italijansko Tarcento) ob robu Beneške Slovenije.

Med turškimi ujetniki je bila tudi žena ser Petra de Ferro de Venetiis. Zato je razumljiva njegova aktivnost pri odkupovanju ujetnikov iz Furlanije. Pri pogajanjih v zvezi z njeno osvoboditvijo je sodelovala tudi dubrovniška vlada. V času beneško-turške vojne so Dubrovčani uživali s strani sultana posebno zaščito. Ker so nekateri nižji oblastniki v Hercegovini delali Dubrovčanom težave, jih je hercegovski sandžak-beg Ahmed-beg Hercegović odstavil in zamenjal z drugimi. Da bi se temu izognili, so nekateri turški oblastniki iz Hercegovine pohiteli, da bi uredili svoje odnose z Dubrovnikom in se Dubrovčanom predstavili kot prijatelji. Tako je 18. januarja 1500 prišel v Dubrovnik starešina azapov iz Novoga, da bi se pogajal glede odkupa svoje sužnje, Benečanke Marije, žene Petra de Ferro de Venetiis. Dubrovniška vlada mu je ob tej priliki poklonila dar v vrednosti 900 asper, toda posel ni bil uspešno končan. Toda takoj po prihodu Ahmed-bega v Novi konec marca, je starešina azapov nanaglo poslal v Dubrovnik nekega svojega človeka, ki je sodeloval pri odkupu Benečanke Marije.²⁴ Pri tem odkupu je sodeloval tudi Georgius Thoma de Verona corazarius. Dne 26. maja 1500 je sklenil kreditno pogodbo s Hieronimom Steffani de Nencho »aut pro eo illi Turcho qui tenet captivam Mariam uxorem Petri del Ferro de Venetiis« za vsoto 130 beneških dukatov. V pogodbi je nadalje navedeno, da bo Turak moral, brž ko bo mogoče, pripeljati sužnjo v Dubrovnik in jo osvoboditi. Da bo denar res izplačan, jamči Hieronimus.²⁵

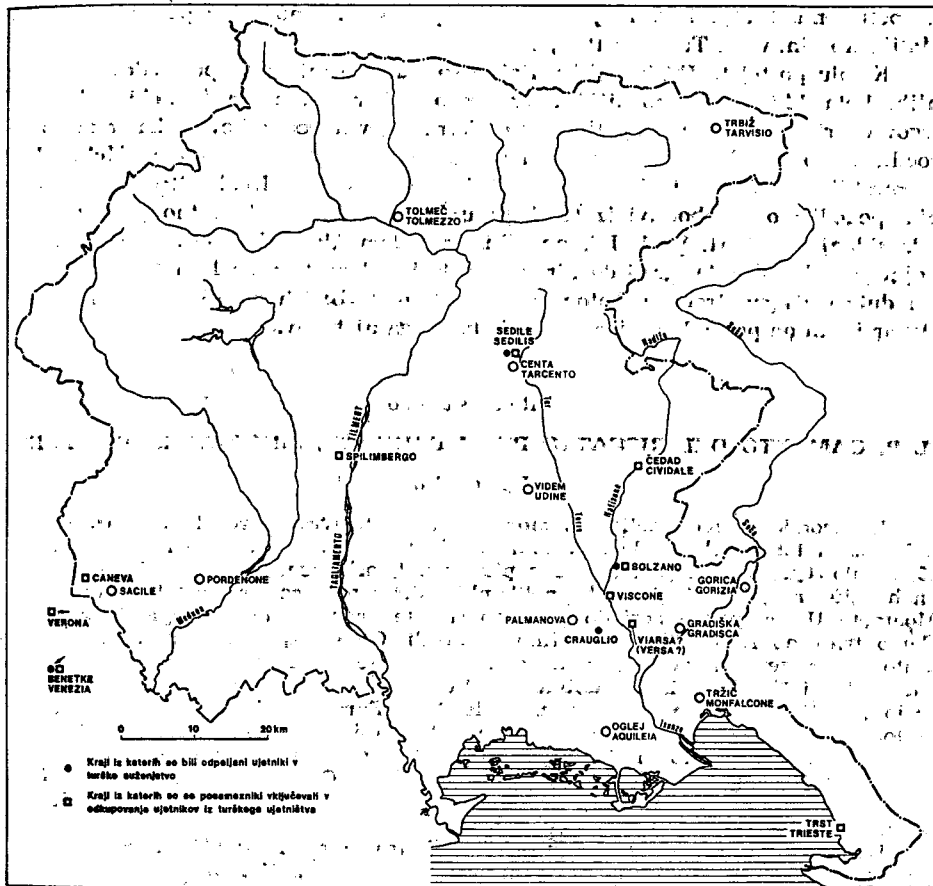
Vsi ti podatki o odkupovanju ujetnikov iz Furlanije dajejo vrsto zanimivih ugotovitev. Iz njih se vidi, iz katerih krajev Furlanije in sosednjih dežel so bili odpeljani ujetniki v turško suženjstvo (Bolzano, Crauglio — jugovzhodno od Palmanove, Sedile-Sedilis — severovzhodno od Centa-Tarcenta, Benetke), kdo in iz katerih krajev so se posamezniki vključili v odkupovanje ujetnikov in sodelovali v finančnih transakcijah (Bolzano; Trst-Tergesto; habitator Austrie — prebivalec Čedadada; Cáneva — poleg Cáneva de Sacile zahodno od Pordenona, verjetneje manjše naselje z istim imenom pri Tolmezzu; Viarsa; Spilimbergo — severozahodno od Vidma, onkraj Tilmenta; Viscóne — severovzhodno od Palmanove; Benetke; Sedile-Sedilis; Verona) ter kolikšna je bila odkupnina za posameznike. Bila je zelo različna, najmanjša vsota je znašala 18 beneških dukatov za Lino, ženo Simona de Bolzano, najvišja pa 130 beneških dukatov za plemkinjo, ženo Petra del Ferro de Venetiis. Sicer pa je bila povprečna odkupnina okrog 60 dukatov. Iz navedenega se vidi, da so bile skoraj vse akcije za odkup ujetnikov izpeljane na kreditni osnovi.

V tem obdobju, ko so v zvezi z odkupovanjem Furlanov iz turškega ujetništva potekale v Dubrovniku razne akcije, pri katerih so sodelovali predvsem njihovi rojaki in sorodniki, srečamo Furlane tudi pri sklepanju raznih trgovskih poslov. Verjetno so nekateri poslovni ljudje iz Furlanije pot v Dubrovnik, ko so sodelovali pri odkupu svojih rojakov iz turškega ujetništva, izkoristili tudi za trgovske posle. 19. januarja 1500 se v kreditni pogodbi omenja kot dolžnik Petrus de Grego Fori-

²³ HAD Debita notariae LX, fol. 51' — 28. III. 1500. Ego Augustinus Nicolai Theutonicus, privignus Johannis molinari de Setili et tanquam commissus Antonii de Mediolano lapicide, habitatoris Chanaue de patria Fori Julij, confiteor quod super me et super omnia mea bona obligo me dare et solvere Petro de Ferro de Venetiis presentis et acceptantis ducatos auri venetos sexaginta quinque, boni auri et iusti ponderis pro totidem per me habitis mutuo et gratis et amore a dicto Petro pro computo redemptionis a manibus Turchorum duarum sororum mearum Mathie et Isabette, quos ducatos 65 dare et solvere promitto et me obligo dicto ser Petro ad omnem eius voluntatem et ad tardius infra dies octo postquam applicuero Venetiis.

²⁴ Toma Popović, Turška i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1973, str. 441; HAD Consilium Rogatorum XXVIII, fol. 181', 199, 201.

²⁵ HAD Debita notariae LX, fol. 75 — 26. V. 1500.

jullianus ad presens, habitator Bari. Pri upniku Jacobu Florii nepotis olim Johanni Valentinovichu se je zadolžil za 60 dukatov, »pro duabus equis«, ki mu jih je Jakob izročil »in partibus Servie in Prisen«. Poleg tega je dolžan še en dukat in pol v gotovini. Iz omenjene pogodbe sledi, da je Furlan Peter, prebivalec Bara, trgoval po Srbiji, se tam srečal z Dubrovčanom ter z njim trgoval. Verjetno je tudi njegova pot po Srbiji, ki je takrat spadala k osmanski državi, bila namenjena poizvedovanju za ujetimi Furlani.²⁶

Druga kreditna pogodba, v kateri sodeluje trgovec iz Furlanije, pa je bila sklenjena pred dubrovniškim notarjem leta 1503. Dubrovčana Vuksan Radojevič cimator in njegov sin Francisko sta se obvezala, da bosta vrnila Petru Lonatello de civitate Austrie (Cedad) patrie Foriullii 90 dukatov. Takšna je bila namreč vrednost raznih vrst sukna, ki sta jih dobila dolžnika na kredit. Ta dolg bosta vrnila »ad nundinas Segne festi sancti Georgii« v kožah tiste vrste in kvalitete, ki jih Dubrovčani prinašajo na omenjeni sejmi po ceni 3 in pol dukata za centenarij.²⁷ V tem obdobju so se namreč Dubrovčani v veliki meri usmerjali na sejme v Kvarneru.

Na koncu bi opozorili še na neke podatke v zvezi z vdorom Turkov na teritorij Italije pri Otrantu sredi leta 1480 (28. julija). Ta vdor je povzročil strahoten masakr med prebivalstvom. Okrog 10.000 ljudi je bilo pobitih, blizu 8000 ljudi pa so kot sužnje odpeljali v Albanijo. Toda tudi ta turška invazija ni strnila italijanskih držav in skupen odpor proti Turkom. Šele po smrti sultana Mehmeda II. 1481 je

²⁶ HAD *ibidem*, fol. 24 — 19. I. 1500.

²⁷ HAD *ibidem*, fol. 173 — 13. VII.

neapeljskemu kralju Ferranteju uspelo ob pomoči, ki mu jo je poslal ogrski kralj Matija Korvin, vreči Turke iz Italije.²⁸

Kmalu po tej turški invaziji v Italijo so Dubrovčani začeli poizvedovanja o sužnjih. Leta 1481 je dubrovniški knez sporočil Ferranteju, da je neki dubrovniški trgovec prinesel iz Adrianopolja pismo Ferrantejevih podanikov, v katerem so sporočili, da so jih Turki odvedli v omenjeno mesto, a po smrti sultana Mehmeda II. premestili v Plovdiv.²⁹ Tudi v zvezi s turško invazijo na področje Otranta se je ohranila pogodba o osvoboditvi iz turškega ujetništva. Gre za kreditno pogodbo, ki je bila sklenjena 18. II. 1484. Johanna filia quondam Alexandrii portarii in vdova pokojnega Gabrielisa Allegreti de Idranto portaria ad portam Hydranto se je zadolžila pri dubrovniškem trgovcu Antoniju Allegreti dicti Bicich za 15 beneških dukatov. Denar je Anton porabil za njen odkup iz turškega ujetništva.³⁰

Riassunto

IL PAGAMENTO DEL RISCATTO PER I FRIULANI, PRIGIONIERI DEI TURCHI

Ignacij Voje

Il secondo periodo delle invasioni turche nell'Ovest è considerato essere stato dal 1469 al 1483 anche se le invasioni non hanno smesso del tutto fino alla fine del 15. secolo. Questo è il periodo delle più grandi, più frequenti e per le conseguenze anche più gravi invasioni turche nell'ambito della politica conquistatrice del sultano Moameto II. In questo periodo vengono situate anche le marcie e le invasioni nel Carso triestino fino all'Isonzo e fino al Friuli. Queste spedizioni non avevano soltanto il carattere di saccheggio ma facevano anche parte di un vasto concetto della guerra tra i Turchi e la Repubblica di Venezia. Il primo attacco turco vicino alle regioni di Venezia avvenne nell'autunno del 1471. Furono molto pericolose e gravi per le loro conseguenze le invasioni turche nel Friuli nel 1477 (connesse agli scontri veneziani-turchi in Albania), nel 1478 (in relazione con l'assedio di Skadar) e nel 1499 (come una parte della guerra di 1499-1502). Con queste invasioni, i Turchi volevano intimidire la popolazione di Venezia, far rimanere una parte delle forze militari veneziane a casa e forzare i Veneziani a cedere.

La fine delle invasioni turche era tra l'altro di rapire il più grande bottino di guerra possibile e di catturare dei prigionieri di guerra. Hanno portato in cattività anche molta popolazione friulana. Il pagamento del riscatto per gli schiavi ed i prigionieri ha scatenato un commercio speciale. Si può trovare tra la gente che si occupava dei riscatti, per gli schiavi e per i prigionieri dalla cattività turca dei commercianti conosciuti altrimenti per le loro relazioni d'affari con i Turchi. Siccome questo commercio si svolgeva in gran parte mediante Dubrovnik, questa città è diventata una specie di centro per il pagamento del riscatto per gli schiavi e per i prigionieri. In questo traffico erano coinvolti oltre gli abitanti di Dubrovnik anche i Veneziani e i commercianti delle altre città italiane. La liberazione degli schiavi e dei prigionieri provocò spesso delle operazioni finanziarie molto complicate. Furono conclusi il più spesso i contratti di prestito che il notaio di Dubrovnik notò nel suo libro di notaio. Perciò i fatti che si possono trovare nei libri del notaio di Dubrovnik sono molto interessanti anche per lo studio del modo in cui avveniva il pagamento del riscatto per i Friulani e per gli altri Italiani dalla cattività turca. Anche se frammentari, sono abbastanza chiari, per poter farsene un'immagine del destino di questa gente che i Turchi portarono con sé durante le invasioni nel Friuli. I dati che si trovano negli archivi di Dubrovnik permettono di identificare da quali località del Friuli ossia dell'Italia i prigionieri furono portati via (Bolzano, Cranglio a Sud-Est di Palmanova, Sedilis — a Nord-Est di Tracento, Venezia) e chi erano e da dove venivano le persone che presero parte al riscatto per i prigionieri e alle operazioni finanziarie (da Bolzano, Trieste, Caneva nei pressi di Sacila all'Ovest di Pordenone o da un piccolo villaggio con lo stesso nome presso Tolmezzo, Viersa, Spilimbergo — al Nord-Est di Udine, Viscone — a Nord-Est di Palmanova, Venetia, Sedilis, Verona) e quanto si pagava per il riscatto dei prigionieri. L'autore chiude l'articolo con l'elenco dei dati riguardanti l'invasione dei Turchi sul territorio italiano presso Otranto alla metà del 1480 constatando che anche in questo caso l'impresa della liberazione dei prigionieri dalla cattività turca fu svolta mediante Dubrovnik.

²⁸ Momčilo Spremić, *Dubrovnik i Aragonci (1442-1495)*, Beograd 1972, str. 20-21.

²⁹ I. Božić, *Dubrovnik i Turska*, str. 322.

³⁰ HAD *Debita notariae XLIX*, fol. 126^v — 18. II. 1484.

RAZŠIRJENOST PROTESTANTIZMA MED SOCIALNIMI PLASTMI NA KRANJSKEM

Kranjska je bila v šestnajstem stoletju ena izmed notranjeavstrijskih dežel pod oblastjo Habsburžanov. Ozemeljsko in politično se je dokončno izoblikovala v štirinajstem in v prvi polovici petnajstega stoletja. Na severu je mejila z deželo Koroško. Meja je potekala v glavnem po črti današnje državne meje med Avstrijo in Jugoslavijo. Na vzhodu je mejila z deželo Štajersko, na zahodu pa z Goriško. Na severozahodu je njena deželna meja šegala preko današnje jugoslovansko-italijanske državne meje tako, da je vključevala še Belo peč, ki spada danes pod Italijo. Na jugu je mejila Kranjska s Hrvaško, vendar je obsegala še pazinsko knežijo, ki spada danes pod republiko Hrvaško. Na tem področju je šegala Kranjska do Jadranskega morja, na kopnem pa je direktno mejila z Beneško republiko.

Deželni knezi na Kranjskem so bili Habsburžani. V procesu formiranja Kranjske v deželo so imeli pomembno vlogo. Imeli so najvišjo politično oblast in so tudi bistveno pripomogli k njenemu ozemeljskemu širjenju. Habsburžani so bili tudi pomembni zemljiški gospodje, saj so imeli v svojih rokah deželnoknežja posestva, ki so zajemala velik del dežele. Pod njihovo neposredno oblastjo je bila večina trgov na Kranjskem in vsa mesta razen Škofje Loke, ki je bila pod oblastjo freisinškega škofa. Pomembna je bila njihova vloga v cerkvi. Ob številnih privilegijih, ki so si jih Habsburžani glede cerkvenih zadev pridobili že v petnajstem stoletju, so imeli še patronat nad številnimi cerkvenimi ustanovami na Kranjskem. Lastnina deželnega kneza so bila deželska sodišča in kot deželni knezi so imeli Habsburžani javno oblast nad deželnim plemstvom. Deželni knez ni nikdar prebival na Kranjskem. Kot upravitelj komorne posesti je deloval kranjski vicedom. Vicedom je bil praviloma plemič, ki je užival posebno vladarjevo zaupanje. Deželnoknežeje premoženje, ki ga je upravljal, je vsebovalo tudi velik del javne oblasti v deželi.² V šestnajstem stoletju se je na Kranjskem že ustalila dualistična stanovska ustava s stalnim aparatom deželnega zbora.³ V času reformacije je bil kranjski deželni zbor sestavljen iz maloštevilnih prelatov, gospodov in zastopnikov mest, številnejše pa je bilo v njem nižje plemstvo.⁴

Cerkev na Kranjskem

V večini del, ki obravnavajo reformacijo na Kranjskem, so obširno prikazane napake, nepravilnosti in nerednosti pri takratni duhovščini, ki jo v glavnem enačijo s cerkvijo. »Vse te razmere v cerkvi in njeno veliko bogastvo, zlasti ogromna zemljiška posest, so pri vseh razredih naše družbe povzročile velik odpor«, povzema Ferdo Gestrin v razpravi o družbenih razredih in reformaciji na Slovenskem.⁵ Če gledamo cerkev na Kranjskem v šestnajstem stoletju z organizacijskega stališča, bi lahko rekli, da je bila čreda brez pastirja. V njej so imele svetne oblasti veliko večji pomen in moč kot cerkvene. Zato je v času reformacije težko deliti cerkev na Kranjskem na duhovniško cerkev in recimo, laiško, ki bi se prvi upirala. Tudi laiki so v tem času imeli v cerkvi pomembno vlogo.

¹ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 249.

² S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 208.

³ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 309.

⁴ S. Vilfan, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo. V: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana 1986, str. 10.

⁵ F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. V: Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 310; primerjaj še: Zgodovina narodov Jugoslavije II, Ljubljana 1959, str. 310.

Večina ozemlja Kranjske je v cerkvenem oziru spadala v oglejski patriarhat. Oglejski patriarhi, ki so imeli svoj sedež na beneškem ozemlju in ki so tudi sicer bili v političnih sporih s Habsburžani, so svojo cerkveno oblast na Kranjskem komaj izvrševali. Nasprotno pa si je že cesar Friderik III. pridobil sredi petnajstega stoletja pomembno vlogo pri odločanju v cerkvenih zadevah. Pridobil si je veliko število patronatov nad župnijami. Leta 1461 je dosegel ustanovitev ljubljanske škofije, z njo pa tudi patronat nad škofijo, proštijo in stolno dekanijo. Sam je imel pravico imenovati devet od desetih kanonikov, le enega je lahko imenoval ljubljanski škof. Friderik III. je škofa in kanonike obdaril s številnimi privilegiji v cerkvenih zadevah in finančnih obveznostih do mesta Ljubljane, kar je vzbujalo nejevoljo pri oglejskem patriarhu in ljubljanskih meščanih. Ustanovitev ljubljanske škofije je tudi sicer naletela na odpor oglejskega patriarha in beneške republike. Papež je na zahtevo cesarja Friderika III. šele naknadno odzvel oglejskemu patriarhu vso sodno oblast nad ljubljanskim škofom, kapituljem in ljubljansko škofijo. Papež Pij II. je leta 1460 potrdil cesarju Frideriku pravico do vizitacij samostanov na Kranjskem in pravico, da sme samostane odpraviti ter njihovo premoženje uporabiti v druge cerkvene namene, kar je storil ob ustanovitvi ljubljanske škofije z gornjegrajskim samostanom.⁶

V cerkvenem življenju v tistem času za Kranjsko ustanovitev ljubljanske škofije ni pomenila veliko. Na Kranjskem je obsegala le 10 župnij, štiri na Štajerskem ter dve na Koroškem. Župnije na Kranjskem so ji bile podeljene na tako nejasen način, da je bilo mogoče listine razlagati tudi tako, da so bile le tri župnije dodeljene škofiji kot taki, vse ostale pa so ji bile skupno z Gornjim gradom dodeljene le za vzdrževanje dostojanstvenikov nove škofije.⁷ Zaradi teh nejasnosti je pogosto prihajalo do sporov med ljubljansko škofijo in oglejskim patriarhatom.

V oglejskem delu patriarhata je bila Kranjska razdeljena v gorenjski in dolenski arhidiakonot. Manjši del ozemlja Kranjske je spadal v tržaško škofijo, Istra pa v puljsko škofijo.^{7a} Pravico nastavljanja duhovnikov na Kranjskem je imel v veliko primerih cesar ali deželni knez, v ostalih pa samostani, zemljiški gospodje in v mestih mestni sveti. Oglejskemu patriarhu je preostajalo le kanonično vmeščanje, ki pa so ga v veliko primerih enostavno zaobšli. Niti podrejeni cerkveni organi niso hoteli vedno priznavati patriarhove oblasti. Briksenški škof je že leta 1458 proglasil svoja posestva na Kranjskem za neodvisna, za njim še nemški viteški red na Kranjskem; svojo oblast pa je moral oglejski patriarh večkrat braniti tudi proti ribniškemu arhidiakonu.⁸

Na Kranjskem ni bilo nobene šole za vzgojo duhovnikov. Le redki so imeli priložnost in možnost oditi študirat na katero tujih univerz. Samostani so vzgajali in šolali naraščaj sami. Ostale duhovnike so učili in vzgajali največkrat kar župniki doma, arhidiakoni pa so jim izdajali priporočila za posvečenje. V takšnih razmerah ni bila neizobraženost duhovščine nič nenavadnega. Ne smemo misliti, da se oglejski patriarh tega ni zavedal. Leta 1564 je pisal Juriju Grafu, dolenskem arhidiakonu, da izdaja odlok, po katerem morajo priti vsi, ki niso kanonično vmeščeni, k njemu z listinami o imenovanju ali cesarjevo prezentacijo, kjer jih bo, če bo spoznal, da so nravni in po izobrazbi sposobni za duhovniško službo, sprejel vanjo. »Naročam ti, da uporabljaš vso previdnost, skrb in trud, da bodo katoliški, pobožni, učeni pastirji postavljeni na čelo naši čredi in da ne bomo s svojo brezbriznostjo zakrivilili njene pogube.«⁹ 1565. leta toži akvilejski vikar Maracca patriarhu, da imajo duhovniki večji del župnije brez vmeščanja in ni nobenega sredstva, da bi jih prisilili

⁶ J. Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju*, Ljubljana 1908, str. 47.

⁷ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, str. 414.

^{7a} Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, Ljubljana 1933, zemljevid: *Cerkvena razdelitev slovenske zemlje v srednjem veku*.

⁸ J. Gruden, n. d., str. 72.

⁹ J. Gruden, *Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem*, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII, 1907, str. 5.

priti v Oglej. Zaradi tega ni mogel niti poklicati niti kaznovati župnika v Beljaku, ki se je v cerkvi javno poročil.¹⁰

Reformacija na Kranjskem

Reformacijsko gibanje, protestantizem in protireformacija so tudi na Kranjskem vtisnili neizbrisen pečat verskemu, družbenemu in političnemu dogajanju, delovanju in čutenju, v dobi od prvih omemb protestantizma (lutrovstva) na Kranjskem v začetku dvajsetih let 16. stoletja do zloma protestantizma in izгона poslednjih protestantov ter dokončne zmage protireformacije v začetku 17. stoletja. Z vso upravičenostjo moremo ta čas tudi na Kranjskem imenovati kot konfesionalno obdobje in obdobje verskih bojev. Vendar pa ti verski boji nikakor ne pomenijo le verskega boja med posameznimi verskimi smermi. Segli so veliko širše v družbeno, politično in kulturno dogajanje in življenje dežele. V njih se je skrivala želja po reformi in spremembah, vendar z vizijo vrnitve starega reda in starih pravic. Pri tem se noben razred ali sloj ni bil pripravljen odpovedati že doseženemu.

Duhovno ozračje na Kranjskem so razgibale reformacijske ideje, ki so se razširile sem iz Nemčije in Švice. Razširjali so jih posamezniki, ki so od tam prihajali, Kranjci pa so se z njimi seznanjali tudi s protestantskimi knjigami. Po prvih omenbah luteranstva na Kranjskem sodeč, se je luteranskih idej oprijela prva duhovščina.¹¹ O njih je razpravljala v takrat običajnih krožkih, kot je bil na primer Bonomov v Trstu, in jih kmalu začela oznanjati tudi s prižnic: V Bonomovem krožku je na primer nekaj časa sodeloval tudi Primož Trubar. V teh krožkih so prebirali Sveto pismo in o njem razpravljali. Kmalu se je temu pridružilo še prejemanje obhajila pod obema podobama in poroka duhovnikov, kar je ostalo na Kranjskem na meji med prepovedanim in toleriranim tudi v času, ko se je za dovolitev obojega zavzemal sam cesar Ferdinand. Na kakšen odmev so naletele te ideje pri širšem občinstvu, nam danes ni znano. Vemo le, da so naletele te ideje na ugoden odmev pri nekaterih meščanih v Ljubljani. Vsekakor je že zgodaj v dvajsetih letih prejemale tudi Kranjska Ferdinandove mandate s prepovedmi razširjanja lutrovskih knjig, lutrovstva in drugih sekt. Vse to je odrinil na področje krivoverstva.¹² Protestantske ideje so se od časa, ko so se pojavile na Kranjskem, neprestano širile in jih tudi vedno novi Ferdinandovi mandati niso uspeli ne zadušiti in ne odpraviti. S tem pa so bili na Kranjskem ustvarjeni temelji za reformacijo in protireformacijo, ki sta živeli najprej več kot trideset let včasih skoraj nerazspoznavno prepleteni med seboj v zahtevi po prenovi in uvajanju novega ali ohrambi že doseženega. Vidneje sta se začeli ločevati v šestdesetih letih šestnajstega stoletja. Od začetka sedemdesetih let je že prihajalo do vedno ostrejših nasprotij; dokler ni ob koncu šestnajstega in v začetku sedemnajstega stoletja protestantizem dokončno podlegel protireformaciji. Takšnega konca pa ni pogojeval razvoj znotraj obeh gibanj ali bolje, znotraj obeh cerkva na Kranjskem. Pomembnejšo vlogo so imeli faktorji, ki so imeli glavino moči zunaj dežele Kranjske. Med političnimi je bil gotovo deželni knez, predvsem nadvojvoda Karel, ki je ostal zvest katoliški cerkvi in ki je z nastopom vlade 1564. leta začel uspešno uvajati novo organizacijo vlade v svojih deželah. Kot začetna in pomembna nosilca protireformacije na Kranjskem sta nastopila še freišinški in briksenški škof, ki sta bila na Kranjskem predvsem zemljiška gospoda, centre svoje politične in duhovne moči pa sta imela prav tako zunaj kranjske dežele.

Ko so se reformacijske ideje začele širiti na Kranjskem, je doživljala ta globoko gospodarsko, družbeno in duhovno krizo. Izpostavljena je bila neprestanim turškim

¹⁰ Isti, n. d., str. 10.

¹¹ Duhovniki se v zvezi z luteranstvom omenjajo že v letih 1521 (P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979, str. 85), 1526 (podatek iz HKA Dunaj, v Kartoteki dr. B. Otorepca, Zgodovinski inštitut M. Kosa, ZRC SAZU).

¹² A. Dimitz, Geschichte Krains II, str. 196.

vpadom, po katerih je ostajala izropana in opustošena s številnimi človeškimi žrtvami. Ob tej neposredni škodi je bil deželni zbor prisiljen dovoljevati deželnemu knezu nove davke na račun obrambe, medtem ko je dežela v resnični nevarnosti ostajala prepuščena sama sebi. Vendar tudi povečani davki deželnemu knezu niso zadostovali, temveč je posegal celo po skrajnih sredstvih, tudi po cerkvenem premoženju. Leta 1526 je dal na Kranjskem pobrati vse cerkvene dragocenosti v obrambne namene proti Turkom.¹³ Pa tudi to ni pomagalo. Že leta 1528 so bili ponovno nekateri plemiči, stiški opat in kmeti sami v obrambi proti Turkom. Poseg po cerkvenih dragocenostih, s katerimi je ljudstvo imelo stik pri obredih, pri njem gotovo ni mogel naleteti na razumevanje in odobravanje, kakor ni naletel ne pri plemstvu in ne pri duhovščini. Kakor morda že dolgo ne, je bil v teh težkih časih potreben ljudstvu in vsej družbi kdo, ki bi mu razložil pomen vseh teh dejanj in kazal pot iz krize. V takratnem družbenem ustroju je bila to naloga duhovščine. Tega pa povprečen duhovnik na Kranjskem takrat ni bil niti voljan niti zmožen opravljati. Mi mu danes štejemo to v zlo, kot so mu šteli mnogi že takrat. Toda duhovnik na Kranjskem takrat za to ni bil niti izobražen, največkrat pa je bil tudi nastavljen le za to, da bi opravljal zaobljubljene maše in pobožnosti, ne pa tudi za pastoralno delo, kot bi danes temu rekli. Tako kot ostale je družbena kriza zajela tudi njega. Prav tako kot večini podložnikov je bila tudi njemu glavna skrb, kako bo plačeval davke in preskrbel družino, ki si jo je v največ primerih ustvaril. Ostajal je brez duhovnega središča, iz katerega bi lahko črpal moč, s katero bi se bil zmožen dvigniti nad povprečje. Ostajal je tudi brez zunanje cerkvene zaščite, saj je bil za večino kranjske duhovščine škof oglejski patriarh, ki ni smel stopiti na avstrijsko ozemlje. In četudi bi prišel, se kranjski duhovnik pohvale od njega ni mogel nadejati. Večji občutek varnosti in zaščite so svojim duhovnikom lahko nudili le samostani. Vendar kriza tudi njim ni prizanašala. Izpostavljeni so bili prav tako turškim vpadom, deželni knez pa je jemale pri njih posojila, ki jih največkrat ni vračal. V denarnih stiskah so bili samostani prisiljeni dajati posestva skupaj s podložniki v najem svetnim gospodom, ki so bili očitno spretnejši in učinkovitejši pri pobiranju davkov.¹⁴ Ob težkem materialnem stanju je v samostanih padla tudi redovna disciplina in marsikateri samostan je ostal skoraj prazen. Izmed cerkvenih posestev, tako se zdi, sta še najboljše gospodarili freisinško in briksenško gospostvo, ki sta imeli sedeža zunaj dežele, čeprav se je tudi briksenški škof nekaj časa ukvarjal z mislijo, da bi posestva na Kranjskem zaradi oddaljenosti in premajhne donosnosti prodal.¹⁵

Prav tako, kot sta si bila po svojem bednem položaju dokaj blizu duhovnik in podložnik, se je na drugi strani višja duhovščina približevala standardu in pomenu plemstva. Vendar število tega sloja duhovščine na Kranjskem ni bilo izredno veliko. V ta sloj moremo šteti ljubljanskega škofa, ki so mu dajale različne politične funkcije v državni službi veliko večji pomen kot sama služba ljubljanskega škofa. Sem so spadali še ljubljanski in novomeški prošt, stiški in kostanjeviški opat, priorja kartuzijanskih samostanov Pleterij in Bistre in morda še kakšen kanonik. Politična vloga te duhovščine v deželnem zboru je bila sorazmerno majhna. Neprimerneje večja je bila vloga posameznikov iz tega stanu, ko jih je deželni knez ali cesar uporabljal kot svoje komisarje. Tako je na primer kralj Ferdinand imenoval ljubljanskega škofa Ravbarja 1526. leta za komisarja v deželnem zboru, ko bi naj deželni zbor pristal na Ferdinandovo zahtevo, da se poberejo cerkvene dragocenosti in cerkveni denar iz pušic za obrambo proti Turkom. Ker se škof Ravbar zasedanja deželnega zbora ni udeležil, je bil na njegovo mesto imenovan salzburški kanonik Lamberg. Stiški opat je bil komisar, ko so te dragocenosti pobirali.¹⁶ Prelatje so se

¹³ A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko V. 1895, str. 20.

¹⁴ J. Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403–1595, Ljubljana 1982, str. 185.

¹⁵ J. Wallner, Herbard von Auersperg und die Veldeser Herrschaft. Mittheilungen des Musealvereins für Krain II 1889, str. 170.

¹⁶ A. Koblar, n. d., str. 24–25.

našli večkrat v bojnih vrstah proti Turkom, marsikje pa so opravljali funkcije zemljiških gospodov na cerkveni zemlji. Plemiči in mesta so imeli marsikje, prezentacijsko pravico v župnijah, kaplanijah in vikarijatih ter pomembno besedo pri urejanju cerkvenih zadev. Ljubljanska škofa Ravbar in Kacijanar sta bila sama iz plemiških vrst. To le kot primer; kako sta bili svetna in cerkvena oblast prepleteni med seboj.

Cerprav plemstvo na Kranjskem ni bilo med prvimi znanilci reformacije in protestantizma, se jima je vendar kmalu odzvalo in postalo sčasoma njun glavni nosilec. Plemstvo si je zagotovilo v protestantskem gibanju na Kranjskem vodilno vlogo in je v njem tudi najdalj časa vztrajalo. Zaradi svojih političnih funkcij je bilo plemstvo v najtesnejšem stiku s celotnim reformacijskim gibanjem v nemški državi in z reformacijskimi zahtevami v habsburških dednih deželah. Reformacijske ideje in protestantizem je tudi kranjsko plemstvo sprejelo kot najučinkovitejše sredstvo za izhod iz krize v domači deželi. Že v začetku tridesetih let se je v kranjskem deželnem zboru pojavila zahteva po pridiganju čistega evangelija. Vendar zaradi nje plemstvo v tem času še ni prišlo v konflikt z ljubljanskim škofom, ki je sam dopuščal obhajilo pod obema podobama. Do začetka šestdesetih let prav tako vidimo, da deželna oblast, ki jo je predstavljalo predvsem plemstvo kot nadvojvodova izvršilna oblast v deželi nikakor ni tako strogo izvajala njegovih protinovoverskih dekretov, kot so bili nanjo naslovljeni. Prav tako pa tudi ni resno izvajala pobud, ki jih je nadvojvoda Ferdinand, kasnejši cesar, naslavljal nanjo za cerkveno obnovo.

Plemstvo, ki je v glavnem izvajalo upravo v deželi, varovalo deželne pravice in vodilo obrambo proti Turkom ter izvajalo pobiranje davkov, kot jih je bilo v deželnem zboru prisiljeno odobravati, je vladarju tudi poročalo o problemih, ki so se zdeli najbolj pereči in za katere se je zdelo, da oviralno vplivajo na pobiranje davkov. K tem problemom so kmalu začeli prištevati tudi verske zadeve. Najobširnejše področje korespondence med deželnim zborom in deželnim knezom je predstavljalo vprašanje finančnih prispevkov dežele deželnemu knezu za obrambo proti Turkom. Veliko odločitev deželnega kneza je bilo, s katerimi se plemstvo ni strinjalo, o katerih ga je spraševalo in mu stavilo svoje predloge. Na Ferdinandovo namero na primer, da poviša mitnine na Kranjskem, stanovi v deželnem zboru odgovarjajo, da bo to prizadela predvsem domače, že itak z davki preobloženo prebivalstvo. Namesto tega predlagajo, da deželni knez poskrbi za obnovo ceste preko Jezerskega, ki bo pritegnila več tujega prometa v deželo, s čimer se bodo tudi mitninski dohodki neprimerno bolj povečali.¹⁷ Pri občevarju med deželnim knezom in stanovi so v tem času običajna še pogajanja, pri čemer obe strani pazita, da zadev ne prenapenjata. Kolikor so deželni stanovi davkov odobrili, jih je bilo potrebno od podložnikov tudi pobrati. Tem pa tudi ni bilo mogoče vzeti več, kot so imeli ali pridelali. Z novimi protestantskimi idejami se je zdelo, da bo mogoče vzbuditi večjo družbeno discipliniranost in večjo delavnost pri podložnikih. V začetku petdesetih let so deželni stanovi prosili deželnega kneza za policijski red, ki bi prepovedoval romanja, pijančevanje, zapravljivost, razkošje in drugo in ki bi dajal deželnim oblastem pravno podlago pri odpravljanju nerednosti, ki so, kot so sami poudarjali, škodile gospodarstvu v deželi. Kot krievca za vse te nerednosti so označili duhovščino, ki zanemarja pridiganje in oznanjevanje čistega evangelija.¹⁸ Tem težnjam so se tudi zelo približale pridige novim idejam naklonjenih duhovnikov. Pridige reformatorjev, če pomislimo le na Primoža Trubarja, so tudi šibale v veliki meri ljudske nerednosti, romanja ter druge pobožnosti, ki jih je ljudstvo opravljalo, da si s tem prisluži nebesa. Po mnenju teh pridigarjev pa so bile to predvsem priložnosti za nove nerednosti, torej za greh.¹⁹

¹⁷ Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, HKA, Landtagsakten 1538, Krain, fol. 324.

¹⁸ A. Dimitz, Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540—1634, Mitteilungen des historischen Vereins für Krain, 1867, str. 45.

¹⁹ M. Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 37.

Pred potrebo izboljšanja cerkvenih razmer tudi kralj Ferdinand ni zatiskal oči. Protestantizma kot se je razvil v Nemčiji, v svojih deželah ni bil pripravljen dopustiti. Na pritožbe kranjskih deželnih stanov glede cerkvenih razmer je odgovarjal, da je zanje v veliki meri krivo plemstvo samo, ker pušča številne fare nezasedene in od njih pobira le dohodke. Od stanov je v začetku petdesetih let zahteval ustanovitev kolegija na Dunaju, ki bi omogočal 50—60 kranjskim dijakom študij za duhovniški poklic. Vendar denarja niso bili voljni dovoliti ne svetni ne duhovni gospodje.²⁰ Prav tako ne vemo za sadove, ki bi jih rodila istočasna Ferdinandova zahteva po obnovi šol v mestih in trgih.

Med zahtevami plemstva je zavzemala pomembno mesto še zahteva po delitvi obhajila pod obema podobama. Ta zahteva je ostajala na Kranjskem nekaj mejnik med katoličani in protestanti ali prištevanja nekoga k protestantom tudi v času, ko je bilo prejemanje obhajila pod obema podobama dovoljeno s strani cesarja Ferdinanda.²¹ Proti prejemanju obhajila pod obema podobama je pridigal škof Urban Tekstor v Kranju 1555. leta, ko je zaradi tega dolžil plemstvo krivoverstva.²² Med drugim pomeni dejavnost škofa Tekstorja prvi protireformacijski poskus na Kranjskem. Njegova posledica je bil tudi odhod Primoža Trubarja na Nemško. Sicer pa je za trideseta in štirideseta leta značilno še sodelovanje med prelati in svetnimi stanovi v deželnem zboru. Na njihovo sporazumno postopanje nam kaže tudi poročilo Ferdinandu iz deželnega zbora v Ljubljani 1536. leta, v katerem stanovi izražajo obžalovanje, ker jim je Ferdinand zagrozil, da bo v bodoče v deželnem zboru ločil prelate od ostalih stanov, če se ne bodo vzdržali razprav o verskih zadevah.²³

O reformacijskih idejah pri meščanstvu do začetka šestdesetih let ne vemo veliko. Krog protestantskega krožka, ki se omenja v Ljubljani 1527. leta, je obstajal naprej. Iz tega krožka je izšel prvi protestantski svet v Ljubljani, ki je deloval verjetno že pred letom 1560. V ostalih mestih na Kranjskem se protestantizem v tem času le posamično omenja. Prav tako malo vemo o odmevu reformacijskih idej in protestantizma med kmečkim prebivalstvom. O reformacijskih idejah je slišalo predvsem v pridigah reformaciji naklonjenih duhovnikov. Seznanjanje z reformacijskimi idejami na ta način pa je bilo največkrat povezano tudi s šibanjem ljudskih napak in pobožnosti s strani reformacijskih pridigarjev. Takšnih pridig ljudstvo ni vedno ugodno sprejemalo. Usodo tega je čutil tudi sam Trubar, ko je s svojimi pridigami naletel na gluha ušesa ali celo na odklanjanje pri razlaganju novih nazorov proti romanjem, zidanju cerkva in odpravi praznikov. Podložnik je namreč ravno še v tem času izražal svojo bogaboječnost in bogupredanost z zidanjem novih cerkva, s čimer se je nekaj zamude morda, skoraj enakovredno postavil na stran mnogo bogatejšemu plemstvu in meščanstvu. Podobno je bilo tudi z romanji, saj je tu še najlažje izrabljala »svobodo« gibanja na večje razdalje. Nerednosti ob tem, kot so jih šibali pridigarji in kot jih navajajo stanovi, gotovo ni manjkalo. Takšna miselnost in verska dejavnost gotovo ni več odgovarjala nazorom in potrebam plemstva, ki je bilo usmerjeno v pobiranje sredstev za obrambo proti Turkom. Procesije in romanja je na primer takoj odpravil grof Auersperg, ko je reformiral župnijo Škocijan pri Turjaku.

Leto 1560 pomeni pomembno prelomnico v reformacijskem gibanju na Kranjskem. S tem letom lahko začnemo z gotovostjo govoriti o protestantski cerkvi na Kranjskem. Dotlej je potekalo reformacijsko gibanje nekontrolirano in idejno neenotno, od tod naprej pa organizirano. Plemstvo, ki si je v preteklih letih že zagotovilo vodstvo v reformacijskem gibanju, je poklicalo tega leta Primoža Trubarja kot pridigarja v Ljubljano. Na to vabilo Trubar odgovarja v pismu kranjskemu stanovskemu odboru 25. julija 1560.²⁴ »Blagorodni, plemeniti, vrli, častiti, preudarni

²⁰ A. Dimitz, Urkunden, str. 44—45.

²¹ Th. Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 308.

²² A. Dimitz, Geschichte Krains II, str. 224.

²³ HKA, Landtagsakten 1536, Krain.

²⁴ J. Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, Ljubljana 1986, str. 72.

in modri, milostljivi in nadvse dobrohotni, zaupni, dragi gospodje. Vašim milostim in gospostvom so moje ponižne, zveste, voljne usluge zmeraj najprej na voljo. Slavim in hvalim Boga, našega nebeškega očeta po Jezusu Kristusu, našem gospodu, da si je iz posebne milosti in dobrote tudi v moji dragi domovini, v kateri sem se najprej rodil iz mesa, zatem iz duha in vode, z ustno in pisano pridigo evangelijske iz vsakovrstnih stanov javno zbral cerkev, ki ga prav kliče in priznava, jo tako čudežno ohranja proti vsem peklenskim vratom ter jo čedalje bolj širi in utrjuje. In neprenehoma ga prosim, da zavoljo svojega sinu tega nebeškega blagoslova, ki daleč presega vse, kar svet ima in ljubi, moji domovini ne bi odtegnil ali propasti dal zaradi nevere, hinavščine, odpadništva, nehvaležnosti in nespokornosti nekaterih, temveč da bi jo od dne do dne čedalje bolj pripravil do spoznanja in priznanja samega sebe in svojega ljubelega sinu ter jo večno zveličal. Amen. Vaših milosti in gospostev prav prijazno in krščansko name naslovljeno pismo in želje, da bi se vrnil k njim v deželo kranjsko pridigat sveto božjo besedo v pravem katoliškem in v smislu pripadnikov augsburške veroizpovedi... so me zares močno razveselile; in ko sem jih prebral, sem se pri sebi za trdno odločil, da se čim prej odzovem povabilu brez najmanjšega upiranja, nadaljnega premisleka in posveta ne glede na prihodnjo veliko nevarnost, pa sem dejal Ulriku Sattlerju, vašemu sluh: Sprejeti hočem ta poziv, pa če me drugi dan, ko pridem v Ljubljano, obesijo ali sežgo.

Trubar se je vrnil v domovino kot prvi pravi protestantski predikant z desetletno prakso predvsem v württemberški cerkvi. V letih, ki jih je preživel na Kranjskem, do svojega izгона 1565. leta, je zapustil za cerkveno organizacijo dve pomembni knjigi: Artikule in Cerkovno ordningo, ki naj bi usmerjali obrede in služili razlaganju augsburške veroizpovedi. V tem času je bila ustvarjena, struktura protestantske cerkve, kot se je ohranila do konca. Podobna je bila onim v nemških deželah, le da so vlogo deželnega kneza prevzeli stanovi. To vlogo jim je Trubar nesporno priznaval. Nanje se je obračal v vseh zadevah, v katerih se je na Württemberškem obračal na deželnega kneza. Ker na Kranjskem ni bilo nobenega teološkega foruma, se je bil prisiljen nanje obračati tudi glede spričeval o svoji pravovernosti. Trubar je prinesel na Kranjsko nov, polet in novo upanje v uspeh protestantizma. Prav tako kot teologi na Württemberškem pa si je bil tudi sam na jasnem glede nerodnega položaja, v katerem se je nahajal sam in protestantizem na Kranjskem, ker je potekal tako njegov poklic v domovino kot tudi novo organiziranje protestantov v lastni cerkvi brez privolitve deželnega kneza Ferdinanda, ki je bil obenem še cesar. Trubar in z njim kranjski deželni stanovi so stábili upanje predvsem na bodočega cesarja Maksimilijana II., ki je veljal tudi njim kot protestantom, naklonjen.²⁵ Vendar se upanje ni izpolnilo. Zaradi Cerkovne ordninge, ki jo je Trubar izdal, je bil izgnan iz dežele. Izid Cerkovne ordninge, za katero ni dal privolitve, je pojmoval novi nadvojvoda Karel kot nedovoljeno poseganje v njegove vladarske pravice. Deželni stanovi so se izgovarjali, da tega nikakor niso hoteli in so se tudi takoj pokorili prepovedi razpečevanja. Prav tako usodno pa je bilo tudi mnenje württemberškega teologa Andreäja, da deželni stanovi na Kranjskem ne predstavljajo in nimajo deželnoknežje oblasti, s katero bi lahko izdali cerkveni red.²⁶ Vendar ti težki udarci protestantizmu na Kranjskem nikakor niso bili smrtni udarci. Ravno obratno, šele po tem času se je protestantizem na Kranjskem razširil v tistem obsegu, kot ga poznamo iz dosedanje zgodovinske literature.²⁷ Po številnih sočasnih poročilih iz protestantskega in katoliškega tabora je imela Kranjska v drugi polovici 16. stoletja pretežno protestantski videz. Stanovi so nastopali kot protestantski, protestantski so postajali po vrsti mestni sveti na Kranjskem, ob nekaterih protestantskih šolah na podeželju in v mestih je delovala predvsem stanovska šola

²⁵ J. Rajhman, n. d., str. 111.

²⁶ J. Rajhman, n. d., str. 419.

²⁷ A. Dimitz, Geschichte Krains II, str. 193–288 in o reformaciji v III; Zgodovina narodov Jugoslavije II., str. 310–327.

v Ljubljani kot najpomembnejša tovrstna ustanova za pridobivanje kadrov za svetno in cerkveno službo.²⁸

1563. leta je pisal Trubar baronu Ungnadu, »da se na Kranjskem cerkev lepo širi, ne le v Ljubljani, temveč tudi na zgornjem in spodnjem Kranjskem«. To širjenje je bilo najbolj opazno med plemstvom in meščanstvom. V pismu deželnemu glavarju, deželnemu oskrbniku, odbornikom in blagajniku na Kranjskem 1575. leta označuje Trubar kot veliko božjo milost, »da namreč vsi gospodje, vitezi in plemiči in tudi največji del meščanov s svojimi ženami, sinovi in hčerami ostajajo v veri enotni. Tudi oglejski vizitator poroča patriarhu 1581. leta, da je protestantizem zelo razširjen, predvsem med meščani in plemstvom, ki da sili v protestantizem tudi podložnike.²⁹

Protestantizem na Kranjskem je v procesu organiziranja v novo cerkveno organizacijo naletel na glavnega nasprotnika v deželnem knezu. Gonilna sila v razvoju protestantske cerkvene organizacije in protestantizma na Kranjskem pa sta postala plemstvo in vodilno meščanstvo, zbrana v deželnem zboru. Tako plemiči kot mestni sveti so imeli vsaj začasno dovolj možnosti, da so v tem smislu zakonito delovali. Predvsem jim je to omogočalo nastavljanje protestantskih predikantov na župnijah, kaplanijah in vikariatih, na katerih so imeli patronatske pravice. Zato ni nič čudnega, če najdemo protestantske predikante najprej v mestih Ljubljani, Kranju, Radovljici, Kamniku, Novem mestu, Metliki in Krškem, kjer so jih nastavili mestni sveti, in na nekaterih župnijah, na katerih so imeli patronatsko pravico zemljiški gospodje, kot na primer Auerspergi v Škocjanu pri Turjaku. Plemiči so imeli večkrat priložnost podpirati protestantizem tudi na posestvih, na katerih so bili le upravitelji ali zakupniki. Tako je pognal protestantizem prve korenine na področju radovljiškega gospostva, ki ga je imel v zakupu Moric pl. Dietrichstein; na blejskem področju pa v času, ko je imel blejsko gospostvo, ki je bilo last briksenških škofov, v zakupu (1558—1574) Herbert Auersperg.³⁰ V posameznih krajih ali župnijah so na začetke širjenja protestantizma vplivali tudi duhovniki, ki so prestopili v protestantizem. Če se je to zgodilo javno, je moralo biti v soglasju z imetnikom patronatske pravice. Vsekakor najdemo večje število protestantskih pridigarjev, ki so bili prvotno katoliški duhovniki. Zaenkrat pa nam na žalost ni znana nova kvaliteta njihovega delovanja po prestopu.

Iz sočasnih poročil ne izvemo skoraj ničesar o tem, kako so na širjenje reformacije vplivali kmetje in nižji sloji meščanstva. V splošnem prevladuje mnenje, da je bil protestantizem med kmečkim prebivalstvom slabo razširjen. Oglejski vizitator Pavel Bizancij se v pismu nadvojvodi Karlu celo čudi, »da je preprosto ljudstvo v obstoječih razmerah še vztrajalo v stari veri in pri starih pobožnostih«.³¹ Za to je bilo gotovo več razlogov. Med drugimi je prinašal protestantizem nov način izražanja vernosti. Ta pa je bolj odgovarjal čutenju in potrebam plemstva in meščanstva kot stiskam in potrebam kmečkega prebivalstva. Odpravljanje praznikov, romanj in drugih ustaljenih načinov pobožnosti in izražanja vernosti je trenutno preprostemu ljudstvu več jemalo kot sta mu nov način in nova vera prinašala. Ob tem je ostajal še nezaupen do novega, saj se je že v kmečkih uporih boril predvsem za staro pravdo. Tudi tega problema se je Trubar dobro zavedal in ni brez razloga v predgovoru k Artikulom poudarjal, da je prav ta augsburška vera prava in stara in da je papežka vera nova in kriva. Predvsem pa je imel kmet med družbenimi razredi na Kranjskem najmanj možnosti vplivati na širjenje protestantizma. Zastopani ni bil v deželnem zboru, najmanj stika je imel z dogajanjem v protestantskem svetu in dogajanjem zunaj meja dežele, čeprav čisto brez vsakega stika ni bil. Najmanj vpliva je imel pri nastavljanju duhovnikov, ki bi delovali v reformacijskem

²⁸ V. Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju, Ljubljana 1952.

²⁹ J. Gruden, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII, str. 63.

³⁰ F. Gestrin, Bled v fevdalnem obdobju do konca 18. stoletja, Kronika 32, str. 126.

³¹ Kot v op. 29.

in protestantskem smislu. Prav tako se je lahko najmanj okoriščal s poglavitno kulturno in propagandno dobrino protestantizma — s knjigo.

Iz različnih virov pa vendar izvemo, da je protestantizem marsikje sprejemal in sprejel tudi kmet. Najbolj razširjen je bil protestantizem med kmečkim prebivalstvom predvsem na gospostvih briksenškega in freisinskega škofa, kjer so podložniki v času protireformacije pokazali tudi največ odpora.³² O nasprotjih med lutrovskimi župnijami in katoliškimi župnikom beremo v pritožbi cerkniškega župnika iz leta 1597 nadvojvodi Karlu. V župniji Škocjan pri Turjaku so protestantizem v celoti uvedli imetniki patronatske pravice — Auerspergi. Podložnik tukaj svobodne izbire protestantizma ni imel. Temu bi se lahko kvečjemu uprl. Vendar zaenkrat o upiranju ne vemo ničesar. Dejstvo je le, da so škocjanski župljani nudili tudi rekato-lizaciji veliko manj odpora kot njihovi sovrstniki na posestvih freisinskega in briksenškega škofa. Pod auersperški patronat je spadal tudi beneficijar v Dolénjskih Toplicah. Reformacija je potekala v obeh krajih sočasno. Niti za letnico ali kakšen datum reformiranja obeh ne vemo. Moralo je biti v času, ko piše Trubar, da se cerkev na Dolénjskem lépo razvija. Valvazor navaja za Škocjan letnico 1564, za približno isti čas govore tudi podatki v turjaškem auersperškem arhivu.³³ Auersperg je reformiral župnijo tako, da je odstranil iz cerkve podobé, cerkvene predmete, oltarje in cerkvena oblačila. Kako so ljudje na to reagirali, ne vemo, tudi za župnika, ki je to izvedel, ne. V letih 1560 do 1564 sta bila dva župnika, ki ju poblíže ne poznamo. 1565. leta je nastopil službo Marx, ki je bil že pravi predikant. O njegovi podrobni dejavnosti zaenkrat tudi ničesar ne vemo. Arhivsko gradivo nam priča le o tem, da je ohranil staro cerkveno gospodarstvo. Pri cerkvi je bila tudi šola. Iz pisem, ki so se ohranila, izvemo predvsem za težek materialni položaj učiteljev. Vzdrževali so jih deželni stanoví z dvajset goldinarji letne plače, ki jim je niso redno plačevali. Bolj neúmirno kot v Škocjanu je potekala reformacija v Toplicah.³⁴ Začetki nam niso znani. Leta 1584 je bil tam predikant Kúmpberger, ki je prišel v spor s turjaškim upraviteljem; ker ga nekoč, ko je bil upravitelj na poti na Hrvaško, ni hotel sprejeti v župnišče. V stiski se je predikant obrnil po pomoč celo na deželnega kneza, ki je zahteval poročilo. Predikant je moral kljub temu oditi. Za njim se omenja predikant Vrebič, že leta 1586 pa je prišel predikant Gabricius, ki nam je zapustil zanimiv reverz, ki med drugim lépo kaže položaj predikanta v tistem času. Zavezuje se, da bo opravljál cerkveno službo v pravi krščanski veri (den wahren christlichen Glauben), da bo župnišče védno odprto turjaškim služabnikom ali poslancem in dá za prvo instanco nad seboj ne bo priznaval nikogar razen Auersperga, in ne bo nikdar zagrešil nepokorščine, kot jo je predhodnik Kúmpberger. Zavezuje se, da ne bo kršil starih pravic podložnikov in da bo služnosti tudi samvestno opravljál. Zavezuje se, da ne bo odtujeval cerkvenega premoženja, če bi pa grozila nevarnost odtujitve, bo o tem takoj obvestil upravitelja. Zavezuje se, da bo redno plačeval davke in sproti predlagal potrdila o plačanih davkih upravitelju.

Za Škocjan nam je znan tudi proces protireformacije. W. A. Schmidt je predstavil akt protireformacije v Škocjanu 1598. leta na osnovi gradiva v vicedomskem arhivu v Ljubljani.³⁵ Na osnovi tega gradiva sklepa, da je protireformacija zmagala predvsem s silo in nasiljem. Nasilje je bilo prisotno, vendar na obeh straneh. Schmidt prikazuje le dejavnost Tomaža Hrena in reformacijske komisije, ki je s silo nastavila katoliškega župnika Piscatorja. Izjave podložnikov vicedomu, da so dajali desetino župnikom in ne gradu, se mu zdijo izsiljene, ker Hren izjavlja, da ni našel urbarja in da je moral sestaviti novega. Vendar se to dejanje protireformacije ni začelo šele leta 1598, temveč že dobrih deset let prej, ko je isti Piscator pisal

³² P. Dedic, Die Gegenreformation in der Herrschaft Veldes, Carinthia I., 131, 1941, str. 436—437; P. Blaznik, Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva. Loški razgledi 9/1962.

³³ J. W. Valvazor, Die Ehre des Herzogthums Krain VII, str. 453. Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Gräfllich Auerspergisches Archiv, C, 46, 1.

³⁴ Isti arhiv, A, IX, 1.

³⁵ W. A. Schmidt, Geschichte der Gegenreformation in St. Canzian in Krain, JGGPÜ (30) 1909, str.

v imenu nekaj podložnikov deželnemu knezu, da jim Auersperg preprečuje opravljanje katoliških verskih dolžnosti. V tem smislu je deželni knez takoj pisal Auerspergu, zadeva pa se je vlekla še celo desetletje. Auersperg se je skliceval na svojo zvestobo deželnemu knezu in na patronatske pravice, ki jih ima rod že stoletja. Deželni knez mu odgovarja, da njegovi predniki niso bili protestantje in mora zato Auersperg pustiti tudi zdaj cerkev pri starem. Končno je »rešil«³⁶ nadvojvoda Ferdinand zadevo v pismu Auerspergu, da je on kot deželni knez tudi vrhovni patron vseh cerkva in ima pravico odločati. Odločil se je za katoliškega župnika. Zmagala je protireformacija. V Škocjanu pa je bil izvršen še drug pomemben prelom s preteklostjo. Škof Hren namreč piše v poročilu nadvojvodi Ferdinandu: »Bald darauf ... ist der jetzig Pharher auch durch mich Bischouen; weillen vom Herrn Patriarchen niemandt alda gewesest, under der Kirchthür investirt«³⁶. Ne le protestantizem, tudi oglejski patriarh je bil premagan, čeprav njegova cerkvena oblast v deželi še ni bila dokončno odpravljena. Ljubljanski škof Hren pa tudi ni ukrepal v prvi vrsti kot ljubljanski škof, temveč kot deželoknežji komisar. Tudi izjave podložnikov pred vicedomom niso bile neresnične. Ti so desetino dajali župniku, in sicer tudi protestantskemu, o čemer pričajo tako urbarji v turjaškem arhivu kakor tudi izjava župnika v Toplicah. Vendar je grof Auersperg strogo nadzoroval to župnikovo dejavnost. Res pa je verjetno tudi, da Tomaž Hren župnijskih urbarjev ni našel in da je zato moral sestaviti nove.

Deželni knez ni postal protiprotestantsko aktiven šele v osemdesetih letih. Na župnijah, kjer je imel patronatske pravice, teh pa je bilo daleč več kot tistih, na katerih so jih imeli plemiči, je že v šestdesetih letih zahteval od župnikov izjavo, da bodo opravljali bogoslužje po katoliškem obredu in da bodo vestno upravljali cerkveno imetje in ga ne bodo odtujevali. V drugi polovici šestnajstega stoletja so bili vedno pogostejši primeri, da so deželni stanovi odprodajali cerkveno zemljo zaradi davčnih zaostankov. Deželni knez je to sicer neprestano prepovedoval, vendar so ostajale prepovedi zaradi denarne stiske in tudi nejasnosti glede cerkvene posesti neučinkovite. Kljub temu je imel ob pritožbah prizadetih deželni knez vedno dovolj priložnosti za poseganje v te zadeve.

Tudi trditve o boju protestantskih stanov proti deželnemu knezu in njegovim centralističnim težnjam so večkrat prepontecirane. Stanovi vseskozi poudarjajo pokorščino in uvajajo protestantizem predvsem v mejah svojih pravic ob nemoči deželnega kneza, da bi to preprečil. Odločneje so začeli deželni stanovi nastopati šele v času protireformacijskega delovanja briksenskega in freisinškega škofa, kjer nastopajo v imenu deželne enotnosti in enotnega deželnega prava proti separatističnim težnjam in nespoštovanju sodnih instanc v deželi s strani briksenskega in freisinškega škofa. Oba škofa sta svoje delovanje zopet utemeljevala s starimi pravicami in protireformacijo uveljavila s podporo deželnega kneza. Najmočnejši politični poudarek je dosegel protestantizem v Škofji Loki, kjer so bili meščani v tem času najbližje temu, da se kot protestantje osvobodijo vrhovne oblasti freisinškega škofa, vendar ta boj nikakor ni bil uperjen proti deželnemu knezu. Sami deželni stanovi so resnično pokazali več odpora s podporo škofjeloškemu meščanom in blejskim podložnikom proti protireformacijskim komisijam, vendar se tudi v tem času v obrambi protestantizma niso oddaljevali od štajerskih in koroških stanov.

Kljub sorazmerno obsežni literaturi o reformaciji na Kranjskem ostaja odprto še marsikatero vprašanje glede razširjenosti in zakoreninjenosti protestantizma med ljudmi. Ob zunanjem videzu razširjenosti protestantizma od šestdesetih let šestnajstega stoletja naprej in ob skorajda celotnem uničenju protestantizma ob nastopu protireformacije, sklepa dosedanja literatura, da se je to lahko zgodilo le zaradi nasilja protireformacije. Do tega sklepa prihaja literatura predvsem na osnovi proučevanja političnih odnosov in nasprotij med deželnimi stanovi in deželnim knezom, veliko manj pa je upoštevala ostale družbene, socialne in kulturne momente,

³⁶ W. A. Schmidt, JGGPÖ (31) 1910, str. 58.

ki so mogli pospeševati ali pa tudi zavirati razvoj protestantizma. Zato danes zaenkrat sorazmerno malo vemo o tem, kako je vplival socialni moment na razširjanje in razširjenost protestantizma na Kranjskem. Brez vsakega vpliva ta moment nikakor ni bil. Najodločilnejšo vlogo je igral prav v času protireformacije, ko je bilo potrebno protestantizem braniti. Zaenkrat vemo najmanj o socialnem vplivu na razširjenost protestantizma med plemstvom. Gotovo ne drži v celoti dosedanje prikazovanje, kakor da bi bilo protestantsko vse plemstvo. Dejstvo je le, da je plemstvo igralo v kranjskem protestantizmu odločilno vlogo. Več odgovora pri iskanju vpliva socialnega momenta pri razširjanju protestantizma najdemo pri meščanih in kmečkem prebivalstvu. Med meščani je v času protireformacije nudilo največ odpora bogato meščanstvo. Nižji sloji meščanov, so se protireformaciji prej uklonili. Predvsem velja to za Škofjo Loko, Kranj, Ljubljano in Novo mesto. Protestantizem je bil zelo razširjen tudi med fužinarji, vendar zaenkrat skoraj ne vemo, kakšen odpor so ti nudili protireformaciji. Pri fužinarjih in meščanih, ki so se v tem času izseljevali, bi bilo potrebno upoštevati še druge, predvsem gospodarske momente.

Iz vsega, kar vemo danes o protestantizmu na Kranjskem, se zdi, da je igral socialni moment najpomembnejšo vlogo prav med podložnim kmečkim prebivalstvom. Tako na škofjeloškem kot na blejskem gospostvu so bili najodločnejši zagovorniki protestantizma premožnejši kmetje. Tudi iz podatkov za cerkniško področje je razvidno, da so v protestantizmu najdlje vztrajali premožni kmetje. Vendar najdemo med tistimi, ki vztrajajo, tudi kajzarje, predvsem pa vaške obrtnike: krojače, čevljarje, tesarje in druge.

Čeprav je imel plemiški razred vodilno vlogo v protestantizmu na Kranjskem, pa je izhajala večina predikantov protestantske cerkve na Kranjskem iz vrst kmečkega prebivalstva. Iz vrst plemstva ne vemo za nobenega pridigarja, medtem ko jih je bilo nekaj iz vrst meščanov.

Ko govorimo o razširjenosti protestantizma na Kranjskem, moramo upoštevati še dejstvo, da so bile reformacijske in protestantske ideje veliko bolj razširjene kot je bil njihov dejanski sprejem. Kot poroča oglejski vizitator Bizancij, je tudi katoliška duhovščina uporabljala slovenske in nemške protestantske knjige za pridiganje. Marsikateri duhovnik je delil obhajilo pod obema podobama, čeprav ni prestopil v protestantizem. Predvsem pa večji del kranjske duhovščine ni spoštoval predpisov celibata in je bil protestantski odpravi celibata bolj naklonjen kot katoliškim prizadevanjem za ohranitev. V tem vprašanju se mu oglejski vizitator, z nalaganjem denarnih glob gotovo ni prikupil. Politični moment je bil nesporno eden najpomembnejših pri zmagi protireformacije v notranjeavstrijskih deželah, in tako tudi na Kranjskem. Gotovo pa nam proučevanje ostalih družbenih vprašanj tega časa lahko odkrije še druge momente, ki so vplivali na razširjenost protestantizma in zmagi protireformacije.*

Zusammenfassung

DIE AUSBREITUNG DES PROTESTANTISMUS UNTER DEN SOZIALEN SCHICHTEN IN KRAIN

Vinko Rajšp

Die meisten Anhänger hatte der Protestantismus in Krain unter den Adligen. Der Adel repräsentierte die allseitig aktivste Schicht der protestantischen Bewegung in Krain. In der protestantischen Kirche Krains erwarb er sich die unbestrittene Führung; wo er die Möglichkeit hatte, verbreitete er den Protestantismus unter den Untertanen. Auch die materielle Seite, wie den Unterhalt der Prediger, Lehrer, die finanzielle Unterstützung des slowenischen protestantischen Drucks lag größtenteils in den Händen des Adels.

Die entschiedensten Vertreter des Protestantismus unter den Bürgern waren die wohlhabenderen Schichten, in deren Händen auch die politische Macht und somit

* Referat na Trubarjevem simpoziju v Tübingenu od 3. do 8. novembra 1986.

die Möglichkeit lag, mancherorts protestantische Prediger und Lehrer anzustellen. Obgleich es in der Zeit der Gegenreformation in den Städten einigen Widerstand gab, kam dieser vor allem aus den Reihen der wohlhabenderen Schichten und der Zugewanderten. Den entschlossensten Widerstand leisteten der Gegenreformation die Bürger Škofja Loka, die diesen Kampf mit dem Kampf gegen den Stadtherren — den Freisinger Bischof — verbanden. Die Hüttenbesitzer, die zwar hauptsächlich dem Bürgertum zuzurechnen sind, und unter welchen der Protestantismus sehr verbreitet war, leisteten der Gegenreformation keinen entscheidenden Widerstand. Einige der Prediger und Lehrer stammten aus den bürgerlichen Reihen.

Die wenigsten Anhänger fand der Protestantismus unter der untertaneñ, bauerlichen Bevölkerung. Entschlossener Protestanten finden wir einzig unter den wohlhabenderen Bauern, die in der Zeit der Gegenreformation etwas Widerstand zeigten. Obwohl wir kein genaueres Bild davon haben, aus welchen Schichten die meisten Prediger stammten, können wir allein aus der Tatsache, daß die Adligenklasse keinen Prediger stellte und die bürgerlichen uns größtenteils bekannt sind, schließen, daß die Mehrzahl aus den Reihen der Untertanen kam.

Die untergegebene Bevölkerung hatte auch am allerwenigsten Kontakt zum gedruckten protestantischen Wort und war somit um einen wichtigen Faktor bei der Verbreitung des Protestantismus beeinträchtigt.

Trotzdem haben die protestantischen Ideen Krain weit über den Kreis der dedizierten Anhänger des Protestantismus erfaßt. Der Klerus hat für seine Predigten gewöhnlich sowohl deutsche als auch slowenische protestantische Bücher verwendet.

Ali ste že poravnali letošnje članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

Ste že izpolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 210). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšla v ponatisu že vrsta letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971, oktobra 1985 ponatis 19./20. letnika za leti 1965—66, marca 1986 ponatis št. 3-4/1971, 1986 ponatis št. 1-4/1952—53 in junija 1987 ponatis št. 1-4/1950 »Zgodovinskega časopisa«.

Maja Žvanut,

KNJIŽNICE NA KRANJSKEM V 16. STOLETJU

Nekoliko predelan referat, prebran na mednarodnem simpoziju »Zivljenje med Ljubljano in Tübingenom — Primož Trubar in njegov čas«, Tübingen 3.—8. novembra 1986.

Za proučevanje položaja in vloge knjige v 16. stoletju sta važni dve vrsti virov: ohranjene knjige same in arhivski viri, kot so zapuščinski inventarji, popisi cerkvenih inventarjev, zapisniki cerkvenih vizitacij, pa tudi naključne opazke sodobnikov. O tem še ni mogoče reči zadnje besede, saj niso še izrpani niti vsi arhivski viri (vizitacije), niti še ni dokončno pregledan fond ohranjenih knjig iz 16. stoletja. Teh je danes na ozemlju bivše Kranjske kakih 6500. Večino jih hrani ljubljanska Narodna in univerzitetna knjižnica (približno 5000); ostale pa so razkropljene kot večji ali manjši fondi pri številnih lastnikih, večinoma pri cerkvenih ustanovah. Večja korpusa sta v ljubljanskem frančiškanskem samostanu (580 naslovov) in v Semeniški knjižnici v Ljubljani (370 naslovov). A vseeno se nam ob izsledkih nekaterih že opravljenih raziskav¹ in s pritegnitvijo tako zgovornega vira kot so zapuščinski inventarji že kaže precej jasna podoba o knjižnicah tega časa; kje, kdaj in zakaj so nastajale, kakšna sta bila njihov obseg in vsebina.

Do reformacije so pri nas večje ali manjše knjižne zbirke nastajale predvsem v samostanih in središčih cerkvene organizacije, škofijah, kapituljih in farah: izobrazba je bila pač še precej stvar cerkve.² A samostani, ta naša najpomembnejša srednjeveška kulturna središča, so od srede 15. stoletja zaradi turških napadov in pozneje zaradi reformacije doživljali globoko krizo. Marsikateri je začasno ali za vselej nehal obstajati.³ Njihove knjižnice so bile bodisi uničene, bodisi prenesene v druge samostane. Najpomembnejša kranjska samostana, cistercijanska Stična in kartuzijanska Bistra, ki sta imela oba bogati knjižnici, sta krizo srečno prebrodila, ob njiju pa še nekateri, zlasti frančiškanski.

O knjigah na naših gradovih do reformacije ne vemo nič, saj nimamo niti prave predstave o pismenosti plemstva pri nas. A tudi za naše kraje velja, da je od srede 15. stoletja vedno več plemiških — pa tudi meščanskih — sinov študiralo na univerzah in ti so domov gotovo prinašali kake knjige, vendar pri tem verjetno še ne moremo govoriti o knjižnicah. Edina prava grajska knjižnica, ki jo poznamo, je začela nastajati v 14. stoletju na gradu Turjak in njen fond se je zelo namnožil prav v 16. stoletju, saj so bili Turjaški goreči protestanti. Nesrečno izgubo te knjižnice — pred leti je bila razprodana na dražbi v Londonu —, ki je organsko rasla skozi šeststo let, moramo Slovenci še posebno obžalovati, saj je bila edinstven dokument kulturnosti plemiške družine, ki je dolga stoletja igrala pomembno vlogo v naši zgodovini.

Kot lastniki knjig se v začetku obravnavane dobe pojavljajo tudi posamični laični in cerkveni izobraženci in za nekatere od njih je mogoče z gotovostjo domnevati, da so imeli večje knjižne zbirke. Vpisi in podpisi lastnikov v knjigah pa

¹ Milko Kos - France Stele: Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931; Joža Glonar: Iz stare stiške knjižnice, GMDS, Ljubljana 1937; Alfonz - Gspan - Josip Badalič: Inkunabule v Sloveniji, Ljubljana 1957; Melitta Pivec-Stele: Srednjeveške knjižnice v Sloveniji, Knjižnica, Ljubljana 1971; Primož Simoniti: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, Zbornik NUK I, Ljubljana 1974; Primož Simoniti: Še nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah, Zbornik NUK I, Ljubljana 1974; Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem, Ljubljana 1979; Jaro Dolar: Lutheriana do 1546 v NUK, Zbornik NUK III, Ljubljana 1984.

² Alfonz Gspan - Josip Badalič, o. c., str. 29.

³ Bogo Grafenauer: Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v srednjem veku, Redovništvo na Slovenskem, Ljubljana 1984, str. 14-15.

med drugim razodevajo, da so knjige tisti čas precej menjavale lastnike, kar lahko govori o določeni (ne)vrednosti knjige. Tiskane knjige so bile mnogo cenejše od rokopisnih, pa še vedno ne tako poceni, da bi si jih lahko vsakdo privoščil v poljubnih količinah. Knjiga si je šele utirala pot v domove. Samo tako močna duhovna spodbuda, kot je bil protestantizem, v zvezi z njim pa relativno večja pismenost, je lahko povzročila, da so zasebniki namenili več denarja za knjigo.

Več vzrokov je bilo, da se je v 16. stoletju pri nas opazno spremenil odnos do izobrazbe: v manjši meri so bili to odmevi humanistične ideje o izobraženem individualistu, ki so jih prinašali k nam bivši študentje z dunajske in z italijanskih univerz, v večji meri pa protestantizem s svojo zahtevo po osebnem branju nabožnih spisov. Veliko vlogo pa so imele tudi praktične potrebe, saj so cerkvena, stanovska in državna uprava potrebovale vedno več izobraženih strokovnjakov. Krog pisмениh in izobraženih se je razširil vsaj v meščanskih in plemiških vrstah, vanj pa je stopalo, kot kaže nazorno primer Primoža Trubarja, ves čas tudi določeno število nardarjenih kmečkih otrok.

Znano je, koliko so kranjski protestanti v svoji verski vnemi storili za knjigo: moralno in materialno so podpirali Trubarja in druge naše protestantske pisce pri njihovem delu, v Ljubljani so ustanovili prvo tiskarno na Slovenskem in v zvezi z njo organizirali proizvodnjo papirja pri gradu Fužine; ustanovili so prvo javno knjižnico v Ljubljani, pa tudi sami so kupovali in zbirali knjige.

Naravno je bilo, da so imeli zasebne knjižnice učitelji in pridigarji. Nekatere od njih poznamo iz ohranjenih popisov, druge je mogoče delno rekonstruirati iz ohranjenih knjig.

Prvi ravnatelj ljubljanske stanovske šole Lenart Budina je bil lastnik dvaindvajsetih, v glavnem protestantskih in humanističnih del, ki so po naključju (?) zašle v gornjegrajsko knjižnico ljubljanskih škofov, danes pa so v NUK. Kakšna je bila njegova knjižnica v celoti, ne vemo.⁴

Primož Trubar je obakrat, ko je moral bežati iz Ljubljane (leta 1547 in 1565), pustil v mestu svoje knjige. Tiste, ki jih je zapustil ob svojem drugem odhodu, so postale zameetek stanovske knjižnice, ki se je pozneje povečala z nakupom knjig nekaterih drugih predikantov.⁵

Adam Bohorič je stanovski knjižnici dvakrat ponudil v odkup svojo izjemno bogato knjižnico, ki je obsegala petsto zvezkov in okoli dvatisoč tiskanih in rokopisnih skladb. Stanovski odborniki se za nakup konec koncev niso odločili, češ da je knjig že dovolj in da propadajo. Žal se je seznam Bohoričevih knjig v tem stoletju izgubil, kar pa se knjig tiče, Primož Simoniti domneva, da se jih je vsaj del rešil v današnjo NUK; za eno je to moč z gotovostjo trditi.⁶

Knjižnice Boštjana Krelja ne poznamo. Njegovi sta bili zelo verjetno dve knjigi, ki sta danes v NUK.⁷

Stanovska knjižnica je odkupila knjige štirih protestantskih pridigarjev, Jerneja Simplicija (113 naslovov), Jurija Dalmatina (225 naslovov), Jurija Klementa (141 naslovov) in Felicijana Trubarja (217 naslovov in še zalogo blizu 150 slovenskih tiskov). Temu se lahko zahvalimo, da poznamo vsaj sezname teh štirih knjižnic, ki so obležali v stanovskem arhivu,⁸ če se že knjige, razen dveh Dalmatinovih,⁹ niso rešile v današnji čas.

Seznami kažejo, da so imeli naši pridigarji solidno humanistično izobrazbo. Vsi so imeli dela antičnih avtorjev, Cicerona, Vergila, Seneke, Homerja, pa tudi Erazma Roterdamskega in Melanchtona ter številne leksikone in slovarje. Sicer pa so bile

⁴ Primož Simoniti: Med knjigami . . . , str. 29–32.

⁵ Primož Simoniti, o. c., str. 25.

⁶ Primož Simoniti, o. c., str. 26.

⁷ Primož Simoniti, o. c., str. 26.

⁸ Arhiv SRS, Stan. A. fasc. 54/7 sn. 2, str. 376–415.

⁹ Dictionarium graecolatinum, Basel 1565 (Primož Simoniti, o. c., str. 26) in Johann Heyden: Bi-bliisch Namen und Chronik Buch, Frankfurt/Main 1579 (Francišksanska knjižnica Ljubljana, inv. št. 20 k 18).

te knjižnice tisto, kar so morale biti — orožarne protestantskega nauka, namenjene poklicu svojih lastnikov. Prevladovali so avtorji luteranske smeri (Luter, Melancton, Brenz, Spangenberg, Andreä, Homberger in drugi), vendar pa so bile tu tudi knjige zwinglijanca Bullingerja, Calvina in Beze, vsi pa so imeli tudi eno ali več del Matije Vlačiča-Ilirika.

Večje zasebne knjižne zbirke so okoli srede stoletja začele nastajati tudi pri katoličanih. Obsežne knjižnice so imeli nekateri juristi iz vrst meščanstva, na primer dr. Jurij Čavle,¹⁰ Gašper Žitnik¹¹ in malo pozneje Jurij Bittorf.¹² Zbiralci knjig so bili tudi ljubljanski škofje Peter Seebach, Baltazar Radlič in Janez Tavčar. Njihove knjige so skupaj z delom knjig, ki so bile zaplenjene iz nekdanje protestantske stanovske knjižnice, prešle v škofovsko knjižnico v Gornjem gradu, ki jo je formalno ustanovil škof Tomaž Hren v začetku 17. stoletja, danes pa so večinoma v NUK.¹³

Okoli srede 16. stoletja so pri deželnem sodišču v Ljubljani začeli zbirati zapuščinske inventarje, v katerih so se kmalu pojavile tudi knjige. Za naš pregled prihajajo v poštev inventarji nekako do konca drugega desetletja 17. stoletja, ko se zaradi izгона prepričanih protestantov iz naših dežel in drugačnega okusa vsebina zasebnih knjižnic popolnoma spremeni. Knjige so omenjene v dvajsetih zapuščinskih inventarjih. Popisane so zelo različno, pač odvisno od znanja in volje popisovalca, od gole omembe, da je imel rajni »velike, majhne, dobre in slabe knjige, po številu 50«,¹⁴ do zglednega seznama, ki navaja avtorja, naslov, format, kraj in leto tiska, tiskarja, vezavo in vrednost.¹⁵ Na žalost prevladujejo bolj nepopolni popisi. Število knjig se giblje od štiri do 174 (v povprečju 45 knjig).

V primerjavi s knjižnicami protestantskih pridigarjev in šolnikov so te knjižnice mnogo manjše, zato pa mnogo bolj osebne. Iz njih lahko razberemo versko pripadnost, izobrazbo, okus, nagnjenja in potrebe njihovih lastnikov. Večinoma gre za protestante s precej solidno izobrazbo, ki so imeli knjige največkrat tako na domačih gradovih kot v svojih hišah v Ljubljani, da jim je branje že bilo duhovna potreba. Knjige so bile latinske in nemške, proti koncu stoletja so bile vse številnejše tudi italijanske, slovenske knjige pa so omenjene v sedmih od trinajstih popolnih popisov.

Od verskih knjig je bila najbolj priljubljena biblija, pri protestantih tudi razne hišne postile in zbirke pridig ter pesmarice, od protestantskih avtorjev pa Luter, Krištof Fischer, Johann Brenz, Veit Dietrich, Johann Spangenberg in David Thöner, pridigar štajerskih deželnih stanov v Gradcu. Od slovenskih protestantskih piscev se največkrat pojavita Boštjan Krélj (Postila slovenska) in Primož Trubar (Katekizem, Novi testament), medtem ko je Dalmatinova Biblija navedena le v dveh inventarjih.

Med knjigami s posvetno vsebino so bili zelo cenjeni različni medicinski priročniki in zgodovinska dela bodisi antičnih (Tit Livij, Plutarh) bodisi sodobnih avtorjev (Sleydanus). Glede na posebno udejstvovanje lastnikov so bile v teh knjižnicah še številne juridične knjige in knjige o poljedelstvu. Literarna dela so pogostejša, kolikor bolj se stoletje izteka. Tu so antični (Cicero, Horac, Vergil, Homer, Terenc); pozneje pa zlasti italijanski avtorji, v prvi vrsti Petrarca v originalu ali v nemškem prevodu, pa tudi Boccaccio in Castiglione, čigar Dvorjan je bil pri nas posebno priljubljen v 17. stoletju. Nemško literaturo zastopata Hans Sachs in Sebastian Franck.

Nekaj inventarjev je vrednih, da si jih pogloblje pogledamo. Prvi, ki omenja knjige, nosi letnico 1556.¹⁶ Thoman Reider, oskrbnik na gradu Smednik, je bil last-

¹⁰ Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem, str. 55.

¹¹ Primož Simoniti: Med knjigami ..., str. 40–44.

¹² Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. V/Lit. B, št. 4.

¹³ Primož Simoniti, o. c., str. 28–29.

¹⁴ Scheyer Adam, 1593, Arhiv SRS, Gr. A Krumperk, fasc. 26.

¹⁵ Rasp Baltazar, 1587, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX/Lit. R, št. 6.

¹⁶ Reider Thoman, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX/Lit. R, št. 4.

nik nenavadne zbirke sedmih knjig: pet jih je bilo verskih (z naslovom je navedena le Lutrova Razlaga evangelijev),¹⁷ ob njih pa je imel neko knjigo o zeliščih in Boccacciovega Dekameronu v nemškem prevodu.

Za Boltežarja Raspa iz Stare Loke, visokega deželnega uradnika, ki je umrl leta 1583, je veljalo, da se je le nagibal k luteranstvu,¹⁷ njegove knjige pa kažejo, da je moral biti prepričan protestant. Zapuščinski inventar so delali šele leta 1587,¹⁸ knjige v njem pa so zelo natančno popisane. Večino jih je imel v Ljubljani, nekaj malega pa tudi v Stari Loki. Ljubljansko knjižnico je predstavljalo štirintrideset knjig, vezanih v belo, črno in rdeče usnje in rdeč žamet. Tu so bila številna Lutrova dela: Biblija, Hišna postila, Jezus Sirah, duhovne pesmi, psalter, molitvenik in Nemški katekizem, dalje Summaria in Agenda Veita Dietricha, Trubarjev Katekizem s dvejma islagama in Dalmatinova Biblija (v Stari Loki je imel še Trubarjev Prvi del novega testamenta), Augsburgska konfesija in Concordia. Posvetne knjige so bile v manjšini: Sleydanova Zgodovina, neka Turška kronika, štajerski deželni ročin, rudarski red, za Spodnjo Avstrijo in en Petrarca. Danes sta ohranjeni dve knjigi s tega seznama, Concordia in Dalmatinova Biblija.¹⁹

Drugače kot Rasp je imel stari Viljem Praunsperger, ki je umrl leta 1589 v globoki starosti preko devetdeset let, večino svojih knjig (36) na gradu Ponoviče, v Ljubljani pa le pet.²⁰ Ta mož je bil prav markantna oseba: večkrat ljubljanski župan, pozneje vicedom in cesarski svetnik, ves čas pa podjeten trgovec in kot truden protestant prijatelj Primoža Trubarja. Že precej pred smrtjo si je dal v Višnji gori postaviti nagrobnik v več jezikih, med drugim tudi v slovenščini.²¹ Njegova knjižnica ni bila posebno velika, zato pa izbrana. V njej so bile le štiri verske knjige: Lutrova Hišna postila, neka razlaga biblijskih tekstov v nemščini, slovenski prevod Spangenbergove postile (Krelj?, Juričič?) in Kreljeva Postila slovenska. Ostalo so bila dela antičnih piscév (Tit Livij, Seneka, Plutarh, štiri Ciceronove knjige, zbrana dela Horaca, Vallina izdaja Homerjeve Iliade), grški leksikon in več slovníc, med njimi Grammatica nova našega humanista Bernarda Pergerja, različna juridična dela, Petrarca v nemščini in njegovi soneti v italijanščini, pa še tri italijanske knjige. Praunsperger se nam torej kaže kot značilen, zlahten proizvod svojega časa in slovenskega prostora: značilna humanistična izobrazba ter slovensko-nemško-italijanski kulturni in jezikovni okvir.

Ta oznaka velja tudi za Franca Galla z gradu Predjama, člana stare kranjske plemiške družine, ki je močno podpirala protestantizem. Njegov zapuščinski inventar so delali leta 1614.²² Njegova razmeroma bogata knjižnica (89 naslovov), ki jo je imel na domačem gradu, duhovno še pripada 16. stoletju, hkrati pa že nakazuje okus 17. stoletja. Glede njegove verske pripadnosti se je težko opredeliti (člani različnih vej družine Gallov so se v začetku 17. stoletja bodisi rekatolizirali bodisi se kot prepričani protestanti izselili),²³ saj je imel tako čisto protestantska dela (Melanchton, Sarcerius, Andreä, Trubarjev Novi testament) kot tudi staro nemško katoliško postilo in precej biblij in komentarjev biblijskih tekstov, ki so opisani tako skopo, da o njih ni mogoče reči nič določnega. Vsekakor pa je ljubil literaturo in zgodovino. Imel je Tita Livija, Cicerona v dvajsetih zvezkih, Terenca, Horaca, Ezopa, Aristofana, Vergila, pa Boccacciovega Dekameronu, Petrarco v italijanščini in nemščini, Marca Girolama Lettere amoroze in Castiglionejevega Dvorjana. Imel je tudi Zivljenje rimskih cesarjev, Zgodovino Saške in delo o Skenderbegu; pa tudi tri dela Sebastiana Francka (Zlata ladja, Kozmografija, Kronika), ki je bil pri nas priljubljen avtor.

¹⁷ SBL III, geslo Rasp, str. 31.

¹⁸ Rasp Baltazar, 1587, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX/Lit. R, št. 6.

¹⁹ Concordia, Magdeburg 1580 (Semeniška knjižnica Ljubljana, inv. št. M IV 3) in J. Dalmatin: Biblia, Wittemberg 1584 (Narodni muzej Ljubljana, inv. št. 3723).

²⁰ Praunsperger Wilhelm, 1589, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXIV, Lit. P, št. 5.

²¹ SBL II, geslo Praunsperger, str. 476.

²² Gall von Gallenstein Franz, 1614, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XVI, Lit. G, št. 10.

²³ SBL I, geslo Gall, str. 199.

Za slovensko kulturno zgodovino so najzanimivejše knjige, ki jih je imel na gradu Strmol Franc Jurij Rain iz Kranjske plemiške družine, ki je bilaj v tesnih prijateljskih stikih s Trubarjem: ta je bil Francu Juriju krstni boter.²⁴ Popis, narejen leta 1618,²⁵ navaja dvaintrideset knjig in dodaja, da se poleg njih tam nahaja še več »majhnih in velikih raztrganih slovenskih in nemških knjig«. Tu so bili Dalmatinova Biblija, Trubarjev prevodi Hišne postile, Novega testamenta in Prvi del novega testamentata ter dva slovenska prevoda Spangenbergove Hišne postile brez navedbe prevajalca. Poleg slovenskih je imel Rain še nemške in latinske knjige ter grško-latinski Novi testament. Med njimi so bila dela Lutra, Erazma Roterdamskega, Vergila, Plutarha, Petrarče. V knjižnici je imel tudi nekaj zgodovinskih in medicinskih del in dve glasbeni zbirki.

Zasebne knjižnice pri nas so torej proizvod posebnih kulturnih in verskih razmer zlasti druge polovice 16. stoletja. V nekaj desetletjih so doživele razvoj od knjižnih zbirk, ki so služile v prvi vrsti verski vzgoji, do takih, ki so bile že bolj namenjene pouku, razvedrilu, praktičnim potrebam in estetskim užitek. Knjiga je bila vsekakor bolj razširjena kot v času pred reformacijo, ne nazadnje tudi zato, ker se je tudi na Slovenskem uveljavila kot orožje v ideološkem boju med protestanti in katoliki.²⁶ O tem, kako na široko je bila knjiga razširjena, nimamo prave predstave. Vsekakor je tisoč izvodov prve slovenske knjige tako kmalu pošlo, da je moral Trubar že po petih letih misliti na novo izdajo.²⁷ Vendar stala prava bibliofila v renesančnem smislu, kot kaže, le škof Peter Seebach in njegov sin Janez Krstnik.

Doba protireformacije je ostro zarezala v obstoječe knjižne fonde. Tu so bili požigi in zaplembe protestantskih knjig, odselilo se je mnogo meščanskih in plemiških družin, ki se niso hoteli rekatolizirati. Zato so knjige iz 16. stoletja, ki so danes ohranjene na ozemlju bivše Kranjske, izbor poznejših časov, drugačnih okoliščin in kriterijev. In situ je ohranjenih le nekaj samostanskih knjižnic (pri frančiškanih v Ljubljani in Novem mestu, pri novomeškem kapitulju), ki imajo knjige tudi iz 16. stoletja, vendar pa današnje stanje gotovo ni identično s tistim v 16. stoletju. Mnogo je bilo poznejših nakupov in pridobitev, knjige pa so tudi precej krožile v okviru redov: ljubljanski frančiškani imajo veliko knjig, ki so prišle iz bratskih samostanov v Senju, Ormožu in italijanskem Castelfrancu. Ostale knjižnice, ki hranijo knjige iz 16. stoletja, so vse nastale v poznejših časih, vanje so se po naključju zatekli posamezni primerki, ki so se nekdanj nahajali na Kranjskem. Največ te dediščine se je rešilo v Narodno in univerzitetno knjižnico, ki je naravna naslednica nekdanje licejske knjižnice, ustanovljene ob koncu 18. stoletja. Le-ta je v prvih letih svojega obstoja prevzela tudi dele knjižnic nekaterih kranjskih samostanov, razpuščenih v času Jožefa II., Stične, Kostanjevice, Bistre, ljubljanskih avguštincev in v letu 1798 tudi gornjegrajsko knjižnico ljubljanskih škofov, ki je vsebovala ostanke ljubljanske protestantske stanovske knjižnice.²⁸

Poučna je primerjava glede letnic izida knjig in tiskarskih krajev med knjigami, za katere vemo, da so bile v 16. stoletju pri nas, in knjigami iz tistega časa, ki so danes ohranjene v naših knjižnicah, četudi celoten fond, kot že rečeno, še ni pregledan. V prvem primeru, izvira večina knjig iz prve polovice in sredine stoletja, od tiskarskih krajev sta na prvem mestu skupaj Benetke in Basel, sledijo Köln, Lyon, Pariz, Strasburg, Dunaj in množica nemških mest. V drugem primeru je največ knjig iz časa med 1570 in 1590, zelo veliko pa tudi iz zadnjega desetletja sto-

²⁴ SBL III, geslo Rain, str. 15.

²⁵ Rain Franz Georg, 1618, Arhiv SRS, Zap. inv. fasc. XXXX, Lit. R., št. 8.

²⁶ Na protestantski strani je najbolj vneto polemiziral s »papeškimi« Primož Trubar, na katoliški strani pa so se v idejni boj vključili Lenart Paherneker z izdajo (izgubljenega) katoliškega katekizma, škof Janez Tavčar, ki je podprl knjigo neznanega avtorja Evangeljska vetrnica, ki polemizira z Lutrovimi tezami, spollandski prošt Peter Muhič z dvema deloma zoper teze tübinskega teologa Jakoba Heerbranda, krog okoli škofa Martina Brennerja z dvema deloma zoper teze witemberskega teologa Davida Rungiusa ter krog okoli škofa Tomaža Hrena z izdajo drugega katoliškega slovenskega katekizma.

²⁷ Jože Rajhman: Prva slovenska knjiga; Ljubljana 1977, str. 102.

²⁸ Primož Simoniti; o. c., str. 28.

letja. Pri tiskarskih krajih odločno vodijo Benetke (več kot tretjina znanih tiskov), sledijo jim Lyon, Basel, Köln, Frankfurt, Pariz in množica nemških in italijanskih mest. Ti odkloni so seveda v veliki meri nastali zaradi »heretičnih« avtorjev: v tem pogledu je naša današnja zbirka knjig iz 16. stoletja temeljito prečiščena. Protestantiskih del se je ohranilo komaj toliko, kolikor jih je imel v svoji zasebni knjižnici povprečen kranjski predikant. Še največ je Lutra in Melanchtona, precej tudi Erazma Rotterdamskega; ki so ga katoliške komisije nekdanj prav tako vneto preganjale, iz knjižnic kot prave protestante. Ohraniti se je smelo tisto, kar je bilo v teologiji, liturgiji in filozofiji katoliškega, antični avtorji, juridična, medicinska, zgodovinska in naravoslovna dela ter leksikoni, slovarji in slovnice.

Zusammenfassung

DIE BIBLIOTHEKEN IN KRAIN IM 16. JAHRHUNDERT.

Maja Zvanut

Die Forschungsarbeit über das Buch im 16. Jahrhundert im Gebiet des ehemaligen Krain stellte sich zwei Fragen:

Erstens — wieviele und welche Bücher sind uns bis heute erhalten geblieben und zweitens — was für Bücher kamen im 16. Jahrhundert zu uns, wer kaufte und sammelte sie.

Bis zur Reformation entstanden größere oder kleinere Büchersammlungen in unserem Land vor allem in Klöstern und in Zentren der Kirchenorganisation, weil die Bildung eben noch immer mehr oder weniger eine Domäne der Kirche war. Über Büchersammlungen in unseren Schlössern bis zur Zeit der Reformation wissen wir so gut wie nichts. Aber es gilt auch für unser Land, daß seit der Mitte des 15. Jahrhunderts immer mehr adlige und auch bürgerliche Söhne an Universitäten studierten und daß sie wahrscheinlich Bücher nach Hause brachten.

Es gibt mehrere Gründe dafür, daß sich bei uns im 16. Jahrhundert eine sichtliche Wandlung in der Beziehung zur Bildung vollzog: das waren Nachklänge der humanistischen Idee vom gebildeten Individuum, die von ehemaligen Studenten der Wiener Universität und der italienischen Hochschulen mitgebracht wurden, auch der Protestantismus leistete hierzu mit seiner Forderung nach individuellem Lesen religiöser Schriften das Seine. Dabei dürfen wir aber auch die praktischen Aspekte nicht übersehen, denn die Kirchen-, Stände- und Staatsverwaltung wiesen ein immer größeres Bedürfnis nach ausgebildeten Fachleuten auf.

Die Krainer Protestanten haben in ihrem Glaubenseifer ungewöhnlich viel für das Buch getan. So war es eine übliche Erscheinung, daß Lehrer und Prediger über eigene Bibliotheken verfügten: Primož Trubar, Jernej Simplicius, Jurij Dalmatin, Felicijan Trubar und Jurij Klement.

Erhaltene Quellen — die Nachlaßinventare — bieten uns auch Einsicht in einige Bibliotheken von Krainer Adligen und Bürgerlichen. Im Vergleich mit den Buchsammlungen der protestantischen Prediger und Schullehrer sind diese Bibliotheken zwar viel kleiner, doch dementsprechend viel persönlicher. Aus ihnen ersieht man Glaubenszugehörigkeit, Ausbildung, Geschmack, Neigungen und Bedürfnisse der Besitzer. Unter den religiösen Büchern waren die beliebtesten die Bibel und die Hauspostille, wobei bei den meisten auch Gesangsbücher nicht fehlten. Unter den Büchern mit weltlichem Inhalt waren verschiedene medizinische Nachschlagewerke und auch historische Werke, ob antiker oder zeitgenössischer Autoren, sehr geschätzt. Je nach Tätigkeit ihrer Besitzer fanden in diesen Bibliotheken auch verschiedene juristische Werke und Bücher über die Landwirtschaft ihren Platz. Literarische Werke werden häufiger gegen Ende des Jahrhunderts.

Private Bibliotheken waren in Slowenien ein Produkt der besonderen kulturellen und religiösen Verhältnisse, vor allem in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In einigen Jahrzehnten entwickelten sie sich aus Büchersammlungen, die zunächst der religiösen Erziehung dienten, zu solchen, die bereits mehr dem Unterricht und der Entspannung zugeordnet waren. Die Zeit der Gegenreformation versetzte den bestehenden Bücherfonds einen schweren Schlag, es kam zu Verbrennungen und Beschlagnahmungen der protestantischen Bücher sowie zur Auswanderung zahlreicher Bürger- und Adelsfamilien, die sich nicht rekatholisieren lassen wollten.

Daher sind die Bücher aus dem 16. Jahrhundert, die im Gebiet des ehemaligen Krain noch heute erhalten sind, in vielen Stücken eine Auslese späterer Zeit, anderer Umstände und Kriterien. Der Anteil der erhaltenen protestantischen Werke erreicht kaum die Sammlung, die ein durchschnittlicher Krainer Prediger in seiner privaten Bibliothek besaß. Erhalten blieb, was in der Theologie, Liturgie und Philosophie katholisch war, sowie antike Autoren, juridische, medizinische, historische und naturwissenschaftliche Werke, Lexika, Wörterbücher und Grammatiken.

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

»Slovenska klerikalna stranka je stala na legitimističnem stališču prav do zadnjih mesecev obstoja Avstro-Ogrske. Konkretni programi v tem okviru se pa spreminjajo. Program Zedinjene Slovenije ne zveni več revolucionarno in ga zato sprejme medstrankarski vseslovenski shod 1897 in drugi slovenski katoliški shod 1900.«

(F. Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, ZČ 1947, str. 43)

... pred tremi desetletji?

»V nacionalnem vprašanju je Mir stal na pozicijah zgodovinskega prava. Šele v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno se je to njegovo stališče razrahljalo. Kakor je sicer bil dosleden zagovornik in branilec enakopravnosti in zakonitih narodnostnih pravic koroških Slovencev, tako se je le zelo počasi in nepopolno otrésal (v slovenskem merilu) najzaostalejše narodnostne ideologije.«

(J. Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir«, ZČ 1956—57, str. 185)

... pred dvema desetletjema?

»Kaj naj bi v tem boju proti beneškim istrskim mestom in proti Benetkam samim še bolj koristilo Trstu kakor to, da bi neposredno vanj pritekala tudi trgovina iz čim večjega dela Italije. To še toliko bolj, ker se je z nastopom Karla V. proti Benečanom vendar kazala možnost, da bo njihov pomorski monopol na Jadranu doživel večji udarec.«

(F. Gestrin, O nameravani trgovski poti iz Ancone in Pesara v Italiji na Nizozemsko prek Ljubljane za Ferdinanda I., ZČ 1967, str. 203)

... pred desetletjem?

»Poostrenemu pritisku podjetja KID na delavstvo spomladi 1935. leta in kršenju kolektivne pogodbe, ki je izzvalo med delavstvom veliko nezadovoljstvo in pripravljenost na odpor, so se jeseniški komunisti odločili odgovoriti s stavko vseh jeseniških kovinarjev.«

(J. Prunk, Prvo ljudskofrontno povezovanje na Jesenicah (1935—1937), ZČ 1977, str. 89)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)	3300 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964	2500 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	2500 din
Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)	3550 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	2700 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	2100 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	2200 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	2200 din
Francè Koblar: Moj obračun	2200 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	2400 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	2200 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do sredè XVI. stoletja	3500 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	2600 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	2200 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	2800 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	2500 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	3100 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	2800 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3100 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3400 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	2100 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	3000 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 1. in 2. del (avtobiografska pripoved o obdobju 1938—1945)	2400 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 3. del (obdobje 1945—1948)	2700 din
Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	3750 din
Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945	4900 din
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta	5000 din
Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj	8900 din
Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih	10.800 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

Vasilij Melik

A. A. AUERSPERG IN SLOVENSKI NAROD

Grof Anton Aleksander Auersperg, s psevdonomom Anastasius Grün, ki ga je Prešeren ponašil v Anastazij Zeleneč, je bil zbiralec, prevajalec in izdajatelj slovenskih narodnih pesmi in eden voditeljev nemške stranke na Kranjskem. Po svojem delu spada tako v nemško/avstrijsko kot slovensko zgodovino in literarno zgodovino. Kakor sta napisala Eduard Castle in Ivan Prijatelj, je Auerspergovo nasprotovanje jezikovnim terjatvam slovenskih politikov povzročilo, »da je bilo njegovo ime med Slovenci desetletja imenovano samo z globokim ogorčenjem in da je tudi njegova literarna zasluga za slovenski narod skoraj popolnoma zašla v pozabo.«¹

A. A. Auersperg se je rodil 11. aprila 1806 v Ljubljani, v Krizankah, v komendi nemškega viteškega reda. Otroška leta je preživel v glavnem na domačem gradu Šrajbarski Turn ali Turn na Vrhu (Thurn am Hart) pri Leskovcu pri Krškem. Sedemletnega so poslali na Dunaj, najprej v Theresianum, vzgojevališče plemiških otrok, kjer pa je bil zelo nediscipliniran gojenec (1813—1817), nato v inženirsko akademijo (1817—1819). Z večjim uspehom so ga vzgajali v Klinkowströmovem zavodu (1819—1824), kjer mu je bil nekaj več kot leto dni (1822—1824) Prešeren vzgojitelj, vodnik in prijatelj. Univerzo (uvodni filozofski študij in pravo) je študiral Auersperg na Dunaju in v Gradcu. Po zgodaj umrlem očetu (1818) je podedoval veleposestvo, njegova uprava mu je pripadla, ko je postal polnoleten: 1831 je zapustil stanovanje na Dunaju in se preselil na Turn. Veleposestvo je bilo precej zadolženo, pa ga je gospodarsko dvignil. Glavne dohodke je imel od vinogradov. Kot strog izterjevalec obveznosti se je močno zameril podložnikom. Grd odnos do kmetov so mu očitali nazorski in nacionalni nasprotniki: z nemške strani duhovnik in pisatelj Sebastian Brunner leta 1848 in 1886,² s slovenske strani pa najbolj Janez Trdina v Kresni noči, 14. bajki in povesti o Gorjancih, objavljeni 1883 v Ljubljanskem zvonu. Tu je naslikal »Leskovškega Toneta«, kako poroča satanu o svojem delu: »Odkar gospodarim, obiram kmete tako v čisto, da jim ne ostane na kosteh ne toliko zdravega mesa, kar je za nohtom črnega... Zaslovel sem po pravici, da sem najhujši kmetodér na vsem Dolenjskem.« Da bi se vsaj malo otresele te neprijetne časti, »pa sem sedel in načrčkal dober funt pesmi. Ta dušna paša je bila precej prazna in omledna, zato sem jo zabelil z najmastnejšimi ocvirki: z zlato svobodo, človekoljubjem, blagosrčnostjo, večno resnico, neizgubno pravico, napredkom, sveto jezo na krvnike, in zatiralce in drugimi takimi plemenitimi čuti, ki v nemajo otročja srca.« Tem »predpustnim burkam in čenčam« so verjeli tuji in domačini in razglasili Toneta za »varuha vseh zatiranih, za zagovornika človeških pravic, za pesnika in preroka svobode!«³ Tako Trdinovo pisanje je vzbudilo ostre napade z nemške strani, ki niso veljali samo Trdini, ampak tudi Levcu, uredniku Ljubljanskega zvona, zlasti ko je postal pozneje ljubljanski okrožni šolski nadzornik.⁴

¹ Anastasius Grün's Werke in sechs Teilen, Herausgegeben von Eduard Castle. Berlin 1909. Fünfter Teil, str. 27 — Zivljenjepis in izredno izčrpno bibliografijo, ki zajema rokopise, pisma, objave in ocene, pa tudi dela o rodu, spominskih obeležjih, mavzoleju itd., sta objavila Alfred Kracher in Hellmuth Himmel v delu Karl Goedeke: Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung. Neue Folge. Band I. Berlin 1962, str. 554—707. — V zadnjem času je razpravljaval o Grünu Anton Janko: Anastasius Grün's Ansichten über die Volkspoesie anhand seiner Übersetzungen von Volksliedern. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Germanische Reihe. Band 28. Innsbruck 1986, str. 253—259.

² Breda Požar: Anastasius Grün in Slovenci. Maribor 1970, str. 53, 56. O Auerspergovem odnosu do kmetov glej še Janez Trdina: Zbrano delo. Šesta knjiga. Ljubljana 1954, str. 372, 391, 396. Sukljjetov govor v dunajskem parlamentu 27. 4. 1887 (Stenographische Protokolle. X. Session. Slovenski Narod).

³ Trdina, cit. delo, str. 152—153. Podobno negativno je o Auerspergovi pesniški vrednosti in ravnanju s kmeti pisal Jurčič v Slovenskem Narodu 18. 7. 1876 (Josip Jurčič: Zbrano delo. Enajsta knjiga. Ljubljana 1984, str. 151).

⁴ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. Šesta knjiga. Ljubljana 1985, str. 336 — Trdina, cit. delo, str. 372, 393 — Sukljjetova govora v dunajskem parlamentu 27. 4. 1887 in 26. 3. 1889 (ta je objavljen tudi v Sukljjetovih spominih I, 195 in v Ljubljanskem Zvonu 1889).

11. julija 1839 se je poročil Auersperg s hčerko štajerskega deželnega glavarja grofa Ignaca Attemsa. Edini otrok, sin Teodor, se je rodil v 20. letu zakona. Auersperg je veliko potoval, sicer pa je živel na Turnu, v poznejših letih tudi v gradu Dornava, ki ga je njegova žena podedovala po očetu, čez zimo v Gradcu, dosti pa je hodil tudi na Duñaj. V pesniški zbirki *Spaziergänge eines Wiener Poeten* (1831), ki ga je proslavila kot liberalnega nasprotnika Metternichovega režima, se je imenoval dunajskega pesnika. Ilirijo je opisoval v eni zgodnejših pesmi kot sladko domovino, lepo deželo, deželo najlepših sanj, ki mu je dala življenje, pesem in ljubezen, in za katero si želi, da bi mu dala tudi grob.⁵ Kranjska mu je bila *Heimatländ in Geburtsland, Ljubljana liebe Vaterstadt*. V otroških letih se je na Turnu prvič naučil nekaj slovenščine, ki pa jo je potem na Dunaju pozabil; drugič se jo je učil pri Klinkowströmu, tretjič pa po povratku na Turn.⁶

Pesniti je začel Auersperg že zgodaj. Prvo pesniško zbirko je izdal 1830 pod psevdonimom Anastasius Grün. Več njegovih pesmi ima za prizorišče naše kraje in dogodke iz naše zgodovine. Omenimo naj le zgodnjo pesem *Illyrien*, štiri pesmi *In Veldes*, pesmi *Unheimliche Gäste* o gostih leskovškega dekana, *Die Brüder, Schloß Wartenberg*. Ob Prešernovi smrti je napisal *Nachruf an Preschern*. 1850 je v knjigi *Völklied aus Krain* izdal svoje prevode slovenskih narodnih pesmi, ki jih je že dolgo zbiral, prevajal in objavljal in se pri tem obračal po pomoč na Korytka, Prešerna, Vraza in druge.

V kranjski stanovski deželni zbor je prvič prišel 1832. leta. Večinoma se zasedanj ni udeleževal, igral pa je pomembno aktivno vlogo pri pritožbeni akciji proti zvišanju zemljarini. 11. septembra 1843 so stanovi izjavili, da odrekajo novemu davčnemu ukrepu svoje sodelovanje in privoljenje. Te izjave pa guverner cesarju sploh ni sporočil, kar je prišlo na dan ob novem zasedanju stanov 16. septembra 1844. Auersperg je sestavil protest zoper guvernerjevo postopanje, ki ga je najprej podpisalo 19 članov, nato pa jih je sedem iz strahu podpis preklicalo. Na istem zasedanju so odobrili obsežno, s podatki podprto vlogo na cesarja, ki jo je sestavil Auersperg. Krivdo za preveliko obdavčenje dežele je pripisal predvsem uradnikom, ki ne poznajo jezika in domačega načina obdelovanja. Auersperg in W. Lichtenberg sta bila kot zastopnika stanov 13. marca 1845 sprejeta pri nadvojvodi Ludviku. Akcija je povzročila zlasti v novomeškem okrožju delno popravo davkov, namena pa v celoti ni dosegla.⁷

V revoluciji 1848 je prišel Auersperg na Dunaj ravno o pravem času, da je bil 13.—15. marca aktivna priča velikim dogodkom. 14. marca so izdali on, grof Ferd. Colloredo-Mannsfeld, trgovec Arthaber, Eduard von Bauernfeld in poznejši minister Alexander Bach skupen proglas prijateljem in someščanom. V njem so za utrditev pridobljenega pozivali k »redu, miru in zaupanju« in svarili pred vplivom daljne tujine. Bauernfeld ga je vzel 15. marca s seboj na dvor, v akciji, ki naj bi dosegla obljubo ustave. 16. marca se je vrnil Auersperg v Gradec. Tu se je udeleževal posvetovalnj stanov, odbora za organiziranje narodne garde in je bil tudi član štajerske deputacije, ki je šla konec marca na Dunaj.⁸

3. aprila so na Dunaju volili zastopnike v frankfurtski predparlament. Od korporacij, ki so volile, so dali stanovi in pisatelji Auerspergu največ glasov. Ko je prišlo avstrijsko zastopstvo v Frankfurt, predparlamenta ni bilo več, pač pa je zasedal odbor petdesetih, ki ga je bil ta izvolil. V tem krogu so avstrijski odposlanci želeli, da bi bila v novi Nemčiji zagotovljena zaščita nacionalnosti in enakopravnosti avstrijskih Slovanov, Auersperg pa se je še posebej zavzel za to, da bi zagotovilo

⁵ Castle, cit. izdaja 3, str. 204—205.

⁶ Castle, cit. izdaja 5, str. 12—14.

⁷ P. v. Radics: Anastasius Grün. *Verschollenes und Vergilbtes aus dessen Leben und Wirken*. Leipzig 1879, str. 89—93 — Castle, cit. izdaja 1, str. LVI—LVIII — Obravnave kranjskega deželnega zbora, seji 24. 2. in 31. 3. 1863.

⁸ Castle, cit. izdaja 1, str. LXI—LXV.

izrecno veljalo tudi za »Slovane na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem«. ⁹ Odpor proti vključenju v Nemčijo se je med Slovenci najprej pokazal v Majarjevi rokopišni peticiji cesarju, ki jo je razpošiljal rodoljubom, v poslanici Mili bratje Slovenski! dunajskih juristov Semrjaca in Globočnika in v Majarjevem letaku Kaj Slovenci terjamo? Od teh treh besedil vemo le za zadnjega, da je bil tiskan 5. aprila pri Blazniku v Ljubljani, prva dva pa sta nastala nekaj prej, na koncu marca ali v začetku aprila. ¹⁰ Poseben odmev je doseglo odprto pismo, ki je z njim František Palacky odklonil udeležbo v odboru petdesetih (11. aprila). Dunajska Slovenija je zoper Frankfurt nastopila z letakom 20. aprila, graška Slovenija pa z osnutkom peticije, objavljenim v Gratzer Zeitung 22. aprila. ¹¹ Poseben Aufruf an das Volk der Slovenen, ki ga je sestavil Dežman za dunajsko Slovenijo, je nastopil izrecno proti volitvam v frankfurtski parlament in pozval Slovence, »naj odklonijo vsake volitve narodnih predstavnikov za nemški parlament v Frankfurtu, protestirajo proti pozivu, ki ga bodo v ta namen na vas izdale oblasti, in zahtevajo uradni zapis protesta«. Auersperg je proti stališčem Slovenije 26. aprila napisal in pri Blazniku v Ljubljani izdal poziv »Mojim slovenskim bratom«. 30. aprila je odgovorila Slovenija, 6. maja pa je datiral Auersperg v Gradcu svoj odgovor. Glavne misli njegovega prvega in še obširnejšega drugega pisma so bile: Stara moč Avstrije je propadla in propada še vedno. Ogrska se je ločila od dednih dežel, Lombardije in Galicije ne bo mogoče trajno držati v Avstriji. Edina rešitev za preostalo Avstrijo je v priključitvi k veliki, bratski Nemčiji. Nemčija je zveza vzajemnosti in bratstva, enakopravnosti, človečanstva in svobode. Svoboda je najboljša garancija za slovensko narodnost (Nationalität). ¹² Slovenci naj volijo, gredo v Frankfurt in se tam borijo za svoja stališča. Če bo odnos do njih krivičen, bodo lahko protestirali v pričo Evrope ali celo dostojanstveno in poudarjeno izstopili. ¹³ Udeležba pri posvetovanjih o temeljni ureditvi še ne pomeni brezpogojnega pristanka. Ko bo temeljna ureditev z večino glasov sprejeta, je ne bo več mogoče spreminjati, mogoče pa bo odkloniti pristop. Dokončni pristop pa ima seveda za posledico nujno pokorščino vsem nadaljnjim sklepom. ¹⁴ Strah pred germanizacijo je neutemeljen. »Novejša Nemčija ni nikjer germanizirala z močjo orožja, temveč povsod le z duhovno in nravno močjo«. ¹⁵ Auersperg je prepričeval Slovence, da bi bila ločitev od Nemčije tudi ločitev od Avstrije. Na vprašanje, ali so pripravljeni in dovolj enotni, da bi dali svojim deželam samostojno slovensko-nacionalno upravo in jo ohranili, je sam odgovarjal, da v tem trenutku niso — s pripombo, da je bodočnost še skrita v božjih in njihovih rokah. Mislijo pa naj na to, da jih bo vsak korak oddaljevanja od Nemčije vodil posredno vedno bliže Rusiji. Vpraševal jih je, če si tega želijo. ¹⁶ Potrdil je, da se boji Rusov, da se jih boji kot prijateljev Avstrije in avstrijskih Slovanov, da se boji, da jih bo Avstrija poklicala na pomoč, kajti »največja nesreča, ki bi mogla zadeti Avstrijo, bi bila ruska pomoč«. ¹⁷ Na slovenski protifrankfurtski ugovor, da bi moral, če bi prišlo do nove Nemčije, avstrijski cesar slediti poveljem iz Frankfurta, je menil Auersperg, da bi avstrijski cesar in avstrijsko ljudstvo s Slovenci vred (darunter auch der Kern unserer slovenischen Brüder) rajši dobivala povelja iz Frankfurta kot iz Prage ali Zagreba (kakor se kaže verjetno) ali v zadnji instanci iz Petrograda. ¹⁸ Opozarjal je Slovence, da bo imel »ta prvi odpad Slovanov od njihovih nemških bratov« v Avstriji za posledico vedno večjo razpoko, najprej cepitev celote v dve polovici, nemško in nenejško, nato razklanost posameznih mešanih

⁹ Moritz Smets: Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution. 2. Band. Wien 1872, str. 50–52 — Castle, cit. izdaja 1, str. LXXVI.

¹⁰ Fran Zwitter: Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 110, 112 — Vasilij Melik: Leto 1848 v slovenski zgodovini. XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1981, str. 12.

¹¹ Stane Granda: Graška Slovenija v letu 1848/1849. Zgodovinski časopis 28, 1974, str. 52.

¹² Castle, cit. izdaja 6, str. 131, 136.

¹³ Prav tam, str. 133.

¹⁴ Prav tam, str. 138.

¹⁵ Prav tam, str. 140.

¹⁶ Prav tam, str. 132.

¹⁷ Prav tam, str. 143.

¹⁸ Prav tam, str. 139.

dežel. Slovanske dežele bodo same polagoma razpadle v atome, ker jih veže samo protigermanska usmerjenost.¹⁹ Svoje drugo pismo je končal z ugotovitvijo, da želimo vsi dobro svoji domovini. »Zato upam, da se bodo naša pota na cilju spet združila, bojim pa se tudi, da me utegnejo dogodki in strankarski boji odrezati od vaše plemenite čete. Moje mesto je pri nemški zastavi, ne samo iz stare ljubezni in hvaležnosti, ampak tudi v trdnem prepričanju, da so v zavetju te zastave zagotovljeni tudi interesi moje slovanske rojstne dežele Kranjske.«²⁰ Izrazil je vero v veliko, lepo slovansko prihodnost in tople simpatije kulturni rasti slovenskega naroda! »Naj Slovenija hodi še nekaj časa ob pomoči svoje starejše sestre Avstrije. Tega vodstva se ji ni treba sramovati, saj ni manj nadarjena, ampak mlajša. Ko bo dosegla popolno zrelost, bo tudi ločitev naravna in zato manj boleča.«²¹

Ob objavi drugega Auerspergovega pisma je bil boj za in proti Frankfurtu že končan. Na Slovenskem so proti izvolitvi poslanca uspešno protestirali samo v kranjskem in ptujskem volilnem okraju. V Ljubljani je bil pri drugem glasovanju Auersperg izvoljen za poslanca (5. maja). Zanj je glasovalo 63 volilnih moč. Vseh volilnih moč v okraju, ki je obsegal mesto Ljubljano, ljubljansko okolico, in vrhniško dekanijo, je bilo 114. Moralo bi jih biti 121, toda zaradi abstinence na pravolnih jih 7 ni bilo izvoljenih.²² Auersperg se je zahvalil za izvolitev z daljšo izjavo, v kateri je povedal, da si v naši domači deželi Kranjski ostro nasprotujeta dve gledanji: prvo, ki je tudi njegovo, vidi v združenju z Nemčijo, okrepitev avstrijske države in jamstvo za nadaljnji obstoj in razvoj naše domače (heimatliche) narodnosti, drugo pa se boji, da bo ravno narobe. Voditelji tega gledanja so za priključitev k slovanski konfederaciji. Ker domneva, da se je večina volilnih upravičencev volitev udeležila ali vsaj ni proti njim protestirala in da se z njegovimi nazori strinja večina njegove rojstne dežele ali vsaj njegovega volilnega okraja, sprejema mandat. Če bi se pa ta domneva pokazala za napačno, se bo dolžan poslanstvu odpovedati.²³ Frankfurtška narodna skupščina je začela 18. maja.

13. junija so Auersperga izvolili v deželno desko, vpisani veleposestniki tudi za člana začasnega kranjskega deželnega zbora. To čast pa je odklonil, ker so se mu zdele frankfurtske obveznosti nujnejše, sestava začasnega deželnega zbora pa mu je bila premalo v skladu z zahtevami po pravem zastopstvu dežele in prebivalstva, da bi mogla uživati splošno zaupanje. Uspeh zasedanj se mu je zdel močno dvomljiv.²⁴ Julija je odšel Auersperg iz Frankfurta na dopust, s katerega se ni več vrnil. Razočaranje nad delom parlamenta, domače gospodarske težave in občutek, da ne predstavlja več nazorov svojih volilcev, so povzročili, da je podal ostavko na svoj poslanski položaj, kar je bilo v frankfurtski skupščini naznanjeno 25. septembra.²⁵

»Res nisem noben sovražnik Slovanov in jim dam v boju z Madžari popolnoma prav; na milost in nemilost pa se jim tudi ne bi rad predal.« je pisal Auersperg Bauernfeldu proti koncu leta 1848.²⁶ V pesmi Nachruf an Preschérn, ki jo je napisal februarja 1849, objavil pa v Vodnikovem albumu 1859, je naslikal spor med germanstvom in slovanstvom, ki je nastal v zadnjem letu, žalost, ki je nastala pod slovansko lipo, ko je umrl narodu/ljudstvu (dem Volke) njegov, videc. »Pretresen sem stopil bliže izpod hrasta. Bil je nekoč moj učitelj!... Ladja njegovega duha, ni nosila nobene zastave, ne modrordečebelih, ne črnordečezlatih trakov.« Auerspergu je bil največji Prešernov pomen v tem, da je razvezal svojemu narodu/ljudstvu s svojo pesmijo jezik, da je bil kovač, ki je skoval plug za oranje dolgo opustejele jezikovne njive.²⁷ Isto misel je izrazil tudi drugod. V pisnu ljubljanskemu

¹⁹ Prav tam, str. 141.

²⁰ Prav tam, str. 143.

²¹ Prav tam, str. 143.

²² Vasilij Melik: Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. Zgodovinski časopis 2/3, 1948/9, str. 89, 103.

²³ Laibacher Zeitung 18. 5. 1848.

²⁴ Radics, cit. delo, str. 123, 124.

²⁵ Castle, cit. izdaja 1, str. LXXII; 6, str. 12.

²⁶ Castle, cit. izdaja 1, str. LXXIII (pismo z dne 30. novembra 1848).

²⁷ Castle, cit. izdaja 3, str. 97–99.

Slovenskemu društvu, ki mu je poslal prispevek za nagrobnik »našega« Prešerna, je zapisal, da je Prešern dobro čutil, da je omikan jezik (eine gebildete Volkssprache) dobrodejni tok, ki nosi v svojih globinah zlato zrnje višje izobrazbe, ki bo edina mogla nazadnje pomiriti in preoblikovati v krčih zvijajoči se svet. Prispevek je dal kot sin dežele, katere jezik (dessen Volkssprache) je Prešeren »obogatil in oplemenitil«, in iz najtoplejše, neizbrisne zahvale učenca nekdanjemu učitelju.²⁸

V uvodu v zbirko narodnih pesmi je Auersperg predstavil prebivalstvo in deželo, ki imata tako skromen prostorček (ein so bescheidenes Plätzchen) v veliki zgodovini in v turistični literaturi. Ta mala čudovita dežela leži, kot je zapisal, na skrajni meji stare sijajne nemške države ali novosanjane velike slovanske države, če je komu tako bolj všeč. Jezik je imenoval slovenski in je dodal tudi njegova stara imena — die Sprache... ist die slowenische, auch krainische, wendische (windische) genannt. Imel ga je za narečje slovanskega jezika (slawische Stammsprache), ki ima veliko glavnih in stranskih narečij. Slovensko jezikovno področje je opisal pravilno, le na Beneške Slovence je pozabil.²⁹ Iz novejše slovenske umetne poezije je omenil kot »zelo ugledne« zastopnike Vodnika, Prešerna in Koseskega.³⁰ Uporabil je oznake Wendenslawen, wendische Landesteilen, steiermärkische Wenden,³¹ beseđe Slovenci pa v uvodu ni našti. Takratni nacionalno-politični položaj je takole opisal: Na Kranjskem se bojujeta med seboj germanstvo in slovanstvo. Obe smeri predstavljajo domačini; pri enih prevladujejo globoko zakoreninjeni vplivi nemških kulturnih elementov, pri drugih pa na novo zbudjene ideje politično-nacionalnih državnih tvorb. Germanstvo ima na vidéz premoč. Še pred leti se je zdelo, da je slovanski element začel podlehati germanskemu, toda ta domneva je napačna, kot se je pokazalo v zadnjem času. Popolne, trajne zmage germanstvo ni doseglo, slovanstvo je po dolgem obdobju strahu pred bojem popeljalo v spopad mlajše in močnejše čete. O tem, na kateri strani so simpatije nemškega pesnika, ni mogoče dvomiti; ni pa tako ozkosrčen, da ne bi videl tudi upravičenosti, navdušenja in moči na drugi strani. Velikih vprašanj človeštva ne bo mogoče trajno rešiti brez sodelovanja mogočne slovanske družine.³²

Za Bleiweisovo in Dežmanovo pohvalo prevodov kranjskih narodnih pesmi se je zahvalil Auersperg v pismu Bleiweisu 12. decembra 1850 in pri tem zapisal, da je hotel z njimi izpolniti sinovsko dolžnost do svoje rojstne dežele.³³ Pri tem se je razpisal tudi o aktualnih vprašanjih. Vsaka narodnost (Nationalität) ima pravico svobodnega razvoja na področju olike in omike. Resnično življenjsko močan element bo prodrl ne glede na vse ovire, pomanjkanju življenjske sile pa ne bodo pomagali nobeni umetni poskusi oživljenja.³⁴ Slovenci imajo pred seboj še (morda kratko) učno dobo in ob njej ne bodo mogli pogrešati nemške omike. Misija germanstva na slovanskih tleh je neodvrnljiva, koristna, toda prehodna, ker se bo končala, ko bo dosegla svoj namen. Glede birokracije na naših tleh je rekel Auersperg, da ne predstavlja plemenitega nemštva. Prav tako kot Bleiweisa ga razburja, ko mnogi teh gospodov govorijo o pomanjkljivosti našega ljudskega jezika in proglašajo deželni jezik za neokusen, tekne pa jim kruh te dežele.³⁵

Leta 1860 je Auersperg v razširjenem državnem svetu zastopal Kranjsko, vendar se v svojem govoru 24. septembra ni zavzel za slovenske želje.³⁶ 28. marca 1861 je bil v veleposestvu izvoljen za poslanca kranjskega deželnega zbora. 18. aprila 1861 je bil imenovan za člana gosposke zbornice novega dunajskega parlamenta.

²⁸ Illyrisches Blatt 12. 5. 1849 — Avgust Zigon: Komentar k Prešernovim Poezijam. Kronološki pregled. Prevalje 1922, str. 78.

²⁹ Castle, cit. izdaja 5, str. 30.

³⁰ Prav tam, str. 34.

³¹ Prav tam, str. 30, 36.

³² Prav tam, str. 36, 37.

³³ Janko Lokar: Anastasius Grüns Briefe an Prešeren und Bleiweis. Carniola 1, 1908, str. 195.

³⁴ Prav tam, str. 196.

³⁵ Prav tam, str. 197.

³⁶ O Auerspergu v razširjenem državnem svetu glej tudi B. Požar, cit. delo, str. 74 (popraviti je letnico 1861 v 1860 ter izraz »državni zbor« v »državni svet«) — Jos. Tomižšek: K političnemu programu Antona Auersperga l. 1860. Carniola NV 1, 1910, str. 210.

Tu je nastopal skoraj do smrti kot eden voditeljev ustavoverne stranke. Bil je pisec skoraj vseh adres, ki jih je zbornica v tem času sprejela.

V gosposki zbornici (21. 6, 13. 12, 15. 12. 1862, 14. 1. 1864) in v kranjskem deželnem zboru (24. 2, 31. 3. 1863) je nastopal za pravičnejše obdavčenje Kranjske in za druge finančne interese kranjske dežele. Za »sijajen in izčrpen operat« o davkih mu je kranjski deželni zbor 31. marca 1863 na Tomanov predlog soglasno izrekel posebno zahvalo. To je bil čas, ko so se slovenski poslanci v kranjskem deželnem zboru začeli osvobajati nemščine kot parlamentarnega jezika in z velikimi težavami in zelo neokretno začenjali s prvimi slovenskimi govori. 22. 1. 1863 so prebrali prvo slovensko interpelacijo, ki jo je podpisalo 18 poslancev, torej polovica vseh — poleg tistih, ki so bili ves čas v slovenskem taboru, tudi še nekaj drugih, ki so vsaj nekaj časa kazali večje ali manjše simpatije do slovenske stvari.³⁷ Auersperga pa je ta interpelacija strašno razjezila, ker njeni podpisniki »vsi boljše razumejo nemščino kot tisto spačeno slovensko latovščino (jenes monstroses slovenisches Kauderwälsch)«, kakor je napisal v zasebnem pismu.³⁸ Javno pa je zlasti v dveh govorih nastopil proti slovenskim predlogom. V prvem govoru 28. januarja 1863 je bil proti temu, da bi izdajali deželnozbornske stenografske zapisnike v slovenskem prevodu. Razlagal je slovenskim poslancem, da jezik, kot ga pišejo, še ni prešel v življenje, v meso in kri ljudstva, da še ni postal ljudski/narodni jezik (Volkssprache), da je še umeten, sestavljen jezik (Kombinationssprache). Če bi torej predstavljali govore v novejši slovenski umetni jezik, bi bilo treba poskrbeti še za prevod v kranjski ljudski jezik, da bi ga ljudje res razumeli. Kdor je omikan, mu nemščina ni tuja, neomikanemu pa tudi s prevodom ne bo pomagano; ljudstvo pa prevodov ne zahteva.³⁹ Rekel je, da je za enakopravnost narodov in jezikov, da pa je treba upoštevati tudi interese avstrijske skupnosti. »Čeprav je slovanska, teži ta dežela z vsemi svojimi vitalnimi materialnimi in duhovnimi interesi k Avstriji, k Dunaju, ne k Zagrebu, ne k Beogradu in Cetinju«. Dolžni smo gojiti vse vezi, ki vodijo k Avstriji, na Dunaj, skrajna nacionalna stremjenja pa te vezi trgajo, ker gojijo razlike in s tem morebiti, ne da bi se tega zavedali, pripravljajo za daljno bodočnost razpad avstrijske države.⁴⁰ Države in dežele na narodnostni podlagi (auf ethnographischer Basis, nach Rassen und Abstammungen) so v praksi nesmisel, v Avstriji bi vodile do modernega preseljevanja narodov, do novega barbarstva. Kranjska leži z vso etnografsko skupino Slovencev na nemškem kulturnem ozemlju. »Njena omika živi in uspeva pod vplivom nemškega duha, nemške omike. Tako je bilo in tako je in, če Bog da, tako naj tudi ostane. Kar ima Kranjska blaginje, duševnih dobrin, pravnih inštitucij in drugih prednosti, ki jo v njeno dobro razlikujejo od drugih slovanskih rodov, se mora zanje zahvaliti vplivu nemškega duha... To zna naš kmet prav dobro ceniti. Ve, da se ima prav tej omiki zahvaliti, da ima prednost pred vsemi slovanskimi rodovi, da se mu ni treba sramovati primerjave z nobenim. Nemški jezik je tu dota vsakega izobraženca, postal je splošno premoženje, poleg deželnega jezika živi živahno življenje, daje našemu ljudstvu ključ do bogastev znanosti, ključ do zvez s svetom... Naj se blagozveneči, lepi deželni jezik kultivira, razvija, bogati, oblikuje, naj dobi svoje pravice v šoli, cerkvi in uradu: naj dobi krila za višji vzlet v idealni svet, toda pustite poleg njega veljati tudi nemščini v njenem pomenu, v njeni veliki nalogi, v njenem namenu tudi za to deželo.« Skliceval se je na Vodnika, Kopitarja, Zoisa, svojega nepozabnega učitelja Prešerna, Vego. »V interesu, v imenu in v dobro ljudstva tega nemškega kulturnega ozemlja ne smemo opustiti, dolžni smo ga ohraniti, moramo ga ohraniti.«⁴¹

³⁷ Obravnave kranjskega deželnega zbora, seja 22. 1. 1863 (str. 60). Interpelacijo so podpisali poleg poslancev slovenske stranke (Bleiweis, Klemenčič, Koren, Lokar, Lovro Toman, dekan Toman, Vilhar, Zagorec, A. Zois) še poslanci veleposestva G. Auersperg, I. Kozler, Langer, J. Rudež in K. Wurzbach, iz mestne kurije Suppan in M. Zois, iz kmečke kurije K. Obresa in Mulley.

³⁸ B. Požar, cit. delo, str. 43.

³⁹ Castle, cit. izdaja 6, str. 191, 192.

⁴⁰ Prav tam, str. 194.

⁴¹ Prav tam, str. 195, 196.

V drugem govoru 12. februarja 1866 je nastopil Auersperg proti širjenju slovenščine v šolah. Poudarjal je razliko med slovenščino in nemščino, razliko med ljudskim jezikom in pravim kulturnim jezikom, drobižem za lokalni promet in zlatnikom za svetovni promet. Za germanizacijo je dejal, da jo razume kot vplivanje nemštva na poplemenitjenje, npravstvenost, omiko, višje znanje, vzgojo, in da zato lahko reče, da se je v tem oziru še mnogo premalo germaniziralo.⁴² Osnovni pogoj za enakopravnost se mu je zdela enaka sposobnost. Slovenščina pa v tem trenutku ni zmožna zamenjati nemščino.⁴³ Slovenskih srednješolskih učbenikov je premalo, so tudi bolj poskusi kot učbeniki. Pri razpravljanju o tem je pokazal na dve knjižici prirodopisa za nižje gimnazije in realke, prevoda Pokornega Rastlinstva in Živalstva iz češčine, in dejal, da je za znanja in napredka željnega učenca »res žalostno, če mora v posesti obeh teh dveh knjig reči kot grški filozof: omnia mea mecum porto«.⁴⁴ O tem delu govora se je kmalu razširila zgodba, da je prinesel Auersperg v deželni zbor v robcu vso slovensko literaturo. Tako so pisali nemški, pa tudi slovenski časopisi. Šuklje je dejal v državnem zboru, da slovenski narod Auerspergove hiperbole o revščini slovenskega slovstva ne bo kmalu pozabil.⁴⁵ Auerspergovo govorenje o umetnem, navadnim ljudem nerazumljivem; nerazvitem slovenskem jeziku je imelo v 60-tih letih na sebi še nekaj podobnega resnici — toda iste trditve so ponavljali nasprotniki slovenskega naroda še pol stoletja pozneje, ko je bil slovenski jezik že popolnoma razvit.

Ko je bila po padcu Schmerlinga sistirana ustava, ni kranjski deželni zbor sprejel niti Bleiweisovega predloga zahvalne adrese, niti Auerspergovega predloga protestne adrese (11. 12. 1865). Nemška večina se je namreč razcepila na tiste, ki so ostali zvesti Schmerlingovi smeri, in na oportuniste (zlasti uradnike), ki se novi Belcredijevi vladi niso hoteli zameriti. Auerspergov zadnji govor, zaključni govor prvega šestletnega obdobja, je izražal splošno razočaranje nad Belcredijem in strah pred dualizmom in sta mu pritrjevali obe stranki, slovenska in nemška. Za druge splošne volitve januarja 1867 je bil Auersperg najprej predviden za nemškega kandidata v Ljubljani, ko pa je kranjska deželna oblast v teh zadnjih dneh Belcredijeve vlade nastopila proti njegovi kandidaturi, se je umaknil.⁴⁶ 28. 1. 1867 ga je leobenska trgovsko-obrtna zbornica izvolila v štajerski deželni zbor, ki mu je pripadal do razpusta 1870. Po uveljavljenju dualizma je bil 29. 1. 1868 izvoljen za predsednika prve avstrijske delegacije.

Auerspergovi parlamentarni govori so bili skrbno pripravljani in pretehtani. Kot so sodili poznavalci že tedaj, je imel več od njih tisti, ki jih je bral, kot tisti, ki jih je poslušal, kajti govoril je spotikajoče, pretiho, slabo razumljivo.⁴⁷ Od pretehtanih besed v javnih poslanicah in parlamentarnih govorih se precej razlikujejo Auerspergove izjave v zasebnih pismih prijateljem in somišljenikom. O »gospodih Slovincih«, svojih nasprotnikih v kranjskem deželnem zboru 1861—1866 je napisal marsikatero težko besedo. Dolžil jih je barbarstva,⁴⁸ imenoval jih je moderne turške tolpe duhovnih obrezancev in skopljenecv.⁴⁹ Leonu Thunu je pisal, da so naši Slovinci učljive opice vaših Čehov, le da imajo po svojih geografsko bližjih rodovnih tovariših Črnogorcih skrit pohlep po nosovih in ušesih nasprotnikov. Nedvomen talent se druži z močno dozo brutalnosti. Slovenstvo se mu je zdelo »v mejah našega ljudskega življenja« (unseres volkstümlichen Lebens) upravičeno, izrazil pa je globoko prepričanje, da v dimenzijah, kakor ga hočejo napihniti nekateri ekstre-

⁴² Prav tam, str. 243, 244, 245.

⁴³ Prav tam, str. 243.

⁴⁴ Prav tam, str. 247.

⁴⁵ Šukljjetov govor v dunajskem parlamentu 27. 4. 1887 (glej op. 2) — Ivan Prijatelj: Janko Kersnik, njega delo in doba. Sešitek 1. Ljubljana 1910, str. 64.

⁴⁶ Melita Pivec-Stelč: Pisma grofa Antona Auersperga Karlu Dežmanu. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 11, 1930, str. 49.

⁴⁷ Castle, cit. izdaja 1, str. CXXXIX.

⁴⁸ M. Pivec-Stelč, cit. delo, str. 56.

⁴⁹ Prav tam, str. 64.

misti, državnopravno in kulturnozgodovinsko nima nobenega upanja na trajen uspeh in nobene bodočnosti.⁵⁰

Mržnja med Auerspergom in slovensko stranko ni zajela vsch medčloveških odnosov. Znano je dopisovanje med Auerspergom in Josipom Cimpermanom.⁵¹ Stritar pa je pisal Cimpermanu o Auerspergu, takole: »O tem možu sem jaz svoje dni v družbi svojih rojakov na Dunaji mnogo govoril. Dejal sem jim in mnogokrat ponavljal, da je to bila največja sramota in največja kyar našemu ubogemu narodu, da so naši ljubljanski veljaki se svojo breztaktnostjo, surovostjo, neumnostjo in hudobnostjo takega moža siloma izrinili iz svojega kroga. Saj komu je pa mogoče, da je še tako toleranten, zborovati in občevati s tako zalego. To dejanje najbolje (ali najslabje) znači to stranko. Slinijo pa se ter roko ližejo tistim Wurmbrandom, Martinem in Thunom, katerim je narodnost toliko pri serci, kakor — Hermannu in Costi! Vem sicer, da tá mož nij naše kerví (ali sta morda zadnja dva imenovana?) vem, da bi se nikoli ne bil navdušal za naše težnje in prizadevanje ter zanje kričal in ropotal pred svetom. Ali — mož je naš rojak, mož je čislán, sloveč po vsej Evropi, mož je visoko izobražen, svobodomiseln, plemenit (po mišljenji in dejanji, káj po rodu!) Tega možá je bilo privabljeti, tega moža je bilo deržati zé vsemi poštenimi pripomočki, in da bi bil le sedel v našem zboru, da bi le ne bil naravnost nasprotoval slovenski stranki, da bi ji bil le nagnen, dobrohoten (in zakaj ne, saj je pravičen) — dovolj — samo to že bi nam bila velika pomoč pred svetom. Saj je že pokazal svojo nagnenost do slovenskega naroda ter izkazal mu tudi čast pred svetom s krasno prestavo slovenskih narodnih pesmij. Res nam je storil, tudi zato pozneje veliko sramoto se svojo krilato besedo o naši literaturi. A roko na sercé! in récimo: zasluženo sramoto! In kedo ga je prisilil k temu? — a kaj bi govoril, saj vam je stvar znana, kakor je meni.⁵² Kakor vidimo iz nadaljnje Stritarjeve korespondence, sta se Stritar in Auersperg potem iskala, se pogovarjala, vendar pa nikdar resnično pogovorila.⁵³ Za nagrobnik Franu Cimpermanu je dal prispevek tudi Auersperg, vendar ni hotel, da bi bilo njegovo ime na seznamu darovalcev. »Kdor je svoje poglede in skromne moči nameñil velikim kulturnim in človečanskim nalogam človeštva, kakor se uveljavljajo v našem stoletju, ne more in noče služiti samo eni sami narodnosti (Nationalität) niti biti do katere sovražen. Iste naloge nastopajo mikrokozmično v avstrijski zmedi narodov (Völkergewirr) in tu je njihovo reševanje toliko hvaležnejše kolikor, je obenem težje. O sredstvih in poteh do rešitve so najplemenitejše sile needine in razcepljene na različne tabore. Na obeh straneh se bojujemo in dokler traja boj, ne sme tudi najmiroljubnejši in najspravljivejši zapustiti prostora, ki mu je bil nakazan. Tako tudi meni prepoveduje določen političen decorum, da bi se, čeprav le navidezno, pokazal v taboru, ki ni moj.«⁵⁴

Pred Auerspergovo sedemdesetletnico je ljubljanski občinski svet, ki je imel tedaj nemško večino, 2. marca 1876 sprejel posebno addresso, ki jo je sestavil dr. Keesbacher, in preimenoval Novi trg v Turjaški trg (Auersperg-Platz).⁵⁵ V nedeljo, 9. aprila je delegacija, ki so bili v njej Laschan kot župan, dr. Schrey kot zastopnik Ustavnega društva in Terpin kot zastopnik Filharmonične družbe, v Gradcu izročila addresso, zvečer pa je bil v Ljubljani banket ustavoverne stranke, na katerem so nastopili z zdravicami dr. Suppan, župan Laschan, doželni glavar Kaltenegger, deželni predsednik Widmann in drugi. Niti addressa niti govori se niso spuščali v nacionalno problematiko — edina izjema pri tem je bil, kakor kaže, Dežman.⁵⁶

Le pet mesecev po številnih počastitvah ob 70-letnici je Auersperg v Gradcu 12. septembra 1876 umrl. Na pogreb v Leskovec so prišli iz Ljubljane zastopniki

⁵⁰ Castle, cit. izdaja 1, str. CVI (pismo z dne 13. 1. 1866) — Affen der Czechen tudi v pismu Dežmanu 12. 1. 1871 (M. Pivec-Stelc, str. 64).

⁵¹ B. Požar, cit. delo, str. 75 — Radics, cit. delo, str. 159.

⁵² Josip Stritar: Zbrano delo. Deseta knjiga. Ljubljana 1957, str. 47—48.

⁵³ Prav tam, str. 433, 439, 442, 445.

⁵⁴ Radics, cit. delo, str. 165.

⁵⁵ Laibacher Zeitung 3. 3. 1876. Slovenska člana sveta sta glasovala proti.

⁵⁶ Laibacher Zeitung 11. 4. 1876.

občine, ustavnega društva, filharmonične družbe in turnvereina. V teh dneh so objavili, da je Auersperg v oporoki namenil obresti od obligacij zemljiške odveze in drugih podobnih vrednostnih papirjev v znesku 30.000 gld konv. veljave (toliko je bil dobil honorarjev za svoja pesniška dela) za štiri štipendije mladim ljudem, dvema s Kranjskega, dvema s Štajerskega. Med Kranjci naj bi imeli prednost potomci nekdanjih turnških podložnikov, med Štajerci pa Gradčani.⁵⁷ Leta 1877 so zgradili blizu gradu mavzolej. Vanj so pokopali Auersperga; potem še ženo in sina Teodorja. Teodor je umrl po padcu s konja v 22. letu starosti (4. 5. 1881). Z njim je izumrla po Pankraciju iz 15. stoletja imenovana veja Auerspergov. Grad je po dedoval sorodnik Erwin Auersperg in ga 1903 prodal Kotniku z Verda in Lenarčiču z Vrhnike, pozneje pa je še večkrat menjal lastnika. Oprava delovne sobe, v kateri je živel pesnik, s knjižnico in raznimi drugimi predmeti je prišla v kranjski deželni muzej.^{57a}

Deset let po smrti, 3. junija 1886 so odkrili Anastaziju Grünu spominsko ploščo na vogalu pri križevniški cerkvi. Političen položaj je bil zdaj čisto drugačen kot pri prejšnjem slavju: na vladi je bil Taaffe, v parlamentu slovanska in nemško-konservativna večina, kranjski deželni predsednik je bil Slovenec baron Winkler. Kranjski deželni zbor in ljubljanski občinski svet sta imela slovensko večino. Prireditelj je zdaj organiziral Laibacher deutscher Turnverein. Odličnih gostov in predstavnikov oblasti na prireditelj ni bilo. Prišli so celjski in mariborski Nemci. Slovenski občinski svet ni hotel prevzeti plošče v varstvo. Zborovalcem pri odkritju plošče, pri poti v tivolsko Švicarijo, in pri večerni slavnosti v Kazini je bila potrebna policijska, žandarmerijska in vojaška zaščita. Pred kazino in drugod zbrana razburjena množica jih je motila s kričanjem in žvižganjem. Izgredi so pomenili tudi slovenski odgovor na incidente v Celju nekaj, pred, tem. Nemško-opozicijsko nacionalno časopisje se je o dogodku zelo razpisalo. 5. junija je poslanec Menger interpeliral Taaffeja kot notranjega ministra in ljubljanski občinski svet je sestavil za Taaffeja spomenico o celotni zadevi.⁵⁸ Pozneje so govorili o proslavi in slovenskih demonstracijah še v deželnem in državnem zboru. Kakor je rekel Šuklje v državnem zboru, so hoteli Nemci pokazati, da je Ljubljana nemško mesto, slovensko prebivalstvo pa je menilo, da mora odgovoriti s protidemonstracijo.⁵⁹ Zlasti radikalnejša struja slovenske stranke je videla v Auerspergu strastnega sovražnika »našega naroda, čegar jezik je večkrat smešil in sramotil«,⁶⁰ moža, »kateri je toliko žalega storil našemu narodu«,⁶¹ v prirreditvi pa »demonstrativno izzivanje ogromne večine slovenskega prebivalstva ljubljanskega mesta.«⁶² Josip Vošnjak je rekel v deželnem zboru, da niso postavili spomenika Auerspergu kot pesniku, ampak kot politik, »politik Auersperg pa je Slovence v tej zbornici zasramoval in bil hud nasprotnik našega naroda.«⁶³ Deželni predsednik Winkler je poudarjal, da slovenske demonstracije niso veljale proslavljanemu, pesniku, temveč osebam, ki so proslavo priredile.⁶⁴ Nekaj dni po aferi pa je Slovenski Narod prinesel pomirjujoč članek, v katerem je ugotavljal, da so Nemci s prireditvijo pokazali svojo nemoč in da »smemo brez skrbi prezirati malenkostno ploščo, in to toliko bolj, ker je sedaj posvečena spominu mrtvega moža, kojega ime je mej pesniki sloveče in kojega ime je združeno v nekoliko z imenom največjega našega pesnika Franceta Preširna. Naj v miru počiva Anastazij Grün v zemlji slovenski in naj v miru stoji njegova spominska plošča na zemlji slovenski!«⁶⁵ Vendar je bil spomenik še pozneje mnogo-

⁵⁷ Laibacher Zeitung 15. 9. 1876.

^{57a} Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana 1982, str. 491 — Carniola NV 1, 1910, str. 175.

⁵⁸ Slovenski Narod 4. 5. 7. 12. 15. 6. 1886, Slovenec 2. 7. 6. 1886, Laibacher Zeitung 4. 6. 1886. Veliko drugih poročil je navedeno v bibliografiji, navedeni v op. 1 (št. 1420, 1421).

⁵⁹ Šukljetov govor v dunajskem parlamentu 27. 4. 1887 (glej op. 2).

⁶⁰ Slovan 1. 6. 1886 (str. 173).

⁶¹ Slovan 15. 6. 1886 (str. 189).

⁶² Slovan 1. 6. 1886 (str. 173).

⁶³ Obravnave kranjskega deželnega zbora 26, str. 107 (seja 30. 12. 1886).

⁶⁴ Prav tam, str. 105, 110.

⁶⁵ Slovenski Narod, 7. 6. 1886.

krat pomazan s tinto in objekt protinemških demonstracij. Po prvi svetovni vojni pa je le za teden dni preživel spomenika Franca Jožefa in Radetzkega. Odstranili so ga 6. januarja 1919.⁶⁶

Auersperg je pripadal nemškemu in slovenskemu svetu. Bil je navezan na našo zemljo, svoje domovino, na svoje slovensko in nemško okolje in tradicije. Pod pritiskom vedno ostrejših in zahtevnejših narodnih gibanj, nemškega in slovenskega, se je moral, kakor mnogi drugi v podobnih prilikah, odločiti samo za eno stran. Kaj drugega je bilo komaj mogoče. Kot nemški pesnik je izbral nemško pot, ta pa ga je v šestdesetih letih dokončno pripeljala v spor s slovensko stranko.

Zusammenfassung

A. A. AUERSPERG UND DIE SLOWENEN

Vasilij Melik

Graf Anton Alexander Auersperg war Sammler, Übersetzer und Herausgeber slowenischer Volkslieder und einer der führenden Persönlichkeiten der deutschen Partei in Krain. Somit gehört er seinem Werk nach sowohl in die deutsche/österreichische als auch in die slowenische Geschichte und Literaturgeschichte. Wie Eduard Castle und Ivan Prijatelj schrieben, hatte »Auerspergs Stellungnahme wider die sprachlichen Politiker zur Folge, daß sein Name unter den Slowenen jahrzehntelang nur mit tiefer Erbitterung genannt wurde, daß auch sein literarisches Verdienst um das slowenische Volk fast völlig in Vergessenheit geriet«.

Als er volljährig wurde, übernahm Auersperg die Leitung des Großgrundbesitzes Thurn am Hart. Wirtschaftlich hat er ihn zum Erblühen gebracht, doch als strenger Eintreiber von Verpflichtungen hat er sich bei seinen Untertanen sehr unbeliebt gemacht. Ein übles Verhältnis zu den Bauern warfen ihm weltanschauliche (Sebastian Brunner) und nationale Gegner (Janez Trdina) vor. 1843 und 1844 spielte Auersperg eine wichtige Rolle in der Aktion des krainischen Landtags, als sich dieser über eine Grundsteueranhebung beschwerte. Auch in den sechziger Jahren setzte er sich im Herrenhaus des Reichsrates und im krainischen Landtag für finanzielle Belange Krains ein. Im Jahre 1848 führte er eine Polemik mit Slovenija, dem Verband der Wiener Slowenen, über die Wahlen in die Frankfurter Nationalversammlung. In Ljubljana wurde er zum Abgeordneten gewählt, doch verließ er Frankfurt bereits im Juli und im Herbst wurde sein Rücktritt im Parlament bekanntgegeben. Im Vorwort zu »Volkslieder aus Krain« schreibt er, es stehen auf dem Heimatboden unserer Wort zu »Volkslieder aus Krain« schreibt er, es stehen auf dem Heimatboden unserer Lieder Germanismus und Slavismus... im Kampfring sich gegenüber, beide Richtungen vertreten durch Eingeborne, je nachdem bei den einen die tiefwurzelnden Einflüsse germanischer Kulturelemente, bei den andern die neu erwachten Ideen politisch-nationaler Staatenbildungen maßgebend überwiegen.

In diesen Jahren drückte er mehrmals den Glauben an die Zukunft des slowenischen Volkes aus, meinte jedoch, daß unser Volk noch ein, vielleicht kurzes Lernstadium durchzumachen habe und daß es hierbei der deutschen Bildung nicht werde entbehren können. In diesem Sinne sah er die Mission des Germanentums auf slawischem Boden als eine zwar unabwendbare, aber ersprießliche, jedenfalls aber als eine vorübergehende, deren erfüllter Zweck zugleich ihre Auflösung bedingte. 1860 vertrat Auersperg Krain im verstärkten Reichsrat, doch setzte er sich in seiner Rede nicht für die slowenischen Wünsche ein. Im Krainer Landtag, dem er in den Jahren 1861—1866 als Abgeordneter des Großgrundbesitzes angehörte, trat er vor allem am 28. Januar 1863 und am 12. Februar 1866 gegen die slowenische Partei auf. Er betonte, Krain liege »mit der ganzen ethnographischen Gruppe der Slovenen auf deutschem Kulturgebiete. Seine Bildung lebt und gedeiht unter dem Einfluß des deutschen Geistes, der deutschen Bildung. So war und ist es, und will es Gott, so soll es auch bleiben.«

In seiner Privatkorrespondenz bezeichnet er »die Herren Slovenen« als »mit den modernen Türkenhorden geistig Be- und Verschnittene« und als »Affen der Czechen«. Der zwischen Auersperg und der slowenischen Partei bestehende Haß erfaßte jedoch nicht alle zwischenmenschlichen Beziehungen, was uns der Briefwechsel zwischen

⁶⁶ Kronika slovenskih mest 1, 1934, str. 75.

ihm und Josip Cimperman und das Urteil Josip Stritars bezeugt. Zehn Jahre nach Auerspergs Tod entdeckte der Laibacher deutsche Turnverein eine Gedenktafel an Auerspergs Geburtshaus, doch mußte die Teilnehmer der zu diesem Anlaß stattfindenden Versammlung wegen slowenischer Demonstrationen unter polizeilichen und militärischen Schutz gestellt werden. Slovenski narod schrieb zwar in einem verständlichen Artikel, die für Anastasius Grün errichtete Gedenktafel möge in Frieden auf slowenischem Boden stehen, das Denkmal wurde jedoch noch oft zum Objekt deutschfeindlicher Demonstrationen und wurde nach dem 1. Weltkrieg beseitigt. Auersperg gehörte der deutschen und der slowenischen Welt an. Er war seinem »slawischen Geburtsland Krain« verbunden, seiner slowenischen und deutschen Umwelt und deren Traditionen. Unter dem Druck immer schärferer und anspruchsvoller nationaler Bewegungen, der deutschen und der slowenischen, mußte er, wie viele andere unter ähnlichen Verhältnissen, sich für eine Seite entscheiden. Als deutscher Dichter wählte er den deutschen Weg, und dieser brachte ihn in den sechziger Jahren endgültig in Gegensatz zur slowenischen Partei.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljavanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna. V letniku 1985 naj posebej opozorimo na razprave o fojbah v Julijski krajini, na stenografski zapisnik seje IOOF iz leta 1950, na pregled javno publiciranih stališč KP STO in KPI do londonskega memoranduma iz 1954, kot tudi na razpravo o programu Zedinjene Slovenije v letu 1848 in oblikovanju slovenske nacionalne države leta 1918 ter ne nazadnje na bibliografijo revije Pod lipo.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov in cene zanje, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1 — 12 din	PZDG 1975/76 — 270 din
PZDG 1960/2 — 12 din	PZDG 1977 — 170 din
PZDG 1961/1-2 — 12 din	PZDG 1978/79 — 150 din
PZDG 1963/1-2 — 25 din	PZDG 1980 — 220 din
PZDG 1965/1-2 — 25 din	PZDG 1981 — 250 din
PZDG 1966/1-2 — 36 din	PZDG 1982 — 900 din
PZDG 1967/1-2 — 36 din	PZDG 1983 — 900 din
PZDG 1968/69, 1-2 — 50 din	PZDG 1984 — 1900 din
PZDG 1970/1-2 — 50 din	PZDG 1985 — 3000 din
PZDG 1971/72 — 100 din	PNZ 1986 — 4500 din
PZDG 1974 — 200 din	

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 4500 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Cermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařnik — Ptuijske lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratak pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim podarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 4500 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 4500 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 4500 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Ziga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Ziga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 4700 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji, Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič — Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Štrukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 4800 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Petra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka, Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine Orožen, Dušana Moravca, Stáneta Grande, Velimirja Gjurina, Stefana Barbariča in Mirka Kambiča.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 — 4900 din.

Vsebina: Anton Ramovš, Vanda Kochanovsky-Devidé — Marko Vincenc Lipold (1816—1883), prvi slovenski geolog, Janez Strnad — Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, Vladimir Murko — Resslerovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, Avgust Hribovšek, Eman Pertl — Dr. Stefan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, Aleksander Poznik — Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptuj, Jože Zadavec — Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Sloveniji.

Emil Brix

ŠTEVILČNA NAVZOČNOST NEMŠTVA V JUZNOSLOVANSKIH KRONOVINAH CISLITVANJE MED LETI 1848 DO 1918. PROBLEMI NARODNOSTNE STATISTIKE

Skoraj nemogoče se je zanjti v »blodnjaku definicij«, ki zadevajo pojmovno področje jezika in naroda. Vendar pa nas zgodovinska izkušnja uči, da se dejstva etničnega sožitja lahko spreminjajo v dojemljivih časovnih obdobjih. Drastičen primer je skupina okrog 100.000 oseb, ki se je leta 1910 na območju poznejše Slovenije opredelila za nemščino kot občevalni jezik.

Enakopravnost je pri etničnih vprašanjih mit, kajti »nacionalne« ideje slonijo na prepričanju o lastni kolektivni premoči: Dokler je mogoče to prepričanje v odnosu do drugih skupin brez težav uveljavljati, ga ni treba potrjevati in ostaja kot ideja neranljivo. Kakor hitro se mora neka etnična skupina kot pogoj za udeležbo v političnem življenju pustiti prešteti (kolektivno v narodnostni statistiki ali pa posamično v narodnostni opredelitvi pred sodiščem, v šoli ali v narodnem katastru), postane odvisna od celotnega političnega sistema, v katerem je nastala.

Praviloma se pri tem pojavlja krilatica o »nacionalnem posestnem stanju«,² ki ni isto kot številčna navzočnost neke narodne skupine, temveč — kakor je za nemško narodno skupino v habsburški monarhiji izvajal statistik Heinrich Rauchberg — obstoja v »težavnosti, sprjazniti se z golim preštevanjem, ne da bi se pri tem skupina tehtala po svojem zgodovinskem položaju, po gospodarskih in kulturnih dosežkih ter političnem pomenu«. ³ Staroavstrijska narodnostna statistika je to upoštevala tako, da je postavljala vprašanje o »občevalnem jeziku«, kajti izsledki iz vprašanja o jeziku »navadnega občevanja« so dosti bolj kazali na družbeni pomen posamezne narodnosti kot pa na njeno številčno navzočnost.⁴ Kot dodatni statistični material moramo pritegniti še šolske statistike, volilne izide, poklicne statistike in pa razmerje med rojstnim krajem, domovinsko pravico ter občevalnim jezikom.

V dvajsetem stoletju je pri etničnih konfliktih samo po sebi umevno, da je številčno razmerje med zadevnimi skupinami odločilnega pomena. Številke in statistike so orodje moči, moja izvajanja pa naj pokažejo, da so v Cislitvaniji s temi orodji zelo skrbno ravnali. Poleg pomena, ki ga očitno ima v zgodovini številčnost neke skupine za fizično izvrševanje oblasti, velja v demokraciji število kot počelo za legitimiranje skupinskih interesov.⁵ Kot posledica družbenih sprememb — narodne emancipacije

¹ K problematiki pristopa k raziskovanju nacionalizma opozarjam na knjigo Monika Glettler, Nationalismus und Nationalismusforschung, V: Kärntens Volksabstimmung 1920, Wissenschaftliche Kontroversen und historische-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposiums Klagenfurt 1980, izdal Helmut Rumpfer (Klagenfurt 1981) 14—28; nadalje Wolf Dietrich Behschmitt, Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830—1914, Analyse und Typologie der nationalen Ideologie (München 1980).

² Primerjaj Heinrich Rauchberg, Der nationale Besitzstand in Böhmen, 3 deli (Leipzig 1906); Bernhard Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848 bis 1918, V: Die Habsburgermonarchie 1848—1918, Bd. III: Die Völker des Reiches, 1. Teilband (Wien 1980) 240—271, 305—317.

³ Heinrich Rauchberg, Die Bedeutung der Deutschen in Österreich, V: Jahrbuch der Gehe-Stiftung 14 (1908) 7. Opozoriti je treba na paralelni razvoj v aktualni diskusiji okrog vprašanja participacije na politični moči v Južnoafriški republiki.

⁴ Kot obširen prikaz političnih in socialnih razmer v času staroavstrijskega ugotavljanja jezika primerjaj Emil Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation, Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910 (Wien—Köln—Graz, 1982).

⁵ V demokraciji se manjšinske skupine srečajo z načelom oblasti številčne večine. Theodor Veiter vidi v tem dialektično napetost: »Kar je v »narodno homogeni« državi z odgovarjajočo ustavo neproblematično (možnost zamenjave večine pri volitvah); postane tam, kjer obstajajo etnične manjšine, ki nikoli ne morejo postati večina, izrazita nepravilnost.« Theodor Veiter, Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im 20. Jahrhundert (= Ethnos 15/1, München 1977) 5. Poleg možnosti, da sporne nazore direktno zatre s fizično in psihično silo, se je demokracija že v svojih začetkih v Habsburški monarhiji izkazala kot možen instrument pri izrinjanju etničnih skupin v trajni manjšinski položaj, v katerem so lahko vedno preglasovane. Primerjaj Johan Galtung, Strukturelle Gewalt, Beiträge zur Friedens- und Konfliktforschung (Reinbek bei Hamburg 1975) 109.

in modernizacije⁶ — se je v Habsburški monarhiji v drugi polovici 19. stoletja začelo zanimanje javnosti osredotočati na številčno osnovo narodnega vprašanja.⁷

Nemštvo je v južnoslovenskih kronovinah Cislitvanije obsegalo po podatkih štetja leta 1910 v številni Spodnje Štajersko⁸ okrog 128.000 oseb.⁹ To število, ki pomeni v obravnavanem obdobju vrhunec, je zajemalo nemške jezikovne manjšine na Spodnjem Štajerskem, Kranjskem, v Trstu, Istri, na Goriškem in Gradiščanskem ter v Dalmaciji. Na mejnem jezikovnem območju Spodnje Štajerske je znašal delež prebivalstva z nemškim pogovornim jezikom okrog 13 % vsega prisotnega domačega prebivalstva. V ostalih predelih je znašal med 0,49 % v Dalmaciji in 6,21 % v Trstu. Južno od slovensko-nemške jezikovne meje¹⁰ so bila težišča naselitve z nemškim pogovornim jezikom zlasti deželna glavna mesta (Ljubljana, Trst, Gorica), druga važnejša mesta (Maribor, Celje, Ptuj, Pulj) in kočevski jezikovni otok. V nekdanjih naseljih z nemškim pogovornim jezikom (Sorica, Nemški Rut, Bitnje) je bila že sredi 19. stoletja opazna le še šibka identifikacija s poreklom na nemškem jezikovnem prostoru.¹¹

Naše poznavanje etničnih naselitvenih razmer teh območij po letu 1948 sloni v prvi vrsti na izidih ugotavljanja občevalnega jezika pri štetjih prebivalstva od leta 1880 do 1910. Na razpolago imamo tudi rezultate ankete, ki so jo izvedli leta 1846 pod vodstvom statistika Karla Czoerniga po »etnografskem principu«, kar je pomenilo, da so upoštevali le jezik večine prebivalstva nekega kraja kot etnično značilnost.¹² Do leta 1880 so uporabljali izključno te podatke.¹³

Nekatera števila, ki so jih dodatno ugotovili po zasebni poti (s cerkvene strani; ugotavljanje števila sonarodnjakov po narodnoobrambnih organizacijah), imajo vsako svoj namenski značaj, ki ga ni mogoče preverjati. Ne moremo jih primerjati z izidi štetja prebivalstva niti kar zadeva način štetja, niti kar zadeva vprašalnice, pa tudi ne po obsegu in zadanem cilju.¹⁴

⁶ Danes pa procesi modernizacije v mnogih deželah tretjega sveta zastirajo pogled na etnične probleme, ki v tem razvojnem procesu veljajo kot ovira.

⁷ Primerjaj Gary B. Cohen, *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861—1914* (Princeton, New Jersey 1981) 86. Pri bogati znanstveni in neznatni literaturi o slovensko-nemški jezikovni meji in o nemštvu južno od Alp opozarjam na podatke v: *Die Habsburgermonarchie 1848—1918 Bd. III: Die Völker des Reiches 1. Teilband* (Wien 1980) 33—410; Hans-Ulrich Wehler, *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918—1978* (Göttingen 1980); Stefan Karner, *Die Abtrennung der Untersteiermark von Österreich 1918/19. Ökonomische Aspekte und Relevanz für Kärnten und die Steiermark. V: Kärntens Volksabstimmung 1920. Wissenschaftliche Kontroversen und historischpolitische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposiums Klagenfurt 1980*, izdal Helmut Rumpel (Klagenfurt 1981) 254—296; *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums Bde. 1—3* (Breslau 1933—38); Wilhelm Winkler, *Statistisches Handbuch des gesamten Deutschtums* (Berlin 1927).

⁸ V spodnještajerskih okrajih Maribor-mesto, Ptuj-mesto, Celje-mesto, Brežice, Konjice, Ljutomer, Maribor-okolica, Celje-okolica, Ptuj-okolica, Slovenjgradec se je leta 1910 67.825 oseb opredelilo k nemškemu občevalnemu jeziku. Glej: *Österreichische Statistik N. F. 1. Bd., 1. Heft* (Wien 1912); Winkler, *Statistisches Handbuch*, stran 98.

⁹ Številke povzete po: *Österreichische Statistik Bd. 1, 2. Heft* (1882); 32, 1 (1892); 63, 1 (1902) in *N. F. 1. Bd., 1. Heft* (1912).

¹⁰ Grafične upodobitve jezikovne meje najdemo za izide iz leta 1846 pri Karlu Czoernigu in na jezikovni karti Petra Kozlerja iz leta 1853; za izide štetja iz leta 1900: Richard Pfandner, *Die deutsch-slovenische Sprachgrenze in Steiermark. V: Deutsche Erde 6* (1907) 42—48, z jezikovno karto Štajerske; na podlagi štetja iz leta 1910, z izidi štetja leta 1910: Max Schmidt/Walter Neumann, *Eine Karte der steirischen Sprachgrenze. V: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1* (1937) 720—733; pa tudi Peter Urbanitsch, *Sprachen- bzw. Nationalitätenkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie* (s komentarjem, Wien 1980).

¹¹ Med bogato literaturo o jezikovnih otokih opozarjam na delo Karl Friedrichs, *Versunkene deutsche Sprachinseln in Krain. V: Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums, letnik 1935, zvezek 1, 73—83; Karl Czoernig (mlajši), Die deutschen Sprachinseln im Süden des geschlossenen deutschen Sprachraumes* (Klagenfurt 1899); Wilhelm Baum, *Reste deutscher Sprachinseln in Slowenien. Ein Beitrag zur Verständigung der Völker. V: Die Brücke* (1980) 49—55.

¹² Po Bogo Grafenauer, *Czörnigova etnografska statistika in njena metoda. V: Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in društvene vede 1* (Ljubljana 1950) str. 162, leta 1846 niso spraševali po etničnem poreklu, temveč po jeziku, ki ga je prebivalstvo govorilo.

¹³ Primerjaj Leopold Waber, *Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker Österreichs 1846 bis 1910. V: Statistische Monatschrift N. F. 20* (1915) 589—721. Peter Urbanitsch, *Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick. V: Die Habsburgermonarchie 1848—1918, Bd. III: Die Völker des Reiches 1. Teilband* (Wien 1980) 35 sl. Brix, *Die Umgangssprachen in Altösterreich*, str. 71 sl., 74—77.

¹⁴ Slovenska zgodovinska znanost opozarja na pomen številk iz leta 1846, v katerih se še ne odraža asimilacija. Tako Grafenauer, *Czörnigova etnografska statistika*, str. 117—164; isti, *Teorija in praksa ljudskih štetij na Koroskem od srede 19. stoletja do konca 1970* (V: *Historijski zbornik 29/30* (1976/77) 549—565.

Moja izvajanja slonijo na številkah iz let 1846, 1880, 1890 in 1910. Seveda ne moremo izidov iz leta 1846 brez nadaljnega primerjati s tistimi od leta 1880 naprej.¹⁵ V imenu slovenske zgodovinske znanosti je Bogo Grafenauer že leta 1950 opozoril na Czoernigove ankete za južnoslovanski prostor.¹⁶ Kljub mnogim razločkom v primerjavi s poznejšimi štetji prebivalstva (spraševali niso posamično, jezik ni bil jasno definiran, šteli so tujce, Žide so navajali ločeno), nudijo številke iz leta 1846 podobo nemške navzočnosti v času, ko še niso poznali narodne agitacije in asimilacije ob zbiranju statističnih podatkov.¹⁷ To je, grobo rečeno, vedlo do tega, da je bil odstotni delež nemštva na Kranjskem tedaj višji kot pri poznejših štetjih, ko se je slovensko narodno gibanje utrdilo, medtem ko je bil na Spodnjem Štajerskem, Primorskem in v Dalmaciji delež Nemcev leta 1846 nižji kot pri ugotavljanjih občevalnega jezika, katerih izidi so govorili v prid predstavam o »ofenzivni« vlogi nemštva na južni jezikovni meji.¹⁸

Številčne moči Nemcev na Spodnjem Štajerskem, Kranjskem, Primorskem in v Dalmaciji sredi minulega stoletja ni mogoče točno rekonstruirati.¹⁹ Na podlagi obstoječih in v literaturi objavljenih seznamov lahko sklepamo, da jih je bilo približno 100.000. V procentih je takó ostalo številčno razmerje med Nemci in Slovenci na teh območjih do konca habsburške monarhije skorajda nespremenjeno.²⁰ Od treh možnih faktorjev pri spremembi nacionalne strukture prebivalstva — razločki v naravnem gibanju prebivalstva, selitve in asimilacija — je faktor lastne zavestne asimilacije posameznika vplival še na izide štetja leta 1880. Isto velja tudi za statistične ponaredbe iz političnih nagibov.

Leto 1880 pomeni osrednji datum, tako za narodnostno statistiko, kot za staroavstrijsko notranjo politiko nasploh. »For forms of Government let fools contest, Whate'er is best administer'd is best.«²¹ To, kar je Alexander Pope opominjajoče formuliral sredi 18. stoletja v spomin na revolucionarne zmede v Angliji v 17. stoletju, je veljalo kot ideal tudi liberalnemu meščanstvu stare Avstrije, zlasti po letu 1867. Na kratko povedano velja stavek: Zlasti kar zadeva zahteve na podlagi narodne solidarnosti, je prevladoval namen, nadomestiti politične odločitve in ustavne reforme z upravnimi akti.²² Tak upravni akt je tudi preštevanje ljudi. Pri narodnostnih vprašanjih pa imajo statistike vedno tudi politično dimenzijo.²³ V staroavstrijski narodnostni statistiki je jasno razvidna tako politična perspektiva kot tudi upravna potreba.²⁴

V nadaljnjem bom poskusil osvetliti vprašanje številčne navzočnosti nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije iz petih zornih kotov, ki naj bi na podlagi primerov z nemško-slovenske jezikovne meje oziroma z nemških »jezikovnih otokov« na južnoslovanskem jezikovnem območju prikazali probleme narodnostne statistike.

¹⁵ K različni oceni izidov iz leta 1846 primerjaj Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker, str. 597—612; Urbanitsch, Die Deutschen in Österreich, str. 35 sl.

¹⁶ Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika, str. 117—164.

¹⁷ K številčnemu razumevanju jezikovnih skupin prim. Gero Fischer, Das Slowenische in Kärnten. Bedingungen der sprachlichen Sozialisation! Eine Studie zur Sprachenpolitik (Wien 1980), str. 131—133.

¹⁸ Prim. Hugo Hantsch, Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung (= Wiener Historische Studien, 1. Teil, Wien 1953) 29.

¹⁹ Manjako precizni statistični podatki o nemštvu v Dalmaciji. Za Primorsko imamo na razpolago različne številke; prim. Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker, str. 622; kakor tudi Karl v. Czoernig (mlajši), Die ethnologischen Verhältnisse des österreichischen Küstenlandes nach dem richtiggestellten Ergebnisse der Volkszählung vom 31. 12. 1880 (Triest 1885).

²⁰ Wilhelm Hecke, Volksvermehrung, Binnenwanderung, und Umgangssprache in den österreichischen Alpenländern und Städtlern. V: Die Nationalitätenfrage im alten Österreich, str. 29.

²¹ Alexander Pope, An Essay on Man: Epistle III, 303. V: The Oxford Anthology of English Literature, izd. Frank Kermode in John Hollander, I. (New York—London—Toronto 1973) 1896.

²² Primerjaj Harald Bachmann, Zisleitnische Gesellschaftsentwicklung und deutschböhmisches Frage. Staatliche und staatsfreie Sphäre im Hinblick auf die nationale und soziale Ideologie. V: Bohemia 12 (1971) 234.

²³ Zelo prodirljivo pri Rasner Münz, Wer zählt die Sprecher, nennt die Namen? Zehn Thesen zur Problematik von Volksgruppenzählung und Minderheitenfeststellungen. V: Demographische Informationen (1982) 36.

²⁴ Staroavstrijskemu uradništvu ni bilo treba upoštevati pojma »asimilacija«, ki se je nahajal v praznem pravnem prostoru. O Czörnigu pravi Friedrichs, Versunkene deutsche Sprachinseln in Krain, str. 83, da je od nekega mladega političnega uradnika v ukrajnem mestu v bližini Sorice, ko mu je omenil, »da bi bilo treba nekaj storiti za ohranitev nemštva v Sorici, dobil odgovor, da bi to bilo rovarjenje!«

1. Zakaj so preštevali?

»Statistike ne potrebujemo le za to, da pojasnujemo vprašanja, temveč tudi za to, da točno izvemo, kaj je treba pojasniti.«²⁵ Te Schumpeterjeve besede ne veljajo le za politično ekonomijo, temveč tudi za narodnostno vprašanje kot družbeni konflikt.²⁶ Tako poznamo danes — deloma zelo burne — spopade v zvezi z ugotavljanjem jezika v staroavstrijskih popisih prebivalstva, kot tudi na primer izbruhe latentnih konfliktov ob izvedbi tajnega ugotavljanja maternega jezika v Avstriji leta 1976. Narodnostne statistike, kakorkoli se že imenujejo, ne nudijo le informacije o številčni navzočnosti neke narodne skupine, temveč tudi neposredno vplivajo na nacionalne konflikte.²⁷ Vsaka narodna skupina mora te številke nujno poznati, vendar pa zahteva njihova interpretacija — in zgodovinarji naj bi na tem vztrajali — precej razmisleka (opozarjam na število Lužiških Srbov v Nemški Demokratični Republiki). Šele poznavanje političnih, gospodarskih in družbenih pogojev v času štetja nam pove, zakaj je do takih izidov prišlo.²⁸ S tem narodnostne statistike povzročajo premike v nacionalnem konfliktu in njihovi izidi nas informirajo o družbeni situaciji neke narodnostne skupine.²⁹ Mladi avstrijski statistik Rainer Münz je to zelo jasno formuliral: »Konflikta, katerega racionalno in institucionalno rešitev naj bi oprli na 'objektivne številke', z drugimi besedami: spravili na količinsko in krajevno določen imenovalec za proporce in posebne pravice, z golim preštevanjem glav ni moč umiriti. Prenese se s tem le za stopnjo nazaj: v modalitete preštevanja. Kajti številčno močnejši sicer lahko mirneje pričakujejo uradno potrditev svojega položaja, morejo pa tudi lažje nanj vplivati. Izid štetja narodnih skupin torej nikoli ne predstavlja le 'realnih' velikostnih razmer, temveč vedno tudi položaj moči in sposobnost uveljavljanja raznih etničnih skupin.«³⁰

Kljub temu je prišla zahteva po narodnostni statistiki pred letom 1880 s strani neenakopravnih narodnih skupin,³¹ ki so upale, da bodo s pomočjo dokazila svoje navzočnosti, ugotovljenega s strani države, mogli zahtevati nacionalne pravice po 19. členu temeljnega državnega zakona št. 142 iz decembra 1867.³² Poleg tega so pričakovali, da bo imela narodnostna statistika — in to velja za vse jezikovne skupine — nekakšno narodno zbiralno funkcijo in da bo hkrati izkazovalo narodni uspeh ali neuspeh. Za državo je bil glavni argument za uvedbo narodnostne statistike administrativna potreba pri uresničevanju ustavnega načela o enakopravnosti narodnih skupin. Šele postopoma se je staroavstrijska uprava v drugi polovici 19. stoletja začela posluževati možnosti moderne statistike, predvsem zamisli, da nudi šele agregacija zbranih podatkov vpogled »v povezave, ki jih vsakdanje izkušnje ne morejo zajeti.«³³ Še dolgo so učinkovale romantično-spravne predstave, ki niso ustrezale malomeščanskim narodnim potrebam v zadnjih desetletjih Habsburške monarhije. Tako je zapisal pisatelj Peter Rosegger po težkem potresu, ki je leta 1895 uničil velik del Ljubljane: »Nemci in Slovenci, čemu otroški prepri? Mislim, da je potres pretresel srca

²⁵ Joseph Schumpeter, citirano po William H. Hubbard, *Der Wachstumsprozeß in den österreichischen Großstädten 1869—1910. Eine historisch-demographische Untersuchung*. V: *Soziologie und Sozialgeschichte (Köln) Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 16, 1972*) 386.

²⁶ Kvantificirajoča zgodovinska znanost skuša s socialnoznanstvenimi metodami sistematično pristopiti k zgodovinskemu problemu, da bi tudi vsebinsko prišla do novih vprašanj. Pregled literature pri Gerhard Bötz, *Quantifizierende Methoden in der Politik- und Sozialgeschichte. 1. und 2. Teil. V: Zeitgeschichte 5 (1977), str. 72—83, 114—122.*

²⁷ Potrdilo, da je to zelo močno vplivalo na ugotavljanje občevalnega jezika, nam daje statistik Wilhelm Hecke, ki je leta 1913 zapisal: »Občevalni jezik je znamenje obstoječe moči, bodisi v tem, da absorbira dosegljence, bodisi v tem, da ohrani narodnost, da se lahko uveljavlja na vročih tleh, ali pa tudi le v tem, da vpliva na posameznika, pri izpolnjevanju popisnih obrazcev.« Hecke, *Volksvermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache*, str. 392.

²⁸ Fischer, *Das Slowenische in Kärnten*, str. 131.

²⁹ Do podobnega razvoja je prišlo na Južnem Tirolskem, kjer izidi popisa leta 1981 kažejo procentualni in absolutni porast nemških Južnih Tirolcev. Prim. delo, ki vsebuje veliko podatkov: Felix Ermacora, *Südtirol und das Vaterland Österreich (Wien—München 1984)* 253—258.

³⁰ Münz, *Wer zählt die Sprecher, nennt die Namen?*, str. 36.

³¹ Prim. Sten. Protokolle des Abgeordnetenhauses, XIX. Session, 24. 6. 1909, Interpelacija Stanislava Dnistrianskega, str. 5667.

³² Izidi popisa naj bi za manjšine nudili »statistical ammunition for demanding representation and educational or judicial services from the state«. Cohen, *The Politics of Ethnic Survival*, str. 86.

³³ Münz, *Wer zählt die Sprecher, nennt die Namen?*, str. 35.

in da ljudje zdaj spet vedo, da sodijo skupaj. Kar ločuje jezik, naj misel spet združuje.³⁴ Ta želja pa ni ustrezala družbeni resničnosti.

2. Kako so popisovali?

Ko so leta 1848 postavili socialne in politične reforme in želje po reformah kot zahteve meščanstva, je na področju demografije že potekala revolucija, ki je pripravljala pot danes znani moderni statistiki kot informaciji skupnih zbranih individualnih značilnosti. Štetje iz leta 1846 je bilo izvedeno še po starem konceptu in je jezikovno-nacionalni značaj vsakega kraja izkazovalo v rubriki »vladajoči jezik« (»herrschende Sprache«).³⁵ V nadaljnjih desetletjih niso izvedli nobenega narodnostnega štetja. Šele marca 1880 je Taaffejeva vlada sklenila uvesti v vseh kronovinah Cislitvanije dejanski popis narodnosti. Predpisano vprašanje o »običajnem občevalnem jeziku« (die im gewöhnlichen Umgang verwendete Sprache) je merilo bolj na jezikovno uporabo, ki so jo določali socialnoekonomski faktorji in ni nujno ustrezalo osebni nacionalni pripadnosti. Ta formulacija je bila po svoji tendenci bolj v prid nemški jezikovni skupini na Koroškem in na Štajerskem ter italijanski narodni skupini v ostalih kronovinah z južnoslovansko večino, saj so te skupine lažje uveljavljale svoje, močne družbene pozicije. Tej predstavi nasprotno in od štetja do štetja bolj uveljavljeno »načelo izjave« (Bekennnisprinzip)³⁶ je moglo — prav tako kot načelo občevalnega jezika — podpirati ofenzivni značaj nemštva v južnoslovanskem prostoru, dokler je v mestih ostala ohranjena dominantna družbena vloga nemško govorečega prebivalstva, kakor jo je dokazal Pfaundler na podlagi izidov štetja leta 1900.³⁷ Slovensko narodno gibanje se je moglo torej sprva sklicevati le na »preteklost« — na starejše zasnove etnografske narodnostne statistike (skupno poreklo, jezik staršev itd.). Šele z naraščajočo družbenopolitično emancipacijo Slovencev in ko je v popisni praksi začelo prevladovati »načelo izjave«,³⁸ so se v narodnostni statistiki pokazale precejšnje stopnje prirastka Slovencev. To velja za čas med leti 1900 in 1910.³⁹ Najbolj razločno je ta razvoj opazen v številčnem razmerju narodnostnih skupin na Kranjskem.⁴⁰ Pri vprašanju »kako so popisovali?« je treba predvsem opozoriti na to, da se je takratni način popisovanja razločeval od današnjega, ko vsak sam izpolnjuje popisni obrazec. Nizka stopnja izobrazbe v večjem delu države je silila k temu, da so zbirali podatke s pomočjo v ta namen posebej postavljenih popisnih komisarjev, čeprav se je s tem povečala možnost napak. Le v večjih mestih se je popisoval vsakdo sam.⁴¹

3. Kakšni so bili izidi popisa?

Kot temelj narodne identifikacije so znanstvene analize in statistike v zadnjih letih habsburške monarhije, zaradi večnacionalne situacije opuščale tradicionalno, romantično pojmovanje narodnosti, kakršno se je ohranilo do danes v tako imenovanih »nacionalnih državah«, npr. v Zvezni republiki Nemčiji. Nato je leta 1918 pre-

³⁴ Citirano po Wilhelm Baum, Deutsche und Slowenen in Krain. Eine historische Betrachtung (Klagenfurt 1981) 229.

³⁵ Prim. Adolph Ficker, Gutachten über die Constatirung der Nationalitäts- und Sprachverhältnisse einer Bevölkerung (Wien 1874); str. 10; Fran Zwitter, Die Kärntner Frage (Slovenski znanstveni inštitut, Disertacije in razprave 2, Celovec 1979) 44; Sten. Protokolle des Abgeordnetenhauses, XIX. Session, 24. 6. 1909, Interpelacija Stanislava Dnistrianskega, str. 5662.

³⁶ Rauchberg je to imenoval »s primernimi vprašanji usmerjati ljudi k opredelitvi, odgovarjajoči občutkom njihove nacionalne pripadnosti«. Rauchberg, Der nationale Besitzstand in Böhmen, I, str. 1.

³⁷ Richard Pfaundler, Die nationalen Verhältnisse in Steiermark am Ausgange des 19. Jahrhunderts. V: Statistische Monatschrift, N. F. 11 (1906) 401—430; isti, Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks. V: Statistische Monatschrift N. F. 12 (1907) 557.

³⁸ Prim. Heinrich Rauchberg, Die nächste Volkszählung. V: Neue Freie Presse, št. 16.530 (30. 8. 1910) 12.

³⁹ Za razvoj na Štajerskem prim. Hecke, Volksvermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache, str. 362 sl. Zelo razločno je ta preobrat razviden iz številk za Celje. Slovenski jezikovni delež je porastel od 1450 oseb ali 22,6 % (1900) na 2027 oseb ali 30,3 % (1910).

⁴⁰ Prim. Urbanitsch, Die Deutschen in Österreich, str. 39.

⁴¹ Izčrpnó pri Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich, str. 305—

vladala pri na novo nastalih državah v Srednji Evropi ideja etnične razmejčitve. Tako so izidi staroavstrijske nacionalne statistike na nemški jezikovni meji in na »nemških jezikovnih otokih« obsežno dokumentirani.⁴² Južno od jezikovne meje na Južnem Koroškem in Spodnjem Štajerskem⁴³ se je v teku stoletij izoblikovalo nekaj težišč nemške naselitve, ki so imela v mestih, na Štajerskem zlasti v Mariboru, Ptujju in Celju, svoja kulturna in gospodarska središča. Na Kranjskem so bili nemškogovoreči prebivalci naseljeni na Kočevskem jezikovnem otoku, v večjem številu tudi še v mestu Ljubljani in pa v severnozahodnem delu Kranjske v občini Bela peč (Weißenfels), ki je mejila na Koroško.⁴⁴ Če pritegnemo še delež nemškega jezika v primorskih kronovinah (središča Trst, Pulj, Gorica) in v Dalmaciji, je leta 1910 navedlo okrog 128.000 oseb nemščeno kot občevalni jezik. Na območju poznejše Slovenije v Državi SHS⁴⁵ so pri popisu leta 1910 našeli 100.674 oseb z nemškim občevalnim jezikom (kar je skoraj 10 % vsega prebivalstva).⁴⁶

Posebno vlogo je na Spodnjem Štajerskem igral tako imenovani »nemški trdnjavski trikot« (deutsches Festungsdreieck) Maribor—Ptuj—Celje, ker so ta mesta s takrat običajnim zanosom veljala za prizorišča narodnega boja južno od strnjenege nemškega jezikovnega območja. V vseh treh mestih je večina prebivalstva pripadala nemški jezikovni skupini. V Mariboru je leta 1880 navedlo nemščino kot občevalni jezik 13.517 oseb (76,7 %). Ta delež se je do zadnjega štetja v času monarhije leta 1910 povečal na 22.653 oseb (torej 80,9 %). Na celotnem mariborskem jezikovnem otoku se je število povišalo od 16.228 oseb ali 68,6 % (1880) na 32.525 oseb ali 80,1 % (1910).⁴⁷ Na Ptujju kažejo številke podoben razvoj deleža prebivalstva nemške jezikovne pripadnosti (75,2 % leta 1880 in 85,9 % v letu 1910). V mestu Celju, kjer so bili hudi nacionalni spori, je do popisa prebivalstva leta 1900 delež nemško govorečega prebivalstva porasel od 63,8 % (1880) na 77,3 %. Tega nenavadno visokega porasta pa popis leta 1910 ni potrdil, saj je število padlo na 69,2 %. Na Spodnjem Štajerskem je delež prebivalstva, ki je pripadalo nemški jezikovni skupini, zaradi asimilacije na splošno naraščal. Družbeni vzpon je v glavnem potokeal z asimilacijo nemštvu. Ta trend opažamo tem močnejše pri slovenskih priseljencih v severni, bolj industrializirani del Štajerske z nemškim prebivalstvom.⁴⁸

Na Kranjskem se tega ovinka niso več posluževali. Narodnostna statistika navaja za leto 1846 še 37.788 (8,1 %) prebivalcev nemške jezikovne pripadnosti, vendar je to število od štetja do štetja upadalo, dokler niso leta 1910 našeli 27.915 oseb (5,4 %).⁴⁹ Do upada je prišlo, ker so se spremenile politične razmere v deželi,⁵⁰ ker ni bilo priseljevanja iz drugače govoreče okolice⁵¹ in ker je pojem »občevalni jezik« — ne glede na identiteto večinskega prebivalstva — vodil k slabitvi šibkejših manjšin, ki so hkrati s političnim pritiskom s strani vsakokratne večine v statično-teritorialnih miselnih kategorijah 19. stoletja ustvarjale podobo nacionalnega boja za obstanek.

⁴² S slovenske strani se je to dogajalo zato, da bi opravičili potek meje, s strani nemških avtorjev pa zato, da bi doprinesli material za revizijo mej.

⁴³ Prim. podatke pri Joseph Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, Bd. I (Wien 1852) 193 sl., 216 sl.; kakor tudi Urbanitsch, Sprachen- bzw. Nationalitätenkarte.

⁴⁴ Wehler, Nationalitätenpolitik in Jugoslawien, str. 13; Urbanitsch, Die Deutschen in Österreich, str. 40; Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums III (Breslau 1938), članek o Kranjski 315—330, karta na strani 317.

⁴⁵ Adolf Lenz, Die deutschen Minderheiten in Slovenien (Graz 1923) 11.

⁴⁶ Po podatkih pri Lenz, Die deutschen Minderheiten in Slovenien, str. 19 (za »Štajersko južno od čistega nemškega ozemlja, Mežiško dolino, območje Dravograda in Jezersko na Koroškem, kakor tudi za Kranjsko«).

⁴⁷ Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums III, str. 476; Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich, str. 249; Pfaundler, Die nationalen Verhältnisse in Steiermark, str. 421; isti, Die Staatsgrenze Deutschösterreichs in Steiermark (= Flugblätter für Deutschösterreichs Recht 2, Wien 1919).

⁴⁸ Prim. Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker, str. 636 in 695: »Na Štajerskem opazamo tako v času med 1846—1880 kakor tudi med 1880—1910 enakomerno naraščanje v korist Nemcev«. Urbanitsch, Die Deutschen in Österreich, str. 55. Velik del statističnega asimilacijskega prirastka v korist nemštvu v boju »za gole številke« (Rauchberg) je bil spet »izgubljen«, ko je takoj po novi politični orientaciji južnoslovenskega prostora odpadel mik socialnega vzpona s pomočjo opredelitve k nemštvu.

⁴⁹ Po Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, str. 212; tudi Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums III, str. 316.

⁵⁰ Janko Pietski, Die Slowenen. V: Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. III: Die Völker des Reiches 2. Teilband (Wien 1980), str. 825.

⁵¹ Urbanitsch, Die Deutschen in Österreich, str. 40.

Razvoj števila prebivalstva pri več kot 90-odstotni slovenski večini in pri nemški manjšini (kot edini omembe vredni neslovenski etnični skupini) potrjuje tezo o majorizacijskem učinku občevalnega jezika in o razvoju v smeri nacionalno homogenega območja, pa čeprav je do teh nacionalnih sprememb prihajalo na račun nemškega občevalnega jezika. Kranjska je bila tista kronovina, v kateri se je glede razvoja prebivalstva z nasprotnim predznakom potrjeval razvoj v skoraj homogenih kronovinah s prebivalstvom nemškega govora. Nemška jezikovna manjšina v deželi je podlegla razvoju v enojezične teritorije, ki je bil inherenten formulaciji o občevalnem jeziku, toda v manjši meri kot se je to zgodilo slovenski manjšini na Koroškem in Štajerskem.⁵²

Do precejšnjega nazadovanja nemštva je prišlo predvsem v kočevskem jezikovnem otoku, kjer sta živeli skoraj dve tretjini Nemcev na Kranjskem in pa v dežel-nem glavnem mestu Ljubljani.⁵³ Czoernig je leta 1846 navedel na Kočevskem 23.000 Nemcev,⁵⁴ popis prebivalstva leta 1880 pa med skupnim številom okrog 29.500 prebivalcev približno 19.000 oseb z nemškim pogovornim jezikom.⁵⁵ Leta 1910 je bilo približno 17.000 prebivalcev z nemškim pogovornim jezikom, vsega prebivalstva pa okrog 28.000. Zaradi neugodnega gospodarskega položaja je prišlo na Koroškem do vsesplošnega nazadovanja števila prebivalstva, kljub temu pa je odstotno razmerje med obema jezikovnima skupinama ostalo skoraj nespremenjeno.⁵⁶

V Ljubljani je sredi 19. stoletja živelo približno 5000 Nemcev (približno 40 % vsega prebivalstva). Absolutno število Nemcev je ostalo do leta 1910 relativno konstantno (1880: 5658; 1890 [prvič slovenska večina v mestnem svetu]: 5127; 1900: 5423; 1910: 5950), toda nazadnje je to pomenilo le še 14,7 % prebivalstva.⁵⁷

Nemci so se v ostalih južnoslovenskih predelih obnavljali zlasti iz uradniških, vojaških in trgovskih krogov in niso mogli pokazati na daljšo navzočnost v deželi. Omembe vredne nemške manjšine so bile še v mestih Trstu, Gorici in Pulju. Poleg Nemcev ob južni jezikovni meji nemškega jezikovnega prostora (prva situacija) in ukoreninjenih nemških enklav na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem (druga situacija) so na Primorskem in v Dalmaciji obstajale nemške manjšine (leta 1910 skupaj 32.158 oseb), katerih številčna moč narodnopolitično ni bila posebej pomembna (tretja situacija).⁵⁸ To velja, čeprav je na primer v Istri zaradi vojaške navzočnosti v Pulju in turističnih ustanov zlasti v okraju Volosko, leta 1910 živelo skupno 12.735 prebivalcev z nemškim pogovornim jezikom, medtem ko so jih leta 1846 (po Hainu) našli skupaj z Goriško in Gradiščansko le 1385. V sodnem okraju Volosko se je število Nemcev zvišalo od 69 v letu 1880 na 2309 v letu 1910.⁵⁹ V mestu Trstu je delež prebivalstva z nemškim pogovornim jezikom v obravnavanem času upadel od približno 10 % leta 1846 (8000 oseb)⁶⁰ na 4,3 % leta 1880 (5141 oseb) in je do leta 1910 spet porasel na 6,2 % (11.856). V nacionalnem sporu so si stali na-

⁵² Prim. Hantsch, Die Nationalitätenfrage im alten Österreich, str. 29: »Brez dvoma so imeli Slovenci v obmejnih predelih več razloga za zaskrbljenost kot pa Nemci, ki so ravno tukaj izvajali občuten nacionalni pritisk.« Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich, str. 180; tudi Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker, str. 639.

⁵³ Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, str. 219 sl.; Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker, str. 636.

⁵⁴ Številka povzeta po Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums III, str. 63.

⁵⁵ Ker meje jezikovnih otokov niso bile identične z administrativnimi, so številke nekoliko različne, pač odvisno od ocenitve velikosti jezikovnega otoka. Glej: Hugo Grothe, Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien (= Deutschtum und Ausland 40/41, Münster i. W. 1931), str. 80; Das Schicksal der Deutschen in Krain (= Flugblätter für Deutschösterreichs Recht 29, Wien 1919) 6; Winkler, Statistisches Handbuch, str. 100; Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums III, str. 64; Urbanitsch, Die Deutschen in Österreich, str. 40. V občinah oziroma krajih z nemško večino je leta 1880 živelo 18.898 oseb z nemškim pogovornim jezikom (88,5 % vsega prebivalstva). 1910 jih je bilo 17.016 (90,5 %).

⁵⁶ Winkler, Statistisches Handbuch, str. 100.

⁵⁷ Oskar Lobmayr-Hohenleiten, Steiermark, Kärnten, Krain. V: Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, izd. Karl Gottfried Hugelmann (Wien—Leipzig 1934) 522.

⁵⁸ Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, str. 221.

⁵⁹ Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker, str. 624; Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich, str. 209—224.

⁶⁰ Waber, Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker, str. 626; tudi Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, str. 220.

sproti Italijani in Slovenci, kar se je odražalo tudi v narodnostni statistiki.⁶¹ Podobno velja za jezikovni položaj v mestu Gorici. Mali delež 'deželnega' prebivalstva z nemškimi pogovornimi jeziki leta 1910 (4486 oseb ali 1,8 %) je bil večidel koncentriran v glavnem mestu Gorici (1910: 3236 oseb ali 11,1 %) in nanj narodnostni konflikti niso bistveno vplivali.⁶²

V Dalmaciji, najjužnejši kronovini monarhije, ni bilo starega nemškega prebivalstva, vendar je pri popisu prebivalstva približno 3000 oseb (uradnikov, trgovcev, vojakov) navedlo nemščino kot občevalni jezik (1880: 3382; 1890: 2026; 1900: 2306; 1910: 3081). Posebni položaj nemštva na Primorskem in v Dalmaciji je bil v tem, da ni moglo postavljati nobenih teritorialnih zahtev in zato nacionalni spori v glavnem niso vplivali na izide.⁶³

4. Kateri spori so se pojavljali ob štetju?

»Neveljavno in nično!« S temi besedami je januarja 1911 slovenski poslanec Karel Verstovšek končal interpelacijo v poslanski zbornici državnega zbora »v zadevi popisa prebivalstva na Spodnjem Štajerskem«.⁶⁴ Kot glasnik večine političnih predstavnikov tistih narodnih skupin, ki jim zaradi njihovega družbenogospodarskega položaja narodnostne statistike po načelu »občevalnega jezika« niso nudile nobenih koristi in za katere je »občevalni jezik« predstavljal oviro na poti k oblikovanju lastnega naroda (Čehi, Ukrajinci, Slovenci, Romuni), je Verstovšek obtožil, trikot: agitacijo, manipulacijo in, asimilacijo, ki da je vplival na pripravo, izvedbo in izračun izidov popisa občevalnega jezika od leta 1880 naprej. Silovitost sporov se je stopnjevala od štetja do štetja, o čemer pričajo pritožbe, ki so jih politične stranke in narodno-obrambne organizacije pošiljale upravnim oblastem (okrajnim glavarstvom, namestništvom, notranjemu ministrstvu), vlagale pri različnih predstavnih (deželnem in državnem zboru) in objavljale v narodnem tisku proti metodi ugotavljanja narodnosti in proti protizakonitemu načinu vplivanja na popis.

Spori, ki so na Spodnjem Štajerskem vzplamteli v bistvu okrog vprašanja, ali je nadpovprečno visoki prirastek nemške narodne skupine posledica prostovoljne asimilacije ali goljufanja pri popisu,⁶⁵ so se osredotočili na mesta Maribor, Ptuj in Celje. Kritika se je uperila na agitacijo narodnih organizacij in ravnanje njim naklonjenih popisnih organov. Češki poslanec grof Kaunic je spoznal že aprila leta 1890, da je popis prebivalstva sprožil konflikte na najnižji politični ravni; v občinskih zastopih in krajevnih narodnih organizacijah.⁶⁶ V državnem zboru je govoril o »kolebajočih valovih občevalnega jezika«, ki »so tolikokrat postajali motni zaradi nepoštenih vplivov lokalnih interesov, da celo surove uporabe sile«.⁶⁷

Zlasti pred popisom prebivalstva leta 1910 se je pojavljal strah pred posledicami raznarodovalnega pritiska med slovenskim prebivalstvom.⁶⁸ Slovenska stran je kriv-

⁶¹ Prim. Emil Brix, Die Erhebungen der Umgangssprache im zisleithanischen Österreich (1880–1910). Nationale und sozioökonomische Ursachen der Sprachenkonflikte. V: MIOG 87 (1979) Fallstudie Triest, str. 397–412. Tudi nemška jezikovna skupina je bila leta 1910 prizadeta zaradi ponaredbe pri popisu s strani italijanskega magistrata, ki je hotel potrditi italijanski značaj mesta. Po preverbi števnih rezultatov štetja 1910 se je število Nemcev povečalo od 9239 na 11.856.

⁶² Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums II, str. 589 sl.

⁶³ Nemcem so v kategorijah nacionalnega posestnega stanja manjkali pogoji za teritorialne zahteve (manjkala je skupna tradicija, jezikovna meja je bila daleč, ni bilo samostojne družbene strukture, nadproporcionalno velik je bil delež moških, gibanje prebivalstva je bilo močno).

⁶⁴ Sten. Protokolle des Abgeordnetenhauses, XX. Session, 18. 1. 1911, 2338/I, Interpelacija Karla Verstovška, str. 10.882.

⁶⁵ Dela, podvržena idejam Tretjega Rajha, so priznavala v glavnem le »naravno« asimilacijsko gibanje kot vzrok porasta nemškega prebivalstva; prim. Anne Heldrich (Pseudonym), Der völkische Kampf im steirischen Unterland vor dem Weltkrieg. Mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Presse (Brünn–München–Wien 1944) 25.

⁶⁶ Po Rauchbergu nacionalni prepričanje v trenutku popisa preneha biti »masovni boj med narodis.« »Razdrobi se v tisoče posamičnih bojev med gospodarstvi, družinami, posamezniki.« Rauchberg, Der nationale Besitzstand in Böhmen I, str. 15.

⁶⁷ Sten. Protokolle des Abgeordnetenhauses, X. Session, 25. 4. 1890, govor grofa Václava Kaunice, str. 14.593.

⁶⁸ Na širokem področju raziskav človeške miselnosti v politiki prim. odlično predavanje Geralda Stourzha ob podelitvi Alfred-Verdrossove nagrade leta 1982; Gerald Stourzh, Vertrauen und Mißtrauen in der internationalen Politik. V: Österreichische Zeitschrift für Außenpolitik 23. letnik, zvezek 1 (1983) 19–32.

do za porast nemškega prebivalstva, ki je bil posledica asimilacije in ugodnejših družbenih pogojev, pripisovala brezobzirnemu izrabljanju vseh možnosti za vplivanje na popis.⁶⁹ Nekaj slovenskih očitkov so okrajna glavarstva, ki so bila odgovorna za kontrolo pri štetju, sicer potrdila in izide revidirala. Spori so zadevali občutljivo področje družbene odvisnosti. Verstovšek je leta 1911 formuliral splošni očitek: »Delodajalci nikoli niso vprašali podrejenih, ki so po večini slovenske narodnosti kot npr. dekel, hlapcev, vajencev, nameščencev in podobno, kateri občevalni jezik naj navedejo; vsem so vpisali nemščino. Prav tako so postopala podjetja s svojimi delavci...«⁷⁰ Na očitek, da so pri slovenskih poslih navajali nemščino kot občevalni jezik, je namestništvo v Gradcu odgovorilo: »Najbrž je res, da delodajalci niso spráševali poslov po njihovem občevalnem jeziku, vendar se je to dogajalo tako pri nemških kot pri slovenskih imetnikih stanovanj.«⁷¹ Celjska mestna uprava in namestništvo sta pripomnila, da taka vprašanja niso potrebna, ker je imetnikom stanovanj in delodajalcem občevalni jezik sostanovalec in uslužbenec v splošnem znan.⁷² Niso pa omenili, da je imelo nemško prebivalstvo veliko večje možnosti vplivanja.⁷³

Dejansko sta se obe narodni skupini organizirano pripravljali na štetja. Nemški organizaciji, »Nemški narodni svet«, (Deutscher Volksrat) in »Südmark« sta občinam na mešanem jezikovnem območju ponudili lastne popisne komisarje (Zählkommissäre) in tudi skrb za kritje stroškov.⁷⁴ Obrambne organizacije so ustanovljale »informacijske pisarne« (»Auskunftsstellen«), da bi bolje zajele vse sonarodnjake. Te »pisarne« naj bi prebivalcem odvzemale zamudno izpolnjevanje popisnih pol. Ob teh pripravah, ki jih je mogoče primerjati z volilnim bojem, je narodno časopisje pisalo o nacionalni »dolžnosti« in poudarjalo pomen solidarnosti.⁷⁵

Glavni pomen sta obe skupini pripisovali mestu Celju, kjer je slovensko politično društvo »Naprej« leta 1910, pred uradnim popisom, organiziralo privatno slovensko štetje. Nezaupanje, ki je že tako stalno spremljalo politično dogajanje, se je stopnjevalo z vsako podrobnostjo o diskriminaciji Slovencev, ki je prišla na dan. Celjski magistrat je jeseni 1910 razposlal vzorce popisnih obrazcev, v katerih je nemščina že bila navedena kot občevalni jezik.

Nacionalni spori v narodnostni statistiki so segali vse do področja šolstva. Tako je namestništvo v Gradcu v začetku leta 1911 poročalo o »tajnem sestanku slovenskih dijakov gimnazije na Ptujju, na katerem sta dva mariborska gimnazijca pozivala k narodnemu udejstvovanju pri popisu prebivalstva«. Po preiskavah so bili slovenski dijaki disciplinski kaznovani, dva učenca iz mariborske in dva iz ptujske gimnazije pa so izključili.⁷⁶

V nasprotju s tem je na Kranjskem popis prebivalstva potekal brez omembe vrednih narodnostnih spopadov. Notranje ministrstvo je zvedelo le za eno pritožbo, ki je zadevala ugotavljanje občevalnega jezika leta 1900 v Ljubljani. »Nemško društvo« (Deutscher Verein) v Ljubljani se je pri deželni vladi pritožilo, češ da je mestni magistrat na več mestih neupravičeno spremenil prijavne listke glede izpolnjevanja rubrike »občevalni jezik«. ⁷⁷ Po preiskavi s strani deželne vlade so v dveh

⁶⁹ Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich, str. 166. Glej Michael Hainisch, Einige neue Zahlen zur Statistik der Deutschösterreicher (Leipzig—Wien 1909) 9: »Bil bi tudi pravi čudež, če ne bi želeli vplivati na izid štetja, saj se veliko narodnih zahtev opira na popisne rezultate.«

⁷⁰ Sten. Protokolle des Abgeordnetenhauses, XX. Session, 18. 1. 1911, Verstovškova interpelacija, str. 10.880.

⁷¹ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Notranje ministrstvo, fasc. 2093, akt št. 13.778/1911.

⁷² Allgemeines Verwaltungsarchiv, Notranje ministrstvo, fasc. 2094, akt št. 39.984/1911.

⁷³ Veiter poudarja, da je del nemško govorečega prebivalstva na Štajerskem le »na pol izoblikovana narodna manjšina«, ki mora nujno spet izginiti, če odpadejo ugodni družbeni pogoji oziroma pravni predpisi. Theodor Veiter, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich (Wien—Stuttgart 1970) 87.

⁷⁴ Sten. Protokolle des Abgeordnetenhauses, XX. Session, 18. 1. 1911, Verstovškova interpelacija, str. 10.880.

⁷⁵ Prim. interpelacijo Richarda Marckhla, ki opozarja na pozive v slovenskih časopisih, naj vsi Slovenci po roku navajajo slovenščino kot občevalni jezik. Sten. Protokolle, XX. Session, 10. 3. 1911, 11.987 sl.

⁷⁶ Prim. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Notranje ministrstvo, fasc. 2093, akt št. 13.778/1911. Poročilo namestništva v Gradcu.

⁷⁷ Glej: Allgemeines Verwaltungsarchiv, Notranje ministrstvo, fasc. 2086, akt št. 13.295/1901. Poročilo deželne vlade za Kranjsko 4. 4. 1901, št. 4962 o pritožbah ob popisu.

frage

primerih spremembo umaknili. Primer kočevskega jezikovnega otoka dokazuje, da pomanjkanje virov o sporih še ne pomeni, da bi bili izidi narodnostne statistike nastali brez kakršnihkoli vplivov. Hugo Grothe poudarja v svoji študiji o Kočevskem, da je bila zlasti za večjezični del prebivalstva odločilna vsakokratna prevladujoča lokalna politična struja: »Isti ljudje v dolini Sane enkrat navajajo nemščino, drugič pa slovenščino kot občevalni jezik, pač odvisno od političnega pritiska, ki ga nanje izvajajo nižji upravni organi ali slovenska duhovščina, ki je od leta 1880 tu zagospodovala, ali pa ustrezno kulturnemu zbiranju, ki prihaja z nemške plati.«⁷⁸

V Dalmaciji, na Goriško-Gradiščanskem, v Istri in zlasti v Trstu, kjer razpon spornih situacij med Italijani in Slovenci naravnost dokazuje človeško iznajdljivost, je maloštevilnost Nemcev komaj povzročala konkretne nacionalne konflikte.⁷⁹

Kar zadeva etnično koeksistenco na vseh območjih, kjer so živeli Nemci in Slovenci, opažamo pri njej isto silovitost spopadov, kot jo srečujemo le še pri nemško-češkem, poljsko-ukrajinskem in italijansko-slovenskem konfliktu. Pri zadnjih popisih srečuje zgodovinar tako izrazito nespravljivost v tonu, ki si jo more razlagati le z globoko prizadetostjo, kakor jo poznamo npr. na verskem področju. Ni slučaj, da je neki slovenski letak v času priprav za popis prebivalstva leta 1910 na Kočevskem imel naslov »Deset popisnih zapovedi za Slovence na Kočevskem.«⁸⁰

5. Kako moremo izide narodnostne statistike uporabljati pri raziskavi določenega zgodovinskega predmeta?

Vsaka zgodovinsko oprejemljiva skupnost vsebuje različno mešane in porazdeljene prvine sprave in prepira. Katera rešitev pa se ponuja pri iskanju celovitosti, ki se zdi dosegljiva le z (vsaj statističnim) uničenjem drugega? Preveč bi zahtevali od staroavstrijske narodnostne statistike, če bi jo hoteli uporabljati kot dokaz za teritorialne zahteve. Nudi demografske podlage, vendar ne v prvi vrsti o različni rodnosti in umrljivosti, preseljevanju znotraj dežele in izseljevanju, temveč o agitacijskem in asimilacijskem ravnanju v staroavstrijskem narodnostnem konfliktu. Lahko ponazori nekatere plati razvoja tega konflikta. Nekaj teh plati bi želel tu na koncu bolj omeniti kot izvajati; deloma sem nanje že na drugem mestu opozoril.

1. V obravnavanem času opažamo relativno stalnost jezikovnih meja in večinskih razmerij, tudi če kaže štetje leta 1846 druge izide kot pa poznejša štetja od leta 1880 do 1910.⁸¹

2. Jezikovne manjšine morejo svoj številčni fond ohraniti, če imajo oporo v družbenih pogojih.

3. Nemštvo na slovensko-nemški jezikovni meji je v izidih narodnostne statistike videlo potrditev svoje ocene, da se nahaja v »ofenzivi«.

4. Številčni razvoj nemško govorečega prebivalstva v slovenskih območjih ne kaže prelomnih sprememb. Relativna enotnost kaže, da narodnostna statistika v mestih ni bila v tolikšni meri izpostavljena krajevnim razmerjem moči, kot se je to dogajalo v podeželskih občinah.

5. Družbeni vzpon v mestih ni več potekal nujno prek asimilacije k nemštvu.⁸²

6. Nemškim manjšinam so pripadale po večini le določene družbene skupine (uradniki, vojaške osebe, trgovci).⁸³

7. Narodnostna statistika je zabredla v vrtinec družbenih sprememb 19. stoletja in nam kot instrument političnega legitimiranja omogoča vpogled v te spremembe. Zato je naknadno objektiviranje staroavstrijske narodnostne statistike nemogoče.

⁷⁸ S pristransko formulacijo pri Grothe, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, str. 97.

⁷⁹ Prim. Brix, Die Erhebungen der Umgangssprache, str. 397 sl.

⁸⁰ Glej: Union, št. 5 (5. 1. 1911) 3.

⁸¹ Hantsch, Die Nationalitätenfrage im alten Österreich, str. 27.

⁸² Prim. Fran Zwitter, Nationale Probleme und gesellschaftliche Strukturen in der Habsburgermonarchie. V: Österreichische Osthefte 19. letnik, 3. zvezek (1977) 155; tudi Urbanitsch, Die Deutschen in Österreich, str. 40.

⁸³ Med drugim je Karl von Czoernig svoj pokoj preživel v mestu Gorici.

Med primerljivimi ugotavljanji občevalnega jezika je bil vsekakor popis iz leta 1880 najmanj pod vplivom narodnostne politike.

8. Po polomu na borzi leta 1873, ko se je malomeščanstvu liberalizem dokončno zameril, je narodnostni konflikt začel dobivati povsem nov značaj, »kajti v manjših mestih na jezikovno mešanih območjih je za rokodelca, malega trgovca in gostilničarja postala pripadnost k enemu narodu nezanemarljiv in občuten faktor gospodarske konkurence«. ⁸⁴ Zagrizeno tekmovanje, ki se je tedaj začelo, se je polastilo tudi narodnostne statistike.

9. Iz tega skoraj samo po sebi umevno izhaja, da so narodnoobrambne organizacije nastajale neposredno pred prvim ugotavljanjem občevalnega jezika in v letih po njem (1880 Deutscher Schulverein, 1889 Südmärk). ⁸⁵

10. Narodnostna statistika ni zagotavljala uspešnega reševanja problemov v sožitju Nemcev in Slovencev, temveč je bila — nasprotno — prizorišče nacionalnih spopadov. ⁸⁶

Kakšni so življenjski pogoji in izgledi ljudi različnega porekla, ⁸⁷ to je v bistvu vprašanje, ki si ga zastavljamo, ko govorimo o številčni navzočnosti neke skupine. Nemškonalonalni poslanec Richard Marechl je leta 1917 postavil parlamentarno vprašanje o slavizacijskem ravnanju državnih oblasti in zavodov na Štajerskem in Kranjskem. Na to vprašanje so v notranjem ministrstvu 11. novembra 1918 napravili zaznamek »Videl; stvar so prehiteli dogodki«. ⁸⁸ S tem je bila stvar za obzorje staroavstrijskih uradov opravljena. Vendar pa je za približno 100.000 oseb v nastajajoči državi SHS, ki so pri štetju leta 1910 navedle nemščino kot občevalni jezik, etnična koeksistenca (s katerokoli jezikovno pripadnostjo) ostajala v naslednjih desetletjih še naprej vsakdanja realnost.

Prevedla Irena Vilfan-Bruckmüller

Zusammenfassung

DIE ZAHLENMÄßIGE PRÄSENZ DES DEUTSCHTUMS IN DEN SÜDSLAWISCHEN KRONLÄNDERN ZISLEITHANIENS 1848—1918

Emil Brix

Im Behandlungszeitraum zeigt sich eine relative Konstanz der Sprachgrenzen und Mehrheitsverhältnisse, auch wenn die Zählung von 1846 durch ihren besonderen Erhebungsmodus von den Volkszählungen 1880 bis 1910 abweichende Ergebnisse ausweist. Sprachminderheiten können ihren zahlenmäßigen Bestand nur bewahren, wenn stützende gesellschaftliche Bedingungen bestehen.

Das Deutschum an der deutsch-slowenischen Sprachgrenze sah in den Ergebnissen der Nationalitätenstatistik eine Bestätigung für die Selbsteinschätzung sich »in der Offensive« zu befinden.

Die zahlenmäßige Entwicklung der städtischen deutschsprachigen Bevölkerung in den slowenischen Gebieten weist keine großen Brüche auf. Diese relative Einheitlichkeit weist darauf hin, daß die Nationalitätenstatistik in den Städten weniger den lokalen Machtverhältnissen ausgesetzt war als dies in Landgemeinden der Fall war.

Sozialer Aufstieg erfolgte in den Städten nicht mehr unbedingt über die Assimilation an das Deutschum. Die deutschsprachigen Minderheiten umfassten meist nur bestimmte gesellschaftliche Gruppen (Beamte, Militärs, Kaufleute).

Die Nationalitätenstatistik geriet in den Sog der gesellschaftlichen Veränderungen im 19. Jahrhundert und läßt als Instrument politischer Legitimierung den

⁸⁴ Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich, str. 212.

⁸⁵ Prav tam, str. 213.

⁸⁶ Robert A. Kann, Zur Problematik der Nationalitätenfrage in der Habsburgermonarchie 1848—1918. Eine Zusammenfassung. V: Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. III: Die Völker des Reiches 2. Teilband (Wien 1980) 1310.

⁸⁷ Münz, Wer zählt die Sprecher, nennt die Namen? Str. 36.

⁸⁸ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Notranje ministrstvo, fasc. 56, akt št. 29.199/1918.

gesellschaftlichen Wandel faßbar werden. Daher ist eine nachträgliche Objektivierung der altösterreichischen Nationalitätenstatistik unmöglich. Unter den vergleichbaren Umgangssprachenerhebungen ist jedenfalls die Zählung von 1880 jene, die am wenigsten von nationalpolitischer Beeinflussung bestimmt wurde. Nach dem Börsenkrach von 1873, der für das Kleinbürgertum den Liberalismus endgültig diskreditierte, begann die nationale Auseinandersetzung einen neuen Charakter anzunehmen, »denn in den Kleinstädten gemischtsprachiger Gebiete wurde für den Handwerker, den kleinen Kaufmann, für Händler und Schankwirt die Zugehörigkeit zu einer Nation zu einem unübersehbaren und zudem spürbaren Faktor wirtschaftlicher Konkurrenz«. Der nun einsetzende verbissene Wettkampf bemächtigte sich auch der Nationalitätenstatistik.

Daraus ergibt sich fast selbstverständlich, daß die nationalen Schutzorganisationen unmittelbar vor und in den Jahren nach der ersten Umgangssprachenerhebung gegründet wurden (1880 Deutscher Schulverein, 1889 Südmark). Die Nationalitätenstatistik war keine Prämisse für erfolgreiche Lösungen im Zusammenleben von Deutschen und Slowenen, sondern sie war im Gegenteil ein Austragungsort der nationalen Auseinandersetzung. Worum es im wesentlichen in der Frage nach der zahlenmäßigen Präsenz einer Gruppe geht, sind »die Lebensverhältnisse und Chancen von Menschen unterschiedlicher Herkunft«. Wenn daher der deutschnationale Abgeordnete Richard Marckhl 1917 eine parlamentarische Anfrage wegen »slawisierendem Vorgehen staatlicher Behörden und Anstalten in Steiermark und Krain« einbrachte und diese Anfrage im Innenministerium am 11. November 1918 mit der Bemerkung »Gesehen; Angelegenheit ist durch die Ereignisse überholt« vidiert wird, so stimmte dies für den Horizont der altösterreichischen Behörden. Doch für die nach der Volkszählung von 1910 etwa 100.000 Personen umfassende deutschsprachige Gruppe im sich eben konstituierenden SHS-Staat blieb die ethnische Koexistenz — mit welchem sprachlichen Bekenntnis immer — in den folgenden Jahrzehnten weiterhin tägliche Realität.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«.

V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 200 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 200 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 300 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 2000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 300 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 600 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 400 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 300 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 800 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

Vinko Sribar

REZULTATI ARHEOLOŠKIH IZKOPAVANJ IN TOPOGRAFSKIH RAZISKAV ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA V FURLANJI

Neprebran referat na 23. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev v Tolminu 1.—3. oktobra 1986.

Leta 1980 je prof. G. C. Menis, direktor Centro di catalogazione e restauro dei beni culturali povabil k sodelovanju Center za arheologijo srednjega veka pri Narodnem muzeju v Ljubljani pri sistematskem izkopavanju znotraj cerkve sv. Lovrenca na Monte di Buja. Ta je bila zelo poškodovana od potresa 1976. leta. Po uvodnem seminarju o tehniki in metodi izkopavanja za 30 študentov arheologije, umetnostne zgodovine in arhitekture, se je oblikovala skupina sedmih, ki so predstavljali vodilno jedro pri arheološkem odkrivanju omenjenega objekta. Po triletnem delu je bil odkrit ves prostor prezbiterija, osrednji del ladje, in 2. sondi ob severni in južni steni ladje. Izkopani so bili ostanki poznoantične profane stavbe, starokrščanska cerkev iz 5. in 6. stoletja, predromanska, dvoladijska cerkev, velika romanska in nato gotska cerkev.

Zaradi popolnosti prikaza stavbne zgodovine sv. Lovrenca, ki sodi med 4 najstarejše prafarne cerkve v Furlaniji, je treba omeniti tudi predelavo stavbe v 17., 18. in 19. stoletju. Na prostoru znotraj prezbiterija in v ladji ter v sondi južno od cerkve je bilo odkritih 113 grobov, ki so iz 6. stoletja pa vse do poznega srednjega veka. V tretjini grobov so bili pridatki. Med najznačilnejšimi sta dva obsečna obročka z odebeljenima koncema in s stekleno jagodo na loku iz groba 11 na izhodnem delu ladje. Za ta tip bronaste obročke najdemo analogijo med grobovi karantansko ketlaške skupine, npr. v Bohinjski Srednji vasi. Tega tipa obročka ne moremo povezovati s poznoantičnimi uhani z jagodo.

V grobnem zapisu na južni strani cerkve smo našli ozki tip, luničastega uhana kot ga poznamo iz severofurlanskih grobišč poznega 8. in začetkov 9. stoletja. To je skupina na gornjem Timentu, na meji med visokogorsko občino Lauco in najdišči Clavais, Luincis in Andrazza. Temu tipu uhana sledimo še preko neobjavljenega grobišča v Mossi (Muš) pri Gorici do Predloke pri Kopru in dalje v Istro. Sledimo jim tudi na Bavarskem, npr. uhan iz Inzniga. Na našem kulturnem prostoru opredeljujemo te uhane kot lokalni izdelek.

Druge, ki jih lahko opredeljujemo kot karantansko ketlaške (predvsem fragmenti obsenčnikov), pa so bili izkopani v številnih plasteh znotraj romanske apside. Med pomembne najdbe z grobišča v cerkvi sodijo številni ostanki pozlačenih diademov, kot jih ne poznamo znotraj karantansko ketlaške kulture, so pa po mišljenju prof. Menisa sestavni del furlanske noše v visokem in poznem srednjem veku.

Med številna najdišča KK skupine v vzhodni Furlaniji lahko štejemo tako tudi Monte di Buja. Kot pričajo viri in grobišče, je to naselje z rimsko in kasnejšo romansko tradicijo. Prvo preliminarno poročilo o izsledkih preučevanja stavbne zgodovine sv. Lovrenca je objavil G. C. Menis v Aquilei nostri 1984.

Na dosedanjo študijsko predstavo o cerkvi sv. Lovrenca, ki je verjetno imela pomembno vlogo pri kolonizaciji alpskih Slovanov v severni Furlaniji, bi lahko vplivalo nadaljevanje izkopavanja ob severni in južni steni ladje, ki je nismo mogli odkriti zaradi cevne konstrukcije za podpiranje od potresa poškodovanih zidov. Nadaljevanje izkopavanja bo sledilo v sezoni 1987.

Zaradi premajhnihkušenj pri študiju arheološkega osteološkega gradiva na Univerzah v Vidmu in Trstu je prof. Menis menil, da bi to delo opravila ekipa stro-

kovnjakov iz Ljubljane. Razen arheologa sestavljajo to ekipo še antropologinja dr. M. Štefančič, ortoped in rentgenolog prof. dr. L. Tabor in stomatolog prof. dr. M. Bartenjev. Študij osteološkega gradiva z grobišča v Buji sta oba zdravnika opravila v teku leta 1985 in v prvi polovici 1986. Študijsko vrednotenje pa bosta predvidoma končala do konca leta 1986. Antropologinja M. Štefančič bo pričela z delom v letu 1987.

Izvidi, ki sta jih opravila zdravnika, so dali številne podatke o patologiji, ki je spremljala človeka iz Buje. Večji del prebivalstva je bil vse življenje podvržen velikim naporom, živeli so v slabih življenjskih pogojih ob skromni prehrani. Malo jih je doživelo visoko starost, umrljivost otrok je bila velika. Podrobne izsledke bosta oba profesorja predstavila sama po zaključenem vrednotenju svojih raziskav.

O somatski podobi bo govorila šele antropologinja, ko bo opravila raziskovalno delo.

Nekropola v Buji, glede na površino, ki jo lahko že sedaj omejimo, vsebuje verjetno okoli 2 tisoč pokopov in zato predstavlja izhodišče za preučevanje geneze furlanskega ljudstva. Pri tem bomo lahko določili tudi delež Alpskih Slovanov. Tega spoznanja se zavedajo tudi furlanski zgodovinarji.

Da bi zaokročili arheološko podobo Monte di Buja, smo začeli s topografskimi deli ter ugotovili razširjenost srednjeveškega prostora. Ta spoznanja je objavil G. C. Menis v seriji Castelli storici 8, pod naslovom »Castello di Buja« leta 1985.

V letu 1984 se je izoblikoval skupni predlog za topografsko obdelavo severne Furlanije v zgodnjem srednjem veku. Organizirali smo topografsko skupino s predstavniki Centro di catalogazione (7 članov in 3 člani slovenske arheologije). Na skupnem seminarju smo slovenski udeleženci posredovali naše skušnje ter izdelali predlog za obrazec za historično topografijo. Obrazci so bili tudi natisnjeni. Ta topografska skupina je začela s tem, da je poskušala locirati ketlaško grobišče v Caporiaccu ter podrobno topografsko orisati kastel Paula Diacona v Nimisu. Medtem ko smo v Buji opravili celotno topografsko ovrednotenje, smo v Caporiaccu ostali šele pri poizvedovanjih, v Nimisu pa nam ostaja le še postopek geodetske dokumentacije kastela. V Nimisu smo se spoznali s topografsko skupino prof. T. Miottija, katera si je že nekaj časa podrobno ogledovala in dokumentirala ostaline v hribovskem zaledju Nimisa. Miotti je bil mnenja, da je našel izredno bogate in razvejane ostaline kasnoantičnega limesa. Ob tej priložnosti smo si skupaj pogledali objekte na Monte Machefave SV kastela v Nimisu in na grebenu Lisparautis. Ob tej priložnosti smo lahko ugotovili, da je v hribovskem zaledju Nimisa velikoobrambeni sistem, ki nima nobenih stavbnih podobnosti s kasnorimskim limesom. Zaradi nekaterih specifičnosti ter zaradi dejstva, da slovanski toponimi segajo do tega sistema, je nastala teza o langobardskem limesu, ki predstavlja zahodno mejo strnjene slovanske poselitve. Ta spoznanja bodo objavljena v VII. zvezku Miottijeve serije Castelli in Friuli. Preliminarno poročilo je objavljeno v B. S 11, 12. Nekaj podobnega smo ugotovili tudi pri Cormonsu (Krmín), kjer je omenjen prvi kastel Paula Diacona. Na visokem grebenu SV Krmína je utrdeni sistem, ki mu nato sledijo številni slovanski toponimi in strnjena slovanska poselitve. Odtod, je tudi staroslovanska nekropola v Mossi (Muš) s 48 grobovi.

Pri topografskem ogledu Invillina v dolini gornjega Tilmenta smo lahko ugotovili, da je na prostoru središča visokogorske občine Lauco velik langobardski utrdeni sistem z obzidjem, dolgim 2 km in obsežnim skeletnim grobiščem. Dalje proti severu in SZ takoj sledijo slovanski toponimi. To podobo dopolnjujejo še arheološke najdbe iz zgodnjega obdobja karantansko ketlaške kulture v Clavaisu, Luincisu in Andrazzi.

Tako se je izoblikoval pred nami neki model, da kastelom Paula Diacona, ki so praviloma v dolini, sledi obsežni obrambni sistem v hribovih severno in vzhodno kastelov, nato sledijo slovanski toponimi in strnjena slovanska poselitve. Ta problem

je objavljen v Balcanoslavici 11/12 pod naslovom »Existierte der Langobardische Limes und eine Verhältnis zum Slovenischen Ethnischen Raum«.

Ob pomenu izsledkov izkopavanj v Buji ter v Nimisu s svojim delom »limesa« sta se začela oba dela raziskovalne ekipe zavedati, da bo treba terensko raziskovalno delo razširiti!

Posledica tega spoznanja je podpis meddržavne pogodbe med SFRJ in Italijo v letu 1985. Vsi naši poskusi, da bi pridobili finančna sredstva za razširitev slovenskega dela ekipe, je ostal doslej brez rezultata. Medtem pa si je furlanska stran zagotovila denarna sredstva s katerimi bi lahko začeli raziskovalno delo v Nimisu. Delo bomo predvidoma delili v 3 med seboj povezane akcije: topografski ogledi Nimisa in okolice, topografsko sondiranje na najvažnejših točkah limesa in sistematsko odkrivanje kastela v Nimisu po zgledu odkrivanja kastela v Invillinu. Nasilca naloge sta Centro di catalogazione e restauro dei beni culturali pod vodstvom dr. G. C. Menisa in Center za arheologijo srednjega veka pri Narodnem muzeju v Ljubljani.

Odkrivanje staroslovanskih grobišč v Furlaniji bo prispevalo izsledke o obsegu migracije Alpskih Slovanov v Furlanijo koncem 10. stoletja. Tudi sicer bo preučevanje slovenske migracije v Furlanijo prineslo slovenski in furlanski zgodovini vrsto novih spoznanj. Medtem ko o življenju na današnjem slovenskem prostoru govorimo na temelju grobnih najdb, so te v grobišču Furlanije le dopolnilo h kulturni podobi časa, o katerem poznamo številne zgodovinske podatke. Zgodovina Alpskih Slovanov v Furlaniji je del zgodovine naše narodne skupnosti in nam verjetno lahko služi kot vzorec za to, kar se je dogajalo tudi na ostalem prostoru KKK.

Slovenska arheologija srednjega veka in arheologija, in zgodovina Furlanije čutijo potrebo po poglobljenem sodelovanju. Najbrž stojimo na pragu obdobja, ki nam bo prineslo nova spoznanja o zgodovini in povezanosti obeh narodnih skupnosti.

Da je naše upanje upravičeno, nam kažejo samo organizacijski ukrepi in razna predela iz arheologije in zgodovine srednjega veka v Furlaniji. Naporom Narodnega muzeja in slovenske arheologije zgodnjega srednjega veka pri sodelovanju s furlanskimi ustanovami bi se morale priključiti še druge slovenske stroke, ki obravnavajo to obdobje.

Zusammenfassung

DIE ERGEBNISSE DER ARCHEOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN UND DER ARCHEOLOGISCHEN TOPOGRAPHIE DES FRÜHEN MITTELALTERS IN FRIAUL

Vinko Šribar

Die slowenische Geschichte und Archeologie des frühem Mittelalters ist sehr eng an Friaul gebunden was als Folge der bekannten historischen Voraussetzungen zu bezeichnen ist. Das Zentrum für die Archeologie des frühen Mittelalters im Rahmen des Narodni muzej in Ljubljana, das sich besonders mit der Erscheinung des Karantanisch-Köttlacher Kulturkreis beschäftigt stehet seit 1980 in einem kontinuierlichen Arbeits und Forschungsergebnis mit Centro regionale di catalogazione dei beni culturali del Friuli e Venezia Giulia mit dem Sitz in Villa Manin nächst Udine, mit dem Archeologischen Museum in Aquileia, mit del städtischem Museum in Gorizia, mit dem Historischen Institut an der Philosophischen Fakultet der Universität Udine und genauso mit der Deputazione di Storia Patria per il Friuli.

Eine besonders rege Zusammenarbeit hat sich mit dem Centro di catalogazione entwickelt. In den Jahren 1980—1982 und 1987 haben wir die Kirche dem Sankt. Lorenz auf dem Monte di Buja ausgegraben und dazu gehörendes Gräberfeld freigelegt. Bei der Kirche ist mehr als zehn Bauphasen zu unterscheiden von denen die älteste als altchristlich eingezeitelt wurde. Das Gräberfeld fängt sehr wahrscheinlich

im 6. Jhr. an und hört im spätmittelalter sehr wahrscheinlich im 14. Jhr. auf. Bei einigen Gegenständen finden wir eine sehr klare Andeutung an den Karantanisch-köttlacherkultur Kreis. Die althechristliche Kirche, hat schon einem Baptisterium gehabt, was für eine neuere Kirchenorganisation spricht, die man als einen Übergang zu der Phase der Urpharen ausdeuten soll. Das osteologische Material aus dem Gräberfeld hat eine interdisziplinäre Medizinische Gruppe aus Ljubljana ausgewertet und dabei zu recht interessanten Resultaten gekommen. Bei dem Centro di catalogazione hat sich im Jahre 1985 eine archeologisch topografische Gruppe organisiert, die aus den slowenischen und friulanischen Fachkollegen zusammengestellt war. Im 10 Programm der Kulturellen Zusammenarbeit zwischen FLRJ und Republik-Italien ist eine gemeinsame topografische Eorchung der frühmittelalterlichen Denkmaler und Gräberfelder im Nordfriaul vorgesehen worden. Bis jetzt haben wir topografisch Monte di Buja, Caporiacco und Nimis bearbeiten können. Die Forschung in der Gegend von Nimis hat uns zum Abschluss gebracht mit archeologischen Ausgrabung des sogenannten Castrum Nenos des Paulus Diaconus anzufangen. Das bringt uns in Zusammenhang mit dem Problem des ganzen langobardischen Limes und in daneben treffen wir uns mit dem Problem der Westgranze der Alpenslawen des frühen Mittelalters.

Es geht um zwei sehr wichtige archeologische und historische Ergebnisse, die für die slowenische und genau so für die Friulanische Wissenschaft von grossen Bedeutung sind.

Mit der topografischen Arbeiten der karantanisch-köttlacher Nekropolen in Nordfriaul haben wir, das Problem der Migration der Alpenslawen nach Friaul um Jahr 1000 angeschnitten und mit der topografischen Bearbeitung der Gegend um Nimis kann das Problem der Alpenslawischen Besiedlung des 6. bis 8. Jahrhundert vor.

Als Folge unserer Zusammenarbeit mit der Friulanischen Museen Umda Instituten, sind bis jetzt folgende Studien erörtert worden:

V. Sribar, Die Slawen in Ostfriaul, *Balcanoslavica* 5, Prilep 1976

V. Sribar - V. Stare, Od kod ketlaške najdbe v Furlaniji? *Arheološki vestnik* 25, 1974, 464 ss

Der karantanisch-köttlacher Kulturkreis, Aquileia und Salzburg, *Aquileia nostra*, anno LV, 1983, 270, LV 1984, 190

In der Vorbereitung: Die frühmittelalterliche Nekropole von Mossa

Gian Carlo Menis, Ricerche archeologiche nella Pieve di Buja, *Aquileia nostra* LIII, 1983, 18

V. Sribar, Existierte der langobardische Limes und sein Verhältnis zum Slowenischen ethnischen Raum? *Balcanoslavica* 11-12, 1984-1985, 47

Ugo Furlani, Le ceramiche del castello di Mossa, *Il castello di Mossa*

V. Sribar, Zum Problem der Friauler Werkstätten für Schmuckgegenstände aus Metall von 8. bis zum 11. Jhr., *Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen*, Udine 1983, 481

V. Stare, Die Kulturkontakte zwischen den Alpenslawen und Friaul im 9. und 10. Jahrhundert, *Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen*, Udine 1983, 499.

Janez Šumrada

O POPRAVILU BOVSKE CESTE NA PRELOMU
IZ 14. V 15. STOLETJE

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 2. oktobra 1986.

Prek Čedadu je potekala že v 10. stoletju precej živahna trgovina med srednjo Evropo in severnoitalijansko nižino; kronikalni vir iz tistega časa, *Honoranciae civitatis Papiae*, ga našteva med desetimi vstopi v severno Italijo, koder so morali trgovci od uvoženega blaga plačevati nemškemu vladarju desetino.¹ Najpomembnejši cesti, ki sta povezovali Čedad z južnonemškimi deželami, sta potekali prek s. Slovinci poseljenega ozemlja. Izhodišče obeh je bilo v Beljaku, od koder se je usmerila cesta prek Podkloštra in Karnijskih Alp v Trbiž in se tam razcepila: tabeljska smer (Tablja, italijansko Pontebba) je sledila toku Bele in zatem Tilmenta in prišla v Furlansko nižino, ona cesta, ki jo srednjeveški viri imenujejo bovško (strata Plecii, strata de Plez), zgodovinarji pa včasih tudi predelsko,² pa je krenila iz Trbiža na jug v Rabelj in dosegla onkraj visokogorskega prelaza Predel (1156 m) dolino Soče. Čez Bovec se je nadaljevala do Kobarida, kjer se je zasukala na zahod, se pod Starim selom pridružila reki Nadiži in tekla ob njej do Špetra in Čedadu.³ Nasploh je bila v preteklosti večidel prometno bolj pomembna zemljepisno ugodnejša cesta prek Tablje, toda že zgodaj je bila za prehodno trgovino važna tudi bovška smer, saj najdemo v 12. stoletju v zgornjem Posočju in na Bovškem zemljiško posest velikih cerkvenih institucij s. Koroškega in iz južne Nemčije (samostana Osoje in Millstatt, krška in bamberska škofija).⁴ Zdi se, da se je prav v 12. stoletju pomen bovške ceste zmanjšal, saj so naštetih posestniki svojo tamkajšnjo posest v pretežni meri zamenjali ali odprodali.⁵ Promet se je pač v večji meri prenesel na tabeljsko smer. Cesta iz Trbiža čez Bovec v Čedad pa je ostala do konca srednjega veka pomembnejša od tiste smeri, ki se od Kobarida nadaljuje do Tolmina in Gorice; le-ta je bila tedaj še drugotnega pomena.⁶

V 14. stoletju so se gospodarske in politične razmere bistveno spremenile v korist bovške ceste. Nad tabeljsko so zagospodarili Habsburžani, kar je bilo za Furlanijo in Čedad pač neugodno, obenem pa je bilo po njej nevarno potovati zaradi roparjev.⁷ Da bi privabil koroško in južnonemško trgovino zopet v večji meri na bovško cesto, je posegel patriarh, gotovo tudi na pritisk zainteresiranih furlanskih mest, predvsem Čedadu, po dveh ukrepih. Trgovcem, izrecno onim iz Beljaka, je zagotovil varno pot; saj jih je zaščitil s svojimi vojaki, hkrati pa jim je nudil tudi mitninske in carinske olajšave; občasno jih je plačevanja teh pristojbin celo oprostil (npr. leta 1364 na izrecno prošnjo Čedadu).⁸ Čedajska občina je bila tako življenjsko zainteresirana, da bi obvladovala ozemlje ob bovški cesti, da je s posebno pogodbo vzela konec sedemdesetih let 14. stoletja od patriarha v zakup oglejsko gastaldijo s sedežem v Tolminu.⁹

¹ Georges Duby, *L'Europe au Moyen Age*, Paris, Flammarion 1984, str. 30—31.

² Milko Kos, *Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti*, Geografski zbornik 9, 1965, str. 245—255; ponatisnjeno v knjigi M. Kos, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*. Izbrane razprave, Ljubljana 1985, str. 344—351 (v nadaljevanju citiram ta natis).

³ Sodobno smer te ceste sledimo na kartah 1:50.000 v Atlasu Slovenije, Ljubljana 1986, in je v bistvu identična s potekom srednjeveške.

⁴ Milko Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo II*, Urbarji Slovenskega Primorja 1, Ljubljana 1948, str. 13.

⁵ Ferdo Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965, str. 210—211; M. Kos, kot v op. 2.

⁶ M. Kos, kot v op. 2, str. 349.

⁷ Listini 1345 maj 21, 1364 februar 11 — Joseph von Zahn, *Austro-Friulana*, FRA 40, Wien 1877, str. 51—52, št. 42; str. 222—223, št. 179; Vincenzo Joppi, *AT* ns. 15, 1888, št. 182.

⁸ V. Joppi, *AT* ns. 17, 1891, str. 31—35; F. Gestrin, n. d., str. 211; M. Kos, kot v op. 2, str. 349.

Konec 14. stoletja je bila celotna cesta od Trbiža do Čedad v tako slabem stanju, da je bila potrebna korenitega popravila. V Nadiški dolini je bilo na primer cestišče ponekod pokrito z velikimi blatnimi luknjami in zelo zverženo; cesto je bilo ponekod treba speljati popolnoma na novo (in Canali Natisse, ubi erant fangi et prave vie et... ubi constructa fuit via nova).⁹ Habsburžani in bamberška cerkev niso kazali nikakršne pripravljenosti, da bi popravili tisti del ceste, ki je potekal prek njihove zemlje. Čedadu pa je bila za nemoteno odvijanje njegovega gospodarskega življenja očitno tako nujno potrebna dobra cesta čez Predel, da je do Trbiža ni bil le pripravljeno popraviti na svoje stroške, ampak je Habsburžanom in bamberškemu škofu celo dobro plačal za privilegije, da sme cesto obnoviti (prim. spodaj). Tako je sklenila maja oziroma julija 1399 čedajska komuna pogodbi z avstrijskima vojvodama Viljemom in Albrehtom ter z bamberškim škofom Friderikom. V pogodbah je določeno, naj Čedad »popravi, preuredi, obnovi in napravi« cesto od Trbiža prek Bovca na Čedajsko in se hkrati obveže, da od trgovcev, podrejenih Bambergu oziroma Habsburžanom, ne bo zahteval drugih dajatev kot od starih časov uveljavljene carine in mitnine, teh trgovcev tudi ne bo silil, naj blago na Čedajskem postavljajo naprodaj ali jih tam po nepotrebnem zadrževal.¹⁰ Obenem so bile sestavljene tudi posebne mitninske tarife za blago na tej poti — te so po ugotovitvah F. Gestrina¹¹ najstarejše ohranjene specificirane mitninske tarife ob poteh v naše Primorje.

Kako je bilo organizirano delo na cesti in kako je potekalo?

Za celotno organizacijsko vodstvo je imenovala komuna dva pooblaščenca (duo deputatores super stratam), ki sta odgovarjala tudi za denarno poslovanje; saj je dodeljeni jima blagajnik, kaplan Lenart (Leonardus capellarius),¹² praviloma izplačeval denar le po njenem nalogu (de mandato deputatorum). Lenart je o izplačilih vodil natančno računsko knjigo (dnevnik izdatkov), ki se je ohranila za čas od junija 1399 do junija 1400 in služi za vir tej razpravi.¹³ Poleg blagajniških opravil je odhajal Lenart včasih tudi na cesto in nadzoroval njeno obnovo. Marca 1400 je npr. odšel najprej v Nadiško dolino in odkazal delo podložnikom iz nekaterih tamkajšnjih vasi, zatem pa je prebil teden v Kobaridu in nadzoroval tamkajšnje podložnike, ki so zasipali veliko luknjo na cesti ter popravljali orodje (steti una septimana illis diebus cum illis de Crauoreto, qui laborabant post Crauoretum ad implendum unum foramen, in qua septimana causa faciendi aptare feramenta). Na trasi je sicer ves čas delala skupina uradnikov in najemnikov čedajske občine. Glavni delovodja (qui faciebat laborare super strata) je bil ser Henrik Nasinguene, ki so ga plačevali v denarju, mu kupovali tudi obleko, obutev in hrano (svinjsko meso, ribe, olje, začimbe, vino). Samostojno je lahko zaposloval obrtniško delovno silo, katero sta sicer najemala tudi pooblaščenca in Lenart v njenem imenu. Pri tem je bil ser Henrik večkrat svojeglav in pristranski, saj so obrtniki, ki jim iz takšnega ali drugačnega razloga ni hotel izplačati mezde, prihajali v Čedad in tam navadno svoje tudi dosegli. Tako je Lenart 25. avgusta izplačal 3 solide dvema Nemcema (duobus Teotonicis), ki sta prišla s ceste v Čedad in se pritožila pooblaščenca, da jima Henrik ni hotel plačati njunega dela na cesti (qui venerunt de strata ad Civitatem ad conquerendum, quod Henricus non volebat eis solvere pro eorum labore habito in laborando stratam). Komuna je pošiljala Henriku za plače-

⁹ Kot v op. 13, f. 18^r (prepis str. 23).

¹⁰ Listini 1399 maj 13 in julij 23, Archivio di Stato Venezia, Miscellanea Fontanini 3, 338—339'. Povzema M. Kos, kot v op. 2, str. 349—350; prim. F. Gestrin, n. d., str. 211.

¹¹ F. Gestrin, n. d., str. 211.

¹² Beseda »capellarius« lahko pomeni tudi klobučarja, vendar se mi zdi glede na razprostranjenost pismenosti konec 14. stoletja verjetneje, da je bil mož duhovnik.

¹³ Original je hranil v začetku tega stoletja Archivio Notarile Udine, Documenti storici, Busta III, no. 198. Sestavljen je bil iz dveh leg pergamenta v velikosti oktave, pri čemer je štela prva lega osem, druga pa 12 folijev, ki jih je v celoti popisala in paginirala roka pisarja, kaplana Lenarta. Kje je original danes in ali je nepoškodovan preživel pustošenje dveh svetovnih vojn, nisem mogel ugotovljati. Uporabil sem diplomatski prepis, ki ga je napravil na podlagi izvirmica septembra 1902 zgodovinar Vladimir Levcevic (prim. o njem SBL I, str. 645—647), objaviti pa ga ni utegnil zaradi svoje prezgodnje smrti. Prepis je ohranjen v Levčevi rokopisni ostalini v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani, Priv A XXXI, fasc. 3, pod naslovom Baurechnungen für die Strata Plecii (Bolec, Flitsch), 1399 und 1400.

vanje najetih delavcev in v druge namene (najbrž je deloma tudi sam nakupoval potrebni material) denar, ki ga je imel na skrbi poseben blagajnik; nekaj časa je to delo opravljal ser Viljem Lupoldi, ki je obenem tudi nadzoroval delo na trasi (ad faciendum laborare et ad dividendum ducatos). Denar je Henriku Nasinguene oziroma njegovi blagajni pošiljal Lenart; večkrat ga je na cesto prinesel Lenartov sin Janez. K upravi v širšem smislu je treba prištevati še vrsto ljudi. Številčno je bilo največ stražarjev (qui custodiebant et custodierunt personam ser Henrici; qui sunt ad custodiam). Povečini so bili Furlani, največ iz mest (med njimi so navedeni tudi obrtniki), toda vmes je mogel biti tudi kakšen domačin; po zapisu z dne 5. septembra, ko se kot stražar omenja neki Croatinus, bi bilo lahko med stražarji tudi nekaj Hrvatov. Najemali so jih za mesec ali največ mesec in pol, potem so večinoma prišli drugi. Oborožene stražarje so potrebovali, saj so bile razmere nestabilne. Tako so bili z obnavljanjem bovške ceste hudo nezadovoljni prebivalci Pušje vasi (italijansko Venzone), saj so lahko upravičeno pričakovali, da bo po obnovi ceste čez Predel upadel promet po tabeljski cesti, ob kateri je ležalo njihovo naselje. Čedajci so poslali avgusta v Pušjo vas plačanega ogleduha, Slovana po imenu Rubeus. Pizvedoval je, kaj počnejo tamkajšnji prebivalci in kaj pravijo o [bovški] cesti, ker se je govorilo, da hočejo napraviti nekakšen nered (Rubeo Sclauo, qui Venzonum accessit ad inquirendum, quid facerent Venzonenses et quid dicerent de strata, quomodo dicēbatur eos velle facere quoddam motum). Konec avgusta je poslala občina za nanovo nastavljene stražarje dva vozova lokov, hrane in drugega orožja (ballistas et victualia et arma). Do kakšnih spopadov ali vsaj oboroženih prask pa v obravnavanem času najbrž ni prišlo — vsaj Lenart jih ne omenja.

Za povezavo med Čedadom in ser Henrikom na eni ter lokalno oblastjo (gastaldi) in vaškimi srenjami, (dekan) na drugi strani so skrbeli posebni poslanci (nuncii) in klicarji (precones). Gastaldom in dekanom so sporočali, kdaj naj pridejo na delo podložniki iz njihove gastaldije oziroma prebivalci vaških skupnosti. Slovenske podložnike pri tem Lenart imenuje kar »Slovani« (Sclavi). Že 25. junija 1399 je odšel poslanec v Tolmin k tamkajšnjemu gastaldu, da bi poslali ljudi iz te pokrajine na cesto (nuncio misso Tolminum ad gastaldionem, ut mittentur homines de contrata ad stratam); čevljar mojster Bertulus je bil istočasno poslan v Bovec in kraj »Trancha« (ta je moral ležati v Nadiški dolini ali ob njej, saj so bili njegovi prebivalci dolžni v njej popravljati cesto), »da bi ukazal Slovanom, naj gredo na cesto« (ad precipiendum Sclavis, ut irent ad stratam). Avgusta je odšel Ambrož iz Porte z istim namenom v dolino reke Idrije (italijansko Judrio; in Canali Iudri), septembra pa je poklical Lenart Babossio na cesto slovenske podložnike iz vasi, ki so pripadale zemljiškemu gospodu ser Vluinu (hominibus villarum de Sclavis ser Vluini). V letu 1400 so poklicali na delo tudi slovenske podložnike iz vasi landarske gastaldije (italijansko Antro; villas gastaldie Antri, de villis de Sclauo de Antro), prebivalce vasi »Asaria«, one z Golega brda v dolini Idrije (hominibus villarum de Collibus in Canali Iudri) in prebivalce Mažerol (illi de Masarovelis; italijansko Masarolis). Marca je hodil poseben klicar v kraju »supra Vito« (preveč oddaljeno, da bi bila Sentviška gora na Tolminskem!), kjer je bila poselitev raztresena, od hiše do hiše (de domo ad domum) in pozival prebivalstvo, naj pride popravljat cesto v Nadiško dolino, dva meseca zatem je sklical klicar tudi dekane na posvet, kjer so očitno dobili podrobna navodila za novačenje podložniških delavcev. Klicar je hodil tudi po kmečkih predelih čedajske gastaldije in pozival na cesto. Podložnike in obrtnike so pri delu nadzirali nadzorniki (superstantes causa faciendi laborare), med katerimi najdemo tudi plemiče. Orodje, potrebni material in hrano so dovažali na cesto skoraj izključno z vozovi (currus); le dvakrat omenja vir tudi tovarnike oziroma tovorjenje (somerii, soma). Omenimo še, da so pripravljali hrano na trasi kuharji; po imenu poznamo Slovenca Janžeta Kočevarja, ki je pet mesecev kuhal ser Henriku (Janze Cociuario Henrici ad stratam qui fecit coquinam quinque mensibus), za kar ga je najela čedajska komuna. V zvezi s cesto je potekala mrzlična diplomatska

dejavnost Čedada. Ambasadorji iz vrst čedajskega plemstva so odhajali na Dunaj, v Beljak, v Benetke (k bambersškemu škofu), v Videm (na zasedanje furlanskega parlamenta) in celo v Padovo. Tisti, ki so bili namenjeni k Habsburžanom in k bambersškemu škofu, so imeli dvojno nalogo: na eni strani so jim prinašali obroke vsote, ki jim jo je morala čedajska komunna izplačati, da je lahko izpeljala z omenjenima pogodbama predvidena dela. Prejemniki so jim namreč v zameno izročali privilegijske listine, s katerimi je bil Čedad pooblaščen v pogodbah navedena dela tudi dejansko izvesti. Vsote, ki jih je morala občina tozadevno žrtvovati, so bile očitno zelo visoke, kar sklepamo iz obrokov, ki so nam znani. Junija 1399 so izplačali škofu Frideriku 40 dukatov, 28. avgusta pa so mu odnesli kar 1000 dukatov in prejeli v zameno njegove privilegije (privilegiis domini episcopi super strata Plecii). Še novembra je odnesel ambasador ser Peter de Formentinis 100 dukatov Habsburžanom za poravnavo preostalih privilegijev (pro resto privilegiorum).

Z deli so pričeli takoj po sklenitvi pogodbe s Habsburžani: že junija 1399 so z vozovi dovažali na cesto železo (ferrum) in jeklo (azarum), potrebno za izdelavo orodja (imenovanega s splošno besedo feramenta). Orodje je izdelovala, ga popravljala in vzdrževala večja skupina najetih obrtnikov — kovačev (fabri, magistri fabri). Delali so na trasi in so svoje orodje pripeljali s seboj na stroške čedajske komunne. Povečini so bili iz Furlanije, nekaj pa je bilo med njimi tudi Nemcev in domačinov (npr. iz Bovca in Kobarida). Domači kovači so orodje večidel popravljali, predvsem pozno jeseni in pozimi, ko so opravili nekakšno »generalno popravilo«. Potrebno železo je komunna nabavljala prek svojih dobaviteljev, pogosto pa je od izdelovalcev kupovala že zgotovljeno orodje. Orodje so kupovali celo v Vidmu. Podrobno se od orodja navajajo motike (sapi, saponi), kladiva (malei) in kiji (maze), sekire (secures siue mauarias, pichi), železni koli (palli ferrei). Za ostrenje in brušenje orodja je bilo na razpolago nekaj brusov (mollam causa accuendi . . . secures et alia feramenta laborantium), s katerimi so večinoma delali kovači. Med orodje velja šteti tudi vrtnalne priprave (foratoria); večjo so potrebovali pri gradnji mostov (unam foratoriam magnam necessariam ad pontes). Ko so tekla pripravljalna dela, je cesto do Trbiža pregledala posebna komisija, v kateri sta bila poleg čedajskega župnika dva gradbena mojstra. Očitno so imeli nalogo določiti obseg del na posameznih odsekih cestišča. Najzahtevnejša gradbena dela — poleg gradnje in popravil mostov in drugih zidanih objektov šteje sem še spodkopavanje skal — so opravljali najeti gradbeni mojstri (magistri), obrtniki furlanskega in nemškega rodu. Naročnica del jih je oskrbovala s potrebnim orodjem in materialom, hrano, včasih tudi z obleko, in jih plačevala v skladu z dogovorom. Delo na trasi je potekalo po sektorjih. Ko je prišla stalna skupina najetih obrtnikov na določen odsek ceste, so se jim pridružili za opravljanje težkih, a ne strokovnih del podložniki. Dobro poznamo le odseke v dolini Nadiže, zato jih bomo v nadaljevanju boljše predstavili. Prebivalci ob spodnjem koncu ceste (de via inferiori), torej ob njenem izteku pred čedajskim mestom, in oni iz Šenčurja (italijansko Sanguarzo; homines de sancto Guarzio) so delali štiri dni na trasi med cerkvijo sv. Kvirina in mostom, ki se imenuje po tem svetniku (de ponte sancti Quarini usque ad ecclesiam sancti Quarini; kraj se imenuje slovensko Pri mostu, italijansko Ponte S. Quirino). Podložniki iz Barnasa (Vernassio) so popravljali cesto od cerkve sv. Kvirina do Špetra (villam sancti Petri), Šempetrani pa tri dni odsek od svojega kraja do Bijerče (villam Biarzi). Podložnikom iz Ažle (Alzida, danes italijansko Azzida) je bil za tri dni odmerjen del od Bijerče do Brišča (villam de Brischis), na sektorju od Brišča do »Ulrikove hiše« (ad dictum Vorich, domo dicti Vorich) pa so obnavljali cestišče prebivalci Petjaga (Poteglacho; italijansko Ponteacco), Sarženta (Suecinto; italijansko Sorzento), Bijerče in Brišča. Od imenovane hiše naprej so delali po vsej dolini prebivalci drugih vasi (homines aliarum villarum laboraverunt per totum Canale). Poleg podložnikov se nekajkrat omenjajo težaki (manuales), ki so prihajali na traso zaslužiti skromno mezdo.

„Kaj“ je bilo treba na cesti delati? Najprej jo je bilo treba očistiti. Drevje, ki je raslo ob njej, so zasekali, ga s pomočjo vrvi vrgli na tla in, odvedli k mostovom in drugim objektom; kjer so rabili les (duobus funibus magnis et una parva causa prostrahendi arborēs ad terram et causa conducendi ligna ad pontes). Tovršno delo so opravljali drvarji (marangoni) iz podložniških vrst. V okoliških gozdovih in tam, kjer je bilo do mesta, kjer so les potrebovali, daleč, so uporabljali vrvi le za vleko lesa do posebnih, trdno narejenih in okovanih vozov (uno forti curro misso ad stratum et necessario conducendi ligna ad pontes et causa faciendi ipsum [sc. currum] ferari); s katerimi so les prevažali do namembnih mest. Najteže je bilo s ceste odstranjevati skalovje; še posebej takšno, ki so ga morali izsekati iz žive skale. Poleg mojstra, ki je delo vodil, so sodelovali tudi pomočniki in je odstranitev vsake večje skale prevzela po ena skupina. Njihovo delo je bilo dolgotrajno in naporno, saj so večkrat omenjene skale, ki so jih klesali po nekaj tednov pa tudi celo mesec in več! Poleg klavic in kijev so rabili za lomljenje in rezanje kamna posebno orodje (soleis' et concadis factis . . . causa, rumpendi et scidendi saxa), večje skale so tudi valili z železnimi koli in drogovi (palos ferreos magnos causa volvendi saxa). Kamenje so drobili (frangere lapides) in porabljali pridobljeni material za nasipanje cestišča. Kjer je cesto ogrožala voda, je bilo treba utrditi njene bregove (implere rivos), na odsekih, kjer je bilo nevarno, da jo zasujejo snežni plazovi, pa postaviti ustrezne zapore (pontes lavinarum). Luknje na cesti so krpali (implere foramina) z drobirjem; nastalim ob drobljenju kamenja. Nekatero mostove (npr. onega pri cerkvi sv. Kvirina) in posamezne odseke ceste so celo tlakovali (salizare stratum), tako cestišče nad Bovcem (ultra Plezium salizando stratum) in v Nadiški dolini med Ažlo (?; Arzila) in gorskim vnožjem (introitu montis). Ker so bile v srednjem veku v splošnem tlakovane, le redke pomembnejše ceste,¹⁴ je vprašanje, če gre v vseh treh naših primerih za pravo tlakovanje. O tlakovanju mostov ne gre dvomiti, pri cesti pa more izraz pomeniti, da so izdelali iz nabitega kamenja le cestno podlago. Vsekakor pa govori o tem problemu vir preskopo, da bi ga bilo moč razvozljati. Gradbeno je bila najzahtevnejša zidava mostov: kamnite dele so povezovali med seboj z železnimi sponami, ki so jih zalivali v svinec (ferris cum quibus ligate fuerunt lastre dicti pontis; plombum . . . cum quo plombati fuerunt ferri pontis). Oktobra se je občina pogodila z zidarjem mojstrom Ambrožem, ki je na cesti precej delal, da bo za 20 dukatov na mejah komune na gori postavil gostišče (unum albergum super strata . . . expensis comunis . . . in confinibus super monte).

Pred zimo 1399/1400 je bila v glavnem obnovljena cesta do Kobarida. Gradbena dela so potekala, dokler je dopuščalo vreme; in povsem prenehala novembra. »Da bi videla cesto (causa videndi stratum), je odšla 11. oktobra v Trbiž posebna komisija, v kateri sta bila poleg kaplana Lenarta še ser Bernard de Burgo Pontis in ser Viljem Lupoldi, spremljal pa jih je Henrik iz Bovca (Henricus de Plezio). Čez zimo so odšli zidarji in nekateri kovači povečini domov in s seboj na stroške naročnice odpeljali svoje lastno orodje. Tisto orodje, ki je bilo pa last čedadjske občine, so pozimi popravljali po posameznih krajih (npr. v Kobaridu in Starem selu), kar je zaposlilo preostale kovaške mojstre. Cesto je bilo treba prek zime vzdrževati, da je bila prehodna in v kolikor toliko dobrem stanju. Decembra so poslali posebnega poslanca, da je ukazal slovenskim podložnikom, naj popravijo cesto na tistih mestih, kjer so jo poškodovali snežni plazovi in voda (in illis locis, ubi lavine et diluvio aquarum viam rumperat). Cestni odsek čez Predel je bilo pozimi težko, če ne celo nemogoče uporabljati. Na cesti so bili tam namreč zameti. Šele v začetku aprila 1400 so iz Čedadu poslali k ser Henriku v Trbiž slo s pismom, v katerem so naročali, da je treba predreti zamete (unam litteram Henrici super facto nivis frangende). Henrik je na cesto dejansko poslal ser Sencha in nekega njegovega pomočnika in pod njunim vodstvom so bili do konca aprila očiščeni zameti med Trbižem

¹⁴ Prim. Guy Antonetti, L'Economie médiévale, Paris, PUF 1975, str. 45.

in Bovcem (iverunt ad aperiendum nivem seu lavinas Tarvisii usque in Plecium), za kar jima je Lenart plačal poldrugo marko solidov.

Čedajska komuna ni vedno razpolagala s potrebno gotovino, da bi pokrivala nastale stroške, zato je občasno najemala kratkoročna posojila. 28. avgusta je vrnil Lenart Židom 125 dukatov, ki so jih bili posodili občini za cesto (Iudeis ducatos CXXV, quos alios mutuaverant comuni in servitium strate), nekaj dni prej pa 27 dukatov mojstru Mianu.

Lenartova računska knjiga vsebuje zanimive podatke o cenah blaga in o medzad zaposlenih. Povzemamo nekatere, kjer je navedena tudi količina blaga oziroma število delovnih dni. Začnimo s hrano, obleko in obutvijo: star pšenice je stal 66 denarjev, kongij vina pa 67 ali 68 denarjev; vino iz okolice Rožaca, ki je slovelo po kakovosti, je veljalo dukat po kongiju. Za čiščenje in merjenje sodov, ki so držali skupaj 21 kongijev, je bilo treba plačati osem denarjev. Hlebec sladkorja (pro uno pano zucheri) je bilo treba plačati z eno marko in 10 denarji. Od obleke in obutve poznamo cene za kose plemiške noše: par čevljev (uno pari scarpurum) in hlače (sera; skupaj 18 denarjev), telovnik (zupirello) slabši 40, kvalitetnejši 60 solidov, par čevljev in par škornjev (stivales) skupaj 100 denarjev. Med materialom se omenja jeklo po ceni dva solida za funt in švinec, ki je veljal dva denarja za isto utežno enoto. Tudi zgotovljeno orodje so včasih stehali in ga plačali po teži. Tako je Lenart plačal nekemu kovaču za dve veliki kladivi, ki sta tehtali skupaj 14 funtov, po tri denarje od funta teže. Kovač, ki je predelal 58 funtov železa v motike, sekire in drugo orodje, je zaslužil eno marko denarjev. Za 13 v Vidmu kupljenih železnih kovov je bilo treba odšteti marko denarjev in šest denarjev. Posamezna motika in sekira sta veljali po 20 denarjev, velik železen kij pa 42 denarjev. Železne vezi na mostu so bile kupljene za pol marke denarjev, brusa za vzdrževanje orodja za 24 in 40 denarjev, dve dolgi in ena kratka vrv pa za poldrugo marko denarjev.

Vrsta je zapisov o ceni prevozov z vozovi. Omenili bomo le tiste, kjer so znane smeri vožnje oziroma količine prepeljanega blaga. Prevoz 21 kongijev vina iz Čedada v okolico Trbiža je stal 18 denarjev. Za prepeljavo orodja iz Kobarida v Špeter je Lenart odštél 35 denarjev občinskih sredstev. Za krajšo razdaljo sta računala dva voznika iz Čedada do delovišča vsak po 9 denarjev. Voznik, ki je prepeljal jeseni orodje s ceste v Kobarid, je zaslužil 30 denarjev. Za posameznike, npr. poslance in sle, je komuna konje najemala. Najemnina konja za pot iz Čedada v Bovec in nazaj je znašala 16 solidov, za štiri konje, ki so ponesli jeseni komisijo po cesti do Trbiža pa eno marko denarjev. Konj sam je bil vreden nekako 5 dukatov — toliko je stal tisti, ki ga je eden od občinskih uradnikov na službeni poti uničil (pro uno equo vastato). Poslanci, ki so odhajali v podložniške vasi, da bi organizirali prihod delavcev na traso, so dobivali denar za najem konja, poleg tega tudi povračilo stroškov. Za povratno pot iz Boveca v Trbiž je prejel eden od njih 24 denarjev, oni ki je potoval v Tolmin 20 solidov, tisti, ki je imel na skrbi landarsko gastaldijo pa 16 denarjev. Ambasadorji so seveda komuno stali precej več: dva sta šla v Benetke k bamberškemu škofu in dobila dve marki solidov in štiri dukate potnine. Povejmo na tem mestu še, da je stal nov okovan težji voz za prevoz lesa dve marki denarjev.

Nekaj se da povedati tudi o plačah uradnikov in delavcev. Povsem je jasno, da so stražarji zaslužili mesečno po dve marki solidov. Klicarji so dobivali, tako kot poslanci, denar, čigar vsota je bila odvisna od oddaljenosti krajev, kamor so bili poslani. Tako so prejeli po osem do deset denarjev za bližnje razdalje, lahko pa tudi do 20 solidov. Poglejmo še nekaj prejemkov tistih, ki so si služili kruh z rokami. Kovač Simon in njegov sin sta v Nadiški dolini dva meseca popravljala orodje in zaslužila 4,5 mark denarjev. Nek drug kovaški mojster je delal za tedensko plačo pol mark solidov, komuna pa mu je morala plačati tudi prevoz orodja iz Čedada in nazaj, kar jo je stalo eno marko solidov. Popravilo nerabnega železnega kija (mazia ferrea fracta) je stalo 10 denarjev. Delavci, ki so razbijali skale, so lahko dobili dnevno po 14 denarjev, pa tudi po 18 ali 20 solidov. Razlika v plači

med mojstri in drugimi delavci je bila seveda velika: dva mojstra, ki sta z dvema sodelavcema 16 dni odstranjevala neko skalo pri Kobaridu, sta zaslužila na dan po 31 solidov, eden od sodelavcev po 12, drugi pa po 14 solidov, pri čemer je prvi delal deset, drugi pa le dva dni. Kovač iz Kobarida je moral večkrat popraviti njihovo orodje in je pri tem zaslužil 60 solidov. Zidarska mojstra Ambrož in Lenart sta s sodelavcem deset dni gradila most pri sv. Kvirinu, za kar so skupaj prejeli dve marki denarjev. Mojster Ambrož sam je zaslužil z zidavo mostu nad potokom Ronac (super aquam vocatam la Rocha; ta se pri Logu [italijansko Loch] izliva v Nadižo) štiri dukate. Omenili smo že, da so opravljali ponekje težška dela poleg podložni; kov tudi plačani težaki (manuales). Tisti, ki so delali na mostu, sv. Kvirina, so zaslužili dnevno po osem denarjev.

Summary

THE RECONSTRUCTION OF THE BOVEC ROAD AT THE END OF THE 14TH — BEGINNING OF THE 15TH CENTURIES

Janez Šumrada

Basing his paper on an accounting book written in 1399/1400 by a Cividale priest, chaplan Leonard, and copied in 1902 by Václav Levec (Arhiv SR Slovenije; Ljubljana, Priv A XXXI, fasc. 3), the author follows the reconstruction of the commercial road from Tarvisio to Cividale del Friuli passing through Slovenian territory and known in medieval sources as the Bovec road (strata Plecii, etc.); which was of a vital importance for the economic life of Cividale. The paper deals with the organisation of works, financed by the community of Cividale and discusses several issues of importance, e. g. labour force, reconstructing methods, prices of raw materials and goods, salaries.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1987 izide že njen 58. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

CZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

YU-61000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. Instrukcija papeža Klemenca VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica salzburškega nadškofa Tarnoczyna o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858 (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v krajini med Muro in Rabo v letih 1607—1730 (Škafar). **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v Ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata. **600 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 257 strani. Jože Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761—1784. **1000 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. Jože Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovno na Štajerskem; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Franciskani v Murski Soboti. **1000 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Jevnikar Martin, Ivan Trinko 1902—1923; Novak Vilko, Ivanu Škafarju v spomin; Ivan Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592—1637. **1000 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. Conversio Bagoariorum et Carantanorum (Grafenauer); Italska legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Stefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor). **2500 din**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987. Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapiski arhidiaconata med Dravo in Muro 1656—1764. **6000 din**

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984, 250 strani. **2000 din**

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek: M. Smiljana Kodrič — B. Natalija Palac, Solske sestre svetega Frančiška Kristusa kralja. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986, 256 strani. **3500 din**

Milan Pahor

OPCIJE V KANALSKI DOLINI (1939—1942)

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1.—3. oktobra 1986.

Pred prvo svetovno vojno so živeli v Kanalski dolini skoraj izključno pripadniki slovenske in nemške narodnosti. Še sredi 19. stoletja so bile občine Žabnice, Ukve in Lipalja vas popolnoma slovenske, občina Tablja (Pomtebba) popolnoma nemška, v Naborjetu in na Trbižu pa so prevladovali nemško govoreči (glej, prilogo 1). Od leta 1880 do leta 1910 se je delež slovenskega prebivalstva stalno zmanjševal in to tudi v občinah oziroma vaseh, ki so bile do tedaj izključno slovenske. Vse to je jasno razvidno iz uradnih štetij v omenjenem obdobju 1880—1910² (glej prilogo 2).

Že na prvi pogled bode v oči dejstvo, da so bile občine in vasi jasno ločene: v nekaterih občinah so močno prevladovali Nemci, v drugih pa Slovenci. Če si ogledamo te razlike v sklopu socioekonomskega vidika, potem so imeli Slovenci večino v občinah oziroma krajih, kjer sta prevladovala živinoreja in gozdarstvo, nemško govoreči pa so prevladovali v krajih, kjer je prevladovalo meščanstvo, uradništvo

Priloga 1: Czoernigova statistika 1846 (podatki po delu Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, 1975, str. 111—118)

Občina	Skupno	Nemcev	Slovencev
Lipalja ves	419		419
Naborjet	748	648	100
Pontabelj	520	520	
Trbiž	2313	2013	300
Ukve	1181		1181
Žabnice	958		958
Okraj Trbiž	6139	3181	2958

Priloga 2: (podatki kakor zgoraj)

Občina	Uradna štetja								
	1880		1890		1900		1910		
	Prisot. prebiv.	Občevalni jezik dom. prebiv.	Prisot. prebiv.	Občevalni jezik dom. prebiv.	Prisot. prebiv.	Občevalni jezik dom. prebiv.	Prisot. prebiv.	Občevalni jezik dom. prebiv.	
	nem.	slov.	nem.	slov.	nem.	slov.	nem.	slov.	
Lipalja ves	400	21	366	349	7	340	331	15	310
Naborjet	894	774	66	770	730	6	763	679	50
Pontabelj	684	642	—	734	626	12	804	744	12
Trbiž	2953	2735	137	3147	2759	287	3640	3262	223
Ukve	1023	21	994	985	43	940	903	82	817
Žabnice	913	33	866	859	52	806	856	162	693
Okraj Trbiž	6867	4226	2429	6844	4217	2391	7297	4944	2105
Bela peč	659	606	53	563	470	74	714	618	55
Skupaj	7526	4832	2482	7407	4687	2465	8011	5682	2160

¹ Bogo Grafenauer, Kanalska dolina, Ljubljana 1946, 7 — odslej Kanalska dolina; Bogo Grafenauer, Kanalska dolina, v: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, Ljubljana—Koper—Trst 1975, 114 — odslej Slovenci v Italiji.

² Kanalska dolina, 9; Slovenci v Italiji, 115—116.

Občina	Uradno štetje 1910				1910	
	Prisotno prebivalstvo	Občevalni jezik dom. prebivalstva		Drugi	Slovensko privatno štetje	
		nem.	slov.		Nemci	Slovenci
Lipalja ves	367	48	308	25	5	361
Naborjet	781	695	40	10	319?	96
Pontabelj	917	807	17	198	704	120
Trbiž	3914	3480	93		2383	1190
Ukve	844	247	591		17	821
Žabnice	844	345	492		36	801
Okraj Trbiž	7667	5622	1541	233	464	3379
Bela peč	947	775	141	566		
Skupaj	8614	6397	1682			

ter delavstvo (vendar so bili v rudarskem naselju Rabelj močno prisotni tudi Slovenci). Iz navedenega jasno prihaja na dan neenaka razporejenost prebivalstva: nadaljnja ugotovitev je seveda ekonomska zaostalost slovenskih vasi. Iz vsega tega ni težko priti do zaključka, da so bili Slovenci v dvakratnem podrejenem položaju: v socioekonomskem ter v narodnem smislu. Družbena zaostalost pa kmalu privede v zapostavljen političen položaj. Tradicionalni sloji (kmetje, bajtarji, gozdni delavci, pastirji) — in prav tem plastem je pripadala večina slovenskega prebivalstva — so začeli močno zaostajati v družbenem razvoju, medtem ko so se novi družbeni sloji (meščanstvo, uradništvo, delavstvo) v vedno večji meri prilagajali in popuščali politično in gošpodarsko močnejšemu nemškemu prebivalstvu. Od tega načela dalje pa je le kratek korak do odpovedi lastnega materinega jezika in končno do asimilacije.

Po razpadu avstroogrske monarhije so se odnosi med Nemci in Slovenci spremenili, saj so bili po letu 1918 — eni in drugi — pod novo-oblastjo: kraljevino Italijo.

Poleg spremenjene politične pripadnosti se je začelo priseljevanje Italijanov in Furlanov, kar se jasno zrcali v štetjih v letih 1921 in 1931 (glej prilogo 3). Čeprav je število prebivalstva med letom 1910 in letom 1921 očitno naraslo, je obenem število slovenskega in nemškega prebivalstva nazadovalo. Seveda moramo uradna štetja previdno jemati v poštev, saj so bila od nekdanj predmet političnih pritiskov; kljub temu pa štetja le dokazujejo določeno stanje, ki ga ni mogoče popolnoma potvoriti. Kot kažejo podatki iz leta 1921, so se Italijani in Furlani naselili pretežno kot državni uradniki, vojaško osebje, cestni in železniški delavci. Priliv italijanskega prebivalstva je bil močno občuten v Tablji in na Trbižu. Priseljevanje romanskega prebivalstva je trajalo nekako do leta 1931, saj so bile do takrat izčrpane delovne možnosti ozemlja. Nemško-slovenski značaj Kanalske doline se je

Priloga 3: (podatki kakor zgoraj)

Funkcije	Uradno štetje 1921				1931	
	Prisotno prebivalstvo	Italijani	Nemci	Slovenci	Tuji državljeni	Prisotno prebivalstvo
Bela peč	866	44	426	27	369	897
Lipalja ves	343	60	203	61	19	288
Naborjet	636	57	488	8	83	965
Pontabelj	702	315	352	6	29	786
Trbiž	4003	654	2917	251	426	4736
Ukve	771	33	179	548	11	771
Žabnice	903	44	525	205	129	912
Skupaj	8224	1207	4185	1106	1726	9355

spet za nekaj let stabiliziral. Pravo prelomnico v narodnem smislu pa pomeni leto 1939. Takrat se pojavijo zloglasne opcije, ki popolnoma spremenijo narodnostno podobo Kanalske doline.³

Opcija kot sredstvo reševanja nacionalnega vprašanja — v tem primeru gre za reševanje narodnega/manjšinskega vprašanja — se je prvič pojavila po prvi svetovni vojni. Bila je sestavni del meščansko-nacionalistične politike, ki je izhajala iz načela, da drugojezični element v državi moti in ga je zato treba odpraviti. Po tem načelu že sam obstoj narodnih manjšin predstavlja potencialno nevarnost za državo. Po prvi svetovni vojni so nekatere države sklenile pogodbe o prisilni izmenjavi prebivalstva. Po svojem bistvu so meddržavni sporazumi o opcijah nadaljevanje pogodb o prisilni izmenjavi prebivalstva. V nacistični Nemčiji gre za sredstvo, ki je sestavni del rasistične politike in vojnega gospodarstva.

23. junija 1939 sta nacistična Nemčija in fašistična Italija sklenili sporazum o preselitvi Nemcev in Ladincev v Nemčijo. Sprva je bil sporazum geografsko omejen na Južno Tirolsko (Alto Adige v italijanski verziji). 21. oktobra 1939 sta pogodbeni državi razširili sporazum tudi na Kanalsko dolino. Prebivalci so bili postavljeni pred izbiro, da se odločijo za italijansko ali za nemško državljanstvo. Odločitev za nemško državljanstvo je pomenila preselitev v Tretji rajh. »Pravico« do opcije so imele osebe, ki so živele na ozemlju, ki ga je določala pogodba in so se prištevale k nemškemu narodu.

Statistični podatki o opcijah v Kanalski dolini

Po uradnih podatkih so pristojni organi ugotovili 5603 osebe s pravico do opcije (celotnega prebivalstva je bilo 11.542). Od teh se je 4576 izreklo za Nemčijo, 337 za Italijo, bilo pa je tudi 690 tako imenovanih sivih opcij (brez izjave za eno ali drugo državo).⁴

Raziskovalec Ernst Steinecke v svoji študiji Das Kanaltal — Val Canale meni, da so navedene številke neverodostojne, ter navaja druge. Od skupno 8350 neitalijanskega prebivalstva (6600 Nemcev in 1750 Slovencev) se je 8130 ljudi (6530 nemškega in 1600 slovenskega porekla) izreklo za Tretji rajh. Dejansko se je potem preselilo — predvsem na Koroško in Štajersko — 5600 nemško govorečih in le 100 slovensko govorečih. Slovenci so torej v veliki večini ostali doma. Narodnostno razmerje se je takrat prevesilo na slovensko stran.⁵

Dejanska preselitev prebivalstva je potekala postopoma. Po podpisu sporazuma (21. oktober 1939) so se morali prebivalci izreči do konca decembra istega leta (1939). Sama preselitev optantov pa bi se morala zaključiti do konca leta 1942 — v resnici beležimo primere preselitve še pomladi leta 1943. Na drugi strani pa preselitev ni potekala po načrtih ter je bila le delno izvedena. V prvi vrsti so Kanalsko dolino zapustili majhni kmetje in odvisni delavci, na drugi strani pa rudarski in železarski delavci iz Rablja in Bele peči, torej v glavni večini vaški in mestni proletariat in polproletariat, ki si je v večini primerov obetal boljše življenjske pogoje.

V Kanalski dolini je ostalo 2300 optantov (800 Nemcev in 1500 Slovencev), ki so bili v večini kmetje, večji posestniki. Skupno z neoptanti so tvorili jedro domačinov, ki pa so že postali manjšina v lastni domovini.⁶ (Glej prilogo 4.)

Večina preseljenega prebivalstva se po drugi svetovni vojni ni več vrnila. Izpraznjene hiše optantov so zasedli priseljenci iz raznih krajev Italije, v večini iz Furlanije, ki danes tvorijo veliko večino prebivalstva Kanalske doline. Opcija je torej korenito spremenila stoletno podobo.

Pri obravnavanju sodobne in polpretekle zgodovine je primerno upoštevati dvoje vrste virov: uradne podatke in dokumente obravnavane dobe, na drugi strani

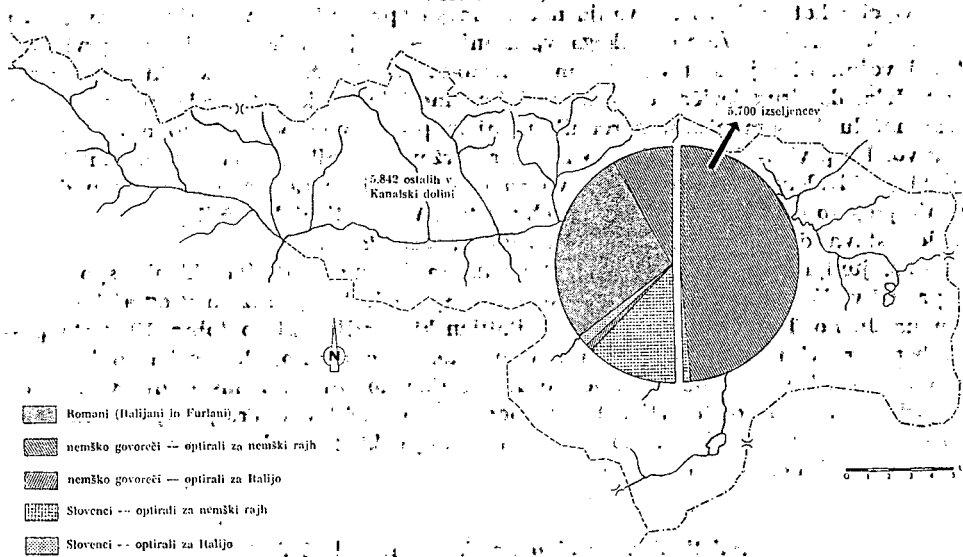
³ Kanalska dolina, 12; Slovenci v Italiji, 117.

⁴ Kanalska dolina, 12—13; Slovenci v Italiji, 117—118.

⁵ Ernst Steinecke, Das Kanaltal — Val Canale, Innsbruck 1984, 45 — odslej Steinecke.

⁶ Steinecke, 46.

Priloga 4: Zadržanje ob opcijah v Kanalski dolini 1940—1943 (iz knjige Ernst Steinicke: Das Kanaltal — Val Canale, Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion, Innsbruck 1984, str. 45. Vir: italijansko ljudsko štetje 23. 6. 1939 in ocena dr. Theodorja Veitra 1961)

pa še neposredna pričevanja, to je ustno zgodovino. Iz sinteze omenjenih virov pride na dan marsikateri plat, ki je samo enoplastna uporaba virov ne more razkriti. Od 25. avgusta do 6. septembra 1986 se je odvijal prav na področju Kanalske doline 6. mladinski raziskovalni tabor. V sklopu tabora je delovala zgodovinska skupina, ki se je ukvarjala prav s problemom opcij.⁷ Do nekaterih ugotovitev smo prišli na podlagi razgovorov s (15) prebivalci iz Zabnic, Ukev, Oveče vasi in Lipalje vasi. Kot dodaten vir smo upoštevali župne kronike, krstne knjige in izbor arhivskega gradiva. Vedeli smo, da so opcije izredno kočljivo vprašanje, vendar domačini niso odklanjali sodelovanja. To dejstvo je takoj na začetku pobilo splošno veljavno pričanje, da o tem problemu ni dobro govoriti, saj drezamo v odprte rane.

Zanimale so nas predvsem okoliščine in razlogi, ki so pogojevali zadržanje domačinov. Domačini pojmujejo opcije kot važno prelomnico v zgodovini Kanalske doline. *Rezultati opcij kažejo na jasno odločitev prebivalcev za Reich, čemur pa ni v enaki meri sledila dejanska preselitev. Zato je treba nujno razlikovati med opcijo kot opredeljitvijo in opcijo kot namenom odselitve.*

Nove ugotovitve v zvezi s problemom opcij⁸

Zakaj se je večina prebivalstva (slovenskega in nemškega rodu) v Kanalski dolini odločila za izbiro nemškega državljanstva? Razlogov je bilo več: politični, sociogospodarski in kulturni. Vsekakor je bil najmočnejši sociogospodarski razlog.

Najprej se bomo dotaknili prav tega zadnjega problema. Prebivalci so se pretežno ukvarjali s kmetijstvom in gozdarstvom. Slednja ugotovitev velja za tiste kraje, ki so jih naseljevali prebivalci slovenskega rodu. Poljedelstvo je bilo slabo razvito, prevladovala je živinoreja — še posebno v Ukvah. Ukljani so se ukvarjali s planšarstvom na planini, kjer so preživeli vse tople mesece v letu. Vendar živinoreja in gozdarstvo nista nudila dovolj zaslužka, zato so morali drugod iskati dodatno

⁷ V sklopu 6. mladinskega raziskovalnega tabora »Kanalska dolina 1986« je delovala zgodovinska skupina, ki so jo sestavljali mentorji Teodor Domej (Celovec), Aleksej Kalc (Trst), Milan Pahor (Trst) ter mlade raziskovalke Maja Brajkovič (Vižovlje), Darija Golja (Prosek), Helena Smotlak (Oreh), Katja Volpi (Trst).

⁸ Nove ugotovitve slonijo na podatkih 15-tih informatorjev-domačinov.

zaposlitev. Največ se jih je zaposlilo v tovarni verig na Beli peči in v rudniku svinca v Rablju. Ostali so prijeli za vsako delo; precej jih je odhajalo na sezonsko delo v tujino. Nemški reich je nudil boljše pogoje za zaposlitev odvisnih delavcev, kar se je izkazalo pri optantih, ki so se tja odselili ter dobili ustrezno zaposlitev. Tako so si dejansko izboljšali delovne in življenjske pogoje.

Politični razlog je odigral manjšo vlogo. Pri nekaterih optantih je nedvomno na izbiro vplivala vera v moč nove nemške ureditve. Pri večini primerov je prevladovala navezanost in pripadnost k tradicionalni deželni ureditvi — Koroški.

Kulturmonarodni razlog je prav tako odigral svojo vlogo. Na izbiro domačinov je vplival nezaupljiv odnos do italijanskih oblasti, čeprav pritisk fašistične Italije v narodnem smislu ni bil tako občuten kot v ostalih predelih države, ki so jih takrat naseljevali Slovenci, Tržaška, Goriška, Benečija, Istra. Domačini so obravnavali Italijo kot tujek. Isti odnos je veljal do novih priseljencev: Italijanov in Furlanov.

Propaganda: vloga in vpliv

Važno vlogo je pri opcijah odigrala nemška propaganda, ki se je uspešno vezala na pereče probleme prebivalstva. Kaže, da so jo vodili predvsem domači agitatorji (nemški privrženci), ki so močno propagirali za Tretji reich. Vendar se prav pri problemu propagande naši informatorji niso hoteli izjasniti, odgovori so bili v glavnem megleni in nedorečeni. V glavnem so trdili, da so propagando izvajali tujci in ne domačini. Propaganda naj bi se v večini primerov odvijala po gostilnah.

Propaganda je potekala na dveh tirih: a) poveljevala je moč socialnega in gospodarskega napredka Nemčije in tako obenem kazala na možnost izboljšanja življenjskih in delovnih pogojev; b) ustrahovala je domače prebivalstvo s trditvijo, da opcija za Italijo pomeni dejansko preselitev na jug države. Prav navedeni motiv je — kot kaže — najbolj vplival na izbiro, t. j. opcijo za Nemčijo.

Z nemške strani je bila propaganda močna in kapilarna, česar ne moremo trditi za italijansko stran. Po mnenju domačinov, s katerimi smo se razgovarjali, je bilo tako stališče odvisno od dejstva, da je bila italijanska država zainteresirana, da izprazni Kanalsko dolino »tujerodcev« in naseli priseljene Italijane in Furlane. Vsekakor je bila italijanska »nepropaganda« prav tako dejanska politična odločitev.

Obstajala je še tretja vrsta propagande: propaganda proti izselitvi. Tako se je na primer župnik v Zabnicah (Premrl) jasno izrekel (s prižnice) proti opcijam, svaril je domačine glede izselitve in jih nagovarjal, naj ostanejo doma. Nadalje smo zabeležili poizkus propagande iz Ljubljane, od koder so poslali v Kanalsko dolino letake (s pozivom ljudstvu, naj ne zapušča domov), ki pa niso bili porazdeljeni po vaseh iz varnostnih razlogov.

Kako to, da se ni velika večina optantov slovenskega rodu dejansko izselila iz Kanalske doline? Po opciji za nemško državljanstvo (do 31. 12. 1939) nastopi obdobje dejanske izselitve. Optante ločimo v dve skupini: a) odvisne delavce, trgovce in uradnike, b) kmete in druge posestnike. Prva navedena skupina je dobila konkretno ponudbo za novo delovno mesto in stanovanje. Zanje je bila izselitev najmanj problematična. Dejansko lahko trdimo, da so omenjeni optanti v večini primerov izboljšali svoje življenjske razmere. Izselili so se v večja mesta na Koroškem, pa tudi globlje v Nemčijo. Veliko bolj problematična je bila izselitev za kmeta. Prav kmet je zelo navezan na zemljo, okolje in vaške običaje; saj se težko loči od domačega kraja. Za dejansko izselitev je moral kmet dobiti resnično dobro ponudbo. V Italiji je pri tem sodelovala družba »Ente delle Tre Venezie«, ki je odkupila imetje. Nadalje je bila zadolžena, da imetje odda novemu priseljencu. Na drugi strani je Nemčija ponujala zemljišča in domačije v Avstriji, predvsem na Koroškem: v Rožu in na Zilji. Obstajala je možnost, da si je optant predhodno ogledal posestvo, na katerega naj bi se odselil.

Čeprav so bili postavljeni še kar sprejemljivi pogoji za izselitev, pa se večina slovenskega kmečkega prebivalstva le ni odločila za dejansko izselitev. Glavni razlogi za tako odločitev: 1. Kanalčani so bili navezani na domači kraj, imeli so svoje navade in običaje, živeli so v organizirani vaški skupnosti; 2. predvsem kmetje se niso hoteli odreči svoji zemlji, ki so jo pridobili z delom svojih prednikov. Poleg tega je izselitev pomenila korak v neznano, v negotovo bodočnost; 3. pri ogledih novih posestev v Rožu in na Zilji so ugotovili, da bi bili preseljeni na domačije ljudi, ki so jih nemške oblasti nasilno izgnale v notranjost države. V veliki večini primerov je šlo za slovensko govoreče družine na Koroškem, ki so jih Nemci v letu 1942 nasilno selili; 4. kmalu se je izkazalo, da izseljenci-optanti na novih posestvih niso dosegali dobrega gospodarskega učinka, saj so naleteli na slabe pogoje, ki pa so jih že itak imeli prej v Kanalski dolini; 5. s trajanjem in razvojem vojnih dogodkov, ko ni več kazalo na gotovo nemško zmago, se je porajalo mnenje (ki je postopoma preraslo v gotovost), da se bodo po vojni vrnili na posestva prvotni lastniki in da bodo optanti ob premoženje; 6. možnost zaposlovanja čez mejo in torej uživanje boljših gospodarskih pogojev Tretjega Reicha. Kanalčani so se dnevno vozili na delo v Nemčijo, zvečer pa so se vračali domov.

Iz navedenih razlogov je velika večina kmečkega (slovenskega) prebivalstva skušala ostati na svojih domovih. Zavlačevali so odhod na več načinov: a) dolgotrajna pogajanja pri cenitvi premoženja, b) zavlačevanje pri izbiri posestev. K vztrajanju na domačih tleh je pripomoglo dejstvo, da s trajanjem vojne Nemčija in Italija nista bili več v stanju, da dosledno izpeljeta vse predpise v zvezi z opcijo. Zadeva je postajala vedno bolj drugotnega pomena za obe strani.

Pri opcijah ne smemo prezreti dejstva t. i. »sivih opcij«. Gre za prebivalce, ki se niso odločili ne za Nemčijo ne za Italijo. Po mnenju naših sogovornikov moramo upoštevati določeno »strpnost« predpostavljениh uradnikov, ki niso dosledno izvajali predpisov opcije, ki je predvidevala dejansko odločitev: ali za Nemčijo ali za Italijo.

Prostovoljnost ali prisila?

Na papirju (v teoriji) je bila izbira (opcija) za nemško oziroma italijansko državljanstvo prostovoljna. V praksi pa se je izkazalo prav obratno. Propaganda je ustvarila ozračje, ki je bilo v prid Nemčije. Prebivalci so bili ustrahovani, da odločitev za Italijo pomeni obenem izselitev na Jug. Propaganda se je v resnici izkazala za pravo ustrahovanje. Zato upravičeno menimo, da so bile opcije prisilna odločitev prebivalstva v prid Nemčije. Svobodna opcija bi bila mogoča v popolni demokraciji, ne pa v totalitarnih režimih kot sta to bila nacistična Nemčija in fašistična Italija.

Današnjost

Danes ljudje različno pojmujejo opcije ter gledajo na tiste, ki so v letih 1940—1942 zapustili Kanalsko dolino. Nekateri gledajo nanje neprizadeto; drugi z obžalovanjem, da sami niso naredili podobnega koraka. Tretji povezujejo z odhodom dela sovaščanov in prihodom novih priseljencev, ki so s sabo prinesli nov jezik in drugo kulturo, konec tradicionalne vaške skupnosti. Pri nekaterih smo zaznali in začutili celo bolečino izkoreninjenosti na domačih tleh.

Ovčja vas, Ukve, Žabnice: tri različne stvarnosti⁹

Če omejimo pogled na tri naselja, kjer je štrnjeno prebivalo slovensko prebivalstvo, opazimo razlike. Nedvomno so opcije prizadele celotno dolino, vendar so pustile delno različne posledice. Ovčja vas, Ukve in Žabnice so doživele različno

⁹ Ugotovitve slonijo na izjavah domačinov, ki jih je zbrala zgodovinska skupina na 6. MRT »Kanalska dolina 1986«, podatki o Ovčji vasi pa so zapisani v knjigi »Valbruna — Ovčja vas« izpod peresa domačega župnika Maria Gariupa.

usodo, če gledamo na vso zadevo bolj iz narodnostnega vidika. Nedvomno je najbolj korenito spremembo doživela Ovčja vas, kjer se je narodnostna podoba zaradi opcij popolnoma spremenila. Nekoč popolnoma slovenska vas je danes večinioma italijanška (oziroma furlanska) z manjšim delom prebivalcev, ki so še Slovenci. V glavnem sta botrovala dva vzroka: temeljita nemška propaganda na področju občine Naborjet-Ovčja vas, na drugi strani pa socialno izpostavljena plast odvisnih delavcev, ki se je izselila iz gospodarskih razlogov.

Tudi vas Ukve spada v isto občino, vendar se je tam izselilo najmanj domačega slovenskega prebivalstva. Vztrajali so na svoji zemlji, saj so od nje živeli (planine, živinoreja, gozdarstvo), zato so se težje odločali za odselitev. Poleg tega so bili vaščani bolj organizirani kot vaška skupnost in narodnost: cerkev, pevski zbor, navade in običaji. Vse skupaj je pripomoglo k dejstvu, da se je iz vasi Ukve izselilo manj ljudi kot iz Ovčje vasi in Žabnic. Žabnice predstavljajo srednjo pot. Vas je bila že prej močno mešana: kmetje, večji obrtniki, odvisni delavci. Poleg tega je služila na račun romarske poti na Višarje, kjer so imeli svoje trgovinice in prenočišča v rokah tudi domačini iz Žabnic. V vasi so imeli Slovenci dobre pozicije, vendar se je čutil močan vpliv Nemcev. Vse to je povzročilo, da se je precej domačinov izselilo, vendar manj kot v Ovčji vasi.

Največ objavljenega gradiva imamo za Ovčjo vas. Na razpolago imamo novo publikacijo, ki je izšla leta 1986 izpod peresa domačega župnika Marija Gariupa z naslovom »Valbruna — Ovčja vas« v italijanščini. V njej zasledimo podatke, ki se nanašajo na opcije.

V nedeljo 12. novembra 1939 je moral župnik Gujon prebrati občinsko odredbo: »Ogni famiglia riceverà due moduli da compilarsi: uno bianco e l'altro verde. La famiglia, anzi, i membri della famiglia che desiderano emigrare in Germania, firmeranno il modulo verde, e chi opta di restare al suo posto, in Italia, firmi il modulo bianco. L'autorità superiore assicura tranquillità, libertà e pace nelle loro case e residenze, purché buoni e fedeli cittadini.« V prevodu se, besedilo glasi: »Vsaka družina bo prejela dvoje obrazcev: belega in zelenega. Družina, oziroma družinski člani, ki se želi izseliti v Nemčijo, bo izpolnila zeleni obrazec; tisti, ki želi ostati v Italiji, naj izpolni beli obrazec. Oblast zagotavlja mir in svobodo vsem, če so seveda dobri in zvesti državljani.«¹⁰

V sklopu zgodovinske skupine na 6. mladinskem raziskovalnem taboru »Kanal-ska dolina 1986« smo izsledili tudi dva neizpolnjena obrazca: enega belega (za opcijo v korist Italije), enega oranžnega (za opcijo v korist Nemčije). Obrazca smo izsledili v Žabnicah, kar da morda slutiti, da so se morda obrazci (po barvi) razlikovali od občine do občine. Sicer gre za manjšo podrobnost, ki ne igra bistvene vloge.

Povrniimo se raje nazaj v Ovčjo vas. Decembra 1939 so se vse družine, razen dveh, odločile za Tretji Rajh. Glavni razlog za tako odločitev je bil strah, da bi odločitev za Italijo pomenila izselitev na Sicilijo. Vidno vlogo pa je seveda odigrala močna propaganda v korist Nemčije. Tekom leta 1940 se je začela dejanska izselitev: vas je zapustilo 58 oseb. V letih 1940—1941 je zapustilo vas 32 družin (od 50), v letu 1942 še nadaljnjih 90 oseb; konec leta 1942 je ostalo v vasi le 70 domačinov. Ostali del prebivalstva so tvorili delavci in vojaštvo. Ob zaključku opcij je v vasi domače prebivalstvo tvorilo le tretjino celotnega prebivalstva, tako globoko se je v vas zarezala nova stvarnost.¹¹

Zaključek

Gornji članek lahko ocenimo kot prispevek za zgodovino opcij v Kanalski dolini. O opcijah se je doslej izredno malo pisalo, saj je bila tema sama izredno kočljiva. Na drugi strani se ni hotelo ali želelo drezati v še odprte rane. Problemi

¹⁰ Mario Gariup, Valbruna — Ovčja vas, Trst 1986, 95 — odslej M. Gariup.

¹¹ Mario Gariup, 99—101.

slovenske narodnostne skupnosti v Kanalski dolini so itak zelo resni in pereči ter se jih ni želelo otežiti s problemom opcij, ki še danes kažejo svoje posledice. Vsekakor se je treba problema ne samo dotakniti, temveč ga tudi raziskati ter nato natančno opisati. Na ta način bomo prišli do raziskanega dogodka v sklopu celotne zgodovine Slovencev v Kanalski dolini, ki jo bo tudi treba podrobno sestaviti.

Bibliografija in viri:

1. Bogo Grafenauer, Kanalska dolina (etnografski razvoj), Ljubljana 1946.
2. Bogo Grafenauer, Kanalska dolina, v: Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni, Ljubljana—Koper—Trst 1975, str. 111—118.
3. Ernst Steinicke, Das Kanaltal — Val Canale. Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion. Reihe: Innsbrucker Geographische Studien, Band 11, Innsbruck 1984.
4. Karl Stuhlpfarrer, Umsiedlung Südtirol 1939—1940, knjiga 1 in 2, Dunaj—München 1985.
5. Salvatore Venosi - Mario Gariup, Slovinci v Kanalski dolini. Gli Sloveni nella Val Canale, v: Provincia di Udine, Atti della Conferenza sui gruppi etnico linguistici della provincia di Udine, 5—6 maggio 1978.
6. Mario Gariup, Valbruna — Ovčja vas (persone e vicende in un paese della Val Canale), Trst 1986.
7. Koroški zbornik, Ljubljana 1946.
8. Župne kronike vasi Žabnice, Ukve in Ovčja vas.
9. Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, gradivo o opcijah.
10. Posnetki in zapiski razgovorov z informatorji (15 oseb) iz Kanalske doline o problemu opcij. Zbrano v sklopu zgodovinske skupine 6: mladinskega raziskovalnega tabora »Kanalska dolina 1986«. Celotno gradivo hrani Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, del gradiva je deponiran na Slovenskem raziskovalnem inštitutu — podružnica v Ovčji vasi (Kanalska dolina).
11. Karl Stuhlpfarrer, Umsiedlung aus dem Kanaltal, Eine Dokumentation, Dunaj 1986. / Dokumentarno gradivo o opcijah, ki ga hrani avstrijski zgodovinar Karl Stuhlpfarrer /.
12. Metod Turnšek, Na Višarjih zvoni, Gorica 1969.

Riassunto

LE OPZIONI IN VAL CANALE (1939—1942)

Milan Pahor

La Germania nazista e l'Italia fascista sottoscrissero il 23 giugno 1939 un accordo speciale sul trasferimento dei tedeschi e ladini nel Terzo Reich. L'accordo era geograficamente limitato all'Alto Adige, successivamente — il 21 ottobre 1939 — fu esteso anche alla Val Canale. »Il diritto« alle opzioni fu concesso alle persone di lingua tedesca che abitavano nella Val Canale, il criterio della nazionalità fu affidato alla discrezione dei comuni interessati. Nella Val Canale furono passati per tedeschi anche gli abitanti di lingua slovena. Gli abitanti furono posti davanti alla scelta — opzione — di rimanere cittadini italiani oppure dichiararsi tedeschi. Le operazioni di voto — vennero distribuite delle schede di due colori (bianca e arancione) — furono svolte in fretta entro il 31. dicembre 1939. La stragrande maggioranza della popolazione optò per la Germania.

Bisogna distinguere un dato fondamentale: l'opzione come scelta, l'opzione come trasferimento nel territorio del Reich germanico. Si è già detto che per la Germania optò la stragrande maggioranza della popolazione, il trasferimento effettivo di tutti gli optanti non fu mai completamente attuato. La questione dell'opzione incise profondamente nella vita della vallata. Il rapporto etnico fu completamente stravolto, l'elemento italiano divenne maggioritario. Gli abitanti originari si trasferirono: in gran parte di lingua tedesca, mentre gli abitanti di nazionalità slovena rimasero sul posto.

Le opzioni influirono sulla vita, sui rapporti e sugli usi e costumi della popolazione locale: si avvertono ancora oggi.

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Tolmin, 1.—3. oktober 1986.

IZKUŠNJE OB PRENOVI UČNEGA NAČRTA ZGODOVINE V ŠESTEM RAZREDU OSNOVNE ŠOLE

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Tolmin, 1.—3. oktober 1986.

Na tem zboru ne govorim kot teoretik, pač pa kot učitelj zgodovine v osnovni šoli. Za seboj imam že dvaintrideset let delovne dobe v prosvetni službi, zgodovino pa poučujem osemindvajset let.

Ko sem sprejel vabilo, da bi kot učitelj praktik poročal o izkušnjah pri pouku zgodovine, sem se odločil, da povem nekaj misli o izkušnjah po prvem letu pouka zgodovine po prenovljenem učnem načrtu.

Med samimi pripravami poročila sem se posvetoval tudi s kolegico prof. Ljudmilo Kovač, s katero že več let poučujeva na isti šoli in se v aktivu tudi pogovarjava o problemih, ki nastajajo pri pouku. Naj se ji ob tej priliki tudi zahvalim za pomoč, ko mi je z nasveti iz lastnih izkušenj pomagala pri oblikovanju referata.

Med svojim delom sem preživel že več reform, prenov in predelav učnih načrtov, zato bi lahko ob njih ugotavljal tudi pozitivne in negativne strani današnje prenove.

Zgodovina kot humanistična veda je v osnovni šoli in v šolah usmerjenega izobraževanja predmet s pomembnimi vzgojnimi in izobraževalnimi komponentami. Mladega človeka-učenca vzgaja, da se bo lahko orientiral v današnjem svetu. Oblikuje mladostnikovo kulturno stran, predvsem pa njegov odnos do kulturne dediščine. Prav zato je zelo pomembno, kako podajamo zgodovino mladim ljudem in kakšen odnos bodo zavzeli mladi do zgodovine.

Odkar poučujem, govorimo o natrpanih učnih programih. Večkrat razmišljam, ali je to le specifičnost pri pouku zgodovine v naši republici, kjer mora biti poleg naše nacionalne zgodovine povezava še z zgodovino jugoslovanskih narodov in evropskimi tokovi.

Ne bi krčlil tvarine sedanjega učnega programa zgodovine v osnovni šoli, saj to, kar obsega sedanji učni program, je za splošno izobrazbo učencev že nujno potrebno. Krčenje sedanjega programa bi pomenilo že jemanje učnih enot iz programa. Učitelji zgodovine bolj čutimo pomanjkanje časa ob predelavi učne snovi.

Pred šolsko reformo leta 1959 je bila zgodovina kot učni predmet v štirih razredih osnovne šole — od petega do osmega razreda. Z reformo so namesto zgodovine in geografije v petem razredu uvedli predmet spoznavanje družbe, ki vsebuje zgodovinske in geografske elemente pri obravnavi posameznih naravno-geografskih enot Jugoslavije, pouk zgodovine pa smo skrčili na tri šolska leta.

Med razgovorom z učitelji zgodovine na pobrateni šoli v Petrinji na Hrvaškem sem zvedel, da je tamkaj zgodovina še vedno kot učni predmet v petem razredu osnovne šole, v katerem lahko bolj temeljito obdelajo uvodni del, prazgodovino in stari vek.

Precejšnja natrpanost učne snovi čutimo učitelji zlasti v šestem razredu osnovne šole. Ob dveh urah pouka zgodovine tedensko, kar znese v najboljšem primeru sedemdeset ur, moramo predelati obširen program. Med šolskim letom je dokajšen osip učnih ur, zato je težko realizirati predpisani program. Odpade nam okrog štirinajst šolskih dni, ki so namenjeni izvedbi športnih, naravoslovnih in kulturnih dni, zato je tudi težko realizirati učni program. V zadnjih letih je naša realizacija 60 do 65 ur ali okrog 90 do 95 % predpisanega učnega fonda. V teh urah moramo v šestem razredu obdelati snov od uvoda v zgodovino, prazgodovino, stari in srednji vek do

absolutizma in razsvetljenstva. Ob tem pa se moramo zavedati, da se učenci šele navajajo na pouk zgodovine, da prehajajo od polpredmetnega oziroma razrednega pouka k predmetnemu pouku. Navajati jih je treba na uporabo učbenika. Učenci se srečujejo z mnogimi novimi pojmi, ki jih morajo osvojiti in uporabljati.

Potrebno je tudi preverjanje znanja in ocenjevanje učencev. V načrtu je predvidenih 55 ur za obravnavo, ponavljanje in sprotno preverjanje znanja, 15 ur za preverjanje, razumevanje tem, vsebin in naloge objektivnega tipa. Omenil sem že, da je vprašljiva realizacija učnih ur z novo učno stvarino, še težje pa je realno ocenjevanje v razredih s 30 in več učenci, ko moramo dobiti v konferenčnem obdobju vsaj dve oceni. Prisiljeni smo, da dobivamo ocene s pismenimi izdelki. Tu pa se večkrat poraja problem, ki se ga še po tolikih letih težko rešujem. Učenčev izdelek je snovno pravilen, je pa poln pravopisnih napak, zato se pojavi problem ocenjevanja takšne naloge.

Ocena naj bi bila učencu nagrada, tako kot je delavcu plačilo za delo. Učitelj naj bi bil čim bolj objektivni, kajti le take ocene so za učence sprejemljive. Prav vesel sem bil besed našega svetovalca na aktivu novogoriške regije pred začetkom šolskega leta, ko je povedal, da ob kopici pritožb na območju naše pedagoške enote ni bilo niti ene na račun ocenjevanja iz zgodovine.

Pred leti smo imeli v šestem razredu nekaj časa tri ure zgodovine tedensko. Ob takem fondu učnih ur smo lahko predelali predpisano učno snov. Mislim, da učitelji zgodovine v šestem razredu še vedno želimo, da se v tem razredu razširi pouk zgodovine na tri ure tedensko, ali pa naj bi razmišljali o predmetu zgodovine v petem razredu osnovne šole.

Brez sramu priznam, da mi že vrsto let ostaja v šestem razredu nepredelana snov iz dveh pomembnih poglavij slovenske nacionalne zgodovine — kmečkih uporov in reformacije. Raje kot da bi ta poglavja obdeloval v časovni stiski ob koncu šolskega leta, ko so tudi učenci že utrujeni, prenašam omenjeno snov v sedmi razred, kjer jo temeljito obdelam. Vem, da je to teoretično nepravilno, toda v praksi že vrsto let izvajam.

V učnem programu za šesti razred pogrešam tudi proste ure, ki bi bile zelo ustrezne za pouk lokalne zgodovine, zlasti v krajih, ki so bogati z najdbami iz prazgodovine in starega veka. Proučevanje le-te so prevzeli zgodovinski krožki, v katerih pa je le določeno število učencev, ki se za predmet posebej zanimajo.

Pri pouku zgodovine sem delal že z vrsto učbenikov, ki so jih pripravili naši strokovnjaki. Starejši učitelji še poznamo učbenike, ki so jih napisali profesorji Leopold Petauer, Bogdan Binter, Ferdo Gestrin, Jože Hainz in Metod Mikuz. Upal bi si trditi, da so bili ti učbeniki strokovno dobro pripravljene in še danes rad posežem po njih pri pripravah na pouk.

Po mnenju mnogih učiteljev zgodovine je bil zelo dober in uporaben učbenik prof. Antonije Metelko, predvsem zaradi metodičnosti. Po sestavi in vsebini je bil za učence na tej stopnji zelo razumljiv. Opisi v učbeniku so bili za učence izredno zanimivi, zato še danes radi posegajo po njem. Včasih uporabljamo njen učbenik za referate. Droben tisk z opisi rimske vojske, rimskih sužnjev, antične Emone, frankovske fevdalne družbe, fevdalne družbe na Slovenskem, so tako plastično opisani, da dobi učenec dobro predstavo takratnega časa.

Težje pa smo se učitelji prilagodili predhodniku današnjega učbenika za šesti razred, katerega avtorja sta bila prof. Tomaž Weber in Branko Božič. Slogovno je bil kot sinteza zgodovine v slikah za učence te stopnje precej težak. Večkrat smo delali kratke izvlečke, ki so si jih učenci zapisovali, da bi lažje dojeli predelano snov. Sestavke je bilo treba razlagati kot obravnavo berila pri slovenskem jeziku.

Menim, da je novi učbenik, ki je delo istih avtorjev in je izšel leta 1985, v slogovnem in strokovnem smislu dober učbenik in je za pouk zgodovine v osnovni šoli vsekakor pomemben napredek. Zelo dobro je podan uvodni del, ki je v šestem razredu zelo pomemben, ko učence uvaja v nov učni predmet. Pisno in likovno lepo

podaja in ponazarja zgodovinske vire, štetje časa in delitev zgodovine. Učbenik je kljub nekoliko skrčenemu tekstnemu delu vsebinsko bogat, saj z bogato likovno vsebino podaja, kar bi učenec morda ob razlagi težko ali nejasno dojel. Po mojem mnenju je učbenik tudi metodično dobro urejen: Poleg vsebinskega dela, pri poglavjih oziroma učnih temah, je v okvirjih še povzetek poglavja, kar navaja učenca na povzemanje bistva snovi. Učence in učitelja opozarja na uporabo druge literature. — Zgodovinski atlas, zgodovinsko čitanko itd. Učenci lahko z njim ob manjši porabi časa hitreje poiščejo podatke v zgodovinskih atlasih in čitankah. Nadalje navaja učence k večjemu opazovanju. Z opombo »Opiši sliko v učbeniku« ga prisili, da jo natančneje pogleda in opiše. Ob koncu poglavij so tudi razlage neznanih besed. Učenci v šestem razredu spoznajo vrsto novih pojmov, ki jih morajo nato pri svojem ustnem ali pisnem izražanju uporabljati. Prav zato je dobra stran učbenika temeljita razlaga novih izrazov, s katerimi bogati in širi učenčev besedni zaklad. Vprašanja, nanizana ob koncu poglavij, so pomembna za preverjanje znanja tako učencem kot njihovim staršem, ki jim pomagajo pri učenju.

Zgodovinska čitanka je pomemben pripomoček pri pouku. Na primerih, tekstov iz čitanke lahko opozorimo učence, kaj so viri, saj so sestavki v čitanki direktni prevodi originalnega arhivskega gradiva. Zelo dobri so uvodi v berila in razlage v opombah, ki pojasnjujejo manj znane besede. Čitanka lahko služi učitelju za popestritev pri razlagi snovi, za delo učencev pri skupinskem pouku, ali pa za kratke referate, ki jih podajajo učenci v obliki samostojnega dela. Tekste iz čitanke: Življenje starih Slovanov ali pa Prvi spopadi Slovanov z Bizantinci lahko uporabimo za skupinsko delo ali pa kombinacijo frontalnega pouka in referatov učencev. Podobno lahko uporabimo tudi tekste: Upor Ljudevita Posavskega, Dušanov zakonik, Opis Dubrovnika in njegove trgovine.

Zelo dober pripomoček pri pouku zgodovine je tudi zgodovinski atlas: Že v učbeniku avtorja opozarjata učenca na uporabo tega učila. Naša šola je že pred leti nabavila srednješolske zgodovinske atlase, da ne bi finančno preobremenjevali staršev. Marsikdo se vpraša, zakaj srednješolske. Vsebinsko so se nam zdeli bogatejši, vidimo pa, da so tudi po novem programu uporabni ob dodatnih navodilih učitelja. So razmeroma še dobro ohranjeni in jih bomo šele po amortizaciji zamenjali z novimi osnovnošolskimi. Učenci jih uporabljajo pri pouku v šoli, v izjemnih primerih pa si jih lahko tudi izposodijo. Osnovnošolske atlase pa so nabavili nekateri učenci sami.

Delovni zvezek je pomembno dopolnilo učnega procesa in je metodično dobro urejen. Po zaključeni obravnavi učne enote rešujejo učenci vaje v šoli ali pa doma. Delovne vezke nabavljajo učenci sami in jih redno prinašajo k pouku. Opazam pa, da nekateri učenci rešujejo vaje že vnaprej, največkrat s prepisovanjem od prejšnjih letnikov, s čimer pa vaje izgube svoj prvotni namen. Kljub temu pa so vaje le pomemben pripomoček pri pouku in nam služijo za kontrolo znanja.

Pouk lahko popestrimo z raznovrstnim slikovnim materialom: slikami, tabelami, diafilmi, prosojnicami, ki so danes že nepogrešljiva učila. Učiteljem je izredno dobrodošel komplet grafoskopskih prosojnic, ki je tako urejen, da imamo skoraj za vsako pomembnejšo učno enoto pripravljeno prosojnico. Težave so verjetno v šolah, kjer še ni urejen kabinetni pouk in kjer primanjkuje aparatur. Naša šola ima kabinetni pouk v klasičnem smislu.

Starejši učitelji dobro vemo, da smo imeli včasih na razpolago le učbenike, zvezke, tablo in kredo, drugo pa je bilo prepuščeno iznajdljivosti učitelja. Zato smo veseli novih pripomočkov, s katerimi lahko popestrimo pouk in olajšamo razlago.

Po prvem letu prenove učnega načrta menim, da je novi učni načrt le poskušal olajšati učitelju, da bi lahko bolje predelal snov, predpisano za šesti razred. A ko primerjam prejšnji in sedanji načrt, ugotavljam, da je v prejšnjem načrtu bilo predvidenih 76 ur, v novem le 70 ur. Pri novem načrtu so nekatera poglavja preveč natrpana. V šestih šolskih urah je težko predelati snov od uvoda v zgodovino do raz-

kroja praskupnosti, zlasti pa je v eni uri težko obdelati snov paleolitika in neolitika. Tudi celotno grško verstvo in kulturo se težko predela v eni uri. Snov o rimski državi je bila v prejšnjem načrtu znatno širša, zato pa lahko v novem načrtu damo več poudarka Rimljanom v naših krajih. Po današnjem načrtu je tudi zgodnji zgodovini Slovencev odmerjenega premalo časa, saj sta za celoten razvoj Karañtanije odmerjeni le dve šolski uri. Mislim, da bi morali prav slovenski in jugoslovanski zgodovini dati več poudarka v šestem razredu, kajti učenci te snovi skoraj ne bodo več obde- lovali v šolah usmerjenega izobraževanja.

Prav zaradi zoževanja nekaterih pomembnih učnih enot ne smemo več dovo- ljevati, da bi trpel pouk zgodovine na kvaliteti. Poudarjam, da se moramo zavzeti za povečanje fonda učnih ur zgodovine v šestem razredu na tri ure tedensko.

Večkrat se pojavlja mnenje, da učence z raznimi podatki preobremenjujemo, da smo preveč enciklopedični itd. Učenci so na tej stopnji dokaj svežega spomina in si torej lahko ob podatkih športnikov, pevcev, igralcev zapomnijo tudi važnejša dogajanja iz zgodovine.

Negativna ocena iz zgodovine naj ne bo problem, ampak vzgojno sredstvo, ki učenca opozori, da mora delati tako kot pri drugih predmetih. Pri večini učencev, ki so dobili negativno oceno, sem opazil, da so se potrudili, da jo popravijo. Raz- meřoma redki so bili pasivni in apatični učenci, ki so oceno brezbrizno sprejeli. V prizadevanjih otroka — učenca, da bi uspel in prejel tudi boljšo oceno, vidim vzgojni pomen ocenjevanja.

Že prej sem povedal, da imamo pri današnjem pouku zgodovine že polno učnih sredstev in pripomočkov: od zgodovinskih atlasov, grafoskopskih folij, filmov itd. Ob vseh tehničnih pripomočkah pa menim, da ne smemo pozabiti na najvažnejši faktor — učiteljevo besedo. Ni vseeno, kako podaja učitelj učno snov in s kakšno zavzetostjo je pri predmetniku.

Zavedati se moramo, da tudi zgodovina kot humanistični predmet pomaga ustvarjati pri učencih pravičen odnos do sočloveka in človeštva. Učencem naj od- krija pozitivne in negativne strani razvoja človeške družbe. V učencih naj ustvarja human odnos in patriotizem, ki sta v današnjem času še posebno potrebna. Zato naj bi se učenci zgodovine učili z veseljem, saj jim širi splošno znanje in jim daje pod- lago za študij drugih ved.

Največji uspeh učitelja zgodovine je priznanje učencev, ko mu od časa do časa pokažejo, da sprejemajo predmet in da se zanimajo za snov. Ko začno učenci sami brez naročila prinašati k pouku raznovrsten material, ki ga izrezujejo iz revij in časopisov, pa denar, embleme društev itd., takrat vemo, da smo v njih vzbudili veselje do predmeta, ki so ga sprejeli za svojega. Takim učencem tudi jaz z veseljem podajam snov, ker vem, da je ne sprejemajo s prisilo.

Po enoletni izkušnji preнове učnega načrta za šesti razred si upam trditi, da je bila le-ta dobro pripravljena in temeljita. To ni bila samo prenova učnega načrta, ampak je bila tudi prenova predmeta v celoti, ki naj bi zagotovila njegovo vrednost v predmetniku za osnovno šolo.

Mislim, da gre vse priznanje avtorjem učbenika, delovnega zvezka, čitanke in drugega materiala, ki ga uporabljamo pri pouku zgodovine, prav tako pa tudi članom komisije, ki je pripravljala prenovu učnega programa. Kolikor je bilo kritike na njihovo zahtevno in naporno delo, naj jo jemljejo dobronamerno, kajti šele pri izvajanju programa se pokažejo njegove pozitivne in negativne strani. Iz poročila pa lahko sklepate, da sem pozitivno ocenil vaše delo in želim, da bi bila tudi vnaprej čim bolj tesna povezanost med načrtovalci in izvajalci učnih programov.

Zusammenfassung

ERFAHRUNGEN MIT DEM NEUEN GESCHICHTSLEHRPLAN IN DER SECHSTEN GRUNDSCHULKLASSE

Pavel Bogataj

Als Lehrer und Praktiker will ich über meine Erfahrungen sprechen, die ich nach dem ersten Jahr des Geschichtsunterrichts nach dem neuen Lehrplan gesammelt habe.

Als humanistisches Fach ist Geschichte ein Gegenstand mit bedeutenden Erziehungs- und Bildungskomponenten — das gilt sowohl für die Grundschule als auch für die berufsorientierten Mittelschulen. Seit ich Geschichte unterrichte, ist die Rede von zu umfangreichen Lehrplänen. Der nach dem jetzigen Lehrprogramm vorgesehene Stoff ist für die Allgemeinbildung der Schüler bereits dringend nötig und dürfte nicht mehr gekürzt werden.

Daß der Lehrplan zu umfangreich ist, bekommen wir Lehrer vor allem in der sechsten Grundschulklasse zu spüren, wo wir bei zwei Wochenstunden des Geschichtsunterrichts ein sehr breites Lehrprogramm durcharbeiten müssen.

Die Geschichtslehrer wünschen weiterhin die Erweiterung des Geschichtsunterrichts der sechsten Klasse auf drei Wochenstunden, wie es schon vor Jahren war, oder es sollte die Einführung des Geschichtsunterrichts in der fünften Klasse der Grundschule in Erwägung gezogen werden. Das neue Geschichtslehrbuch in der sechsten Klasse, ein Werk der Verfasser Tomaž Weber und Branko Božič, herausgegeben im Jahr 1985, ist sowohl vom stilistischen als auch vom fachlichen Standpunkt aus ein gutes Lehrbuch, und bedeutet für den Geschichtsunterricht in der Grundschule einen wichtigen Fortschritt. Der Schüler wird dazu geleitet, das Wesentliche des Stoffes zusammenzufassen und auch andere Literatur heranzuziehen. Am Ende der Kapitel werden unbekannte Wörter geklärt, Fragen helfen bei der Überprüfung der Kenntnisse.

Das Geschichtslesebuch ist ein wesentliches Hilfsmittel, da man anhand von Texten im Lesebuch die Schüler auf historische Quellen aufmerksam machen kann.

Ein ebenso gutes Unterrichtsmittel ist auch der Geschichtsatlas, auf dessen Verwendung bereits im Lehrbuch hingewiesen wird. Sehr willkommen ist dem Lehrer auch ein Satz von Klarsichtfolien, die nach den einzelnen Lehreinheiten geordnet sind.

Nach dem neuen Lehrplan sind einige Kapitel zu überladen. Die negative Betonung im Fach Geschichte sollte kein Problem darstellen, sondern Erziehungsmittel sein, das den Schüler zur besseren Arbeit anspornen soll.

Ein wichtiger Faktor beim Geschichtsunterricht ist das Wort des Lehrers, deshalb ist es nicht gleichgültig, wie der Lehrer den Stoff wiedergibt und wie er sich dabei engagiert. Geschichte sollten die Schüler mit Freude lernen, da sie ihre allgemeine Bildung erweitert und ihnen eine Grundlage für das Studium anderer Fächer bietet.

Nach einjähriger Erfahrung mit dem neuen Lehrplan kann ich behaupten, daß es sich hierbei um eine gut vorbereitete und gründliche Erneuerung handelt. Auch eine weitere, möglichst enge Zusammenarbeit zwischen Planung und Ausführung von Lehrprogrammen wäre wünschenswert.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. — 800 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separadni odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786). Ljubljana 1982, 24 strani. — 600 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 3600 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

Na navedene cene veljajo običajni popusti za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente.

ZAPISI

NOVI PISANI VIRI O NAJSTAREJŠI SLOVENSKE ZGODOVINI — POROČILO
O KNJIGI BERNHARDA BISCHOFFA

Odkar smo na začetku stoletja z velikim delom Franca Kosa (Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku) dobili bogato zbirko virov za zgodnjo slovensko zgodovino, smo se uspavali v prepričanju, da pač nekih bistvenih novih virov za to najstarejše obdobje ni pričakovati. Ko so bili objavljeni viri večkratno obravnavani z raznih gledišč, je možnost novih razlag postajala vse manjša, težišče zgodovino-pisja se je premaknilo v mlajša obdobja. S tem pa je spoznavanje novega postalo preveč odvisno od srečnih naključij. Le taki okoliščini se lahko zahvalimo, da mi je prišla v roko knjiga **Bernharda Bischoffa, Salzburger Formelbücher und Briefe aus Tassilonischer und Karolingischer Zeit**, ki je izšla v seriji Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Heft 4, München 1973. Avstrijsko zgodovino-pisje knjigo s pridom uporablja, pri nas pa do slej ni vzbudila pozornosti. Vendar si jo zasluži! Vsebuje namreč vrsto doslej neobjavljenih virov, ki se nanašajo tudi na slovensko zgodovino 8. in 9. stoletja.

Spomladi 1972 je naletel nemški zgodovinar Bernhard Bischoff v Staatliche Bibliothek Regensburg pod signaturo Rat. ep. 422 na rokopisno gradivo Frobeniusa Forsterja z naslovom »Anecdota aliaque memorabilia ex codicibus monasterii S. Emmerammi collecta et descripta«. Forster je bil znamenit benediktinski učenjak iz samostana Sankt Emmeram v Regensburgu. Bil je profesor filozofije in teologije. 1750 je postal v svojem samostanu prior in bibliotekar, s tem pa varuh ene največjih cerkvenih zbirk rokopisov na Bavarskem, ki je vsebovala dragotne iz karolinškega obdobja. Začel se je ukvarjati z zgodovino. Njegova znanstvena želja je postala nova izdaja Alkuinovih del, kar ga je zaposlovalo četrto stoletje. Zbiral je gradivo od vsepovsod. Ko mu je tisk izdaje Alkuina že precej napredoval, je 1773 izvedel za karolinški kodeks, ki je bil napisan v Salzburgu v času nadškofa Liuphrama (836—859). Vseboval je številne pesmi Alkuina in drugih, hranili pa so ga v regensburškem jezuitskem kolegiju Sankt Paul. Forster je še lahko pritegnil rokopis, vendar je novoodkrit, dotlej še neznane Alkuinove pesmi, lahko posredoval le še v dodatku. Kodeks je po razpustu kolegija 1817 izgubil. Bischoff ga je imenoval **Rokopis iz Sankt Paula**. Po Forsterjevi omembi je vseboval skoraj le Alkuinova besedila. V »Anecdota« so se ohranila preostala. Gre za pet pesmi, od katerih sta za nas najpomembnejši četrta in druga. Le-ta še nanaša na Bischofshofen. Pesem je posvetilni napis cerkve v tem kraju, ki jo je salzburški nadškof Adalram dal obnoviti in posvetiti v čast sv. Maksimilijanu. Začetek pesmi manjka, zato pa se je pred pesmijo ohranila notica, ki pove, da so samostan (v Bischofshofnu) požgali neverni Slovani leta 820. Cerkev je dal obnoviti in znova posvetiti Adalram prvo leto svojega škofovanja za praznik sv. Maksimilijana, 12. oktobra 821. Četrta pesem v petih distihih slavi, kako je Adalram ponovno zgradil in posvetil neko cerkev sv. Mihaela; ki je bila uničena v požaru, ki ga je zanetila nevarna roka. Obnovljena je bila nedolgo za tem.

Izrečna omemba samostana (monasterium) je za nas, ki smo v onem času navajeni ob bavarski meji le samostanov v Kremsmünstru in Innichenu, morda nenavadna, toda v Avstriji se je že uveljavilo mnenje, da je bil ta samostan, ki je nastal leta 711/712, najstarejše salzburško oporišče pri nameravanem pokristjanjevanju Slovanov. A že okoli 720 so ga porušili sosednji Slovani, kar je bil verjetno poganski odgovor na pokristjanjevalno dejavnost. 743 si ga je izprosil v fevd od bavarskega vojvode Odila njegov kaplan, duhovnik Ursus, ki je obnovil kraj. 820 so samostan ponovno požgali Slovani, vendar v tem primeru ni šlo za krajevno omejeno nasprotovanje okoliških karantanskih Slovanov, ki so bili deležni misijonskega delovanja iz Bischofshofna, ampak je bilo to dejanje del velikega spopada med frankovsko državo in uporniki Ljudevita Posavskega (glej: Dopsch H., Bischofshofen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, v: Bischofshofen 5000 Jahre Geschichte und Kultur, Bischofshofen 1984, 61 ss.).

Najverjetneje v tem uporu je bila požgana tudi cerkev sv. Mihaela, ki je stala pač nekje na salzburškem cerkvenem področju Bavarske. Za krivca (impia manu) pesem uporablja enak pridevnik kot za požigalce Bischofshofna (impia Sclavi). Cerkev je dal nedolgo po požigu (non longe dehinc) obnoviti Adalram, tako kot cerkev v Bischofshofnu. Vse to kaže na skupno usodo obeh cerkev. Upor je slučajno sovpadel s smrtjo Arna in nastopom Adalrama, ki se je seveda najprej potrudil urediti posledice pustošenja. Kolikšen obseg je to imelo, ne vemo. Ali sta bila uničena le na-

vedena kraja ali več, lahko samo ugibamo. Vsekakor pa je razvidno, da je imel upor Ljudevitovih zaveznikov v Karantaniji mnogo večji obseg, kot smo si doslej predstavljali, še več, da se ti niso le branili, ampak tudi napadali. Pokorile so jih šele frankovske vojske, ki so se poleti 820 vračale iz Panonije (Kos F., Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 2, Ljubljana 1906, št. 61). Omenjena požiga si lahko mislimo v delu leta pred tem. Čeprav ju je povzročil protifrankovski upor, pa si lažje predstavljamo, da so ju izvedli pogani kot kristjani. Tudi pol stoletja starejše upore v Karantaniji so vodili pogani: Je bila ta stranka 820 še živa? So se Ljudevitovi zavezniki v Karantaniji idejno naslonili na staro vero? Oboje se mi ne zdi nemogoče, še zlasti, če se spomnimo na veliki uspešni protinemški upor Polabskih Slovanov leta 983, ki je bil kljub večdesetletnemu pokristjanjevanju idejno poganski.

Kaj nam še prinaša Bischoffova knjiga? — Forster je pri svoji obdelavi Alkuina črpal še iz enega, izgubljenega kodeksa z naslovom »**Liber traditionum**«, ki si ga je prepisal v Salzburgu. O njem je zabeležil, da gre za rokopis na pergamentu v četverki, kvaterniju. Vseboval je štiri tudi grafično različne zbirke. Forster je prve tri časovno postavil v 9., zadnjo pa še v 8. stoletje. V njegovem prepisu je okoli 90 besedil, od tega je 40 novih. Zbirki I in II sta po Bischoffu nastali v predloženem obsegu najprej pod nadškofofom Liuphranom sredi 9. stoletja. Zbirka I vsebuje, vsemogoče obrazce, od takih za darovnice do pisem različnim oblastnikom. Obrazci so seveda starejši od oblikovanja zbirke. Tako je njen prvi del verjetno nastal na področju Salijskih Frankov in ga je konec 8. stoletja prinesel s seboj Arno iz Saint-Amanda. Zbirka II je bila sestavljena po abecedi in je bila zaključena v prvih letih vladanja Ludvika Pobožnega (814—840). V obrazcih pisem so večkrat ohranjena imena, ki so jih poznejši prepisi izpustili. Tako je bilo npr. mogoče ugotoviti, da pismo št. 2 omenja poslanca kalifa Haruna al Rašida Karlu Velikemu leta 807.

Za nas je zanimivo pismo št. 15, v katerem opat nekega majhnega samostana prosi nekega višjega duhovnika za poročila z dvora. Podobno ga zanima glede Slovanov ali Avarov oziroma tudi obžalovanja vrednega in zelo nesrečnega ljudstva Canitum (Canitum gentem), če še vedno vztrajajo v neveri in ostajajo stanovitni v zakrknjenosti svojega srca, ali če se končno vendarle želijo spreobrniti k veri in prejeti sveti krst. Zanimajo ga tudi novice iz Rima o vznemirjenju zaradi Benevancev in grških gusarjev. Po Bischoffovem mnenju je besedilo, zaradi omembe Avarov, nastalo pred 796. Glede na razmere v Rimu pa misli, da je pismo nastalo morda leta 788, ko je stiska papeštva dosegla vrh. Ime Canitum se mu zdi podobno Karantancem, možnost, da bi šlo za Sase, mu je skoraj neverjetna. Po Forsterjevi pripombi je branje imena dvomljivo, oblika Canitum je tako njegova domneva. Konec koncev bi se lahko zmotil že prepisovalec iz 9. stoletja. Je prvotno pisalo Carintum? Kakorkoli že, več kot verjetno Canitum gentem pomeni Karantance. Tako poistovetenje je tudi v slovarju imen iz zgodnjerednjeveške zgodovine v vzhodni Evropi po latinskih virih, (Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa, Serie A, Lateinische Namen bis 900, Band II, Lieferung 7, Wiesbaden 1982, 306). — Pismo nakazuje skrb za pokristjanjevanje Avaroslovanov, še preden so bili vojaško podrejeni, hkrati pa tudi dokazuje, da je bilo poganstvo v Karantaniji tudi po zadušitvi upora 772 še kako živo, kar krepi verjetnost poganske stranke v času Ljudevitovega upora.

Zbirka IV se je morala po pisavi močno ločiti od ostalih, saj je Forster prvo časovno opredelitev v 9. stoletju prečrtal in napisal 8. stoletje. Vsebuje pretežno pravne obrazce. Besedila bi lahko prišla z romanskega zahoda.

Zbirka III vsebuje vrsto pisem, ki se nanašajo na Tassila, njegovo hči Cotani, škofa Virgila in Arna in druge. V pismu št. 13 neki Clemens peregrinus podžiga Tassila in njegove na boj proti nekemu poganskemu ljudstvu, najverjetneje Karantancem. Povzetek pisma je objavil že F. Kos (Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1, Ljubljana 1902, št. 245). Zanimiva je Bischoffova slovnico-slovnica razčlenitev pisma, s katero je potrdil irsko poreklo pisca. Irsko roko ali pa vsaj vpliv pa kaže še več drugih pisem te zbirke. Tudi Klemenovo pismo je svojstven izraz skrbi za »vzhodno politiko« Bavarske.

Po ugotovitvah Bischoffa je zbirka III nastala v Salzburgu v poznih 80-tih letih 8. stoletja, saj se vrsta pisem nanaša na Tassila pred in po njegovem padcu. Vsebovala je 25 besedil, prvemu je manjkal začetek. Forster je prepisal 23 besedil, dve iz sredine je izpustil — in tu pridemo do tistega, kar je morda najpomembnejše in nam jemlje dih, ker sta bili v barbarskem jeziku in nerazumljivi! Torej nista bili latinski, če bi bili v zgodnji nemščini, bi ju Forster pač prepoznal. Če smo videli, da je bil namen celotnega kodeksa ustvariti zbirko obrazcev, ki naj bi olajševali bodoče delo, če vemo, da je nastal v Salzburgu, če smo se zavedli bavarske vzhodne politike, če poznamo salzburško skrb za misijonsko delo med Slovani, če vemo da so z njim začeli v Karantaniji že sredi 8. stoletja, potem se sama od sebe utrne misel, da sta bili besedila napisani v slovanskem jeziku, da je šlo najverjetneje za dva verska obrazca za delo med karantanskimi Slovani. Up, da gre za **prabesedilo brižinskih spomenikov**

iz druge polovice 8. stoletja ali nekaj podobnega, je seveda lahko povsem prazen. Vendar se mi zdi možnost takega odkritja preveč pomembna, da je ne bi poudaril. Res je »Liber traditionum« trenutno izgubljen, vendar ni nemogoče, da ga bo nekega dne nekdo ponovno odkril. Vsekakor je treba biti pozoren in poskušati.

Moj namen je bil pokazati, da je še vedno mogoče najti nove viře tudi za najstarejšo slovensko zgodovino, in nakazati nekaj problemov, ki jih odpirajo novoobjavljeni viri v Bischoffovi knjigi. Nikakor pa ni njihova obravnava z vidika naše zgodovine s tem izčrpana. — Ker obravnavanega dela pri nas ne prodajajo v vsaki trgovini, se mi zdi za konec primerno v celoti ponoviti za nas najpomembnejša besedila:

* * *

Bischoff poudarja zanesljivost Forsterjevega rokopisa. Ta je upošteval tudi neobičajen pravopis, nepravilno pisanje je pustil v besedilu in dal svoje izboljšave in dodatke na rob. — Tu so besedila razvrščena kronološko. Opombe so Bischoffove.

788?, pred 796

Pismo nekega opata, ki ga poleg novic z dvora in iz Rima zanima tudi versko stanje pri Avaroslovanih in Karantancih.

(»Liber traditionum«, zbirka II, št. 15. Bischoff, str. 38 s)

Pio patri venerandeque canitie¹ nite² oculis pulchraeque faciae domno illo ille pusillus filius ex totis artubus fidelis³ in omnibus in rosifluo⁴ odore deposcimus vobis salutem. Agnitum sit gloriae beatitudinis vestrae, sancte pater et nutritor optime et doctor praeclare, quia in quantum nobis vires suppetunt cum omni coenobioli nostri fideliter et incessanter pro vita vestra et statu preces fundere Deum patrem omnipotentem non cessamus, et ut in hoc saeculo vitam longaevam ac felicem ducatis et in aeterna patria gloriam cum sanctis angelis Dei perpetualiter habeatis. Ad vestram sanctam beatitudinem has paucas litterolas direximus aliquas questiunculas interrogandas, quas nobis occultas esse scitote. Inde vero optamus, ut de partibus sacri palatii, si aliquid comperti estis, ut nobis illud intimare dignemini. Similiter ex partibus Sclavorum vel Avarorum aut aetiam Canitum⁵ gentem miseram et nimis infelicem, si adhuc in infidelitate permanent et in duritia⁶ cordis sui perseverant, aut si aliquando ad fidem reverti cupiunt et baptismum sanctum percipere. De partibus vero sanctae Romanae ecclesiae aut de domno apostolico si gerulus aliquis aut littere ad vestram sanctam devenerunt praesentiam, ut vobis⁷ non pigeat hoc nobis intimare, quid in suis partibus agant vel ibi in circuitu eorum, quia scimus illos undique sollicitos esse propter Beneventanos⁸ et pirates Graecorum. De vestra vero gloriosa ad diligenda sanitate cum omni gaudio nobis laetiores reddatis, quam semper optamus, desideramus et cupimus adesse et audire. Dominus Iesus Christus custodiat vos ab omni malo semper.

820, 12. oktober 821

Slovani so požgali samostan v Bischofshofnu. Salzburški nadškof Adalram je nato obnovil in ponovno posvetil cerkev.

(Rokopis iz Sankt Paula, notica in pesem št. 2. Bischoff, str. 28)

Anno Domini DCCCXX impii Sclavi incendebant hoc monasterium. Sed hanc ecclesiam Adalrammus episcopus renovavit et rededicavit anno DCCCXXI, quod est episcopatus sui 1° in natali sancti Maximiliani III° id. Octobris.

Adalrammus ovans pastor praesentis ovilis
Sed melius iussit renovare haec omnia Christo
Atque suo confessore Maximiliano,
Cuius honore pio constat haec aula sacrata,
Ipsius in anno festa cum coeperit esse
Et mensis quarto October pronuntiat idus,
Quemque tuam precibus properantem semper in aulam,
O sancte Maximiliane, tuere precando.

¹popr. iz canitiae — ²tako rkp., morda nitentibus? — ³Forsterjeva opomba: slectio dubia, forte: Canitum — ⁴datia, popr. Forster — ⁵nobis, rkp. — ⁶Benementanos, popr. Forster — ⁷beri ac.

820?; po 820

Salzburški nadškof Adalram je dal obnoviti in ponovno posvetil cerkev sv. Mihaela, ki so jo požgali neverniki.
(Rokopis iz Sankt Paula, pesem št. 4. Bischoff, str. 29)

Haec diruta domus flammis crepitantibus olim
Arsit et in cineres impia flante manu.
Sed non longe dehinc Christi devotus amore
Adalrammus enim, pastor ubique pius,
Ecclesiam Domini cupiens renovare iacentem
Incipit et melius iam miserante Deo
Officium statuens rite celebrari usquam,
Ut resonata foret laus iugiter Domini.
Alligeri constat Michaelis honore dicata
Cum turba procerum haec domus alma Dei.

Andrej Pleterski

Zusammenfassung

**NEUE SCHRIFTLICHE QUELLEN ÜBER DIE ÄLTESTE SLOWENISCHE
GESCHICHTE — BERICHT ÜBER DAS BUCH BERNHARD BISCHOFFS**

Andrej Pleterski

Der Autor stellt das Buch von Bernhard Bischoff vor (Salzburger Formelbücher und Briefe aus Tassilonischer und Karolingischer Zeit, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Heft 4, München 1973). Im einzelnen behandelt er Texte, die sich auf die Geschichte Karantanien beziehen. Als Hauptattraktion betrachtet er die Möglichkeit, daß der verlorengegangene Kodex »Liber traditionum«; dessen Abschrift Bischoff veröffentlicht, im Original noch zwei slawische Texte aus der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts enthalten haben könnte, vielleicht zwei Glaubensformeln für die Missionstätigkeit unter den karantanischen Slawen.

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaić

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Clani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

KONTINUITETA V KONCEPTU — PRELOM V METODOLOGIJI
(SEVEDA LE V MEJAH KONCEPTA)

Diskusija za znanstveno posvetovanje o metodoloških vprašanjih pisanja sinteze »Zgodovina narodov in narodnosti Jugoslavije«, sklicani za 4. in 5. junij 1987. leta v Zagrebu

Uvodna opomba: Sredi maja 1987 sem od koordinatorja projekta »Zgodovina narodov in narodnosti Jugoslavije« in od predsednika znanstvenega sveta tega projekta prejel vabilo za posvetovanje z zgoraj, navedenim naslovom in datumom. Ker je bilo med našim Sekretariatom za zunanje zadeve in avstrijskim Zveznim ministrstvom za zunanje zadeve tedaj že več mesecev dogovorjeno, da bo imela od 2. do 5. junija 1987. sejo Mešana komisija za izvedbo sporazuma med Avstrijo in Jugoslavijo o arhivskih vprašanjih, sem slovenskemu koordinatorju dela na tem projektu (dr. Jasni Fischer) takoj povedal, da pri posvetovanju ne bom mogel sodelovati; isto sem povedal še nekaterim slovenskim in drugim kolegom, ki so bili povabljeni k sodelovanju. Kot predsednik jugoslovanskega dela dveh ekspertnih skupin za omenjeni arhivski sporazum sem se namreč moral udeležiti seje Mešane komisije. Domišljam si sicer, da je bila dolžnost organizatorjev zagrebškega znanstvenega posvetovanja določiti njegov čas tako, da bi se ga mogel udeležiti tudi jaz in da bi se o tem morali poprej sporazumeti. Konec koncev sem vendarle *edini še živi član ožje redakcije prve izdaje prve knjige in sploh, edini član ožje redakcije prve izdaje obeh prvih knjig, Zgodovine narodov Jugoslavije*. Kolikor vem po izvedenskem pravnem mnenju, ki ga je že okrog 1960 preskrbel profesor Dragoslav Janković, so vprašanja, o katerih naj bi razpravljalo zagrebško posvetovanje, prepletena tudi z nekimi avtorskimi pravicami (*vsaj vseh še živih avtorjev in redaktorjev prve izdaje!*), ki sem jih v nekem smislu po svojem *trikratnem deležu*, pri nastajanju prve izdaje — kot avtor, član širše in član ožje redakcije — tudi *dolžan predstavljati* na način, mimo katerega vsaj ni mogoče iti z vzdignjenim nosom, češ da je brezpomembno, ali se organizira posvetovanje tako, da se ga morem udeležiti, če imam voljo za to (in za sodelovanje pri nastajanju nove »Zgodovine«). To je *prvi očitek organizatorjem zagrebškega posvetovanja*, kajti z zanemarjenjem dolžnosti te vrste do mene in morda še katerega avtorja prve izdaje »Zgodovine« si je prisvojila koordinacija prav v smislu *premajhne obzirnosti znanstvene »birokracije« do avtorjev oziroma celo avtorskih kolektivov več pravic*, kot jih v resnici ima po določbah *veljavnega avtorskega prava* in še bolj po *moralnih obveznostih organizatorjev takega dela* do edinih resničnih delavcev pri njegovi izvedbi.

Druga zamera organizatorjem posvetovanja (oziroma njegovemu predsedstvu, ki ga po sestavi ne poznam!) je v nekem smislu še resnejša. Kakih deset dni pred posvetovanjem sem od napovedanih petih uvodnih referatov (obljubljeni so bili do 20. maja) dobil dva (prof. Mirjane Gros in Tomislava Raukarja) in k njima še diskusijo prof. Sime Čirkovića; posebej me pri tem moti, da nisem prejel uvodnih prispevkov prof. Bogumila Hrabaka in Branislava Đurđeva, ki sta bila oba najbrže posvečena predvsem problematiki drugega dela »Zgodovine« (od okrog 1500 do konca 18. stoletja), za katero sem bil na prvi (nesklepčni) seji redakcije že predložen za njenega predsednika (v zapisniku seje stoji sicer kar »izabran«, a zaradi odsotnosti dveh tretjin članov ta izraz pač ne more biti utemeljen). Referata prof. Mirjane Gros (*Pregled ili sinteza*) in prof. Tomislava Raukarja (*Metodološke bilješke o prvji knjizi »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije«*) sta obravnavala vprašanje na takšen način — zlasti glede temeljnega koncepta dela —, da sem se čutil dolžnega na kratko formulirati načelna stališča do njunih stališč, ki bi pomenila delo popolnoma nove vrste in bistveno razhajanje med naslovom in vsebino projektiranega dela o Zgodovini narodov in narodnosti Jugoslavije. Časovna stiska v zadnjem tednu pred odhodom na sejo Mešane komisije v Beograd (zlasti v zvezi z zadnjimi pripravami na njeno delo) mi je dovolila le kratek zapis, čeprav bi bilo mogoče o obeh besedilih še v mnogočem konkretnije razpravljati. Po dogovoru sem v ponedeljek (1. 6. 1987) pustil besedilo na Zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete za prof. *Ferda Gestrina*, s katerim sva se že poprej dogovorila, da bo *moj diskusijski prispevek v Zagrebu na posvetovanju prebral*. Ne vem, kako se je to zgodilo, vsekakor je moje sporočilo ostalo na mizi predsedstva *neprebrano in šele ob koncu je predsedstvo sporočilo, da je ta diskusijski prispevek dobilo*; kljub nezadovoljstvu dela občinstva

(o katerem sem bil obveščen po enem izmed udeležencev, prof. Janku Pleterskem) menda ni bilo več časa, da bi se zahtevi po prebranju sporočila moglo ustreči. Prav to ravnanje predsedstva povzroča **drugi ugovor k njegovemu po mojem pojmovanju neodpušljivemu ravnanju**: spričo mojega mesta v nastajanju prve izdaje »Zgodovine« je bila *preprosta in jasna dolžnost predsedstva*, da sporoči moje diskusijske pripombe kar med prvimi prispevki te vrste na posvetovanju in da v nobenem primeru *ne dopusti možnosti*, da udeleženci posvetovanja sploh ne bi bili o vsebini teh pripomb obveščeni, kot se je — po sporočilu prof. Pleterskega — v resnici zgodilo.

Prav zaradi tega uporabljam prvo priložnost, da objavljam — v slovenskem prevodu in z zgornjim uvodom — besedilo svojega diskusijskega prispevka. (Opombe so dodane za natis.)

Naslov »Zgodovina narodov Jugoslavije« (ali z dodatkom »narodnosti?« — za srednji vek ta dodatek vsekakor nima veliko utemeljenosti, ker gre v glavnem vendarle tedaj za zmanjševanje etničnega ozemlja zunaj današnjih jugoslovanskih državnih meja, poleg tega pa v veliki meri za etnične posebnosti različnih družbenih slojev, in le zelo redko v smislu pravih »narodnosti« v današnjem pomenu tega izraza) izraža že določen *koncept*, knjige oziroma celotnega kompleta knjig (po predpostavkah naj bi jih bilo več kot deset, kar pomeni med 5.000 in 10.000 strani). To je koncept zgodovine *narodov* v okviru obstoječih realnih *velikih zgodovinskih celot* — *ne pokrajin*, kot to interpretira Raukar, marveč *zgodovinskih celot*, ki nimajo samo političnega (državnega ipd.) značaja, marveč dejansko predstavljajo različne tipe fevdalne družbe — različne do tolikšne mere, da se je v zgodovinopisju razvila celo razprava, v kolikšni meri in od kdaj je bila bizantinska ali osmanska družba sploh fevdalna, oziroma kdaj začno v italijanski družbi kapitalistične sestavine prevladovati nad fevdalnimi. Prostor naših narodov je bil v srednjem veku in v prvih stoletjih novega veka glede na družbene strukture sestavljen iz **štirih različnih oblik fevdalne družbe z dovolj bistvenimi razlikami**. Poleg tega obstoji dovolj tako časovnih kot tudi tipoloških razlik v prehajanju od fevdalne v kapitalistično družbo, kar se izraža tudi v oblikah socialistične revolucije in v **današnjih razlikah družbenega in gospodarskega razvoja**. Ne v smislu »tradicionalne« — »otočenteske« — »dogodkovne« historiografije, marveč prav v smislu analize **struktur družbenih oblik in njihovih političnih izrazov** sem delal na slovenski zgodovini še kot študent in izdelal dve leti po diplomski nekakšno sintezo slovenskega razvoja, objavljeno 1945 v Slovenskem zborniku 1945 in prav v teh dneh vnovič objavljeno v knjigi mojih mladostnih publicističnih spisov.¹ Preteklo pa je tudi že dvajset do petintrideset let, odkar sem v analizah geneze fevdalne družbe v okviru našega ozemlja,² etničnih, družbenih in kulturnih struktur na teh tleh³ kot tudi tipologije kmečkih uporov in ljudskih gibanj,⁴ v obliki samo v nekaj sto (200?)⁵ izvodov razmnožene razprave pa tudi tipologije migracijskih gibanj⁶ in v neki gotovo preveč predzrni skici celo tipologije razmerij med mestom in vasjo (podeželjem) v zgodovini narodov Jugoslavije⁶ vedno vnovič naletel na to zapleteno in globoko različnost zgodovinskih prostorov (tj. po njihovi strukturi bistveno različnih gospodarskih in družbenih prostorov) v okviru tedanjih in zmanjšanih današnjih ozemelj naših narodov oziroma današnje Jugoslavije. Raukarjeva zahteva po konceptu »Zgodovine narodov Jugoslavije« kot *zgodovine »prostorne i društvene celine«* in razmerja te *»celine spram okolnih družtava«* predstavlja vsaj po mojem poznanju te zgodovine bodisi tragično samoprevaro, bo-

¹ Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, str. 432—449; ponatis v knjigi B. Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj, Ljubljana 1987, str. 184—206 (dopolnjeno z grafično analizo elementov slovenskega zgodovinskega razvoja iz rokopisa iz leta 1942, str. 191 sl. in v prilogi, ter s samokritično opombo k razpravi, str. 207 sl.).

² Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen postanek, ZC 14, 1960, str. 35—95; gl. tudi Feudalizem kod jugoslovanskih naroda, Encikl., Jug. 3, Zagreb 1958, str. 300—306, 311—312, 315—318.

³ Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslawen im Mittelalter. Bericht für den I. Balkanologischen Kongress in Sofia, Ljubljana 1966, 64 str.: v slovenščini (v opombah nekoliko dopolnjeno) ZC 19—20, 1965—1966, str. 105—114, in ZC 21, 1967, str. 7—48, v srbohrvaščini pa v JIC V/1—2, 1966, str. 5—36 (v vseh objavah z nekaj zemljevidi v prilogi).

⁴ Tipologija kmečkih uporov in ljudskih vstaj pri jugoslovanskih narodih od XV. do konca XVIII. stoletja, JIC I/2, str. 3—22; na ožjem področju je analiza poglobljena zlasti v poglavju Razredni boji agrarnega prebivalstva v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II: zvezek: Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, 481—529 (obe knjigi tega dela sta tudi sicer v celoti značilni za tovrstno analizo).

⁵ Migracije v jugoslovanskih deželah od XV. do XVIII. stoletja in njihov pomen za nadaljnji narodnostni razvoj, v prevodu Jadrana Ferluge razmnoženo v ciklostilu za znanstveno posvetovanje na Cetinju po izidu druge knjige Zgodovine narodov Jugoslavije konec junija 1960.

⁶ Pitanje odnosa grada i sela u istoriji naroda Jugoslavije, JIC XI/1—2, str. 5—22, v slovenščini Vprašanje razmerja mesta in podeželja (»vasi«) v zgodovini narodov Jugoslavije; Kronika 22, 1974, str. 145—155.

disi koncepcijo, ki izhaja iz nekih (za mene ne popolnoma razumljivih) težaj današnje časa, ki na nedovoljen metodološki način prehajajo v daljno preteklost in bistveno spreminjajo stvarno resničnost v preteklosti obstoječih gospodarskih in družbenih struktur. Ne smem presojati, kaj stoji za tem, ker pri res dobrem zgodovinarju, kot je to prof. Raukar, tega ne morem razumeti. Toda kolikor gre pri tem za poskus, da bi se v zgodovinskem prikazu povežalo ne glede na resnične zgodovinske celote v zgodovinskem prikazu ozemlje etničnih celot s *stališča zgodovinskega rezultata* 19. in 20. stoletja (Hrvati — Dubrovnik in Hrvati — Dalmacija), in da se v nasprotju z resničnim zgodovinskim razvojem ne vzame kot temeljno vprašanje *formiranje* tega zgodovinskega rezultata (širjenje »hrvatstva« na Slovinje od 15. stoletja dalje, ter v Dalmacijo in Dubrovnik v 19. stoletju), potem pomeni to prelom z zgodovinsko *znanostjo*. Nočem (za Raukarjev uvodni referat) tega trdit, vsekakor pa predstavlja to eno izmed mogočih interpretacij Raukarjevega prispevka, v katerem je vendar daleč največji del posvečen vprašanju, kako čim bolj ozko povezati Dalmacijo in Dubrovnik v teku vsega zgodovinskega razvoja v celoto s hrvaško zgodovino. Čeprav se to dokazuje s sklicevanjem na zgodovino družbenih celot, moram reči, da je to v direktnem nasprotju z resničnim zgodovinskim stanjem, ker so živeli Hrvati do 19. stoletja v *treh različnih družbah* (pa tudi s tremi različnimi književnimi jeziki) in najpomembnejše vprašanje oblikovanja hrvaškega naroda v 19. stoletju je verjetno prav prevladanje teh v teku nesrečne zgodovine zraslih razlik v njegovih strukturah.

Naj sklenem: Dilema, ki jo postavlja prof. Mirjana Gros — »pregled« ali »sinteza« — je zaradi obsega načrta Zgodovine narodov Jugoslavije v obojnem smislu neutemeljena, in kot zamisel rešitve nemogoča. Niti eno niti drugo ni uresničljivo v delu z obsegom preko 10 knjig po okr. 600 do 700 strani obsega vsake med njimi. Očitno gre za precej obsežen *priročnik*, ki ima za temelj svojega koncepta zgodovino narodov (etničnih celot) v okviru družbenih celot različnih zgodovinskih obdobij. To je tudi koncept prvih dveh zvezkov dosedanje Zgodovine narodov Jugoslavije, čeprav so izdelana besedila v smislu družbene zgodovine (oziroma glede postavljanja te zgodovine v prvo vrsto in politične zgodovine v drugo) dovolj različna, pač glede na stopnjo razvoja naših historiografij v času pisanja teh dveh zvezkov pred tridesetimi leti. Prostorski in časovni okvir ostajata pri vsakem takem delu nujen kriterij za organizacijo zgodovinskega prikaza, prav tako pa nikakršna »sinteza« ne more osvoboditi zgodovinarja njegove *odvisnosti od virov* (tj. od ugotovljivih sledov preteklosti, dostopnih za zgodovinarjevo spoznavanje): *Metoda* sinteze — in samo o takšni težnji moramo in moramo govoriti ob pristopanju k novi Zgodovini narodov Jugoslavije, ne pa o spremembi temeljnega koncepta — menda ne pomeni niti novosti »*licentiae poeticae*«, niti sociološke konstrukcije preteklosti, ki bi bila »osvojen« odvisnosti od virov. Sploh težko razumem, prav zaradi zadnje knjige Mirjane Gros, kaj bi v resnici mogli pomeniti v njenem besedilu neki stavki, ki jih je mogoče razumeti na takšen način, kot sem ga izrazil v svoji polemiki. Ponavljam: ne priznam potrebe (in niti možnosti) spremembe temeljnega koncepta, marveč samo čim več usmeritve dela v sintezo kot *metodo dela na priročniku*, ki obstoji kot naloga pred nami.

S tem sem odgovoril tudi na Raukarjeve »metodološke bilješke«, ki so itak v bistvu omejene na hrvaško zgodovino in celo predvsem na prvo knjigo. Seveda ostaja za hrvaške zgodovinarje kot temeljna naloga razprava o njihovem besedilu v prvi izdaji in načrt obdelave zgodovine Hrvatov v drugi izdaji. Zlasti v zvezi s prvo knjigo je bila postavljena taka zahteva že okrog 1960. Njihova pravica je, da predlože širši redakciji besedilo, ki bo po njihovem pojmovanju najboljšo — čeprav bo podvrženo razpravi tako kot vsako drugo. In prav zaradi tega mora vendar upoštevati koncept knjige kot celote, ne pa da obratno poskuša iz delne — in to celo očitno doma še nedokončane razprave (kot tudi brez natančnega, konkretnega in precej v podrobnosti izdelanega načrta nove obdelave zgodovine Hrvatov v tem okviru) — preprosto bistveno spreminiti temeljni načrt vsega dela. Ponavljam, da je tisto, kar *razumem* v Raukarjevih opombah, v globokem nasprotju s temeljnimi nalogami sodobnega zgodovinopisja in njegovih metod, namreč sprejemanja zgodovine resnično obstoječih družbenih celot kot podlago za organizacijo dela na priročniku tako komplicirane zgodovine, kot je zgodovina narodov Jugoslavije (in njihovega dozorevanja v prostoru in času!).⁸

V bistvu se potemtakem strinjam s tistim, kar je zapisal v svojem prispevku prof. Sima Ćirković. Dodal bi samo dve stališči, ki bosta odločili, ali bom v svojih visokih letih sploh še poprijel za delo, katerega konca gotovo ne bom več doživel in

⁷ M. Gross, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb 1985, 521 str.

⁸ Le za ponazorilo svoje sodbe v tem pogledu navajam kratko primerjalno študijo o oblikovanju dveh naših narodov: B. Grafenauer, Makedonci in Slovenci (Vzporednice in razlike zgodovinskega razvoja), Glasnik Slovenske matice VI/1, 1982, str. 41–53.

ki v moji starosti gotovo ni preveč lahko, vsekakor mnogo manj, kot takrat, ko sem ga opravljal med petintridesetim in petinštiridesetim letom svoje starosti. Dva načelna pogoja za to delo sta:

a) sprejem koncepta dela na zgodovini *narodov* v okviru realno obstoječih *velikih družbenih celot* (in seveda njihovih izrazov v *vseh* oblikah življenja); razprava je mogoča o metodi in izvedbi dispozicije v podrobnostih, ne pa o temeljnem načrtu dela;

b) uredništva posameznih knjig (»komisije«) morajo delati izključno kot *svobodne delovne skupnosti znanstvenih delavcev* in samo z znanstveno argumentacijo, ne pa kot izpostave kakršnihkoli političnih ali družbenih organov ali organizacij, ki bi imele pravico do vplivanja ali odobravanja sprejema besedil za knjigo; takšne metode, ki so se izrazile v Enciklopediji Jugoslavije, bi *preprečile resnični znanstveni način dela*, povsem bi pa *onemogočile končno delo »ožje redakcije«*, ki bo — po skušnji prve izdaje⁹ — vsekakor potrebno za končno uskladitev besedila vsake knjige.

Zelo mi je žal, ker ne morem sodelovati na posvetovanju. Rad bi povedal še marsikaj podrobnejšega v razpravi. Sicer pa upam, da to ni tudi zadnja razprava o teh ključnih vprašanjih Zgodovine narodov Jugoslavije.

Bogo Grafenauer

Résumé

LA CONTINUITÉ DU CONCEPT — LA RUPTURE DE LA MÉTHODOLOGIE (DANS LES LIMITES DU CONCEPT, BIEN SÛR)

Bogo Grafenauer

Les 4 et 5 juin 1987, il y a eu à Zagreb un colloque sur le projet de l'Histoire des nations et des nationalités yougoslaves. (Il est prévu que le projet comprenne plus de dix volumes en tant que l'édition revue et augmentée des deux premiers livres de »l'Histoire des peuples yougoslaves« de 1953 ou bien des deux volumes de 1959 allant jusqu'à la fin du 18e siècle, et en tant que la continuation de ces volumes à partir de la fin du 18e siècle jusqu'à nos jours). Dans deux contributions à la discussion (celle de Tomislav Raukar, »Notes méthodologiques sur le premier livre de l'Histoire des nations et des nationalités yougoslaves«; celle de Mirjana Gros, »Un aperçu ou une synthèse«) on a proposé dans une critique superficielle et mal argumentée de la première édition un nouveau concept du travail qui n'est pas conforme au titre du projet ni au caractère exigé par le format prévu de l'édition (on ne pourrait la définir que comme »manuel« et certainement pas comme »aperçu« ou »synthèse«). On ne pourrait lui attribuer non plus la réalité historique en affirmant que le territoire des peuples yougoslaves soient divisé depuis le commencement de notre siècle entre les régions qui sont très différentes entre elles par les sociétés historiques très différentes et dont l'héritage est évidente même dans notre temps. L'auteur de cet article, le seul membre de la Rédaction des deux livres terminés, il y a quelques dizaines d'années, (et le seul membre vivant de la Rédaction du premier livre) et l'auteur des parties fondamentales des deux livres, à la fois ne pouvait pas participer à la réunion citée à cause des obligations urgentes qui avaient lieu en même temps. Par contre, il a adressé à la réunion sa communication écrite où, il refusa nettement et par principe les deux contributions. Dans sa contribution à la discussion, il défend son point de vue, c'est qu'il n'est pas possible de prévoir et écrire l'ouvrage qui est prévu par le titre et par le format comme l'Histoire des nations et des nationalités yougoslaves autrement que comme l'histoire des **nations** (c'est-à-dire l'histoire de leur **formation** graduelle aussi bien) dans le cadre des **grands ensembles historiques réels** de la société existants dans chaque époque particulière. La division de ces nations entre ces sociétés (de même que leur division dans les circonstances qui la provoquent) représente la composante essentielle de l'histoire de ces nations s'affirmant et s'exprimant sous des aspects différents.

⁹ O tem sem dovolj obsežno razpravljal v prispevku Povodom drugog sveska »Historije naroda Jugoslavije«, Istoriski pregled VI/3-4, 1960, str. 157-180; razprava je bila razmnožena v gradivu za eno izmed sej posebnega družbenega sveta pri zvezni konferenci SZDLJ in potrjena kot pomemben prispevek za razpravo »komisij« (ali »uredništev«) o metodi njihovoga dela za današnji projekt Zgodovine. Ni mi znano, ali je bilo na posvetovanju v Zagrebu in sploh na sejah kaj razprave o teh vprašanjih; prav tako mi ni znano, ali so člani komisij dobili od koordinatorja v roke omenjeno gradivo, v katerem so tudi še nekatere druge stvari, pomembne za delo pri projektu (kritične pripombe k prvima dvema knjigama ter — čeprav zelo skopi — prvi in še nezadovoljivi osnutki dispozicije vseh nadaljnjih delov projekta). Kakršnokoli že, je to gradivo gotovo take vrste, da bi ga vsi člani komisij morali dobiti v roke, če hočemo gledati na projekt kot celoto. In tako gledanje je gotovo potrebno!

IN MEMORIAM

FRANCE ŠKERL

(14. marca 1909 — 20. oktobra 1985)

Dne 20. oktobra 1985 se je iztekla življenjska pot zgodovinarja dr. Franceta Škerla. Slovensko zgodovinopisje je z njim izgubilo enega prvih, v nekih vprašanih pa najbolj kritičnega in objektivnega zgodovinarja slovenskega narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Z njim je iz slovenskega naroda odšel eden vidnih partizanskih aktivistov — Bregar, skoraj leto dni, od junija 1943 do maja 1944, glavni urednik Slovenskega poročevalca.

France Škerl je bil Ljubljčan, doma v delavski družini v predmestju Stožice. Bistrega duha, socialno razgledan v času študija na ljubljanski filozofski fakulteti; opredeljen po družinskem poreklu in svojem položaju, ko je moral po diplomi čakati na službo, se je 1936 politično usmeril na levo v krščanski socializem. Začel je sodelovati v krščanskem socialističnem glasilu Delavska pravica. Leta 1938 je doktoriral iz zgodovine Ljubljane v prvem desetletju ustavne dobe 1860—1869. Dobil je službo profesorja na gimnaziji v Mariboru, odkoder je moral poleti 1941 pred nacističnim okupatorjem pobegniti v Ljubljano. Tu se je vključil v delo Osvobodilne fronte in bil leto dni njen aktivist v mestu in okolici, od sredine avgusta do decembra 1942 pa terenev v Polhograjskih dolomitih. Odtod ga je slovensko narodnoosvobodilno vodstvo poslalo na Primorsko za člana Pokrajinskega odbora OF. Poleti 1943 je bil poklican na Dolenjsko in zaupana mu je bila odgovorna in častna naloga glavnega urednika Slovenskega poročevalca. Kljub uspehom v uredniškem in novinarskem delu je jeseni 1944 na lastno željo odšel na delo v Znanstveno-raziskovalni inštitut pri IO OF. S tem je jasno pokazal, da ga srce žene k znanstveno-raziskovalnemu delu na področju zgodovine. Temu delu je ostal zvest vse življenje in rezultati njegovega dela so veliki in številni. Po vojni je bil prvi direktor muzeja NOB. Po njegovi zaslugi je bilo najdenega in rešenega veliko dokumentarnega gradiva našega narodnoosvobodilnega boja. V tem času je bil med ustanovitelji Zgodovinskega društva za Slovenijo, leto dni njegov prvi predsednik in nato več kot dve desetletji društveni blagajnik ter organizator zgodovinskih zborovanj. Leta 1951 je odšel na delo v Državni arhiv Slovenije in tu ostal 13 let. V vsem tem času, vse od leta 1945, je veliko pisal in publiciral. Posebej velja omeniti njegovi zgodnji razpravi Boj Primorcev za ljudsko oblast (1945) in Koroška v borbi za svobodo (1946). Posebne zasluge si je pridobil s skrbnim zbiranjem in objavljanjem bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev (v Zgodovinskem časopisu 1950 in v naslednjih letih). Leta 1962 je Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju izdal v obsežni samostojni knjigi, ki je postala dragocen priročnik za vse bodoče raziskovalce NOB. Iz tega obdobja velja omeniti še posebej njegovi dve razpravi o političnih tokovih v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja (ZČ 1951) in o problemu koalicije v OF (v Sodobnosti 1953) ter njegovo monografijo (prvi poizkus takšne vrste) Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji (Beograd 1956).

Leta 1964 se je kot višji znanstveni sodelavec zaposlil v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Kmalu je postal vodja znanstveno-raziskovalnega oddelka in bil izvoljen v naziv znanstveni svetnik. Inštitut je bil pravo torišče za usmerjenost in delo dr. Škerla. V njem je lahko najbolj pokazal vse svoje strokovno znanje, partizansko slovensko patriotsko in socialistično orientacijo ter svojo neizmerno delavnost in vztrajnost. Nepozaben je njegov ustvarjalni znanstveni in organizacijski delež pri organiziranju dveh velikih znanstvenih posvetovanj o Osvobodilni fronti slovenskega naroda (1966) in o Oktobrski revoluciji in njenem vplivu na Slovence (1967). Posvetovanji sta z veliko mero objektivne zgodovinske kritičnosti osvetlili bistvene probleme iz novejšje slovenske zgodovine. Večina njihovih rezultatov je do danes nepresežena.

Za prvi posvet je Škerl sam napisal enega nosilnih obsežnih referatov Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941—1943). Ta obsežna razprava o OF je do danes med najpomembnejšimi historiografskimi študijami o tem problemu in ima svoje pomembno mesto nekje ob Kidričevih in Kardeljevih ocenah (Kidrič: Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in trenutna politična situacija v Sloveniji, oktober—november 1944; Edvard Kardelj: Deset let ljudske revolucije, referat na tretjem kongresu Osvobodilne fronte 1951). Škerlu je bilo moč takšno prodorno študijo napisati zato, ker je imel Osvobodilno fronto rad, se življenjsko identificiral z njeno zasnovi in se vrsto let znanstveno poglabljal v njeno problematiko.

Kompleksni problematiki Osvobodilne fronte je dr. Škerl nato posvetil še vrsto posebnih razprav. Pomembne so zlasti: Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda (1941—1943), referat na jugoslovanskem znanstvenem posvetovanju ob tridesetletnici vstaje jugoslovanskih narodov; leto dni kasneje na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki referat o revolucionarnem bistvu v razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Leta 1973 pa je sledila še obsežna razprava Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ.

Z Osvobodilno fronto povezane problematike se dotikata razpravi o Znanstvenem inštitutu pri IO OF in razprava o zgodovini nasprotnikov OF v letu 1941. Z naštetimi in še drugimi razpravami je postal Škerl najplodovitejši zgodovinar problematike OF, zgodovinskega pojava, ki je velika posebnost slovenskega političnega razvoja.

Zadnja leta svojega raziskovanja v inštitutu in še po odhodu v pokoj, ko ga je že hudo pestila bolezen, se je Škerl posvečal raziskovanju in pisanju zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Primorskem do kapitulacije Italije. Obsežna monografija (okrog 2000 strani), pripravljena za tisk ni zagledala belega dne, kar je avtorja zelo bolelo, ker mu je bilo to delo prav posebno pri srcu. Kljub temu se ni pritoževal, morda le najbližjim prijateljem, zaupal je v pravičnost zgodovinske sodbe, da bo do njegovega dela pravičnejša kot so bili recenzenti. Takšen človek je bil dr. Škerl, neomahljiv v svojem nazoru, neuklonljiv in nepripravljen na vdinjanje ali prosjačenje za uslugo. Ni bil pripravljen poslušati drugačnih argumentov, kot argumente znanosti. Dr. Škerl je vse življenje oštajal zvest svojemu krščanskemu etosu, svojemu slovenstvu in socialističnemu prepričanju. Ker se zgodovinopisje ne ukvarja in ne razpravlja o božjih rečeh, je bil Škerl v svojem zgodovinopisnem delu ravno toliko socialistično in marksistično usmerjen kakor kolegi, ki so drugačnega svetovnega nazora. Njegovo merilo je bila delavnost in ljubezen do znanosti; kot takšnega ga bomo ohranili v spominu...

* * *

Ob sedemdesetletnici je predsednik republike odlikoval dr. Škerla z visokim odlikovanjem, z redom zaslug za narod z zlato zvezdo. Popolna bibliografija Škerlovih del je bila objavljena ob istem njegovem življenjskem jubileju v Zgodovinskem časopisu 33, 1979, str. 322—326. Zadnje njegove bibliografske enote pa so našteje ob zapisu ob smrti v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 25, 1986, str. 185—186.

Janko Prunk

FRANCE KLOPČIČ (1903—1986)

V spomladanskih aprilskih dneh 1986. leta je umrl revolucionar, publicist, urednik, prevajalec in zgodovinopisec France Klopčič.

France Klopčič je bil rojen 25. oktobra 1903 v L'Hospitalu (Lorena) v Franciji kot sin slovenskega izseljenca, rudarskega delavca. V rudarsko Zagorje, očetov rojstni kraj, je prišel 1909. leta. Tu je spoznaval življenje rudarjev in ideje socialističnega delavskega gibanja. To je oblikovalo njegovo razmerje do sveta in utrjevalo spoznanje, da delu, a ne kapitalu, pripada čast in oblast. Leta 1917, še v obdobju Avstro-Ogrske monarhije je kot dijak ljubljanske realke (1917—1923) v delavskem časopisu, ki je izhajal v Gradcu, nanj pa je bil naročen oče kot član socialnodemokratske stranke, prebral novico o revoluciji v Petrogradu. Ta večer je, kakor sam pripoveduje, zapisal v dnevnik, da boljševiki zahtevajo mir, svobodo in kruh. Njegov komentar je bil: »Živel! boljševiki!«. Tako se je odločil za socializem. Leta 1920 je sodeloval na ustanovnem kongresu Komunistične stranke Jugoslavije za Slovenijo v Ljubljani. V istem letu se je v Zagorju včlanil v KPJ, v Ljubljani pa v organizacijo SKOJ, ki je nastala v tem času. Od tega časa dalje, več kot šest desetletij, je deloval v komunističnem gibanju.

Njegova življenjska pot je bila podobna mnogim iz njegove generacije, ki je oblikovala prvo obdobje komunističnega gibanja pri nas. Gibanje, ki se je zavzemalo za družbene spremembe, ki naj omogočijo ustvariti razmere, v katerih bo »svoboden razvoj slehernega pogoj za svoboden razvoj vseh«. Širjenje takih idej in politično

delovanje komunistov je »buržoazna« oblast kmalu po nastanku Kraljevine SHS prepovedala in strogo kaznovala. Kljub temu se je komunistično gibanje zaradi razredne vsebine, ki ga je imelo, širilo in krepilo. Mnogi komunisti so se znašli v zaporih, med njimi tudi France Klopčič, ki je bil v dvajsetih letih petkrat zaprt in v njih preživel leto in pol.

France Klopčič je v dvajsetih letih deloval v komunističnem gibanju kot organizator, pisec (njegova bibliografija iz tega razdobja obsega 47 enot) in urednik »Delavsko-kmečkega lista« in »Enotnosti«. Od leta 1921 do 1923 je bil član, leta 1924 pa sekretar PK SKOJ za Slovenijo, leta 1925 pa član sekretariata CK SKOJ. V letih 1926—1927 je bil član PK KPJ za Slovenijo, nato partijski instruktor v Mariboru. Po odsluženju vojaškega roka (jeseni 1927 do konca leta 1928) je bil leta 1929 sekretar PK KPJ za Slovenijo, nato do aprila 1930 tehnični sekretar politbiroja CK KPJ. Takrat je po odločitvi partijskega vodstva odšel na Dunaj in nato v Moskvo, ker ga je doma zasledovala policija.

V Sovjetski zvezi je preživel 26 let, dovolj dolgo dobo v človekovem življenju. V začetku je študiral na Mednarodni leninski šoli v Moskvi, a so ga že decembra 1930 zaprli. Po krivem so ga obtoževali zvez z mednarodno buržoazijo in kontrarevolucionarne dejavnosti. To so bile v tistem času znane obtožbe. V zaporu je bil do aprila 1932. V tem času so mu oblasti v Jugoslaviji dosodile 18 let ječe. Po zdravljenju na Jalti je od 1933—1937 deloval v Stalinogorsku (današnji Novomoskovski) ne velikem gradbišču kemične industrije predvsem kot literarni sodelavec v uredništvu krajevnega partijskega dnevnika. V obdobju stalinskih čistk so tudi njega in ženo zaprli. Po odločitvi specialnega sveta NKVD so ga za osem let poslali v taborišče ob reki Uhti na severu dežele, kjer je bil do 5. novembra 1945. Ženo z otrokom, ki je v taborišču umrl, pa so poslali v oddaljeni Kazahstan. Življenje v tajgi je France opisal v spominih »Desetletja preizkušenj« (Ljubljana, 1980). Tako se je znašel v taborišču, kakor mnogi sovjetski in tuji komunisti, med njimi mnogo takih, ki so se umaknili v Sovjetsko zvezo zaradi terorja v domovini ali so na ta način ušli domačim zaporom. Mnogi so v taborišču ali na drug način izgubili življenje. France je vzdržal v taborišču skoraj tri tisoč dni, čeprav je bil večkrat na koncu življenjskih moči. »V pekel stalinskega taborišča sem res prišel in gorel,« je pred leti povedal, »toda zgorel nisem. Zgoreli so navsezadnje tisti, ki so me vanj pognali. Hvala sovjetskimi sojetnikom, da sem ostal živ.« Ves čas pa je, kakor je zapisal, ohranil upanje, da se bo še vrnil v domovino. To mu je po mnogih prošnjah in intervencijah, tudi Edvarda Kardelja, uspelo šele leta 1956. Tako je zaključil drugo obdobje v svojem življenju tudi s spoznanjem, da je v zaporih in taborišču preživel 11 let in kot polsvobodnjak še dodatnih deset let v oddaljeni tajgi.

Z vrnitvijo v domovino je France Klopčič začel tretje obdobje v svojem življenju. V domovini so v času njegove dolgoletne odsotnosti nastale velike spremembe. V marsičem je bil to zanj nov svet, čeprav je srečal mnoge znance, prijatelje in sodelavce iz dvajsetih let. Toda dogajanje in spremembe v času njegove dolgoletne odsotnosti so bile zanj zgodovina, ki jo je bilo treba spoznati, da se je lahko aktivno vključil v tok življenja. France Klopčič se je tega zavedal. Z neverjetno vtnemo se je lotil dela, bral, raziskoval, razpravljaval. Kmalu po vrnitvi v domovino je ob neki priliki dejal, da je samo literarnih del, ki jih ne pozna in jih mora prebrati, zelo mnogo, dela cele mlade generacije ustvarjalcev. Zdi pa se, da vsaj neposredno po vrnitvi v domovino nekaterih sprememb in dogajanj ni mogel v celoti dojeti, posamezniki pa so bili do nekaterih njegovih ocen našega razvoja preveč kritični. Te ocene so bile pogojene tudi z njegovo dolgoletno odsotnostjo. Ponosen pa je bil na svojo domovino in hvaležen nosilec socialistične preobrazbe družbenih odnosov, za katere si je od mladih let dalje prizadeval.

France Klopčič se je po vrnitvi v domovino najprej zaposlil v zgodovinskem arhivu CK ZKS, nato v Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, kjer je bil leta 1963 predčasno upokojen. V letih 1959—1965 je bil tudi član CK ZK Slovenije. V tem obdobju je deloval kot prevajalec, pisec razprav o sodobnih vprašanjih, predvsem pa kot raziskovalec delavskega gibanja. V ta okvir kaže uvrstiti tudi njegove razprave o nekaterih pogledih Marxa, Engelsa in Lenina. O tem je pisal tudi v knjigi »O preteklosti drugače« (Ljubljana, 1984). Napisal je okrog 300 člankov in razprav in poleg že omenjenih izdal še naslednje knjige: »Velika razmejitve« (Ljubljana, 1969), »Neravnodušni državljani« (Ljubljana, 1974), »Kritično o slovenskem zgodovinopisju« (Ljubljana, 1977), »Slovenstvo in drugo« (Ljubljana, 1986). Izida zadnje knjige ni dočakal, izšla je po njegovi smrti. Udeležil se je mnogih znanstvenih in strokovnih zborovanj, simpozijev (domačih in tujih) z referatom ali diskusijskim prispevkom z njemu lastno zavzetostjo in kritičnostjo. V tisku in na zborovanjih itd. je večkrat razpravljaval tudi o nekaterih drugih vprašanjih zgodovinskega razvoja in tudi o teoretičnih vprašanjih zgodovinopisja. Kaže, da so najtehtnejša tista, ki so bila povezana z zgodovino delavskega gibanja.

Udeleženci zborovanj zgodovinarjev se spominjajo Klopčičevega zavzetega razpravljanja in tudi njegovih polemičnih besed. O njegovem odnosu do polemike bom navedel svoje izkušnje in njegovo zapisano sodbo. Kmalu po njegovi vrnitvi v domovino sva polemizirala v tisku. France do mene zaradi tega ni bil zadržan, še manj užaljen. Pozneje sva ob različnih prilikah večkrat razpravljala o preteklih in sodobnih dogajanjih. Marsikdaj so bile najine sodbe različne, a to najinih stikov in razgovorov ni motilo. Zdelo se mi je, da je bil takim razgovorom naklonjen. V zborniku »Kritično o slovenskem zgodovinopisju« je o polemiki ali kritiki sodil, da pri njej ne gre za osebne, temveč za načelne zadeve. Gre za izmenjavo mnenj. Ta mora potekati v obliki odkrite, stvarne in načelne diskusije, čeprav tudi prizadete in strastne, ob upoštevanju sobesednika, brez namernih žalitev, z edino željo — spoznati objektivno resnico.

Življenjska pot in delo Franceta Klopčiča je končano. Za njim je ostala sled tudi v proučevanju naše preteklosti, ki jo bo treba oceniti. Nesporno pa je, da so bila zaradi njegovih prizadevanj in raziskovanja pojasnjena nekatera vprašanja iz zgodovinskega razvoja komunističnega gibanja na Slovenskem in popolnejše ali ustrežnejše ovrednoteno delo udeležencev tega gibanja.

Ludvik Čarni

KONGRESI IN SIMPOZIJI

DRUGI FRANCOSKO-JUGOSLOVANSKI KOLOKVIJ ZGODOVINARJEV

(Ljubljana, 26. in 27. september 1985)

V primerjavi s prvim kolokvijem francoskih in jugoslovanskih zgodovinarjev leta 1980 v Parizu — tam prebrani referati so bili objavljeni tri leta pozneje v publikaciji »Les Rapports entre la France et les Slaves du Sud«, o kateri sem že poročal (ZČ 38, 1984, str. 245—247) je na drugem sestanku v Ljubljani sodelovalo bistveno večje število aktivnih udeležencev. Če jih je bilo v Parizu vsega šest (od tega pet iz Jugoslavije), je nastopilo to pot kar šestnajst referentov; štirje so zastopali Francijo.

Prispevki na kolokviiju sicer niso bili prebrani po kronološkem ali tematskem principu, posegajo pa — če jih gledamo kot celoto — v tri skupine problemov: najprej gre za vpliv Francije na današnjih jugoslovanskih tleh v 18. stoletju, zatem za kratkotrajno Napoleonovo vladavino v delu slovenskih in hrvaških dežel (Ilirske province 1809—1813), končno za odnose Francije in Srbije od zadnje četrtine 19. stoletja do prve svetovne vojne. Izven tako tematsko osredotočenih prispevkov sta ostala dejansko vsega dva referenta.

Ker je pred izidom* zbornik referatov drugega francosko-jugoslovanskega kolokvija zgodovinarjev (v francščini), ki ga bo brez dvoma treba približe predstaviti domači strokovni javnosti, naj na tem mestu le naštejemo posamezne referente in naslove njihovih predavanj: Nikola Gavrilović (Novi Sad) je govoril o vplivu francoske pedagoške literature pri Srbih v obdobju prosvetljenstva, Peter Vodopivec pa o odmevih francoske revolucije na slovenskem ozemlju. Največ, kar sedem referentov se je pečalo z obdobjem Napoleonovih Ilirskih provinc. Tako je obdelal Muhamed Nezirović iz Sarajeva odnose maršala Marmonta z nekaterimi bosanskimi in hercegovskimi fevdalci in njihov odmev v jugoslovanski književnosti, Drago Roksandić (Beograd) je razmišljal o ideologiji ilirizma v času med 1809 in 1813. V obdobje Napoleonove vladavine na naših tleh so posegli tudi trije francoski gostje: Agnès Gut Brunet je razpravljala o jadranskih otokih, Napoleonu ter njegovih odnosih z Ali pašo, Bernard Lory pa o cesarjevi politiki do današnjega jugoslovanskega Podonavja; posredno je sodeloval pri tej tematiki tudi Georges Castellan, ki je predstavil razprave, s katerimi je francoska revija »Le Monde Slave« leta 1935 počastila stoletnico ilirskega gibanja (o tem je že tedaj seznanil našo znanstveno javnost Fran Zwitter v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo 17, 1936, str. 158—159). V okviru tematike Ilirskih provinc so nastopili tudi trije slovenski udeleženci. Vasilij Melik je imel generalni referat o Ilirskih provincah v slovenski zgodovini (medtem že objavljen v razširjeni obliki v ZČ 40, 1986, str. 423—429), Stane Granda se je posvetil kmečkim uporom 1809 in kmečkemu vprašanju v dobi Napoleonove vladavine, Janez Šumrada pa nasprotnikom francoske vladavine na slovenskih tleh (oba referata izideta v precej dodelani obliki v ZČ).

V okviru tretjega tematskega sklopa je govoril Čedo Popov (Novi Sad) o odnosu srbske javnosti do francosko-pruske vojne 1870, Ljiljana Aleksić-Pejković (Beograd) o prisotnosti francoskega kapitala v srbskem gospodarstvu do prve svetovne vojne, Ljubinka Trgovčević iz Beograda pa o tistih srbskih javnih, zlasti znanstvenih delavcih, ki so se šolali v Franciji. Dimo Vujović iz Titograda je referiral o francosko-britanski konvenciji o oskrbovanju srbske vojske med prvo svetovno vojno.

Izven naštetih tem omenimo še dva referata. Suzanne Champonnois iz Pariza je predavala o vplivu poljske emigracije v Parizu na izoblikovanje francoske diplomacije na Balkanu, Gligor Todorovski iz Skopja pa o vlogi Francije pri reformah, ki jih je v drugi polovici 19. stoletja v Makedoniji izvajala turška uprava.

Dvodnevno znanstveno srečanje predstavnikov zgodovinske znanosti dveh tradicionalno prijateljskih držav je, kakor so ugotovili v zaključni besedi predstavniki obeh strani, gotovo uspelo. Pri pripravljanju kolokvija se je zlasti udeleževal dr. Peter Vodopivec z ljubljanske Filozofske fakultete, za kar so mu gostje in domači udeleženci upravičeno izrekli vse priznanje in zahvalo. Dodajmo še, da se je kolokvij neformalno končal tretji dan z lepim izletom na Dolenjsko.

Janez Šumrada

* Po oddaji poročila je zbornik izšel pod naslovom *Les Relations entre la France et les pays yougoslaves du dix-huitième au vingtième siècle*, Ljubljana 1987, 96 str.

SIMPOZIJ O MASARYKU

(London, 11. do 16. decembra 1986)

Od 11. do 16. decembra 1986 je bila na londonski univerzi, v organizaciji **School of Slavonic and East European Studies**, konferenca o T. G. Masaryku ob 50-letnici njegove smrti, ki bo 14. septembra 1987. T. G. Masaryk je bil eden od ustanoviteljev SSEES in je s svojim uvodnim predavanjem leta 1915 začel delo šole.

Organizatorji so na konferenco povabili več kot 50 strokovnjakov z različnih področij (literarne zgodovinarje, filozofe, sociologe, zgodovinarje, politologe) iz Velike Britanije, Združenih držav, Kanade, Nemčije, Nizozemske, Avstrije in Jugoslavije. Konferenca sta se udeležili tudi Masarykovi vnukinja, umetnostna zgodovinarica dr. Anna Masarykova in njena sestra Herberta. Povabili so tudi sina Roberta Setona-Watsona, Christopherja, Sylvio Crane in Joan Stevenson, ki so Masaryka osebno poznali, kar je dalo srečanju poseben pečat. Škoda, da se srečanja niso mogli udeležiti znanstveniki iz Českoslovaške, kar je morda srečanje nekoliko osiromašilo.

Program je bil razporejen na pet dni, vsak dan pa razdeljen tematsko: Masaryk-politik, Masaryk-mislec, Masaryk in Marx, Masaryk in njegov odnos do Judov, Masaryk-pisec in kot zadnje poglavje, Masaryk kot človek.

Prvi blok — Masaryk kot politik oziroma njegov delež v avstroogrski politiki, s posebnim poudarkom na njegovem prispevku pri delu v avstrijskem parlamentu 1891—1893 skupaj s Kramarom in Kaizlom ter v letih 1906—1914. Začel ga je profesor **Stanley B. Winters** (New Jersey Institute of Technology) z referatom »Masaryk in Kramar: Dolgoletno prijateljstvo in rivalstvo«. O Masarykovem političnem delu v dunajskem parlamentu in v češki javnosti pred 1907 je govorila **Maria L. Neudorfl** iz Ottawe; o nadaljnjem delovanju pa **Bruce M. Garver** (University of Nebraska, Omaha) z naslovom »Masaryk in češka politika od 1906 do 1914«. Referat politologinje **Eve Schmidt-Hartmann** (Collegium Carolinum, München) »Zmote realizma: Nekaj problemov Masarykovega pristopa k češkim nacionalnim aspiracijam« je bil posebej zanimiv in polemičen, saj je Masarykovo doktrino prikazala kot zelo problematično, če že ne dvomljivo. Izhajala je predvsem iz 1895. leta izišlega dela »Češko vprašanje«. O Masarykovem pojmovanju nacionalne identitete je govoril **Roman Szporluk** (University of Michigan); prikazal je Masarykov prispevek k pojmovanju pravice malega naroda s posebnim ozirom na Poljake, Ruše in Ukrajince. **Anna M. Drabek** (Akademija znanosti, Dunaj) je svoj referat posvetila Masarykovim parlamentarnim prizadevanjem za reformo pravnega študija na avstrijskih univerzah (1891—1893). **Paul C. Latawski** (New England College) pa je govoril o pravici narodov do samoodločbe ter o problematiki diskrepance med državnimi in etničnimi mejami. O Masarykovi politični dejavnosti po letu 1918 je najprej spregovoril **Victor S. Mamatey** (University of Georgia), ki je prikazal predvsem Masarykovo sodelovanje z Wilsonom v letih 1918 oziroma 1919. Prav tako zanimiv referat je imel **Gordon Wightman** z Univerze v Liverpoolu, ki je govoril o Masaryku in češkoslovaški legiji v Rusiji, medtem ko je **W. V. Wallace** orisal odnos Masaryka in Bešeša, predvsem ob nastajanju Českoslovaške.

Drugi blok je bil posvečen Masaryku kot mislecu: o vplivu Karla Havlička na Masarykova politična razmišljanja je imela referat **Barbara Reinfeld** (New York Institute of Technology), medtem ko je o vplivu Herderja na Masaryka govoril profesor **Frederick M. Barnard** (University of Western Ontario) »Humanizem in tinitizem: Masaryk in Herder«. O vplivih Kantove filozofije na Masarykova filozofska naziranja je imel referat **Roger Scruton** z Univerze v Londonu (Birkbeck College), medtem ko je **A. Van den Belt** (Univerza v Utrechtu) opisal »Moralno razliko med osebnim in strukturalnim nasiljem: Masarykova kritika dokazov v. Nezavisle listy«. **Robert B. Pynsent** (SSEES, University of London) je imel referat o Masaryku in njegovem odnosu do literarnega gibanja ob koncu 19. stoletja na Češkem, do dekadence, medtem ko je **Benjamin Page** (Quinnipiac College) v referatu prikazal temeljne točke Masarykove socialne filozofije, ki jo je orisal zlasti v delu »Samomor kot množični pojav moderne civilizacije«. O Masaryku in njegovem odnosu do Rusije je imel referat profesor **Hans Lemberg** (Univerza Marburg), **Rolf H. W. Theen** (Purdue University) pa je prikazal Masarykovo interpretacijo ruskega populizma.

O delavskem gibanju in o Masarykovem odnosu do socializma oziroma marksizma je dokaj enostransko in poenostavljeno govoril **Ivan Pfaff** (Bonn), medtem ko je imel **Jacques Rupnik** (Pariz) zelo zanimiv referat o Masarykovem prispevku oziroma vplivu na češko socialistično gibanje.

Izredno zanimiv blok je bil posvečen tudi judovskemu vprašanju na Češkem, odnosu Masaryka do Judov, pa tudi njegovemu sodelovanju v Hilsnerjevi aferi 1899/1900. O tem so — zelo zanimivo in pregledno — spregovorili **Stephen Beller** (Cambridge), **Hillel J. Kieval** (University of Washington) ter **M. A. Riff** (New York). O odnosu Masaryka do Nemcev na Češkem pa je govoril **Fred Hahn** (New York).

O kulturno-literarni dejavnosti Masaryka so spregovorili **Josef Fronek** (University of Glasgow) »Masaryk in praška šola strukturalizma«, **Hana Voisine-Jechova** (Sorbonne) o Masarykovi stilistični praksi v okvirih realističnih tendenc v češki literaturi, medtem ko je **David Short** (SSEES) analiziral Čapkovo delo »Pogovori z Masarykom«. Masarykov odnos do ruske literature so orisali **J. I. Scanlan** (Ohio State University) »Masaryk kot interpret ruske filozofije«, **P. I. Trensky** (Fordham University) z referatom o Masaryku in Dostojevskem, **A. Mestan** pa o Masaryku in njegovem odnosu do Tolstoja in Gorkega. Sama sem imela referat o Masarykovem vplivu na slovensko inteligencno v letih od 1895 do 1914.

Najzanimivejši del konference je bil gotovo zaključni razgovor, v katerem so o svojih spominih in osebnih vtisih o Masaryku spregovorili **dr. Anna Masarykova**, **Herberta Masarykova**, **Joan Stevenson**, **Sylvia Crane** in **Christopher Seton-Watson**.

V pripravi je zbornik, v katerem bodo objavljeni najzanimivejši referati s konference.

Irena Gantar Godina

VI. MEDNARODNI KONGRES O POVEZAVAH MED OBEAMA JADRANSKIMA

OBALAMA: I RAPPORTI POLITICI E DIPLOMATICI

(Ancona, Jesi, Fabriano, Senigallia, San Marino, 1.—4. marca 1987)

V pokrajini Marke je bil v prvih dneh meseca marca t.l. s sedežem v Jesiju šesti kongres o povezavah med deželami na obeh straneh Jadranskega morja. Delovni program se je v obliki potujočega kongresa odvijal v mestih Ancona, Jesi, Fabriano, Senigallia in San Marino, kjer se je zaključil. Potujoči kongresi na to temo so se začeli že leta 1971 v mestih Brindisi, Lecce in Taranto (Momenti, e problemi della storia delle due sponde adriatiche), se 1976 prenesli v Bari in Trani (Le relazioni religiose e chiesastico-giurisdizionali), šli nato leta 1978 v Foggio in na polotok Gargano (I rapporti demografici e popolativi); se 1980 odvijali v Lanciano, Atri, Chieti in L'Aquila (Le relazioni economiche e commerciali) ter so leta 1984 dosegli Vasto, San Salvo, Ortono, Chieti in Termoli (I rapporti culturali ed artistici), torej Abruzze in pokrajino Molise, kjer še žive znane kolonije slovanskih doseljencev iz začetka 16. stoletja.¹ Zaključuje jih kongres, o katerem govori to poročilo s temo o političnih in diplomatskih povezavah (I rapporti politici e diplomatici). Z njim se torej končuje vrsta znanstvenih srečanj številnih zgodovinarjev in drugih znanstvenikov, ki proučujejo tovrstno problematiko.

Prevladovali so, razumljivo, gostitelji, njim pa so po številu sledili jugoslovanski referenti iz različnih univerzitetnih središč. Sodelovali so še angleški, francoski (F. Thiriet iz Strasbourg, J. M. Martin s. Sorbone, J. Hocquet iz Lilla), belgijski (CH. Verlinden) in nemški oziroma avstrijski (P. Bartl iz Münchna, P. Streiner iz Berlina, K. Wotzelcka z Dunaja) zgodovinarji. V zvezi s temi kongresi in z izdajanjem tematskih zbornikov za vsak kongres posebej² je njihov pobudnik in organizator prof. Pier Fausto Palumbo iz Rima ustvaril tudi poseben center za študij jadranske zgodovine in civilizacije (Centro di studi sulla storia e la civiltà adriatica). Vsem kongresom je bil poglobilni cilj osvetliti temeljna vprašanja, ki naj bi jih zajela programirana obsežna zbirka virov (Codice diplomatico della relazioni fra le due sponde adriatiche). Zbirka virov naj bi izhajala v več serijah in objavljala najpomembnejše gradivo o povezavah jadranskih dežel skozi stoletja. Na italijanski strani v povezavi s tem in zavoljo nadaljnjih raziskav nameravajo osnovati še poseben center, ki naj bi imel sedež prav v Markah, kjer je razvijal te študije tudi prof. S. Anselmi. Z italijanske strani so dali temu zaključnemu kongresu poseben poudarek. Bil je pod visokim patronatom predsednika republike, obeh zbornic parlamenta, predsedstva vlade in ministrstev za zunanje zadeve, notranjo politiko in za kulturo. V častnem odboru kongresa je bilo kar 62 oseb najvišjega državnega in pokrajinskega političnega ter kulturnega življenja in cerkve (npr. A. Fanfani, N. Jotti, B. Craxi, A. Forlani, G. Andreotti, O. L. Scalfaro, A. Gullotti in drugi). Posebej je poudariti, da je celotno organizacijo kongresa prevzela državna pokrajinska uprava in je številni izvršilni

¹ Prim. poročila v ZC 26 (1972), str. 143—146; ZC 31 (1977), str. 226—228; ZC 32 (1978), str. 338—340; ZC 34 (1980), str. 230—232; ZC 38 (1984), str. 142—143.

² Momenti e problemi della storia delle due sponde adriatiche, Atti del 1° Congresso internazionale sulle relazioni fra le due sponde adriatiche (Brindisi—Lecce—Taranto, 15—18 ottobre 1971), Lecce 1973; Le relazioni religiose e chiesastico — giurisdizionali, Atti del Congresso di Bari: 29—31 ottobre 1976, Roma 1979; I rapporti demografici e popolativi, Atti del Congresso di Foggia e Gargano: 5—8 ottobre 1978, Roma 1981; Le relazioni economiche e commerciali, Atti del Congresso di Lanciano—Atri—Chieti—L'Aquila: 13—17 aprile 1980, Roma 1983; referati petega kongresa so že v tisku.

odbor vodil pokrajinski prefekt dr. A. Vittelli Casella. Na kongres so organizatorji povabili tudi ambasadorje držav, ki se usmerjajo proti Jadranskemu morju; povabili so se odzvali ambasadorji Poljske, Češkoslovaške, Madžarske ter odpravnik poslov Grčije, ves čas pa sta spremljala kongres in njegovo delo jugoslovanski ambasador v Rimu A. Skataretiko in italijanski viceambasador v Beogradu Tossi. Otvoritvi kongresa je prisostvoval podpredsednik italijanske vlade dr. A. Forlani, ves čas pa je bil prisoten pri delu kongresa v Markah minister b. p. Zaccarini, več senatorjev in poslancev, a podpredsednik poslanske zbornice prof. O. Biasini je imel v San Marinu izredno zanimiv referat o trenutnih odnosih med Italijo in Jugoslavijo. Delu kongresa so prisostvovali tudi lokalni cerkveni dostojanstveniki in visoke vojaške osebnosti, med njimi admiral F. Papili, komandant jadranske flote, ki je na kongresu aktivno sodeloval.

Presenetljivo je bilo tudi gostoljubje. Referenti oziroma udeleženci kongresa smo bili vsak dan na nekaj sprejemih pri predstavnikih lokalnih oblasti ali kulturnih asociacij, bili smo na obisku pri rektorju univerze v Anconi, obiskali več muzejev in arhivov; gostitelji so nas vodili celo v čudovito kapniško jamo Frasassi blizu kraja Genga. V spomin na kongres in bivanje v krajih smo dobili plakete mest Jesi in Ancone ter univerze v Anconi, dragocene knjige in drugo kot darila, a za sodelovanje na kongresih smo vsi prisotni referenti dobili posebno diplomu.

Kakor je bil kongres izjemen po udeležbi visokih predstavnikov oblasti, po protokolu in po gostoljubju, s katerima so oblasti, kulturne ustanove in univerza v Anconi obdale kongres in njegove udeležence, tako je bil izjemen ta kongres tudi po kakovosti in številu referatov, pa tudi po tem, da na nobenem izmed dosedanjih srečanj ni prišlo do tolikšnega izražanja želje po sodelovanju pri proučevanju zgodovinskih povezav in za reševanje neposrednih vprašanj jadranskega prostora.

Kongres je po svečanem protokolu odprl prefekt A. Vittelli Casella in mu želel uspešno delo. Za njim sta spregovorila še predstavnik poslanske zbornice L. Rinaldi in anconski župan G. Monina. Vsi trije so posebej poudarjali nujnost sožitja in sodelovanja ter prijateljstva, k čemur naj po svoje prispeva tudi delo kongresa. Pozdravom je odgovoril ambasador Skataretiko, poudarjajoč dobre odnose med državama, najbolj odprto mejo na svetu, vlogo Italije v gospodarskih povezavah in trgovinski menjavi z Jugoslavijo, kar bi mogli še povečati v dobro obeh prijateljskih držav. Za njim je spregovoril A. Forlani, ki je tedaj prišel na otvoritev kongresa. V daljšem pozdravnem nagovoru je posebej naglasil vlogo in pomen Jadranskega morja za obe državi, saj je v Italiji postal turizem prva nacionalna »industrijska« dejavnost. Z njim pa je za obe državi še kako pomembno ekološko reševanje skupnega morja. Spominjal se je srečanja z maršalom Titom in njegovega razumevanja za to vprašanje, naglašal možnosti za povečanje gospodarskih povezav s prijateljsko Jugoslavijo, o kateri je dejal, da mora s sporazumevanji dobiti mesto v EGS.

Po zaključku izredno svečane otvoritve kongresa je kot prvi imel referat prof. Pier Fausto Palumbo, pobudnik in organizator vseh kongresov. Spregovoril je o političnih povezavah (I rapporti politici) med različnimi narodi ob Jadranu v širokem časovnem in vsebinskem zamahu in ob koncu poudaril, da je pred nami Codice diplomatico, pomembnejše delo, kakor so bili sami kongresi. Nato se je v štirih naporih dneh zvrstilo poleg vsega drugega programa še 23 referatov, ki jih moremo povezati v tri časovno opredeljene skupine.

Prvo skupino bi tvorili najmanj številni referati (5), ki so zaobjeli čas od hele-nističnega obdobja na Jadranskem morju do bizantinske in nato normanske predominacije na tem prostoru. Imeli so jih prof. O. Bračcesi, ordinarij za grško zgodovino na univerzi v Benetkah (L'Adriatico ellenistico tra V e IV secolo), prof. M. Pavan, ordinarij za rimsko zgodovino na univerzi v Rimu (Rapporti tra la Venetia e la Dalmatia in epoca romano-bizantina), profesorica A. M. Orselli Carile z univerze v Bologni (Le vite di S. Domnio protovesovo di Spalato fra ecclesiologia latina e bizantina), prof. A. Carile, ordinarij za bizantinsko zgodovino na univerzi v Bologni (La politica adriatica dei primi Comneni) in prof. J. M. Martin s Sorbone (Recherches sur les relations politiques entre l'Italie méridionale et les Balkans pendant le Haut Moyen Age).

Druga številnejša grupa predavanj (9) je zajela čas poznega srednjega veka in prvih stoletij novega veka, kjer smo prevladovali jugoslovanski predstavniki. Referati so obravnavali politične, a tudi kulturne odnose med Benetkami in jugoslovanskimi deželami, politično aktivnost in posledice v zvezi s turškimi vpadi, osvajanji in vojnami med Turčijo in Benetkami, poleg tega pa še slovanske migracije v Brindisi, zveze Sicilije z vzhodno jadransko obalo v 17. stoletju ter splošne sličnosti in istorodnosti, ki so se dolga stoletja kazala v medjadranskih povezavah. Imeli so jih prof. F. Gestrin (Le forze politiche in Slovenia e Venezia nel medio evo), prof. A. Stipčević, JAZU (La politica di Venezia nei riguardi della fondazione di stamperie in Dalmazia), prof. M. Spremić, Beograd (L'attività diplomatica del despota serbo Dju-

radj Branković in Italia dopo la caduta di Costantinopoli), prof. I. Voje (Le guerre tra Venezia e l'impero ottomano e gli echi politici di queste nelle terre slovene), prof. T. Raukar, Zagreb (Il conte Ivan Karlović un condottiero croato tra Venezia e Turchi ai primi del Cinquecento), prof. R. Jurlaro, direttore biblioteke De Leo, Brindisi (Immigrazione slava in Brindisi nel XV secolo), dr. G. A. Giarrizzo, direttore državnega arhiva, Agrigento (Nuovi documenti sulle relazioni tra la Sicilia e i paesi rivieraschi dell'Adriatico nel XVII secolo), prof. S. Anselmi, ordinarij gospodarske zgodovine na univerzi v Anconi (Omogeneità culturale nelle relazioni interadriatiche di lungo periodo) in prof. P. Bartl, direktor Albanskega inštituta univerze v Münchnu (Il progetto »Macedone« del duca Carlo Emanuele I di Savoia).

Zadnja skupina referatov (s Palumbovim 10) se je vezala predvsem na 19. in 20. stoletje, vendar so bili mnogo bolj pestre in med seboj nepovezane vsebine. Imeli so jih prof. K. Wotzelcka z dunajske univerze (La politica adriatica dell'impero asburgico dal medio evo alla prima guerra mondiale), prof. R. Gueze, višji vodja državnih arhivov (Sir William Hoste e la flotta inglese in Adriatico dalla prima battaglia di Lissa alla presa di Cattaro: 1811—1814), admiral F. Papili (Il potere marittimo nella politica degli stati adriatici), prof. R. Petrović, Sarajevo (Primi contatti diplomatici tra il regno d'Italia e la Bosna ed Herzegovina: 1861—1878), dr. P. Di Cicco, direktor državnega arhiva v Foggii (Dispacci diplomatici da Costantinopoli sulla crisi serba del 1889), prof. U. Cova, direktor državnega arhiva v Trstu (Fonti nell'Archivio di stato di Trieste per la storia della costa orientale adriatica), predstavnica San Marina, prof. Laura Rossi, je govorila o povezavah te male republike z Jadranskim morjem (San Marino e l'Adriatico), prof. O. Biasini, podpredsednik italijanske poslanske skupščine, pa v izredno odprtem referatu o trenutnih povezavah med Italijo in Jugoslavijo (I rapporti attuali fra Italia e Jugoslavia).

Posebej naj označim referat, ki ga je imel prof. C. Capizzi, ordinarij za bizantinsko zgodovino na univerzi v Rimu in na pontifikalnem Orientalnem inštitutu z naslovom Niccolo Tommaseo e i problemi adriatici del suo tempo. Referat je izzvenel povsem provokativno, metodološko pomanjkljivo in vsebinsko zgrešeno. Referent se je naslonil zgolj na nepopolni izbor Tommaseovih spisov in ni upošteval neposrednih gospodarskih, političnih, družbenih in narodnostnih razmer v Dalmaciji. Tako v deželi zanj tedaj npr. Hrvati niso obstajali (le »Srbi in drugi«). Tommaseo je prikazal kot italijanskega borca za avtonomno italijansko Dalmacijo in pri referatu ni upošteval niti rezultatov italijanske in seveda še manj jugoslovanske historiografije. O tem, da je Tommaseo predvideval avtonomno Dalmacijo tudi v jugoslovanski državi, ni bilo besede v referatu. Provokacija, ki je vzbudila odpor tudi pri velikem delu udeležencev kongresa, je morda povezovati s Società dalmata di storia patria. Na kongresu je bilo namreč nekaj njenih članov, eden tudi med predavatelji. V diskusiji je prof. R. Petrović, izredni poznavalec dalmatinske zgodovine v času narodnih bojev, z diplomatsko taktnostjo, zgodovinskimi argumenti in uporabo citatov iz italijanske literature zavrnil nepravilne teze referata. Ob referentovi repliki so tudi italijanski poslušalci ostantativno zapuščali avditorij.

Kongres, katerega zadnji delovni sestanek je bil v San Marinu, je svečano zaključil sekretar za zunanje zadeve sanmarinske republike dr. Gabriele Gatti.

Ferdo Gestrin

OBVESTILA

**INFORMACIJA ORGANIZACIJSKEGA ODBORA IX. KONGRESA
ZVEZE ZGODOVINARJEV JUGOSLAVIJE V PRIŠTINI 28.—30. SEPTEMBRA 1987**

Prijave je treba čimprej poslati preko Zveze zgodovinskih društev Slovenije ali neposredno na naslov: Savez društava istoričara Kosova (za kongres); 38000 Priština, Ul. Bolničko naselje br. 3. Ob prijavi je potrebno nakazati kotizacijo: 3000 din na račun »Pokrajinsko društvo istoričara SAPK, Priština — 68400-678-6457. Udeleženci bodo za kotizacijo dobili revijo Horizonti istorije z referati s plenarnih zasedanj, z uvodnimi referati po sekcijah in s predlogom novega učnega načrta, program dela IX. kongresa, teze kongresnih sporočil in dnevni bilten kongresa.

V Prištino se iz Beograda lahko pride z letalom in direktnim avtobusom, z vlakom pa do postaje Kosovo polje. Prenočišče v Grand hotelu »Prishtina«, znaša 8500 din v enoposteljni sobi in 7800 din v dvoposteljni. Penzion v enoposteljni sobi stane 12.600 din, v dvoposteljni pa 12.000 din. Penzion za tuje državljane stane 16.000 din ne glede na vrsto sobe.

Program predvideva po svečani akademiji tudi nastop folklornega ansambla »Šota«, ki bo izvajal pesmi in ples narodov in narodnosti Kosova. Ekскурzija bo potekala na relaciji Priština—Prizren—Đakovica—Dečani—Peć—Priština; cena; za prevoz na ekskurziji je 2500 din.

V prijavi je treba navesti naslednje podatke: ime in priimek, naslov referata ali diskusije in sekcijo, datum vplačila kotizacije, udeležbo na ekskurziji (da — ne), delovno organizacijo zaposlitve, vrsto hotelskih uslug (polni penzion — samo prenočišče z zajtrkom, enoposteljna soba — postelja v dvoposteljni sobi), dan prihoda in dan odhoda iz Prištine, točen naslov prijavitelja.

V imenu organizacijskega odbora želi udeležencem kongresa dobrodošlico v Prištini dr. Fehmi Puškoli.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

OCENE IN POROČILA

Theophylaktos Simokates, Geschichte. Übersetzt und erläutert von Peter Schreiner. (Bibliothek der griechischen Literatur; Band 20.) Stuttgart: Anton Hiersemann, 1985. 395 strani.

Nemški prevod »Zgodovine« Teofilakta Simokata, opremljen z uvodno študijo (str. 1—25) in obsežnim historično-filološkim komentarjem (239—367) ter z ostalimi potrebnimi dodatki (seznam virov in literature, tri historične karte, register, 368—395), delo kölnskega bizantinologa Petra Schreinerja, tako spričo izredno zanimivega bizantinskega pisca kakor tudi zaradi temeljitosti njegove predstavitve zasluži vso pozornost. Preden predstavimo glavne rezultate Schreinerjevega dela, naj najprej v grobih obrisih označimo tega bizantinskega zgodovinarja in njegov pomen.

Teofilaktos Simokates je s svojim zgodovinskim delom (Historiai ali Historia) v osmih knjigah najpomembnejši historiografski vir za obdobje prehoda iz zgodnje, bizantinske v srednjebizantinsko dobo. Gre za retorsko izobraženega pisca, doma iz Egipta (Hist. 7, 16; prev. na str. 197), rojenega nekako med leti 580 in 590, ki je po padcu cesarja Foka (610) prišel v Carigrad in je tam ustvarjal v dobi cesarja Herakleja, do smrti, ki ga je doletela nekako med leti 630 in 640. Poleg osrednjega zgodovinskega dela je napisal še nekaj krajših spisov v duhu antičnih literarnih tradicij, bodisi v obliki dialoga (Quaestiones physicae (naturales), O predestinaciji meje življenja), bodisi v obliki fiktivnih pisem (85 pisem znanih osebnosti iz antike, pa tudi heter, pastirjev in kmetov). Vsa ta dela so v bistvu retorske vaje in so perifernega pomena v primerjavi z osrednjim zgodovinskim delom. Po pomenu moremo uvrstiti Teofilakta Simokata ob bok treh velikih zgodnjebizantinskih zgodovinarjev, dveh za dobo cesarja Justinijana, Prokopija, ki je z Zgodovino vojn segel do leta 553, in Agatija za čas 552—558, ter Meandra Protektorja, ki je nadaljeval Agatija za dobo 558—582. Njegovo delo je le fragmentarno ohranjeno. Teofilakt je zavestno nadaljeval Menandrovo Zgodovino (z vsó spoštljivostjo omenja tega pisca v knjigi 1,3 — [str. 47], ob omembi avarskega zavzetja Sirmija leta 582), obsega pa okroglo dvajsetletno dobo vladé cesarja Mavrikijsa (582—602). Teofilaktova zgodovina je napisana v močno retoriziranem, dostikrat nejasnem jeziku, zato so jo z jezikovnega in stilističnega vidika grajali tako v srednjeveškem Bizancu (sodbo patriarha in učenjaka Fotija navaja Schreiner v prevodu njegovih izvlečkov iz Teofilakta na str. 224) kot tudi v novejšem času (gl. str. 14 s.). Avtor se je v delu ravnal po antični historiografski tradiciji, kar se kaže na več načinov. V pripoved je vpletel celo vrsto skonstruiranih in zato kot historični vir malo vrednih govorov (knjiga 1,1 (str. 43 ss.); 1,5 (49 s.); 2,13 (78 s.); 2,14 (80 s.); 3,11 (103); 3,13 (105 ss.); 5,4 (146 s.); 6,7 (171); 7,10 s. (190 s.), na enem mestu tudi celo pridigo (4,16 [138 ss.; pridiga metilenskega škofa v mestni stolnici je bila sprejeta s plaskanjem [] in jokom od veselja), pisem (4,8 [125]; 4,11 [128 s.]; 5,7 [150]; 5,13 [157 s.]; 5,14 [158 s.]) ter citatov iz klasikov (največ iz Homerja in Platona, gl. str. 394 s.). Bolj kakor pri Prokopiju ali Agatiju je viden vpliv krščanskega duhovnega sveta, ki se kaže v omembah mučencev, njihovih relikvij, čaščenja ter čudežev (1,11 [56 s.; sv. Glikerija]; 6,5 (167) in 7,14 [195; sv. Aleksander]; 5,1 in 5,13—14 [142; 157 ss.; sv. Sergij]; 7,2 [181; sv. Lupos]; 8,14 [221 s.; sv. Evfemija]) in v veliki vlogi cerkve kot kraja cesarjeve molitve in priporočitve pred vojaškim pohodom (5,16 [161]) oziroma kraja proslavljanja zmage (6,8 [172]) ali kraja azila (8,8—9 [213 s.]). Po okusu antične in zgodnjebizantinske dobe je v delo, ki skuša biti tudi literarno privlačno, vpletel vrsto zanimivih dogodkov, s katerimi je povečal slikovitost vsebine, na primer poročila o posebnih naravnih pojavih (1,12 [58 s.; potres]; 5,16 [161 in op. 793; sončni mrk]; 7,6 [185; komet]), o rojstvih spačkov kot zlonosnem znamenju (6,1 [163 in op. 806]; 6,11 [176]), prerokovanjih (1,2 [45 s.]; 5,15 [160]; 7,12 [192]). Kulturnozgodovinsko izredno zanimivi so opisi običajev ob cesarjevi smrti (1,2 [46]), poroki (1,10 [54 s.]), kronanju (8,10 [215 s.; op. 1128—1132]), pa tudi opis proslavljanja in žalovanja pri Avarih (7,15 [195 in op. 1024]). Predmet Teofilaktove pripovedi je bizantinska zgodovina obravnavane dobe. Zaradi sprememb v obsegu bizantinske države je zato geografski okvir pripovedi ožji kakor na primer pri Prokopiju in se v grobem osredotoči na dve mejni področji tedanjega Bizanca: obmejno področje proti Perziji (vzhodna Mala Azija, Armenija, vzhodna Sirija) in vzhodni Balkan (med Sirmijem in Črnim morjem). Z ozirom na dogodke tistega časa moremo (kot Schreiner, str. 11) Teofilaktovo zgodovino deliti v dva velika »bloka«, vojne s Perziji (malo v prvi knjigi, večji del druge knjige, skoraj celotna tretja, četrta in peta knjiga) in vojne na Balkanu z Avari in Slovani (precej v prvi in drugi knjigi, skoraj celotni šesta in sedma knjiga,

del osme knjige), ki se kronološko in v zgodovinarjevi pripovedi mestoma prepletata, v glavnem pa sta v časovnem in vsebinskem zaporedju drug za drugim. Tema dvema osrednjima temama bi mogli dodati še dve manj izraziti in manj obsežni temi: opis dogodkov v prestolnici (začetek prve knjige, posamezna poročila v naslednjih, druga polovica osme knjige) in dva daljša ekskurza, ki prostorsko segata na druga področja: ekskurz o »Skutih«, ki je glavni evropski vir za dogajanje v svetu turških ljudstev jugovzhodne Evrope in Centralne Azije vse do Kitajske in severne Indije (7,7—9 [str. 186 ss., op. 950 ss.]) in historično manj zanimiv ekskurz o Nilu, v katerem pisec razkriva osebno poznavanje značilnosti te reke, pa tudi svojo veliko načitanost (7,16—17 [196 ss., op. 1032 ss.]). Prav redke so omembe dogodkov izven naštetih področij, tako omemba dogodkov v bizantinski Afriki leta 595 (7,6 [185]), omemba Frankov ob opisu prihoda njihovega poslanstva na bizantinski dvor (6,3 [165]), enkratna omemba Slovanov s »konca zahodnega oceana«, to je z Baltika (6,2 [164, op. 811—812]).

Delo se pričinja z uvodnim dialogom (29—30) med personificirano Filozofijo, kraljico vseh modrosti, in njeno hčerko Zgodovino, dialogom, ki odraža avtorjevo sodobnost. V njem je pisec izlil sovraštvo do tiranskega cesarja Foka (602—610), ko je bila zaradi tiranskega načina vlade Zgodovina »dolgo časa mrtva«, Filozofija pa je bila »pregnana iz cesarske steberne dvorane«, to je s carigradske univerze, in je hvallil obnovno intelektualne svobode pod novim cesarjem (Heraklejem). Uvod v prvo knjigo (41—42) pa je pisateljeva apologija zgodovine, ki naj obenem zabava, in koristi, napisan pod vplivom Diodora Sicilskega, v katerem je pisec združil herodotovski (zabava in duševna hrana) in tukididovski (pragmatičnost) princip zgodovinske vede, ki je »skupna učiteljica vseh ljudi«. Pred prevodom »Zgodovine« stoji seznam poglavij v vseh osmih knjigah (30—40), ki se vsebinsko ujema z daljšim Fotijevim izvlečkom iz Teofilaktove zgodovine, čigar prevod podaja Schreiner na koncu (224—237).

Iz Teofilaktove zgodovine in Schreinerjevega komentarja želimo opozoriti na tisti del, ki se nanaša na bizantinske vojne z Avari in s Slovani, medtem ko se bomo drugod omejili le na nekatera po naši sodbi posebej zanimiva mesta. Obenem želimo opozoriti na novosti, zlasti na področju dosti zapletene kronologije bizantinskih vojn z Avari in Slovani, zlasti na tista mesta, na katerih je Schreiner predložil nove rešitve in se v nekaterih pogledih razlikujejo od zelo tehtnega prispevka slovenske historiografije k tem vprašanjem (B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, ZČ 4, 1950, 23—126, zlasti 55 ss. in 62 ss.), ki ga Schreiner le deloma upošteva, in od rešitev, ki jih je predložil L. Margetić v dveh razpravah (»Il viaggio di Maurizio verso Anchialo nel 590«, zlasti pa »Le guerre avaro-bizantine del 591—602«) v knjigi *Historica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici, Trieste 1983, 187—200*. V tehtanje argumentov za tako ali drugačno rešitev vprašanj se ne bomo spuščali, ker bi to zahtevalo posebno obravnavo in ker nam ni dostopna novejša literatura o tej problematiki, ki jo navaja Schreiner (21 s.; Schreiner posebno visoko ceni študijo grške zgodovinarke Marije Nystazopulu-Pelekidu o Mavrikijevih vojnah s Slovani in Avari, ki je izšla v zborniku *Symmektika 2, Atene 1970, 145—206*).

Teofilaktova pripoved zajema okvirno dve obdobji v odnosih Bizanca do Avarov in Slovanov. Prvo obdobje je čas od sklenitve bizantinsko-avarskega miru po padcu Sirmija 582 (1,2 [47]) ob koncu Tiberijeve vlade prek obnovitve vojne »čez dve leti« (1,3 ss.), vojne, ki je trajala do leta 587. Drugo obdobje je čas Mavrikijeve velike vojne proti Avarom in Slovanom po zaključku vojne s Perzijo, ki je s prekinitvami trajala do upora v vojski in cesarjevega padca jeseni 602.

V prvem obdobju se Schreinerjeva kronologija dogodkov za eno leto razlikuje od Grafenauerjeve. Avarsko zavzetje Singiduna (v času žetve), Viminacija, Avguste, nato prodor na območje Anhiala, datira Schreiner v trimesečno dobo od junija ali julija do septembra 583 (1,4 [48, op. 85—91]), Grafenauer (55 s.) pa v leto 584. Vojna je bila zaključena s sklenitvijo premirja (dvig letnega tributa z osemdesetih tisoč na sto tisoč zlatnikov; 1,6 [51]), ki ga Schreiner (op. 98) datira v leto 584, Grafenauer (56) pa v leto 585. Slovanski vpad do Dolgega zidu in poraz pri Adrianoplu (1,7 [51 s.]) datirata oba avtorja v leto 585 (Schreiner, op. 100; Grafenauer, 56). Ponovno obnoveitev sovražnosti s strani Avarov (afera s Skitom Bookolabrom, nato avarski in slovanski vpad z osvojitvijo cele vrste mest (1,8 [52 s.]) datira Schreiner (op. 110 in 120) v leto 585, Grafenauer (56) v leto 586. Bizantinsko protiofenzivo (poveljnik Komentiolos) z zmagami pri Anhialu in Tomih (2,10 s. [75 ss.]), nato avarski napad (2,12 [77 s.]) in osvojitve vrste mest ter končno poraz Avarov pri obleganju Adrianopla (2,17 [84 s.]) datira Grafenauer (57) v leto 587, Schreiner (op. 244 in 279) v leti 586 in 587. Avari so bili v naslednjih letih mirni, Slovani pa so vdrli v Trakijo (3,4 [93]); po Schreinerju leta 589 (op. 318—319), po Grafenauerju (57) leta 588.

Prav tako predlaga Schreiner nove rešitve h kronologiji Mavrikijeve vojne proti Avarom in Slovanom, ki jo zaznamujejo sledeči dogodki: Mavrikijev pohod proti Anhialu (5,16 — 6,3 (160 ss.) z dvema epizodama, sončnim mrkom (Schreiner ga enači

z mrkom, ki je bil 19. marca 592 [op. 793], Margetić [192] z onim leta 590), po cesarjevem povratku v prestolnico pa zajetje treh Slovanov (6,2 [164]; Grafenauer, 66, vidi v teh Slovanih vohune, njihovo pripoved po zajetju ocenjuje kot izmišljeno oziroma tako, ki naj bi zavajala, enako Margetić, 191, medtem ko pripisuje Schreiner, op. 812, tej pripovedi večji pomen). Sledi omemba poslanstva iz »keltske Iberije« (6,3 [165]) oziroma od Frankov na bizantinski dvor, ki ga Margetić (198) datira v leto 590, Schreiner (op. 819) tudi daje prednost datiranju v leto 590 in poudarja, da gre pri tem kronološko nejasnem mestu morda za združitev več (vsaj dveh) poslanstev v eno rubriko. (gl. k temu tudi P. Schreiner, Eine merowingische Gesandtschaft in Konstantinopel [590?], Frühmittelalterliche Studien [Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster] 19, 1985, 195—200). Sledi pohod bizantinskega poveljnika Priska (po Schreinerju, op. 820, od marca do jeseni 592), obenem avarsko-slovanski vpad mimo Sirmija na Balkan, vse do Drizipere, Herakleje in Tzurulona (6,4 [166 ss.]), ki ga obravnavani avtorji različno datirajo (Schreiner, op. 839, v leto 592, Grafenauer, 66, v leto 593, Margetić, 200, v leto 591). Priskov pohod čez Donavo proti Slovanom v Vlaški nižini in bizantinske zmage nad Slovani (slovanska kneza Ardogast in Musokios; 6,7—10 [170 ss.]) datira Schreiner (op. 841 in 889) na pomlad in poletje 593, Grafenauer (68 s.) v leto 594, Margetić (200) v leto 592. Cesarjev ukaz, da vojska prezimi na barbarskem ozemlju, ki ni bil izpolnjen (6,10 [174 s.]), naj bi se nanašal po Schreinerju (op. 876) na zimo 593/4, po Grafenauerju (70) na zimo 594/5, po Margetiću (199) na zimo 592/3. Neizpolnitvi ukaza je sledila zamenjava poveljnika. Poveljstvo je prevzel cesarjev brat Petros (7,1 ss. [179 ss.]), ki je šel spomladi 594 proti Slovanom (Schreiner, op. 903; po Grafenauerju, 70, leta 595, po Margetiću, 200, leta 594), se zapletel v konflikt v Asemonu (7,3 [181 s.]), se diplomatsko izognil spopadu z Bolgari, ki so bili vključeni v avarsko vojsko (7,4 [182 s. in op. 926]) in je utrpel hude izgube zaradi žeje in slovanske premoči v bitki s Slovani severno od Donave v Vlaški nižini (7,5 [183 s.] poleti 594, Schreiner, op. 933 in 935; Grafenauer, 70, predlaga leto 595, Margetić, 200, leto 594). Premalo uspešnega Petra je spomladi 595 (7,7 [185 s. in op. 947]) zopet zamenjal Priskos (po Grafenauerju, 71, leta 596, po Margetiću, 200, leta 595); ki je prodril na območje današnje Srbije; Bizantinci so osvojili Singidunum (7,10 [190 s.]), nato je sledil avarski plenilni pohod proti Dalmaciji (7,11—12 [191 s.]); pisec uporablja za Jadransko morje ime »Jonski zaliv«; gl. k temu M. Suić, Dalmaticum mare, Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 29—30, 1983, 5—20, zlasti 12). Nato je za osemnajst mesecev vojna obmirovala (7,12 [192]), po Schreinerju (op. 1004) do jeseni 597, po Margetiću (200) do decembra 597, po Grafenauerju (72) v letih 598—599. Do pohovne oživitve balkanskega bojišča je prišlo, ko so se Avari pomaknili v »traško Mezijo« in ogrozili mesto Tomis (7,13 [193]), po Schreinerju (op. 1008) poleti in jeseni 597, po Grafenauerju (72) od konca 599 na pomlad 600, po Margetiću, 200, na prehodu iz leta 597 v 598. Ob lakoti med bizantinskim prebivalstvom, ki je nastopila spomladi 598 (Schreiner, op. 1010—1011), so Avari, ki jih na začetku zgodovine imenuje Teofilaktos (1,3 [46 s.]) »najbolj verolomno in najbolj nenasitno ljudstvo med vsemi, ki žive na nomadski način«, pokazali veliko človečnost do Bizantincev, saj so jim pripeljali hrano (7,3 [193]). Ko je spomladi 598 sledil avarski prodor in nato zmage nad poveljnikom Konstantiolom, se je po avarski oskrunitvi cerkve in relikvij sv. Aleksandra v Driziperi (7,14 [194 s.]) razširila med Avari strahotna kuga (april—maj 598; gl. op. 1018 in 1025), nakar je sledil mir med Bizantinci in Avari (598, enako Margetić, 200, Grafenauer, 72, ga datira v leto 600). Ta mir ni veljal za Slované (7,15 [196]). Nato so Bizantinci po enoletnem odmoru prešli v ofenzivo. Poleti 599 (Schreiner, op. 1060; enako Margetić, 200, Grafenauer, 73, datira dogodke v leto 600) so prekinili mir, v veliki bitki je poveljnik Priskos premagal pri Viminaciji (8,2 [204 s.]) in ob Tisi (8,3 [205 s.]) Avare in njihove zaveznike, med njimi zlasti Slované. Nato se je bizantinska vojska odpravila na prezimovanje v Bizanc, čez gorovje Balkan po tedaj komajda še znani in ne več uporabni Trajanovi cesti (8,4 [207]; po Schreinerju, op. 1072, v oktobru 599). Leto 600 in čas do poletja 601 sta potekala brez pomembnejših dogodkov (vsi trije obravnavani avtorji datirajo zatišje na bojišču enako, gl. Schreiner, op. 1073, Grafenauer, 73, Margetić, 200). Vojne operacije so se obnovile leta 602, ko je šel poveljnik Petros spomladi na drugi pohod čez Donavo proti Slovanom (8,4—6 [207 ss.]; op. 1074 in 1081), pri čemer so nastopali kot bizantinski zavezniki Anti (8,5 [209]). Spričo poveljnikove zahteve, da vojska prezimi na barbarskem ozemlju, je prišlo jeseni 602 do upora v bizantinski vojski, ki je pripeljal na oblast cesarjka Foka (8,6—7 [209 ss.]). V kronologiji teh dogodkov se obravnavani avtorji ujemajo.

Naj na kratko omenimo še najbolj zanimiva mesta iz Teofilaktove zgodovine in iz Schreinerjevega komentarja. Teofilaktos postavlja mnogo vprašanj zgodovinarjem in tudi zjezikoslovcem s svojimi omembami različnih ljudstev. Če se omejimo na balkansko prizorišče, ki je z ozirom na »etnografijo« manj zanimivo kakor perzijsko ali centralnoazijsko v znamenitem »skitskem« ekskurzu (7,7—9), moramo omeniti

uporabo različnih imen za Slovane; poleg najobičajnejšega imena srečamo tudi anahronistična oziroma napačna imena, npr. Geti (3,4; 6,6; 7,2 (93, 170, 180; gl. op. 319) in Mizijci (1,8 [53, op. 118]). Prvič v bizantinski književnosti naletimo na izraz Sklavinija (8,5 [209 in op. 1089]). Enkrat se omenjajo Anti (8,5 [209 in op. 1092]; gl. k temu slovenski prispevek: N. Zupanič, K antskemu problemu, ZC 2-3, 1948-1949, 145-152), enkrat Bolgari (7,4 [182 in op. 926 ter 929]). Omemba utrdbe Matzaron in turško-kaltajskega ljudstva Sabirov (2,18 [86 s. in op. 282 in 284]) nas spomni na rimski napis iz Celeje, iz 3. stoletja, na katerem se omenja neki *Mattius Adiectus* »interfectus a *Mattzaris*« (V. Hoffiller-B. Saria, Antike. Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1938, 49). Teofilakt omenja vrsto osebnosti nerimskega izvora, ki postavljajo pred jezikoslovce težka vprašanja, razlage. Naj omenimo nekaj teh imen: slovanski knezi Ardagast, Musokios in Peiragast (gl. op. 849; 861; 864; 931), »Skit« Bookolabraš (gl. op. 111), Germana (?) Genton in Tatimer (op. 842 in 855); Tračan (?) Busas (op. 270), Zahodna Gota ali Franka Bettos in Bosos (op. 819), Avar Koch (op. 846). Prikazuje nam jezikovne razmere na Balkanu, za katere je značilno, da je bila latinščina še vedno prevladujoč jezik v obdonavskih provincah bizantinskega imperija in v bizantinski vojski na balkanskem bojišču (gl. op. 267, 852, 872). Avtor navaja vrsto strokovnih izrazov iz vojaškega življenja, ki so praviloma latinski, npr. *scribo* (cesarjev telesni stražar; op. 925), *sculca* (op. 872; očitno straža), *distria* (*dextralis*) (op. 1077; sekira), *banda* (3,4 in 7,3 oziroma str. 93 in 181; vojaški prapor); *torna* (op. 267; eden od vojaških ukazov, očitno za umik). Posreduje nam celo vrsto krajevnih in rečnih imen in nam slika prometne razmere na Balkanu ob koncu 6. stoletja (k temu gl.: P. Schreiner, Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates, Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, herausg. v. R. Pillinger, Wien 1986, 25-35; kratko o tem R. Bratož, ZC 40, 1986, 516). Prikazuje nam surove nravi tiste dobe, ki se kažejo v okrutnih oblikah smrtnih kazni, kot na primer nabiranje na kol kot vojaška kazen v bizantinski vojski za neposlušne nižje oficirje (op. 874), usmrnitev na grmadi (4,15 (138)); specialna oblika smrtne kazni za »čarovnika« (heretika?), neke vrste počasno zadavljenje (op. 159), večkratna omemba kazni bičanja in mučenja pri zaslišanju, genocidno obnašanje bizantinske vojske v vojni proti Slovanom. Nekaj mest pri Teofilaktu kaže na to, da so imela bizantinska mesta na Balkanu lastno milico, ki je prišla včasih v konflikt s cesarsko vojsko (gl. op. 922).

Schreinerjev komentar je napisan stvarno, ob odličnem poznavanju strokovne literature in virov iz bizantinske zgodovine. Avtor pozna slovanske jezike in uporablja literaturo tudi v teh jezikih (pa tudi novogrško in madžarsko); zbuja se vtis, da je avtorju posebno domača bolgarska in ruska literatura, nekoliko slabše jugoslovanska (vsekakor bi bilo prav, če bi upošteval tudi monografijo: M. Mirković, Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji, Beograd 1968, ob sicer maloštevilnih omembah Sirmija pa tudi študijo iste avtorice z naslovom: *Sirmium — its history from the I century A. D. to 582 A. D.*, *Sirmium I*, Beograd 1971, 52 ss.). Ob obravnavanju spornih ali nerešljivih vprašanj se avtor drži treznega stališča, ne postavlja novih hipotez in opozarja na meje današnjega poznavanja določenih vprašanj. Schreinerjevo delo moremo označiti kot temeljno delo o Teofilaktu Simokatu, mimo katerega ne bo mogel nihče, ki se bo ukvarjal z dobo cesarja Mavrikija. Ta velik dosežek nemške bizantinologije odlikuje velika erudicija in občudovanja vredna akribija. Prevod daje vtis mojstrsko opravljenega dela, saj se kljub očitkom na račun bizantinskega zgodovinarja prav lepo bere. Slovenskega zgodovinarja z uvodno študijo, z lepim prevodom in zlasti z odličnim komentarjem opozarja na velik razmah bizantinološke vede, ki gre žal prevečkrat mimo nas, vede, katere rezultati se v obravnavanem obdobju posredno tičejo tudi naše narodne zgodovine.

Rajko Bratož

Lujo Margetić, *Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*. Rovigno; Trieste: Unione degli italiani dell'Istria e di Fiume; Università popolare, 1983. — 334 strani. (Collana degli atti / Centro di ricerche storiche — Rovigno; 6)

Z veliko komajda opravičljivo zamudo predstavljamo zajeto zbirko študij hrvaškega pravnega zgodovinarja Luja Margetića, profesorja na pravni fakulteti na Reki. Vsebinska knjige je zelo bogata in raznolična, prostorsko zajema Istro (pretežni del razprav), Dalmacijo, deloma Italijo, z dvema prispevkoma seže na vzhodni Balkan, časovno pa zajema obdobje od prvega stoletja tja do konca srednjega veka ali celo do 18. stoletja. Del prispevkov je izrazito pravnozgodovinske narave, drugi del pa je

bolj »zgodovinski« v ožjem pomenu besede. Zaradi velike raznolikosti, tudi zato, ker je del snovi zgodovinarjem le manj poznan, se bomo pri pravnozgodovinskem delu omejili na kratko predstavitev vsebine, medtem ko bomo skušali biti pri predstavitvi zgodovinskega dela bolj izčrpni.

Pravnozgodovinski del razprav v prvem delu (*Histrica juridico — historica*, str. 9—99) prinaša obravnave nekaterih posebej zanimivih pravnih institucij v srednjeveški Istri in je po avtorjevih besedah (str. 7) preddelo za pravno zgodovino Istre.

V razpravi »Il matrimonio all'usanza dell'Istria« (11—38) je Margetić analiziral glavne značilnosti zakona »a fra e suor« oziroma »a fratello e sorella« (po piranskem dokumentu iz leta 1333 »matrimonium secundum consuetudinem Ystrie et terre Pirani, que appellatur frater et soror«, str. 17), ki se nanašajo na premoženjskopravne posledice sklenitve zakonske zveze na ozemlju Istre od 13. stoletja dalje (do 18. stoletja). Skorajda izključni viri za študij te pravne institucije so statuti istrskih mest. Glavna značilnost tega zakona »po istrsko« je združitev premoženja obeh zakoncev ob sklenitvi zakonske zveze v skupnost premoženja zakoncev (tako imenovani »primum capitale« po statutu Milj iz leta 1333). To premoženje, ki se je v času zakonske zveze lahko povečevalo z darili in dediščinami (str. 13), je ostalo do smrti enega od zakoncev skupna last; ob smrti zakonca je dobil drugi zakonec polovico tega premoženja, ne kot dedič, temveč kot solastnik (o ostalih značilnosti gl. str. 12—27). Izvor skupnosti premoženja zakoncev v Istri je dosti zapleten: Te institucije nista poznali rimsko klasično in postklasično pravo (prim. V. Korošec, *Rimsko pravo*, Ljubljana 1980², 372 ss.; M. Kaser, *Das römische Privatrecht II, Die nachklassischen Entwicklungen*, München 1975², 185 ss.), niti ne bizantinsko pravo (Ekloga Leona Modrega iz leta 726; to je Margetić analiziral v razpravi »Bizantsko bračno imovinsko pravo u svjetlu novele XX Lava Mudroga, s osobitim obzirom na razvoj bračnoga imovinskega prava u srednjevjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, Zbornik radova Vizantološkog instituta 18, 1978, 19—50), pač pa germanska prava: vizigotsko, langobardsko in v najbolj jasni obliki frankovsko, iz katerega se je razširilo v visokem srednjem veku v francosko in nemško pravo (28 ss.): V severni Italiji (dežela Romagna) se je v 12. stoletju razvila tako imenovana »medietas« (mož je podaril ženi polovico obstoječega in pridobljenega premoženja), ki je vplivala na prve pojave skupnosti premoženja na južnoistrskem področju (Pulj z okolico), vendar so primeri precej redki. V večjem obsegu se je ta institucija razvila v severozahodni Istri, zlasti v Kopru in Miljah (od druge polovice 13. stoletja dalje), nato južneje od tod (Izola, Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Rovinj, Pula), od koder se je širila na vzhod in je zajela vso Istro, vendar je bila ponekod še v 18. stoletju redkost (npr. v Barbanu in Raklju, str. 35). Margetić vidi izvor širjenja te institucije na severu. Tržaški mestni statut iz leta 1421 omenja to navado med (slovenskim) prebivalstvom na Krasu: »... Si vero aliquod matrimonium factum fuerit supra in Carsis... factum ad antiquam consuetudinem illorum de Charsis... si dicta consuetudo antiqua probabitur, scilicet quod bona acquisita sint communia inter eos et similiter debita, tunc eo casu dicta Carsorum consuetudo habeatur...« (str. 37). Prav tako govori koprski statut o slovenskem prebivalstvu kot o nosilcu te navade (»in matrimonio Sclavorum villarum vetus consuetudo ipsorum in eorum matrimonio observetur«, str. 38). Od tod se je ta navada širila na istrski polotok in v romanska mesta. Ta institucija se je po Margetićevi analizi uveljavila med slovenskim prebivalstvom v zaledju severnoistrskih mest med Trstom in Reko po posredništvu nemškega oziroma avstrijskega sveta, temeljila pa je na starem frankovskem pravu.

V razpravi »L'origine della prelazione e del retratto nel diritto delle città istriane nel medio evo« (39—71) je avtor analiziral prve pojave predkupne in odkupne pravice sorodnikov na ozemlju Istre. Na podlagi analize statutov istrskih in dalmatinskih mest je ugotovil, da je veljala v Istri izključna predkupna pravica sorodnikov (statuti od začetka 13. stoletja dalje; predkupna pravica sosedov se je razvila šele kasneje, v Trstu npr. po letu 1421). Ta institucija je resda podobna oni v beneškem pravu, le s to razliko, da je beneško pravo že spočetka dovoljevalo predkupno pravico sosedov in solastnikov (tako kot bizantinsko) in da ta pravica ni veljala samo za prodajo, temveč tudi za emfitevzo (dedni zakup obdelovalne zemlje), najemno pogodbo in fiducijo (55). Izvor te institucije vidi avtor na ozemlju severozahodne Istre, med Miljami in Piranom, kjer jo dokumentira določba izolskega statuta (»De Sclavis et Furlanis et montanariis qui laboraverint de territorio comunis, quod nullus possit ipsum dimittere nisi heredibus suis, qui in terra Insule habitaverint... quicumque Sclavus vel Furlanus rusticus et montanarius qui in hanc terram venerit habitare, qui de territorio comunis laboraverit, quod illud territorium nulli preter heredibus suis dimittere vel vendere aut donare seu pro anima iudicare debet«; str. 56). Zaradi tega pogoja se je dogajalo, da so slovanski in furlanski naseljenci, ki so bili dedni zakupniki, ta mestna zemljišča praktično priposestvovali. V primeru eventualne prodaje so imeli predkupno pravico izključno sorodniki. Ob študiju izvora te institucije

je avtor prišel do zaključka, da gotovo ne gre za bizantinski izvor (novela iz leta 922 je to pravico natančno definirala; vplivala je na južno Italijo, Benetke ter na ogrsko in hrvaško pravo), temveč gre za zahodni element, za institucijo, ki se je širila od 11. stoletja dalje po Evropi (severna Francija, Nemčija, hrvaške dežele).

V razpravi »La patria potestas secondo gli statuti istriani« (73—84) je Margetić na primerih statutov istrskih mest prikazal veliko vlogo očetove oblasti nad otroki, ki je trajala do njihove emancipacije, ki se je izvršila ponavadi z ekonomsko osamosvojitvijo otrok ob poroki oziroma z izročitvijo dote (str. 74). Kot značilna institucija istrskega prava se kaže v tem, da je oče lahko emancipiranega sina praktično izključil od dediščine na ta način, da je emancipantu naklonil minimalno dediščino (majhen znesek denarja ali mernik žita) in ga blagoslovil (»aliquid in contentu et benedictione«, str. 76). Ta institucija, ki je zelo okrepila očetovo oblast in je v nasprotju z uredbami o nujnem dedovanju po postklasičnem in bizantinskem pravu (Justinijanova 115. novela iz leta 542; gl. V. Korošec, o. c., 437 s.), se je razširila po istrskih mestih pod beneškim vplivom, s prihodom Krka pod beneško oblast pa se je širila tudi na to področje (institucija »cum onere et honore«, str. 79), kjer prejšnje hrvatsko-ogrsko pravo tega ni poznalo.

V razpravi »La successione legittima nell'Istria medievale« (85—99) je Margetić analiziral načela intestatnega dedovanja, kot se kažejo v statutih istrskih mest. Značilnost visokega srednjega veka v tem oziru je izenačevanje emancipiranih in neemancipiranih dedičev, medtem ko je bilo pred tem stanje drugačno, saj so lahko dedovali samo neemancipirani dediči (kot nam kažejo statuti Pirana, Rovinja in Trsta iz prve polovice 14. stoletja). Intestatno dedovanje za ascendente je bilo urejeno na različne načine, ki kažejo različne pravne vplive in različno teritorialno razporeditev. V jugozahodni Istri (Pulj, Rovinj, Poreč), je bilo urejeno okvirno tako kot v postklasičnem rimskem pravu (prim. V. Korošec, o. c., 410 s.), dasi ko bile v podrobnostih razlike; v kontinentalnem zaledju (Buje, Dvograd, Buzet) in v Miljah se je uveljavilo načelo »paterna paternis, materna maternis«, izhajajoče iz germanskega prava in zelo razširjeno po Evropi (delitev premoženja po provenienci na očetovo in materino stran, v okviru te delitev po zaporedju upravičenosti). V severozahodni Istri (Trst, Koper, Piran, Umag, Novigrad, Grožnjan, Motovun, pa tudi v Dalmaciji na Rabu, in Trogirju, Splitu in Budvi) se je uveljavilo načelo »paterna paternis«. Izvor tega vidi Margetić, kljub nekaterim razlikam, v eklogi Leona Modrega iz leta 726, ki je spremenila dotlej veljavne Justinijanove odredbe.

Na primeru predstavitve štirih karakterističnih pravnih institucij s področja rodbinskega, obligacijskega in dednega prava v srednjeveški Istri je Margetić pokazal na mešanja in preplastitve raznovrstnih institucij postklasičnega rimskega in bizantinskega prava, germanskih prav (frankovskega in langobardskega, ki sta, zlasti prvo, dosti vplivali na pravne navade slovanskega prebivalstva) od visokega srednjega veka tudi ob močnem vplivu beneškega prava, ki je tudi svojevrstna sinteza rimskih, bizantinskih in deloma germanskih pravnih institucij. Vsekakor nam kažejo ti primeri na zelo neenotno podobo veljavnega zasebnega prava na istrskih tleh in svarijo pred prehitrim posploševanjem.

Rubrika »Adriatica juridico-historica« vsebuje dve razpravi. V razpravi »L'iscrizione di Fulfinium« (203—206) Margetić ob primeru napisa z otoka Krka (pri Omišalju) iz dobe cesarja Domicijana (leta 94) v nasprotju s prevladujočim gledanjem, da je romanizacija v smislu ustanavljanja municipijev »civium Romanorum« zajela severno Liburnijo do srede 1. stoletja, zastopa tezo, da gre v primeru Fulfinija za »municipium iuris Latini«, nasebino z nerimskim prebivalstvom (le pripadniki tako imenovanega municipalnega plemstva so po opravljanju funkcij v mestni upravi postali rimski državljani). Nastanek tega severnoliburnijskega municipija vzporeja s širjenjem municipijev z latinskim pravom v Španiji v dobi cesarja Vespazijana (Plinius, Naturalis historia 3,36 ss.). Tezo, da v primeru liburnijskih skupnosti, ki jih omenja Plinij (Natur. hist. 3,139), ne gre za municipia »civium Romanorum« (z »ital-skim« pravom, kot poroča Plinij in kot je utemeljeval med domačimi avtorji M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, 34 s.), temveč za nižji status municipijev iuris Latini, je Margetić utemeljeval v razpravi »Il ius Italicum delle comunità liburniche (Plin. nat. hist. III, 21,139)«, Živa antika 27, 1977, 401—409. Vprašanje ostaja odprto, Margetićevo tezo moremo označiti kot možno (podelitev »ius Italicum« majhnim skupnostim v Liburniji je res precej nenavadna, prim. A. N. Sherwin White, The Roman Citizenship, Oxford 1973², 318 ss.). Tezo bi veljalo preveriti z analizo vseh vsebinsko sorodnih mest pri Pliniju. Vprašanje statusa rimskih municipijev izven Italije v prvem stoletju je pomembno tudi za našo regionalno zgodovino. Po večinskem mnenju namreč tudi Klavdijeva municipia v Noriku (Virunum, Celeia, Teurnia, Aguntum, Iuvavum, kasneje flavijski [Vespazijanov?] municipij Solva; Plinius, Natur. hist. 3,146) niso bila »municipia civium Romanorum«, temveč »municipia iuris Latini« (torej ne z romaniziranim celotnim prebivalstvom, temveč z romaniziranim le

vrhnjim slojem prebivalstva; prim. G. Alföldy, *Noricum, London-Boston 1974, 84 ss.; 310 op. 34*). Seveda so igrala ta vprašanja v prvem stoletju še veliko vlogo, vendar njihovega pomena ne smemo predimenzionirati. V teku 2. stoletja se je v praksi pravni status mest izenačil in stare razlike med različnim pravnim položajem prebivalstva so do začetka 3. stoletja izginile (prim. W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones, Wiesbaden 1973, 12; 16*). O pravnem statusu liburnijskih mest gl. tudi F. Vittinghoff, *Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. Methodische Bemerkungen, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 6, Berlin—New York 1977, 24 ss.*

V drugem prispevku, »Il mediator spalatino« (207—214), izhaja avtor iz enkratne omenbe mediatorja v supetarskem kartulariju iz začetka 12. stoletja (Peter Črni je ustanovil samostan sv. Petra v bližini Splita in mu poklonil enega sužnja, ki ga je bil kupil »pro uno mernico quod fuit per manupreso de Ludino et ipse mediator ex servo«). Mediator se omenja zelo pogosto na italjskih, zlasti južnoitaljskih tleh, kjer nastopa kot porok (fideiussor), zlasti v trgovini med mesti in na daljše razdalje. Izvora te institucije ne išče Margetić v Justinijanovi noveli 90,8 (a. 539), kjer se prvič omenja (v množinski obliki gr. mesitai, latinski prevod mediatores), temveč v langobardskem pravu (Rotarijev edikt). Pravni lik mediatorja naj bi po avtorjevem mnenju nastal na italjskih tleh z združitvijo bizantinskega termina z vsebino langobardske pravne institucije (fideiussor).

Preden se posvetimo predstavitvi tistih razprav, ki se nanašajo na zgodovino Istre v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku in ki nas še posebej zanimajo, naj na kratko predstavimo druge zgodovinske razprave. V rubriki »Adriatica historica« je Margetić priobčil dve razpravi iz srednjeveške zgodovine jadranskih dežel.

V študiji »Le cause della spedizione veneziana in Dalmazia nel 1000« (217—254; najdaljši prispevek v celotni knjigi), je avtor analiziral vzroke in okoliščine v zvezi s pomorsko odpravo beneškega doža Petra II. Orseola v Dalmacijo leta 1000, ki jo opisuje beneški kronist Janez Diakon (G. Monticolo, *Cronache veneziane antichissime I, Roma 1890, 156—160*). Ekspedicija je šla ob Jadranski obali, s postanki v Gradežu, Poreču, Pulju, nato na Osorju (Absarus) na Cresu, v Zadru (tu sta Benečane pozdravila tudi škofa s Krka in Raba ter »hrvaški kralj«), Biogradu, Trogirju in Splitu, nato proti Korčuli in Lastovu, kjer jim je prišel naproti dubrovniški nadškof, nato so se Benečani mimo naštetih krajev vrnili domov. To odpravo, v kateri so videli zgodovinarji bodisi samostojno beneško osvojitve jadranske obale, bodisi akt, izvršen v soglasju z Bizantinci, pojasnjuje Margetić z razmerami v tedanji bizantinski državi in v njenem sosodstvu. Bizanc se je nahajal v prvi dobi vlade cesarja Bazilija II. (976—1025) v izredno težkem položaju (230 ss.) zaradi notranjih uporov in državljanskih vojn (do 989), vojne z Arabci (do 999), zlasti pa zaradi silovitega vzpona države makedonskih Slovanov pod carjem Samuelom. Ta se je z makedonskega območja razširila na ozemlje današnje Bolgarije, Grčije in na zahod, kjer je zajela v svoje območje Dukljo, Raško, Drač, Samuelov zaveznik pa so postali tudi Hrvatje pod kraljem Svetislavom, medtem ko so bili pred tem (kralj Držislav) bizantinski zavezniki. Bizanc se je nasprotnika lotil na dva načina: z neusmiljeno vojno, v kateri pa spčetka ni bil posebno uspešen (bizantinski poraz leta 986), in po diplomatski poti, z iskanjem zaveznikov. Bizantinci so sklenili pogodbo z Benetkami (leta 992; gl. str. 224 ss.), ki je bila za Benečane zelo ugodna (Bizanc je zmanjšal carinske dajatve beneškim trgovcem skoraj na polovico, v zameno naj bi beneško ladjevje podprlo Bizantince na morju). V Benetkah, ki so nihale med Bizancem in zahodnim cesarstvom (str. 221 ss.), je prevzela vodstvo probizantinska stranka z dožem Petrom II. Orseolom (991). Dalje je Bizanc navezal zavezništvo s kijevsko Rusijo (že leta 988, v času državljanske vojne) in z Madžari, ki so leta 1004 pomagali Bizantincem pri obleganju Skopja (str. 249). Beneško odpravo leta 1000 pojasnjuje Margetić v kontekstu beneške zavezniške pomoči Bizancu v času vrhunca vojne proti Samuelu, pomoči, ki je Benečane malo stala, bila pa je zelo učinkovita. S tem, da je beneško ladjevje ogrožalo Samuelovega zaveznika, Hrvatsko, in samega Samuela držalo v negotovosti, saj se je moral bati beneškega napada na Drač (str. 242), so Benetke brez vojnih spopadov odprle »drugo fronto« in omogočile Bizantincem, da so istega leta brez večjih težav zavzeli vzhodne predele Samuelove države. Benetke so iz tega zavezništva in še nekaj uslug Bizantincem (leta 1003 so pregnale Saracene izpred Barija; G. Monticolo, *Cronache, 165 s.*) potegnile velike koristi. Utrdile so svoje pozicije v Dalmaciji. Medtem ko je bil pred odpravo leta 1000 beneški samo Zadar, so postali poslej beneška posest severnodalmatinski otoki (str. 243 ss.). V letu bizantinske dokončne zmage nad Makedonijo (1018) so Benečani utrdili oblast nad Kvarnerjem. V zadnjem delu študije obravnava avtor odnose na relaciji Benetke—Hrvatska—dalmatinska mesta, ob upoštevanju dosti zapletenih interesov Bizanca, nemškega cesarstva na južnem Jadranu ter interesov tedaj politično močnega oglejskega patriarhata (patriarh Popon) na severnem Jadranu, do dobe okrog leta 1024, ko pride na tem pod-

ročju do pomembnih sprememb. Razprava je napisana zanimivo in odpira širše, meddržavne aspekte političnih sprememb v jadranskih deželah na prelomu tisočletij.

V razpravi »La distruzione di Traù da parte dei Saraceni nella prima metà del secolo XII« (255—263) izhajá Margetič iz doslej malo poznanega poročila v življenjepisu trogirskega škofa Janeza z začetka 12. stoletja, ki govori o saracenskem zavzetju in razrušenju Trogirja nekaj let po škofovi smrti (»evoluitis paucis annorum circulis post eius obitum civitas a Saracenis non modo capta, verum etiam funditus est eversa«). Avtor poskuša datirati ta dogodek, ki so ga nekda postavljali v leto 1123. Ker po pravici meni, da ne gre za piratski napad Arabcev iz Španije ali Afrike — pot bi bila zelo dolga, predolga za oplenitev ne dosti pomembnega mesta, nejasno bi bilo, zakaj bi mesto po zavzetju še sistematično porušili, poleg tega so bili tedaj Arabci v zahodnem Sredozemlju v defenzivi — išče vzroke za ta dogodek drugje. V času bojev med normanskim kraljem Rogerjem in velikaši v južni Italiji je kralj najemal v svojo vojsko Saracene, njegovi nasprotniki pa so iskali zaveznitvo v Bizancu in v ogrsko-hrvatski državi. Zaradi tega naj bi Rogerjevi Saraceni leta 1133 zavzeli in razrušili Trogir, kot opozorilo ogrskemu kralju, naj se ne povezuje z upornimi normanskimi plemenitaši, Margetičeva teza je dobro utemeljena in logična. Prihodnje podrobne obravnave tega obdobja jo bodo dokončno potrdile ali korigirale.

Ozemeljsko segata izven območja »Historica et Adriatica« dve krajši razpravi, ki se nanašata na dobo cesarja Mavrikija (582—602) in na njegove vojne z Avari in Slovani. Temeljni vir za to dobo je Teofilaktos Simokates, ki je v osmih knjigah Zgodovine opisal dobo Mavrikijeve vlade. Prispevek »Il viaggio di Maurizio verso Anchialo nel 590« (187—192) obravnava pohod cesarja Mavrikija po zaključku vojne s Perzijo in povratku v prestolnico na balkansko bojišče (izključni vir je Teofilaktos Simokates, 5,16 ss.). Drugi prispevek, »Le guerre avaro-bizantine del 591—602« (193—200) obravnava zapleteno vprašanje kronologije bizantinskih vojn z Avari in Slovani v drugem desetletju Mavrikijeve vlade. V razpravi o razmerah v bizantinski Italiji in posebej v Istri v drugi polovici 6. stoletja v daljšem ekskurzu Margetič obravnava epizodo dogodkov v Asemonu ob Donavi leta 594 (Teofilaktos Simokates 7,3), dogodkov, ki jih primerja z razmerami v istrskih mestih v tej dobi (110—112; gl. k temu tudi P. Schreiner, Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates, Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, Herausg. R. Pillinger, Wien 1986, 28 s. = P. Schreiner, Studia Byzantino-Bulgarica, Miscellanea Bulgarica 2, Wien 1986, 62 s.). Vprašanja, ki jih obravnava Margetič v teh dveh razpravah in v omenjenem ekskurzu, smo skicirali (z navedbo Margetičevih stališč) ob predstavitvi nemške komentirane izdaje bizantinskega vira (Theophylaktos Simokates, Geschichte, Übersetzt und erläutert von Peter Schreiner, Stuttgart 1985; gl. ZČ 41, 1987, 353—6), zato tega ne bomo ponavljali. Kot edino nedvomno neustrezno ilustrativno rešitev moremo označiti obe kartografski podlagi za historični karti na str. 190 in 196, kjer naletimo na nekatera danes neveljavna imena, npr. Stalin za bolgarsko Varno in Orašul Stalin za romunski Braşov.

Za nas posebej zanimiva je skupina šestih razprav v skupini »Historica historica« (101—166, z desetimi komentiranimi slikovnimi prilogami na str. 167—183). Razprave se nanašajo na zgodovino Istre v 6. in 7. stoletju; obravnavajo najbolj kočljiva in zapletena vprašanja istrske zgodovine v tej dobi in prinašajo vrsto predlogov za njihovo rešitev ali vsaj boljše razumevanje. Ker se mnoga od teh vprašanj neposredno ali posredno tičejo tudi najstarejše slovenske zgodovine, bomo te Margetičeve razprave prikazali nekoliko bolj izčrpno.

Uvodna študija (»Introduzione: la situazione nell'Italia bizantina nella seconda metà del secolo VI e l'Istria«, 103—112) prinaša prikaz splošnih razmer v bizantinski Italiji in posebej v Istri od konca Justinijanove rekonkviste do dobe cesarjev Mavrikija in Foka. Avtor ugotavlja, da so trije stebri bizantinske oblasti, vojska, uprava in cerkev, ob splošnem pomanjkanju denarja slabo funkcionirali. Vojska je bila šibka (dokumentirana sta samo »numerus« v Gradežu in morda že tudi v Trstu) in se je pokazala kot nemočna ob pohodu Langobardov v Italijo leta 568 kot tudi tri desetletja pozneje ob avarsko-slovanskih vpadih v Istro. Uprava je slabo funkcionirala; Justinijanov poskus obnovitve funkcije »defensor civitatis« je bil v bistvu neuspešen. Cerkev je bila v razkolu (istrska shizma), ki je bil toliko težje obvladljiv, ker od papeža Gregorija Velikega (591—604) tudi enotnosti med cesarjem in papežem ni bilo več in akcije s strani papeža in cesarja proti shizmatikom dostikrat niso bile medsebojno uglasene. Na koncu avtor opozarja na nasprotja med centralno upravo in avtonomističnimi težnjami mest, ki so bila v obravnavanem primeru še zelo oddaljena od Carigrada. Nosilec teh avtonomističnih teženj naj bi bila v istrskem primeru poleg shizmatičnih škofov tudi lokalna mestna milica, katere delovanje v Istri viri ne dokazujejo, pač pa je dobro poznan primer Asemona ob spodnji Donavi. Te

mestne milice naj bi bile ustanovljene po odloku cesarja Justina (Teofilaktos Simokates 7,3; Margetić, 111, vidi v njem Justina II. (565—578), Schreiner v komentarju k. Teof. Sim., op. 922, pa Justina I. (518—527)). Margetičeva primerjava dogodkov v Asemonu, leta 594 z razmerami v istrskih mestih se zdi umestna, saj gre v obeh primerih za obmejno območje bizantinske države in tudi omenjeni odlok cesarja Justina se je gotovo nanašal na mesta v vsej državi ali vsaj v njenem znatnem delu. Te avtonomistične težnje so prišle v Istri verjetno še bolj do izraza kakor v omenjenem obdonavskem mestu, ker so bili istrski škofje shizmatiki in zato še bolj vneti privrženci lokalne avtonomije. V povzetku je avtor na str. 270 in 282 napačno povezal asemonski incident z bizantinskim poveljnikom Priskom (v glavnem besedilu, str. 110, je pravilno imenovan Peter, brat cesarja Mavrikija).

Osrednja razprava »Le prime notizie su alcuni vescovati istriani« (113—133) obravnava nastanek in razvoj tistih istrskih škofijskih sedežev, ki se pojavijo šele po sredi 6. stoletja poleg treh starih škofijskih sedežev v Trstu, Poreču in Pulju. To so škofijski sedeži v Kopru, Novigradu, Cisi in Pedeni.

Prvi in najboljšežnji prispevek, »L' insula Capritana ed il suo vescovato« (113—125) je posvečen vprašanju koprške in novigradske škofije. Avtor najprej predstavi vir za ta vprašanja, pisma papeža Gregorija Velikega iz leta 599 (vsa so datirana v mesec maj), ki so sedaj dostopna tudi v novi tekstnokritični izdaji (S. Gregorii Magni Registrum epistularum 9,153; 9,155; 9,156; ed. D. Norberg, Corpus Christianorum. Series Latina 140 A, Turnholt 1982, 708 ss.). V zvezi z Gregorijevimi omembami »Kozjega otoka« je v znanosti v zadnjih sto letih vladala neenotnost ob bistvenem vprašanju, kam prostorsko postaviti Gregorijeva poročila: ali se za krajevni omembami »insula Capritana« in »castellum Novas« skrivata Caorle in Eraclea (Citanova) na Beneškem (kakor je menila večina italijanskih avtorjev, nazadnje izrecno A. Carile — G. Pedalto, Le origini di Venezia, Bologna 1978, 325 s.), ali sta to Koper in Novigrad v Istri (kot je menil manjši del italijanskih avtorjev, praktično vsi slovenski), medtem ko so mnjenja drugih deljena (od slovenskih naj navedemo naslednje: F. Koš, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, 124, 126, 127 (165 ss.)); Idem, Izbrano delo, Ljubljana 1982, 55 (prispevek iz leta 1896); J. Rus, Johannes — zadnji škof panonške, a prvi istrske Emona, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 152—166; J. Šašel, Koper, Arheološki vestnik 25, 1974, 448 ss.; F. K. Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba, Celje 1980, 218 ss.; temu mnenju smo se pridružili tudi mi v kratkem prispevku »Krščanska Emona in njen zaton«, Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, 65 ss.). Kot osamljeno in malo verjetno moremo označiti mnenje, da se za omembo »Kozjega otoka« skriva današnja Izola, kot je menil E. Klebel, Das Fortleben des Namens Noricum im Mittelalter, Carinthia I 146, 1956, 486. Kot argument za to, da gre v Gregorijevem pismu za območje Istre in ne Benečije, moremo navesti v prvi vrsti poročilo o zmagah nad Slovani, po vsej verjetnosti v zaledju »Kozjega otoka«, leta 599 (Gregorius, Registrum epist. 9,155; cit. ed. 710). Te dogodke lahko postavimo v severno Istro, nikakor pa ne na Beneško (gl. str. 116 s.), morda tudi oznako »istrski škofje« oziroma »istrski škof« (Gregorius, Registrum epist. 9,156; cit. ed. 712 s., v. 7; 25). Vprašanje zase je, ali se je že v Gregorijevi dobi zanesljivo uveljavilo poimenovanje »Istra« za vso bizantinsko posest na severnem Jadranu (Istra, obalna Benečija), kot nam to kažejo viri za drugo polovico 7. stoletja in kakor trdi Margetić (str. 117; gl. tudi njegovo razpravo »Neka pitanja u vezi s Istrom (I—VII stoljeće)«, Živa antika 32, 1982, 75 ss.; avtor v analizo uporabe imena Istra v tej dobi ni pritegnil beneških kronik, ki so resda dosti nezanesljiv vir, vendar ne moremo mimo njega). Margetić je predložil doslej najbolj izčrpno analizo Gregorijevih pisem, ki se nanašajo na dogodke v Kopru in njegovi bližini. V tej analizi je na prepričljiv način rekonstruiral odnose med Trstom (s shizmatičnim škofom Firminom, ki je bil v opoziciji do papeža Gregorija, škofom, kateremu je teoretično pripadalo ozemlje vse do reke Mirne in daleč v centralno Istro, kjer je mejilo na ozemlje poreške in puljske škofije), Novigradom (bizantinski kastel s cesarskimi domenami; središče bizantinske moči, kjer je postal škof katolik Janez, pribežnik iz Panonije) in Koprom, ki je nihal med obema nasprotujočima si središčema (»quasi per diocesim« združen z Novigradom; omenjeni koprski škof je po nasilnem izgonu Janeza iz Novigrada začel kot shizmatik, nato je skupaj z meščani prestopil na papeževu stran, nato je pod pritiskom shizmatikov zapustil mesto; Gregorius, Registrum epist. 9,156; cit. ed. 712). Logičen se zdi Margetičev sklep, da je morala obstajati v Kopru škofija pred dogodki leta 599, pred prihodom Janeza (str. 121 s.), ki je bil škof tudi za koprski otok, v Novigrad. V Kopru naj bi bil pred Janezovim prihodom shizmatičen škof, neke vrste korepiskop, podrejen tržaškemu škofu, ki ga je ob Janezovem prihodu in prestavitvi sedeža v Novigrad papež konfiniral na Sicilijo (Gregorius, Reg. epist. 9,151, cit. ed. 706; Margetić, 122 op. 31). Avtor se dotakne vprašanja nastanka škofijskih sedežev v krajih, ki niso imeli mestnega statusa (str. 122 s.), kar po kanonskih določbah ne

bi bilo mogoče, vendar pa je prav v Gregorijevi dobi znanih nekaj izjem (prim. L. Margetić; Gregorio I — papa politico, *Živa antika* 29, 1979, 269—274; R. Bratož, *Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije* od 3. do 6. stoletja, *ZČ* 40, 1986, 380 s.; morda je taka izjema tudi že omenjeni Asemos ob spodnji Donavi, ki ga Teofilaktos Simokates označuje kot »polis«, Priskos, *Fragm.* 5 (ed. L. Dindorf, *Historici Graeci minores I*, Lipsiae 1870, 284 v. 9) pa kot »phourion«; prim. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, 167). Spričo takega stanja nastanek škofijskih sedežev v Kopru in Novigradu ne bi bil nekaj izjemnega. Avtor je končno prišel do sklepa, ki se zdi le manj zanesljiv, da je namreč bil ob koncu 6. stoletja Novigrad center bizantinske oblasti v Istri, ker so bile tam cesarske domene in ker so bila ostala mesta v rokah shizmatikov. Sklep se zdi manj zanesljiv v toliko, ker se v sicer kasnejših virih omenja kot središče bizantinske Istre Pulj (prim. R. Bratož, *Krščanstvo v Ogleju* in na vznodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Ljubljana 1986, 166 op. 81), ki je imel le dosti boljše zavarovano lego in je bil v intenzivnih stikih z Raveno (prim. Margetičevo knjigo, str. 33).

Naslednji prispevek, »Il presunto vescovato di Cissa« (126—130) obravnava izjemno zapleteno vprašanje škofije v Cisi, za katero obstajata dvakratni omembi v virih iz 6. in 7. stoletja. Znana sta dva cisenska (»Cessensis«) škofa, Vindemij, ki se je udeležil sinode v Gradežu leta 579, škof pa je bil gotovo še v času maranske sinode leta 590 (Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 3,26; F. Kos, *Gradivo I*, 96 in 100), in Ursinus, ki se je udeležil rimske sinode leta 680 (Mansi, *Amplissima coll. conciliorum* 11 (a. 653—687), Paris-Leipzig 1901², 312; F. Kos, *Gradivo I*, 186). Margetić v najsprotju z več raziskovalci, ki so Vindemija postavljali v Istro, pri čemer naj bi bila doslej še neidentificirana Cissa predhodnik Rovinja, meni, da se obe omembi, tako ona iz zadnje četrtine 6. stoletja kakor druga iz leta 680, nanašata na Cenedo na Beneškem (tako je menil tudi F. Kos, *Gradivo I*, str. 115 op. 2). Pri tem naj bi bil cenedski škof ob koncu 6. stoletja v svojem mestu, leta 680 pa begunec na bizantinskem delu Benečije. Ta rešitev vprašanja se nam ne zdi pravilna, tako kot tudi ne tista, ki jo je predložil A. Šonje, *L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, Vindemio, Atti (Centro di ricerche storiche-Rovigno)* 11, 1980—1981, 85—130. Razloge, zakaj se nam ti dve rešitvi ne zdita ustrezni, smo kratko že skicirali (R. Bratož, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri* (4.—6. stoletje), *Antički temelji naše suvremenosti (Savez društava za antičke studije Jugoslavije, 4. znanstveni skup, Pula okt. 1986, v tisku, op. 43)*, zato jih tukaj ne bomo ponavljali. Kot obrobno opazko k omembi škofa Ursina iz leta 680 bi dodali le to: podpisniki rimske sinode leta 680 si sledijo v smiselnem zaporedju z ozirom na hierarhijo oziroma geografsko lego. Za omembo Akvileje sledijo Pulj, Poreč, nato sporna Cessa (v latinskem prevodu »eccl. Cenetensis«, torej Ceneda), nato še bolj sporna »eccl. Vejentana« (v izvirnem grškem seznamu podpisnikov »ekkl. Kelaiana«, torej celejanska cerkev; prim. R. Bratož, *Nastanek, razvoj in zaton, op. 45)*, slede Trst, Opitergij, Padova in Altino. Tudi predhodni in naslednji podpisi slede v grobem geografskem zaporedju, tako da bi mogli Ursinov sedež iskati prej nekje na istrskem območju kakor na Beneškem (oznaka »provinciae Istriae« v tem primeru ne igra nobene vloge, ker se nanaša na področje celotne bizantinske posesti na severnem Jadranu; gl. tudi L. Margetić, *Neka pitanja u vezi s Istrom (I—VII stoljeće)*, *Živa antika* 32, 1982, 76). V najsprotju z Margetićem, str. 127, pa tudi De Franceschijem, *Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo II. Cessensis episcopus, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeol. e Stor. patria* 18 n. s., 1970, 79, ki sta se spustila v ortografsko analizo zapisa, beremo na nekoliko nejasno natisnjem mestu pri Mansiju, l. c., variano »Keisou« (tako tudi F. Kos, *Gradivo I*, 186 (231)) in ne »Kénsou«. Preveriti bi veljalo rokopis(e) (v poštev pride le grški izvirnik podpisov, ker je latinski prevod kasnejši, gl. De Franceschi, o. c. 77) in ugotoviti, katera varianta je pravilnejša. Vsekakor je v primeru pravilnosti variante »Keisuo« podobnost s Ciso (Cissa, adjektiv Cessensis) iz zadnje četrtine 6. stoletja še večja oziroma podobnost s Cenedo (Cenentensis) še manjša.

V prispevku »Il vescovato di Pedena« (131—133) je Margetić, izhajajoč iz majhne pomembnosti tega kraja v antiki, kanonskih določb, ki so prepovedovale ustanavljanje škofij v nepomembnih krajih, in iz povsem nezanesljive omembe pedenskega škofa v darovnici, datirani v leto 547 (P. Kandler, *Codice diplomatico istriano, A. 547*) prišel do trdnega izhodišča: edini uporaben vir za poznavanje te škofije je zapis v seznamu udeležencev gradeške sinode, na katerem se na zadnjem mestu omenja »Martianus Petenatis«. V naslednjem obdobju se škofija ne omenja več. Poročilo nekaterih beneških kronik o ustanovitvi te škofije leta 579 na gradeški sinodi je povsem nezanesljivo (prim. F. Kos, *Gradivo I*, 86). Martijanov sedež (pridevniška oblika krajevnega imena »Petenatis«) avtor identificira z noriško Petoviono in se v tem oziru pridružuje mnenju nekaterih starejših avtorjev (Waitz, Cessi). Razlogi, ki te

teze ne podpirajo, so sledeči: med udeleženci sinode v Gradežu resda manjka petovionski škof, vendar tudi od drugod udeležba ni bila popolna. Iz Savije, v nasprotju s trditvijo Margetića, ni bilo nobenega, saj je Emona gotovo spadala k Italiji, Siscija je bila v 6. stoletju orientirana proti dalmatinski Saloni (udeležba dveh škofov na sinodi v Saloni 530 in 533; gl. R. Bratož, Razvoj organizacije..., ZČ 40, 1986, 378 in 384), Nevidunum pa se kot škofijski sedež nikjer ne omenja. Iz Sredozemskega Norika je manjkal poleg petovionskega škofa tudi škof iz Viruna, če že ne upoštevamo Flavije Solve, ki tedaj skoraj gotovo ni več obstajala in ki se v virih tudi ne pojavlja kot škofijski sedež. Tudi, jezikovni razlogi te identifikacije le ne podpirajo (Poetovionensis — Petenatis). Če je bila Pedena v 6. stoletju nepomemben vicus, je bila to verjetno tudi ob koncu 10. stoletja, ko se tam izrecno omenja škofijski sedež. Zakaj bi v takem kraju v 10. stoletju ustanavljali škofijski sedež, če ne bi za to le obstajala kakšna tradicija iz starejših obdobij?

V razpravi »Il sinodo gradense di Elia (572—577)« (135—140) je Margetić obravnaval vire za ta dogodek in se dotaknil vprašanja datiranja sinode. V celoti nastopa Margetić kot eden najostrejših kritikov teh virov, saj priznava nesporno vrednost le seznamu podpisnikov med akti mantovanske sinode leta 827, izpodbija pa vrednost poročil v starejših beneških kronikah (Chronica de singulis patriarchis Nove Aquileie, Chronicon Gradense, kronika Janeza Diakona; gl. F. Kos, Gradivo I, 85), zlasti pa Dandulovo poročilo (Chronica, A. 579) kot kasnejše potvorbe oziroma priredbe in zato praktično brez vrednosti. Tako se mu zdi rekonstrukcija sinodalnih aktov, ki jo je na osnovi starejših beneških kronik in Dandula predložil R. Cessi (Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I, Padova 1940, št. 6, 7—13; Le origini del ducato veneziano, Napoli 1951, 142—148; ponatis G. Cuscito, La fede calcedonese e i concili di Grado [579] e di Marano [591], Antichità Altoadriatiche 17, 1980, 225—230) praktično brez vrednosti. Spričo neujemanja med seznamom med akti mantovanske sinode in seznamom v beneških kronikah tudi datira sinodo ne kot Dandulo (in za njim skoraj vsi italijanski avtorji) v leto 579, temveč v čas 572—577. Na mantovanskem seznamu se omenja škof Flaminius iz Tridenta; tega je na podlagi drugih virov leta 577 nasledil Agnellus, ki se omenja kot udeleženec sinode v seznamih beneških kronik, zato se je gradeška sinoda lahko odvijala najkasneje leta 577. Tako rešitev je prvi predlagal J. Friedrich, Die ecclesia Augustana in dem Schreiben der istrischen Bischöfe an Kaiser. Mauritius vom Jahre 591 und die Synode von Gradus zwischen 572 und 577, Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der hist. Klasse der K. B. Akademie der Wiss. zu München 1906, 327—356, zlasti 347 s. in se je nasplošno uveljavila v nemški historiografiji. Margetićeva kritika aktov gradeške sinode se v bistvenih potezah ujema s tisto, ki jo je nazadnje predložil H. Berg, Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen — und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert, Die Bayern und ihre Nachbarn I, Herausg. H. Wolfram und A. Schwarz, Wien 1985, 78 ss. Zdi se, da vprašanje datiranja sinode le ni dokončno rešeno in da Friedrichova rešitev, ki je dobila že večinsko veljavo, le ni dokončna (prim. B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arheološki vestnik 21—22, 1970—1971, 24), tudi če odmislimo rešitve kompromisne narave, namreč historičnost dveh gradeških sinod, ene v letih 572—577, druge 579 (možnost cerkvenega zbora leta 579 ob posvetitvi katedrale sv. Evfemije v Gradežu 3. novembra dopušča nazadnje tudi H. Berg, 81 op. 160). Pri analizi seznama podpisnikov Margetić opozarja na odsotnost nekaterih škofijskih sedežev, pri čemer zadnjega v seznamu (»Martianus Petenatis«) v skladu z njegovo že predstavljeno tezo postavlja v Petoviono. Pri obravnavanju vprašanja udeležbe edinega škofa iz Prve Panonije (»Vigilius Scaravaciensis«) ne najdemo citirane študije: E. Toth, Vigilius episcopus Scaravaciensis, Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae 26, 1974, 269—275. Kot avtorjevo nedoslednost moremo oceniti dejstvo, da v tej razpravi dokazuje pravilnost letnice sinode 572—577, v prejšnji razpravi pa je sinodo datiral v leto 579 (str. 126—132), v povzetkih (str. 270 in 282) pa uporablja letnico 571 (ob omembi prvega cisenskega škofa, ki se pojavlja na gradeški sinodi).

V kratki razpravi »L'imperatore Maurizio e l'Italia« (141—144) avtor, izhajajoč iz razmer v bizantinski Italiji okrog leta 590, obravnava okoliščine Smaragdove akcije proti trem istrskim škofom (Paulus Diaconus, Historia Langobardorum 3,26; F. Kos, Gradivo I, 96 in 100), maransko sinodo (ki jo je od vseh avtorjev doslej najbolj precizno, po našem mnenju povsem pravilno datiral v jesen 590) in pismo recijskih in beneških škofov cesarju Mavrikiju leta 591, dokument, ki je najboljši vir za poznavanje cerkvenih razmer na langobardskem ozemlju v tej dobi (Gregorius, Registrum epist. 1,16 a, edd. P. Ewald-M. Hartmann, Mon. Germ. hist. Epist. I, Berlin 1957², 17—21; ponatis v R. Cessi, Documenti, n. 8, 14—19; G. Cuscito, Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli, Antichità Altoadriatiche 12, 1977, 258—262, od slovenskih avtorjev F. Kos, Gradivo I, 102; od avstrijskih avtorjev sta o tej problematiki nazadnje pisala S. Karwiese, Die Franken und die Suffragane Aquileias,

Jahreshefte des Österr. Archäologischen Instituts 51, 1976—1977, 173—191 in H. Berg, o. c., 82 ss.).

Razprava »La venuta degli Slavi in Istria« (145—154) obravnava prva poročila o slovanski navzočnosti na istrskih tleh: pismo papeža Gregorija iz leta 599 (Gregorius, Reg. epist. 9,155; cit. ed. 710) poroča o zmagi nad Slovani, očitno nekje v zaledju Kopra, zmago, ki naj bi jo po Margetičevem mnenju izbojevala lokalna milica, ne pa eksarhova vojska. Pismo salonitanskemu (ne solunskemu!, str. 145) škofu Maksimu iz leta 600 (Gregorius, Registrum epist. 10,15; cit. ed. 842) poroča o Slovanih, ki da so »per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt«. Po Margetiču, str. 146 (povzetek 284) izraz naj ne bi pomenil prometnih povezav čez notranjski in tržaški Kras v Furlanijo (kot je menil M. Kos, K. poročilom Pavla Diakona o. Slovincih, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovincév, Ljubljana 1985, 164) oziroma prehoda prek Postojnskih vrat v Vipavsko dolino (B. Grafenauer, Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u Istočne Alpe, Akad. nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja XII/Centar za balkanološka ispitivanja 4, Sarajevo 1969, 41). Sporno mesto po Margetiču pomeni to, da so Slovani že prodrli v Istro (torej ne le na severni rob Istre) in da iz Istre silijo v Italijo. Ta razlaga je možna, vendar zaide v kontradiktornost spričo dejstva, da je bila Istra po pojmovanju v antiki vedno sestavni del Italije. Sledi analiza poročil Pavla Diakona o langobardsko-avarsko-slovanskem vdoru v »Historiorum fines« (Historia Langobardorum 4,24; F. Kos, Gradivo I, 138) leta 602. Ta vdor naj bi zajel celotno bizantinsko posest na severnem Jadranu, torej Istro in Benečijo (osvojitev Padove, pa tudi požig Vrsarja; str. 147; gl. tudi L. Margetić, Neka pitanja, 79). Sledi analiza poročila o slovanskem vpadu leta 611 (Paulus Diac., Hist. Lang. 4,40; F. Kos; Gradivo I, 148). Avtor v nadaljevanju obravnava kolonizacijo Istre in je v nasprotju z mnenjem, ki sta ga zastopala M. Kos in B. Grafenauer, Proces doseljavanja, 44, da je bil kolonizacijski val s severa (okrog leta 600) par desetletij starejši od onega z vzhoda (gotovo pred letom 641), prišel do zaključka, da sta oba kolonizacijska vala potekala istočasno. To naj bi dokazovali tudi rezultati lingvističnih in arheoloških raziskav.

V razpravi »Un'iscrizione onoriana sull' 'Histria'« (155—166) je Margetić analiziral napis papeža Honorija I (625—638), ki poroča, da so Istrani po papeževem prižadevanju odstopili od shizme (napis je deloma objavil F. Kos, Gradivo I, 160, v celoti pa z obširno analizo G. Cuscito, Testimonianze epigrafiche sullo scisma tricapitolino, Rivista di archeologia cristiana 53, 1977, 246 ss.). V nadaljevanju je analiziral poročila grádeško-beneških krónik za dobo prvih desetletij 7. stoletja in Honorijevo pismo beneškim in istrskim škofom iz leta 628 (Epistolae Merovingici et Carolini aevi I/X. Epistolae Langobardicae collectae 3, Mon. Germ. hist. Epist. III, Berlin 1957, 694 ss. = R. Cessi, Documenti, n. 13, 23 s.; v povzetku F. Kos, Gradivo I, 157). Razprava osvetljuje v celoti malo znane in pri nas malo obravnavane dogodke prve polovice 7. stoletja.

Zbirki razprav sledijo povzétki v hrvatskem (267—277) in slovenskem jeziku (279—289), seznami virov in literature, avtorjeva bibliografija in indeksi (291—334). Dejstvo, da so rezultati raziskav predstavljeni v vseh treh na istrskih tleh govornjenih jezikih, zasluži pohvalo, ne pa tudi jezik slovenskega povzetka, ki bi bil potreben temeljitega lektoriranja.

Knjiga Luja Margetiča je zelo zahtevno branje. Ne le zato, ker tematsko sega na zelo različna področja, ki jih danes le v redkih primerih obvladujejo posamezniki, temveč tudi zato, ker se je avtor spustil v obravnavo mnogih zelo zapletenih vprašanj iz starejše zgodovine jadranskih dežel in posebej Istre. Avtorjeva pronicljivost, izredna načitanost in pogum pri obravnavanju spornih vprašanj zasluži vso pohvalo. Če se z nekaterimi Margetičevimi tezami, zlasti s področja starejše cerkvene zgodovine, nismo strinjali, to ne pomeni, da jih a priori zavračamo, saj se zavedamo, da ta vprašanja niso rešena in je sploh vprašanje, če bodo z razpoložljivimi viri kdaj zanesljivo rešena. Z Margetičevo zbirko študij smo dobili standardno delo o starejši zlasti istrski preteklosti, delo, kakršna so doslej v pretežni meri pisali italijanski avtorji. Ta knjiga pomeni v primerjavi z italijanskimi deli podobnega formata napredek najmanj v tem, da se v njej upošteva tudi slovenska in hrvaška dela, ki so jih italijanski avtorji nekdanj skoraj v celoti ignorirali, danes pa jih le deloma. Zbirka predstavlja solidno podlago za sintezo zgodovine (in posebej pravne zgodovine) severnojadranskih dežel, dela, ki ga je avtor v uvodu objlubil in za katerega je, sodeč po številu in kvaliteti objavljenih razprav, verjetno najbolj usposobljen.

Darja Mihelič, **Piranska notarska knjiga (1284—1288)**. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986 (Viri za zgodovino Slovencev; 9/2). 265 strani.

Darja Mihelič je leta 1984 izdala v okviru serije SAZU Viri za zgodovino Slovencev (zvezek 7) »Najstarejšo piransko notarsko knjigo (1281—1287/89)«, ki je v domačih in tujih zgodovinskih krogih zbudila precejšnjo pozornost (glej oceno Ferda Gestrina, ZČ 38, 1984, str. 145—146). Ni čudno, saj je to prva objavljena notarska knjiga s slovenskega ozemlja. Druga knjiga v nekem smislu dopolnjuje prvo, tako v časovnem smislu (vpisane so notarske imbreviature od srede junija 1284 do srede decembra 1288) kot tudi glede vsebine. Povezuje pa ju tudi isti notar Dominik Pectenarij iz Pirana, notar oglejskega patriarha Gregorja. Izdaja najstarejših notarskih knjig piranskega arhiva predstavlja izredno bogato podlago za proučevanje zgodovine Pirana, pa tudi za zgodovino širšega slovenskega zaledja in še posebej za zgodovino slovenske Istre.

V uvodnem poglavju (str. 7—11) omenja avtorica, da ne namerava ponavljati nekaterih pojasnil, ki jih je že navedla v uvodu v prvo knjigo. Zato posveti svoja razmišljanja predvsem značilnostim in posebnostim rokopisa druge notarske knjige. Predstavi nam njegov format, način vezave, paginacijo, material za pisanje (papir) in kvaliteto črnila. Posebej opozori na značilnosti pisave, ločila, okrajšave besed, skratka, daje izčrpno paleografsko analizo. Dotakne se tudi jezika tekstov in ugotavlja, da je druga knjiga jezikovno bolj raznolika in zgovorna od prve. Obdela tudi nekatere diplomatične značilnosti notarskih zapisov. Opozarja na obliko označevanja datuma (začetek štetja leta z božičem 25. decembra), označevanja indikcije in dneva v mesecu (na bolonjski način). Kraj sklepanja pogodbe je včasih zapisan za datumom, včasih na koncu zapisa. Sestavni del notarskega akta je tudi navedba prič in predvidena kazen za kršilce dogovora. V uvodnem poglavju daje avtorica tudi sumaren pregled vsebine notarskih zapisov in jih razvrsti po posameznih skupinah. Druga knjiga je vsebinsko prav tako bogata kot prva. Prevladujejo zadolžnice, vendar so manj stereotipne in bolj raznovrstne. Veliko je vpisanih pobotnic ob poravi, navi dolžniških obveznosti. Številni zapisi se nanašajo na poslovanje z nepremičninami in dohodki od nepremičnin. Zivahno poslovno življenje srednjeveškega Pirana je razvidno tudi iz dogovorov o vstopu v službo, o živinorejskih službah, o solinah, o pravicah do peke kruha in gostinskih dejavnostih. Prav tako dajejo zanimivo sliko tedanjega življenja ženitne pogodbe in oporoke. Vredno je opozoriti na pripombo avtorice, da nobenega od notarskih zapisov druge knjige ne najdemo v objavah virov znanih izdajateljev Camilla de Franceschija in Pietra Kandlerja. Osrednji del gradiva predstavlja prepis izvirnika, prirejenega za objavo (str. 15—174). Notarski zapisi (vseh je 633) so zaporedoma oštevilčeni in imajo kratek regist, ki povsem odgovarja vsebini notarskega instrumenta. V registu je naveden tudi datum. V presledkih med besedilom, je navedena paginacija izvirnika (hrbtno stran označuje ob številki folije črka »v« — verso). Okrajšave so razrešene v skladu z oznakami, ob upoštevanju jezikovnih posebnosti izvirnika. Razlika med objavo prve notarske knjige in druge knjige je v tem, da avtorica ne opušta ponavljanja enoličnih formul, kajti teksti v drugi knjigi so precej manj stereotipni. Zato objavlja tekste notarskih zapisov v celoti brez okrajšav (podrobneje utemeljuje to svojo odločitev v poglavju »O prepisu«, str. 12—13). Novost v drugi knjigi je tudi način navajanja opomb k posameznim notarskim zapisom. Opombe niso navedene pod črto na dnu vsake strani, ampak sledijo opombe na koncu vsakega notarskega vpisa. Pri tem je imela odločilno vlogo tehnika priprave teksta za tisk. Avtorica je tekst za objavo oblikovala s pomočjo računalnika. Opombe na dnu strani bi namreč močno otežile razlom strani. V opombah je posebej pojasnila in razložila razne posebnosti, popravke in dopolnila, ki jih je uporabljal ali vnesel v besedilo notar. Opozarja tudi na razne dodatne znake, ki jih je notar zapisal na margini. V nekem smislu je izdaja notarskih zapisov s takšnim načinom navajanja opomb samo pridobila na uporabnosti. Prepis notarskih zapisov je napravljen zelo natančno in točno. Avtorica lepo obvlada jezikovne in paleografske posebnosti. Prepisu druge knjige piranskega arhiva so dodana razna pomagala, kot jih zahteva znanstvena izdaja virov. Imenski register sicer še ni priložen, ker bo izdelan za več objavljenih notarskih knjig skupaj. Zelo obsežno pa je izdelan stvarni seznam, ki pa se v toliko razlikuje od stvarnega seznama v prvi knjigi, da je mesto gesla v objavi naznačeno samo s številko vpisa. Takšen seznam je zato preglednejši. Za uporabnika pa bo zelo koristen seznam v notarsko knjigo vpisanih imbreviatur. Gre za seznam vpisov po zaporednih številkah in datumih ter po njihovi vrsti in po vsebini, to je s kratkim registom.

Darja Mihelič se je pri pripravi izdaje piranskih notarskih knjig opredelila za sodobna izdajateljska načela izdaje tovrstnih virov. To je utemeljila v razpravi »Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov« (ZČ 40, 1986, str. 117—140). Tudi

druga notarska knjiga piranskega arhiva predstavlja dragocen prispevek k poznavanju naše bogate arhivske dediščine. S takšnimi izdajami se lahko najboljše in res reprezentativno predstavimo pred svetovno zgodovinsko javnostjo. Gradivo, ki je na ta način objavljeno, ne bo služilo samo zgodovinarjem, ampak bo v njem našel pobudo za raziskovalno delo tudi filolog (imena, termini) in pravni zgodovinar (razne pravne oblike). Omeniti je treba tudi dejstvo, da so najstarejše notarske knjige v zelo slabem stanju in bi se zaradi pogoste uporabe lahko zelo hitro uničile. Zato je treba te arhivske knjige objavljati tudi iz varstvenih, to je praktičnih razlogov.

Ignacij Voje

Pavle Blaznik, **Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 (A — M)**, Historična topografija Slovenije II, SAZU, Maribor 1986, str. 547.

Raziskovalcu srednjeveške zgodovine predstavlja historična topografija poleg urejenih izdaj virov in zgodovinskega atlasa enega osnovnih pripomočkov pri delu. Toda kakorkoli so ti pripomočki nepogrešljivi in nujni, njihov nastanek ni odvisen le od dobre ali slabe volje posameznikov, ki so pripravljali delati na teh zahtevnih projektih. Nastanejo lahko le na določeni stopnji razvoja posameznega nacionalnega zgodovinopisja, ki prav s posedovanjem teh pripomočkov izpričuje, svojo zrelost. V okvirih slovenske historiografije se je delo vsaj na enem od teh osnovnih projektov začelo že konec 19. stoletja. Najprej s sistematičnim zbiranjem in objavljanjem virov za nacionalno zgodovino, ki je svoj vrh prav gotovo doseglo v delu F. Kosa in njegovih petih knjigah Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku (Ljubljana 1902—1928), delu, ki se intenzivno nadaljuje prav v najnovjšem času. Do neke mere, pa čeprav ne v okvirih lastnega zgodovinopisja, je v projektu avstrijske Akademije znanosti iz začetka tega stoletja, v katerem je za Kranjsko napisal tekst L. Hauptmann, vendarle zadovoljena tudi potreba po historičnem atlasu, ki pa je za določene pokrajine (npr. Istra, Goriška) bolj torzo kot temeljito opravljeno delo.

Ceprav je že »Imenik krajev in oseb« v posameznih knjigah zgoraj omenjenega F. Kosovega Gradiva predstavljal hkrati tudi neke vrste historično topografijo slovenskega ozemlja za čas od leta 501 do 1246, to je za dobo, ki jo pokriva ta zbirka virov, pa segajo resnični sistematični začetki tega dela v nekoliko poznejši čas. Niti malo presenetljivo ni, da sta s tem projektom začela leta 1932 dva takrat najvidnejša slovenska medievista: L. Hauptmann, ki je sprožil misel o potrebnosti takšnega dela in je sam prevzel zbiranje gradiva za jugoslovanski del Štajerske, in M. Kos, ki je prevzel isto nalogo za ustrezno področje Kranjske. Medtem ko je usoda nanesla, da je Hauptmannu vse štajersko gradivo, ki ga je zbral do leta 1941, med vojno propadlo in se je delo zaradi tega ustavilo, ker je sam izgubil voljo po ponovnem začetku zbiranja, pa je M. Kos nadaljeval s tem opravilom in se je pred koncem svojega življenja že ukvarjal s končno redakcijo zbrane gradiva. Rezultat tega, več desetletij trajajočega napora, ki ga pa sam ni več dočakal, je leta 1975 objavljeno Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), ki ga je kot delovni pripomoček pripravil Inštitut za občo in narodno zgodovino pri SAZU. Po sedmih letih — leta 1982 — je temu sledila objava gradiva za historično topografijo Prekmurja, ki ga je zbral in pripravil Ivan Zelko. Ta material je izšel kot prva knjiga zbirke Historična topografija Slovenije; Prekmurje pa je postalo drugi del slovenskega ozemlja, ki je bilo obdelano s tega vidika. Blaznikova publikacija historične topografije Štajerske je spričo tega tretja v celoti, a druga tiskana v okviru zbirke.

Po nesrečnem propadu štajerskega gradiva je delo na tej nalogi praktično stalo do leta 1964, ko ga je prevzel Pavle Blaznik, ki je bil zanj, glede na siceršnjo znanstveno usmeritev, gotovo odlično usposobljen. V dvajsetih letih kontinuiranega zbiranja, ki je obsegalo tako pregledovanje in izpisovanje neobjavljenih virov v domačih in tujih arhivih (München, Dunaj, Graz), kot ekscerpiranje številnih objavljenih podatkov, je nalogo — to lahko rečemo, čeprav ga je podobno kot M. Kosa, smrt prehitela prav pri zadnjih redakcijskih posegih, — privedel do uspešnega konca.

Njegova publikacija, ki jo je izdala SAZU in založila založba Obzorja iz Maribora, zajema historično topografsko gradivo slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške med črkama A in M. Ko bo v prihodnosti objavljeno še že zbrano gradivo, ki spada pod preostali del abecede, to ne bo samo pomenilo, da je dokončano delo, ki ga je daljnega 1932. leta začel L. Hauptmann, ampak se bo hkrati celoten projekt Historične topografije Slovenije bistveno približal svojemu cilju, saj bo od celotnega slovenskega ozemlja ostalo za objavo samo še primorsko topografsko gradivo, ki pa se tudi že zbira.

Konkretno govoriti o delu, ki je v bistvu register krajevnih imen določene pokrajine in njihovih historičnih oblik od prve omembe v virih pa do leta 1500, je težko. Posamezna konkretna vprašanja, tako glede novih podatkov, kot glede lokalizacije posameznih toponimov itd., se bodo odpirala ob konkretni uporabi tega priročnika pri zgodovinarjevem delu. Na splošno pa gre za delo, ki je za zgodovinarje v več pogledih temeljnega pomena. Na eni strani ni le goli seznam toponimov in njihovih historičnih oblik, ampak eden poglobljenih pripomočkov za raziskovanje srednjeveške kolonizacijske zgodovine, na drugi strani pa bistveno olajšuje uporabo vseh srednjeveških pisanih virov in je hkrati z navedbo vira, v katerem se pojavlja določeno krajevno ime, tudi temeljno obvestilo o virih za zgodovino določenega okolja.

Naj mi bosta na koncu dovoljeni še dve majhni pripombi. Prva je splošnejše narave in velja lokalizaciji posameznih krajev glede na strani neba, kjer se uporablja ozemski izrazi (npr. Bačkovića, naselje NW od Ptujja), kar se mi zdi vsaj nepraktično — tako pri oznaki S za Süd slovensko misleči človek najprej pomisli na sever — če že ne kaj drugega. Druga pripomba je konkretna in se nanaša na Celje, kjer se za najstarejšo omembo tega kraja v srednjem veku uporablja podatek »in finibus Sclaviniae in loco, qui dicitur Zellia« (str. 87), ki pa se ne nanaša na Celje, ampak na dolino Zilje ali Ziljice. Cesar Ludvik je namreč podelil leta 824 na tem področju (Zellia) oglejski cerkvi v last 20 kolonov, ki jih je Oglej že prej imel v fevdu s strani furlanskih krajišnikov, Kadaloha in Balderika (F. Kos, Gradivo..., II, št. 78). Da gre za prostor ob robu Furlanije, dokazuje tudi podatek pri Pavlu Diakonu v njegovi Historii Langobardorum, da sta langobardska vojvoda v Furlaniji Taso in Cacco okrog 625 »Sclavorum regionem quae Zellia appellatur usque ad locum qui Medaria dicitur possiderunt« (F. Kos, Gradivo..., I, št. 146). Medaria so Megvarje v Vratih ob Ziljici, Zellia pa je, gledano iz Furlanije, lahko le Ziljica (glej P. Štih - J. Peršič, Problem langobardske vzhodne meje, ZČ 35, 1981, 337).

Peter Štih

Pavo Živković, Ekonomsko socialne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću. Tuzla: Biblioteka »Istorija i revolucija«, 1986. 226 str.

Specifičnost razvoja bosanske fevdalne družbe je bila predmet mnogih obravnav v našem zgodovinospisju. Raziskovalci so skušali te probleme obravnavati tako s stališča ekonomskega razvoja kot z vidika obravnave politične aktivnosti vladajočega sloja bosanske srednjeveške družbe. Brez dvoma je bila Desanka Kovačević-Kojić prva, ki je dala prav na dubrovniškem gradivu celovit pogled na razvoj trgovine v srednjeveški Bosni in ki je v posebni študiji obdelala tudi razvoj mestnih naselij v Bosni v srednjem veku. V svojih delih je nakazala mnoge metodološke osnove, ki predstavljajo bazo za nadaljnje raziskave; tudi za reševanje vprašanj, ki jih postavlja v svojem delu P. Živković.

Pavo Živković si je postavil za cilj, da na podlagi sistematičnega zbiranja vseh njemu dostopnih arhivskih virov (objavljenih in neobjavljenih) ter ob upoštevanju rezultatov drugih raziskovalcev pride do kolikor toliko jasne slike o socialnih spremembah v bosanski družbi v XIV. in XV. stoletju. Njegov namen je najti ustrezno metodo za ugotavljanje nastanka novega plemstva. Živković se je lahko zgledoval pri Mihajlu Diniću, ki se je kot prvi zgodovinar lotil proučevanja gospodarske in politične aktivnosti srednjega in malega humsko-trebinjskega plemstva (vlasteličičev). Vendar je Mihajlo Dinić v svojem delu »Humsko-trebinjska vlastela« (glej mojo oceno v ZČ 1972, str. 167—169) v uvodu zapisal: »Nečemo se upuštati za sada ni u pitanje postanka vlastele; to bi značilo zagaziti u tamni vilajet iz kojeg još nemamo konja da bi nas mogao izvesti na svetlost dana.«

P. Živković ni imel lahke naloge pri reševanju postavljenega cilja. Res se je lahko oprl na določeno število razprav, v katerih so avtorji obravnavali ekonomsko-socialne spremembe v bosanski družbi v XV. stoletju (S. Čirković, P. Živković). Ko je zbiral gradivo za svoje delo v Historijskem arhivu v Dubrovniku, je kmalu ugotovil, da obstaja precejšnje nesorazmerje med gradivom iz XIV. ter gradivom iz XV. stoletja. Zato je tudi slika za XIV. stoletje mnogo bolj skromna in dokaj nejasna. Ker je zelo malo gradiva doslej tiskanega, je bil avtor prisiljen zbirati v dubrovniškem arhivu, fragmentarno in na prvi pogled nepomembno arhivsko gradivo. Moral je pregledati veliko število notarskih in kancelarskih knjig, da je prišel do konkretnih podatkov. Na podlagi zapisnikov svetov dubrovniške republike je mogel razrešiti politične odnose med dubrovniško republiko in Bosno ter vlogo bosanskega plemstva pri reševanju teh odnosov. O gospodarski aktivnosti domačih bosanskih trgovcev kot tudi bosanskega plemstva na dubrovniškem tržišču največ govorijo podatki, ki jih

je avtor našel v kupoprodajnih pogodbah, zadolžnicah, tožbah, testamentih, pogodbah o transportu trgovske robe in podobno. Lotil se je torej zelo nevhvaležnega posla, ker je skušal na podlagi zelo fragmentarnega gradiva, rešiti celo vrsto socioloških vprašanj in ugotoviti vzroke prehoda posameznih trgovcev v vrste plemstva.

Specifičnost bosanskega plemstva je v tem, da je nižje plemstvo (vlasteličiji) nastalo iz osiromašenih vej plemiških rodov ali iz vrst ljudi nižjih, celo nesvobodnih družbenih slojev. Posamezniki so bili sprejeti v službo pri velikih fevdalcih (velmožih) in na ta način pridobili posest, »plemenito baštino« ali plemiški naziv, »knez«, »vojvoda«. Na ta način so prišli posamezniki med plemstvo. P. Živkoviću je v nekem smislu uspelo ugotoviti, kako se posamezniki ali celotne rodbine izločijo iz vrst nižjih družbenih slojev, predvsem iz vrst trgovcev, ter povzdignejo med novo plemstvo. Posebej je treba poudariti njegova prizadevanja, da ugotovi rodbinske zveze med posameznimi člani novega plemstva, da ugotovi njihov izvor, njihovo politično udejstvovanje in predvsem sledi njihovim trgovskim poslom.

Časovno Živković sicer konča svoje raziskave, z letom 1463, vendar nekaterim trgovcem, oziroma predstavnikom novega plemstva sledi tudi v obdobje pod turško oblastjo. Svoje delo je avtor razdelil na več poglavij. V prvem poglavju daje strnjen pregled političnega razvoja Bosne v času banovanja Stjepana II. Kotromanića in vladavine bana kralja Tvrtka I. To je obdobje, ko se začnejo domači ljudje vključevati v kreditno-trgovske posle. Med uglednimi domačimi trgovci v XIV. stoletju so bili tudi takšni, ki so nosili titulo knez (npr. okoli 1360 Nikola Miletković iz Prače; pozneje je postal dubrovniški meščan). S knezom so jih nazivali tudi Dubrovčani. Posebej se ukvarja Živković z razvojem obrti v Bosni in ugotavlja, da se tuji obrtniki iz primorskih mest pojavijo v Bosni že v času Stjepana II. Kmalu nato so odhajali v uk mladeniči iz Bosne k obrtnikom v Dubrovnik in se po končani učni dobi vračali nazaj v rodno mesto. Ekonomsko-socialne spremembe v Bosni v prvi polovici XV. stoletja obravnava avtor v drugem poglavju. Razpravlja o fevdalni hierarhiji, vlasteličiji in o odnosih med razredi. Podrobno proučevanje družbenih sprememb pa razdeli na tri po ekonomsko-družbeni strukturi različna področja: na jugovzhodno Bosno, na centralno Bosno in zahodno Bosno. Najpopolnejšo sliko o trgovsko-ekonomski dejavnosti in politični aktivnosti posameznih trgovcev ali posameznih rodbin daje na področju jugovzhodne Bosne (III. poglavje). Podrobno obdela tiste trgovce, ki so poleg udejstvovanja na področju trgovine, predvsem kreditne trgovine, dosegli zelo ugleden položaj na dvoru knezov Pavlovičev in Kosač. To so predvsem trgovci iz Prače, Goražda, Foče. Značilno je, da so nekateri teh trgovcev bili sprejeti med novo plemstvo. Podrobneje obdela Živković nekaj karakterističnih primerov, med njimi posebej člane rodbin: Tezalovići, Muržiči, Vukotiči-Crijepovići, Pohvaliči itd. Brailo Tezalović je kot trgovec prišel do velikega kapitala, ki mu je odprl pot na dvor Pavla Radenovića. Postal je njegov komornik, carinik in končno celo protovestiar. To je ustvarilo predpogoj za uvrstitev v novo plemstvo. Tudi Brailov nečak Radić Ozrisaljić je opravljal za Pavloviće razna diplomatska in finančna poslanstva. Iz podatkov je razvidno, da je v kreditnih in trgovskih poslih v Dubrovniku sodelovalo preko 80 domačih ljudi iz Foče. Med njimi je glede na imetje bila velika diferenciacija. Le nekaterim se je uspelo dvigniti nad ostale. Rade Crijepovići titule knez ni dosegel zaradi plemiškega porekla ampak zaradi sposobnosti in poslovne aktivnosti. Zanimivo je, da njegova titula ni prešla na njegove naslednike. Vukotić Crijepovići pa je napravil izredno kariero na dvoru Stjepana Vukčića-Kosače in bil nobilitiran v viteza. Brez dvoma je sprejemljiva ugotovitev P. Živkovića, ko med vzroki za prestop bogatih, uglednih trgovcev med novo plemstvo navaja predvsem osebno sposobnost, pismenost in ugled v družbi. Predstavniki tega sloja so dobili razne titule in časti, ki so bile značilne za plemstvo.

Na področju centralne Bosne, ki je bila domena bosanskih kraljev (IV. poglavje), išče avtor vzroke za dvig domačih trgovcev v vrste novega plemstva na drugačni osnovi. Pozornost je posvetil tistim rodbinam, katerih člani so zaradi službe na dvoru bili uvrščeni v vrste novega plemstva. Nekateri od njih so dobili celo »plemenito baštino« (npr. Restoje Milohna). Zelo podrobno razpravlja avtor o diplomatski aktivnosti posameznih predstavnikov novega plemstva. Značilno pa je, da se zelo majhno število teh rodbin ukvarja s trgovsko-kreditnimi posli. Eden od vzrokov, da domači trgovci iz centralne Bosne ne prihajajo v Dubrovnik po kredite, je prisotnost dubrovniških trgovcev, ki so organizirani v kolonije v večjem številu prav na tem področju. Oni sicer ne preprečujejo razvoja domačega trgovskega elementa, vendar dolžnike iz vrst domačih trgovcev vpisujejo v svoje poslovne knjige, ki pa se žal niso ohranile.

Ker zahodna Bosna (V. poglavje) ni bila gospodarsko aktivno področje in ni predstavljala za Dubrovčane ekonomsko zanimivo tržišče, ni Živkoviću uspelo na podlagi dubrovniškega gradiva podati konkretnejše slike o položaju in vlogi domačih trgovcev na tem področju in pri eventualnem nastajanju novega plemstva. Podrob-

nějšé proučevanje arhivskega gradiva v Zadarskem arhivu bi verjetno dalo drugačne rezultate?

Avtor se dotakne tudi obdobja po turški zasedbi Bosne (VI. poglavje). Ker je poleg dubrovniškega gradiva (žal ne v celoti) upošteval tudi turške vire (v prevodu), predstavlja to poglavje le poskus, odgovoriti na vprašanje, kakšna je bila usoda domačih bosanskih trgovcev po propadu bosanske srednjeveške države. Dejstvo je, da se domači trgovci še vedno v velikem številu pojavljajo v Dubrovniku, kjer trgujejo, in da islamizacija zajame ta sloj šele v začetku XVI. stoletja. Kljub temu, da je to poglavje zelo zanimivo, odpira mnogo nepojasnjenih vprašanj. Zaokroženo in z zanimivim metodološkim pristopom je v zadnjem poglavju obdelan vpliv ekonomsko-socialnih sprememb na kulturne razmere v Bosni v XIV. in XV. stoletju. Živkovičeva knjiga predstavlja zanimiv prispevek k proučevanju specifičnosti bosanskega fevdalizma. Odprla je številna vprašanja, ki pa jih zaradi posebnosti in omejenosti gradiva ni mogla do kraja rešiti.

Ignacij Voje

Janko Prunk, Slovenski narodni programi. (Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945). Ljubljana: društvo 2000, 1986. 284 str.

V današnjem času, ko smo priča obujenemu zanimanju za nacionalni fenomen, lahko spremljamo živahno razpravljanje, o različnih vidikih njegovega obstajanja, ki v našem prostoru neredko načenja tudi pomembna vprašanja o položaju in nadaljnjem razvoju slovenskega naroda. Tega razpravljanja se v glavnem udeležujejo kulturni in politični delavci, pri tem pa posegajo tudi na področje narodove zgodovine, saj ta nujno sodi med tiste dejavnike, ki pogojujejo objektivno vrednotenje vseh družbenih vprašanj, zlasti še nacionalnega. Vendar pa lahko kljub temu opazimo, da se slovensko zgodovinsko izkustvo v celoti še ni uveljavilo v dosedanjem razpravljanju o vitalnih slovenskih problemih. K temu bo zato brez dvoma pripomogla študija dr. Janka Prunka, »Slovenski narodni programi«, kajti z njo je dana osnova za prehod v novo, kvalitetno razpravljanje o narodovih vprašanjih. »Slovenski narodni programi« namreč omogočajo vedenje o zgodovinskih razsežnostih slovenske narodnopolitične misli in akcije in se organsko vključujejo v razjasnjevanje mnogih vprašanj, ki se mimo tega vedenja obravnavajo danes.

Avtor študije, dr. Janko Prunk, vsekakor sodi med poklicane k tvorni obravnavi nacionalnega fenomena. Je uveljavljen slovenski in jugoslovanski zgodovinar, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja ter izredni profesor za novejšo zgodovino na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, poleg tega pa eden izmed redkih slovenskih zgodovinarjev, ki se je študijsko izpopolnjeval v tujini — v Franciji, Nemški demokratični republiki in Zvezni republiki Nemčiji. Pritegnjen je bil tudi v delo historičnega seminarja Univerze v Freiburgu in kot referent večkrat povabljen na mednarodna znanstvena srečanja v Evropi. Avtorjeva študija je bila ob izidu že odmevno predstavljena širši javnosti, znanstveni in strokovni pa jo ob tej priložnosti predstavljamo posebej.

Slovenska zgodovinska veda je doslej seveda že uzavestila pot in napore slovenskega naroda za doseg nacionalne osvoboditve in politične osamosvojitve. Tako se lahko spomnimo ustvarjalnega vzgiba, ki je narekoval Dragotinu Lončarju, da je napisal svoje znano delo *Politično življenje Slovencev*, enako kakor poznamo tudi prodorne presoje Fraňa Zwittera o narodnosti in politiki pri Slovencih, o slovenskem političnem preporodu devetnajstega stoletja in o nacionalnih problemih v habsburški monarhiji. Prav tako so nam bile že predane izbrušene preučitve Vasilija Melika o taborskem gibanju in rasti slovenskega narodnega gibanja do leta 1918 ter pretanjene študije Janka Pleterskega o nacionalnem vprašanju v slovenski in jugoslovanski zgodovini. Na enak način je vraščen tudi Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja v osmišljanje bistvenih prvin nacionalne zgodovine. Med take očitne pridobitve se sedaj uvršča tudi Prunkova svojevrstna strnitev obdobja od izoblikovanja slovenskih nacionalnih zahtev po politični lastnosti leta 1848, pa do njihovega udejanjenja ob nastanku federativne jugoslovanske socialistične skupnosti.

Avtor je to storil tako, da se je v sestavi slovenskega zgodovinskega razvoja iz let 1848—1945 osredotočil na narodne programe, kajti ti programi, kot sam pravi, predstavljajo zlasti pri malih narodih njihovo razumevanje lastne eksistence in njene problematike, hkrati pa izražajo stopnjo narodnega družbenoekonomskega, političnega in kulturnega razvoja. S tem izvirnim prijemom, s katerim se je doslej le malo kdaj pristopilo k obravnavi nacionalne zgodovine — za tako obsežno obdobje, ki je zajeto v avtorjevi študiji pa še sploh ne — so sedaj historično razčlenjeni temeljni slovenske identitete, potrjen pa je tudi trajan pomen zgodovinopisja v teoretskem

spoznavanju družbene stvarnosti. Avtor je zgodovinske temelje svojega preudarka slovenstva — narodne programe, razčlenil tako, da je v študiji uveljavil celostno gledanje na ta družbeni in politični pojav, kajti vsak obravnavani program je ocenil po njegovem nosilcu, načrtovanih metodah za njegovo uresničitev in njegovi primerčnosti za razvoj slovenske družbe. Pri tem je znotraj vsakokratne zgodovinskobivanjajske danosti slovenskega naroda poiskal najbolj značilne in dognane narodnopolitične programe in s tem omogočil v jedru spoznati obseg vseh iskanj in naporov, ki so jih morali Slovenci premagati, da so postali samostojen in drugim enakopraven narod.

Začetek avtorjevega izmerjanja razvojnih stopenj, ki so vodile k polni slovenski suverenosti, je postavljen v revolucijsko leto 1848, ko so Slovenci kot narod oblikovali svoj prvi politični program. Avtor predstavi znane zahteve po Zedinjeni Sloveniji (na naravnem pravu utemeljeno združitev vseh slovenskih ozemelj v avtonomno enoto in uveljavitev slovenskega jezika v njej) in ugotavlja, da bi si takrat lahko slovenski narod izbral svoje zahteve edinole za vojno silo, katere pa ni imel. Slovenskim narodnim voditeljem je ostalo le politično agitacijsko delo za uresničenje izoblikovanih nacionalnih ciljev, ki je postopoma napredovalo vse do razbitja habsburške oblasti. Ta del slovenske zgodovine avtor zelo jasno razčleni skladno z načinom svojega preudarjanja narodnih programov. Ustavil se je pri taborskem gibanju konec šestdesetih let devetnajstega stoletja, obdobju slovenskega političnega razslojevanja v začetku devetdesetih let tega stoletja, uvajanju in utrditvi trialističnega koncepta v slovenski politiki med leti 1898 in 1912 ter kasnejšem zorenju jugoslovanske ideje do konca prve svetovne vojne. V njegovi obravnavi spoznavamo oživitve programa Zedinjene Slovenije, ki so ga v času taborskega gibanja podprle že široke slovenske množice in takratna, v ohranitvi slovenske nacionalne individualnosti opredeljena razmišljanja o zvezi jugoslovanskih narodov ob jugoslovanskem kongresu decembra 1870 v Ljubljani. Nadalje spremljamo domišljanje slovenskega narodnopolitičnega programa na koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let, ko je liberalna Narodnonapredna stranka poudarjala »krepko slovenstvo«, temelječe v panslavizmu in rusofilstvu, kar je učinkovalo zlasti na Jugoslovansko socialno, demokratsko stranko, da je pojasnila svoj nacionalni načrt — idejo Zedinjene Slovenije, ki jo je sprejemala согласно Brnskemu programu avstrijske socialne demokracije. Prav tako je razgrnjeno še iskanje rešitve slovenskega vprašanja znotraj obstoječe habsburške monarhije, katero je skozi trialistični koncept, tj. zamišljal jugoslovanskega državnopravnega zedinjenja v monarhiji pri Slovencih uveljavila Katoliška narodna stranka. Vzporedno je predstavljeno tudi novoilirsko gibanje, neuspelo zavzemanje za kulturnopolitično zlitje Slovencev s Hrvati, obenem pa ovrednoteno dotedanje politično mišljenje slovenskega meščanstva, ki je pričakovalo, da je mogoče rešiti nacionalno vprašanje po mirni, demokratični poti in v sporazumu z vladajočimi vrhovi monarhije. V tej zvezi avtor posebej opozarja, da so tako trializem kot predhodni programi obšli dejstvo, da je treba svoje narodne pravice izbojevati tudi s silo.

Začetni nagib k temu spoznanju avtor najde v narodnorevolucionarnem gibanju prepородovcev, delu slovenske dijaške in študentske mladine, ki je terjal razbitje Avstro-Ogrske monarhije in zedinjenje vseh jugoslovanskih narodov v samostojno državo. Tako smelo stališče, ki je nastopilo v gledanju na slovensko nacionalno vprašanje, je v študiji preiščeno z vidika zorenja jugoslovanske ideje in daje odgovor na vprašanje, kaj je neposredno pred prvo svetovno vojno pomenila volja po jugoslovanski državi. Za odločujočo usmeritev nadaljnega razvoja slovenskega naroda so jo imeli vsi nacionalni politični subjekti le, da so zaradi mednarodnopolitičnih razmer pristajali na jugoslovansko zedinjenje v habsburškem državnem okviru. Kot tehtno pripominja avtor, pa je to glede na takratno zgodovinsko stvarnost že predstavljalo pravo jugoslovansko usmeritev.

Njegovo ugotovitev potrjuje zlasti politična naravnost Majniške deklaracije, s katero je leta 1917 Jugoslovanski poslanski klub v dunajskem parlamentu zahteval združitev vseh ozemelj, na katerih so v Avstro-Ogrski živeli Slovenci, Hrvati in Srbi. Zato je izredno utemeljena ocena Majniške deklaracije, ki je v študiji označena kot povsem revolucionarna zahteva, saj je terjala popolno rušenje dotedanjih političnih struktur monarhije (dualizma) in ustvaritev nove državne tvorbe na njenem jugu. Avtorjeva vztrajna pozornost na revolucionarne prvine nacionalnih programov se ob tem zgodovinskem dejstvu pokaže kot pronicljivo razkrivanje prelomnih trenutkov slovenske zgodovine, kajti povsem nazorno mu omogoči opredeliti pomen, ki ga je za Slovence imela ta deklaracija. Vzpodbudila je množično deklaracijsko gibanje, ki je podprlo njene zahteve, jim dalo demokratični značaj, socialno noto ter predstavljalo družbeno osnovo nacionalne samoodločbe slovenskega naroda leta 1918. Pri tem je znal avtor osmisliti moč deklaracijskega gibanja tudi na način, ki globoko zadeva slovensko nacionalno bit. Pokaže, da upori slovenskih vojakov, ki so leta 1918 zrasli iz deklaracijskega gibanja, ne omogočajo zagovarjati mnenje o neodločnem ali celo hlapčevskem značaju Slovencev. Bili so prepričljiv odraz slovenske volje za nacio-

nalno osvoboditev in politično osamosvojitvev, ki je bila polno uresničena 29. oktobra 1918 z odcepitvijo slovenskih dežel od Avstro-Ogrske monarhije.

Zgodovinsko novi položaj, katerega so pričeli izkušati Slovenci z nastankom jugoslovanske države, avtor zgoščeno očrta z ugotovitvijo, da po zedinjenju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevine Srbije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ništa srbska politika in dvor ravnala modro in taktčno. Namesto da bi pustila avtonomijo deželam, ki so se združile s Srbijo in s tem ustvarila zavest o enakopravnosti združenih bratskih narodov, sta uvedla centralistično državno ureditev in odpravila vse avtonomne politične naprave pri nesrbskih narodih. To je spočelo boj unitaristično-centralističnih konceptov z avtonomistično-federalističnimi, s katerim je bil prežet ves čas obstoja prve jugoslovanske državne skupnosti. Avtor opazuje ta boj v treh političnih obdobjih stare Jugoslavije — v času do uvedbe kraljevske diktature leta 1929, obdobju diktature in znotraj ljudskofrontnega gibanja, ki je zaznamovalo drugo polovico tridesetih let. V prvem obdobju se osredotoči na tvorjenje avtonomističnega narodnega programa in vprašanje nacionalne samoodločbe v takratni slovenski politiki: Spomni na znamenito Avtonomistično izjavo slovenskih kulturnih delavcev; ki so leta 1921 postavili zahtevo za ohranitev slovenske nacionalne individualnosti in za avtonomijo slovenskega ozemlja v Kraljevini SHS ter na ustavni načrt pokrajinskih avtonomij Slovenske ljudske stranke iz istega leta. Nato utrjuje pomen leta 1923 v slovenski zgodovinsko pisni literaturi, saj vsebinsko polno opozarja na oblikovanje izrecnih programskih zahtev po samoodločbi, ki so jih v slovenski politiki 1923. leta izrazile Slovenska ljudska stranka, Slovenska republikanska stranka in KPJ. Hkrati predstavi programske opredelitve nekaterih drugih slovenskih političnih subjektov za samoodločbo v kasnejših letih in sklene, da je nasproti unitarističnim in centralističnim stališčem liberalnega tabora in slovenskega dela Socialistične stranke Jugoslavije že v tem obdobju sprejel slovenski narod zahtevo po avtonomiji za svoj vodilni program v nacionalnem vprašanju. Pri tem pa se ne izogne celostni oceni take opredelitve in le-to relativizira z dejstvom, da prične konec dvajsetih let SLS, vodilna slovenska stranka, v politični praksi opuščati boj za avtonomno Slovenijo, medtem ko za ostale avtonomistične sile opomni, da za ta boj niso imele niti moči, niti niso poznale družbenopolitičnega nosilca, na katerega bi ga oprle. Iz te ocene je izključena le nacionalna politika slovenskih komunistov, ki so svoj boj za nacionalno samoodločbo in federativno državo razumeli tudi kot pridobivanje drugih naprednih sil slovenske družbe.

Med narodnimi programi, ki so v naslednjem političnem obdobju starojugoslovanske zgodovine širili vedno bolj živahno razpravljanje o slovenskem nacionalnem vprašanju, avtorja privede poglobljanje v njihovo bistvo zopet k stališčem slovenskih komunistov kot najbolj zrelim izrazom pristnih nacionalnih teženj. V času osebne diktature kralja Aleksandra tako vidi ob splošnemu odklanjanju nenačelne izjave Otona Zupančiča iz leta 1932, da se Slovenci lahko tudi odpovejo svojemu jeziku, pomen idejnopoličnega nastopa Edvarda Kardelja v Književnosti, ko osmisli Kardelj reševanje nacionalnega vprašanja v boju delovnega ljudstva — v zvezi s punktacijami SLS, ki je istega leta zahtevala združitve vseh Slovencev v eni sami politični enoti ter samostojen položaj slovenskega naroda v Jugoslaviji, in še ostrejšo programsko pogloblitvijo jugoslovanskega nacionalnega integralizma, s katero se je liberalni tabor odzval na zahteve SLS, pa se enako zaveda prispevka, ki ga je dala KPJ boju za osvoboditev in združitve slovenskega naroda. Poudari namreč komunistični program iz leta 1933, zahtevo za samoodločbo slovenskega naroda vse do odcepitve in njegove celostne združitve ter hkratni poziv Slovincem, naj z osnovanjem lastne delavsko-kmečke republike vzamejo nacionalno usodo v svoje roke. Ob tem je avtor še opozoril na skupno izjavo komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije, ki so v tistem času, skladno z gledanjem Kominterne potrdile, da ima slovenski narod pravico do samoodločbe in združitve mimo obstoječih imperialističnih mej in na ta način tudi izrekel, da je takrat Kominterna, eden izmed svetovnih političnih dejavnikov, brezpogojno priznala Slovincem polno nacionalno suverenost.

Avtorjev skrbni študij programov in natančno razumevanje akcij v nacionalnem vprašanju prav tako dokaže tudi obravnava zadnjega obdobja pred propadom prve jugoslovanske države. Vešče nas vodi skozi čas ljudskofrontnega gibanja, torej leta, ko so postala socialno vprašanje, vprašanje socialne preobrazbe in svobode, politične demokracije ter ideološke strpnosti tista ključna vprašanja, na katerih sta se v Sloveniji izvedla politična diferenciacija in novo zbiranje za narodni in socialni osvobodilni boj. Ljudskofrontno gibanje, ki je po svojih nosilcih, Komunistični partiji Slovenije, krščanskih socialistih, narodnodemokratskih intelektualcih in levo usmerjenih Sokolih tedaj predstavljalo edino tvorno silo slovenskih narodnih programov, avtor preko ustanovnega manifesta KPS, razmišljanj krščanskih socialistov in načelnih izjav Sokolov uspejo pojasni kot skupno narodnopolitično obliko, ki je zahtevala nacionalno samoodločbo oziroma ohranitev slovenske samobitnosti in pravico do svo-

bode ter samostojnega položaja Slovencev znotraj preurejene jugoslovanske države. To je bila stalnica ljudskofrontnega gledanja na nacionalno vprašanje, kateremu je v študiji odmerjeno posebno mesto v zvezi z vprašanjem, kateri politični subjekt je imel dejanske možnosti za njegovo uresničitev. Odgovor na to vprašanje predstavlja domišljena presoja družbene relevance programov, ki so jih leta 1939 oblikovali narodnodemokratski intelektualci, krščanski socialisti, za komuniste pa Edvard Kardelj. Izpeljana je v razčlenitvi njihove objektivne politične moči, ki pokaže, da je program narodnodemokratskih intelektualcev (oblikoval ga je Lojze Ude), stal sam zase in ga ni podpirala nobena politična skupina, da je program krščanskih socialistov, katerega je izdelal Bogo Grafenauer, sicer imel podporo krščanskosocialističnih razumnikov, vendar pa ti niso imeli svoje strankarske organizacije, medtem ko pa je za Speransovimi (Kardeljevimi) mislimi o slovenskih perspektivah za dosego nacionalne neodvisnosti, federativne jugoslovanske države in uresničenja Zedinjene Slovenije, stala organizirana Komunistična partija Slovenije z dognano revolucionarno strategijo in taktiko. Tu pa avtor ne pozablja na stičnost gledanj komunistov in krščanskih socialistov na razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ta se je prvič izrazila leta 1939 v programu Komunistične Zveze delovnega ljudstva Slovenije in programu, objavljenim v krščanskosocialističnem vestniku Slovenska politika, in drugič leta 1940 v članku Edvarda Kočbeka Slovenci in politika ter besedi Borisa Kidriča v sestanku sodelavcev Sodobnosti. Stržen vseh teh programskih izjav sta bila videnje popolne politične, gospodarske in kulturne svobode slovenskega naroda in volja po dejanskem odločanju o samem sebi. S tem sklene avtor obdobje prve državne skupnosti jugoslovanskih narodov, ki ga je vzporedno obravnaval tudi z vidika gledanj na nacionalno vprašanje med Slovenci v zamejstvu. To problematiko je spretno zgotil v ugotovitve o boju primorskih Slovencev za narodno preživetje in spoznanja o prizadevanjih za politično, gospodarsko in kulturno utrditev Slovencev na avstrijskem Koroškem.

Zadnji del avtorjeve študije obravnava preboj Slovencev na zgodovinsko raven, torej čas, ko so vzeli lastno usodo v svoje roke in se enakopravno postavili ob bok vsakemu drugemu narodu. Zajema narodnoosvobodilni boj in socialistično revolucijo, s katerima je bila popolnoma uresničena slovenska narodna in socialna osvoboditev. To obdobje, v katerem se je sočasno oblikovalo, udeležalo in razvijalo množstvo najbolj odločujočih slovenskih narodnih programov, avtor občuteno predstavi od narodnega programa Osvobodilne fronte (zedinjene, svobodne Slovenije v skupnosti svobodnih in enakopravnih jugoslovanskih narodov) do razglasa Vrhovnega plenuma OF septembra 1943 o priključitvi Primorske, ter od vzpostavitev slovenske nacionalne suverenosti na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra istega leta do izjave Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta februarja 1944 (neposredno izrečenem stališču, da so po II. zasedanju AVNOJ-a v demokratični federativni Jugoslaviji zajamčene slovenskemu narodu vse pravice, ki mu pripadajo kot svobodnemu narodu). Študijo zaključí v maju 1945, zgodovinskem trenutku, ko je bilo osvobojeno in združeno vse slovensko ozemlje, ko sta bili uresničeni ideja Zedinjene Slovenije in nacionalna samoodločba in ko se je začel nov, federativni razvoj jugoslovanske skupnosti. Avtor ima ta zgodovinski trenutek za očitno posledico jasnega, doslednega in revolucionarnega reševanja nacionalnega vprašanja, kar je eno izmed osnovnih sporočil njegove študije. Drugo pa je presunljivo spoznanje, koliko življenjske moči in revolucionarne odločenosti je bilo potrebno, da so Slovenci preživeli, živeli in nato obstali kot suveren narod. To spoznanje spremlja bralca skozi celotno avtorjevo besedilo, posebej poudarjeno pa še pri branju izbranih narodnih programov iz let 1848—1945, ki so — nekateri celo prvič — objavljeni v drugem delu študije. Z objavo teh programov je avtor tudi neposredno prikazal slovensko slo po nacionalni pravičnosti, enakopravnosti in svobodi ter učinkovito podprl svoj raziskovalni napor, ki ga moramo na koncu našega poročila označiti za izredno pomembno znanstveno in kulturno dejanje in velik prispevek k nadaljnjemu izgrajevanju slovenske nacionalne zavesti.

Jurij Perovšek

Ivan Hribar, **Moji spomini**. I. in II. del. Uredil Vasilij Melik. Ljubljana : Slovenska matica, 1983, 641 strani in 1984, 677 strani.

Ponatis dela Ivana Hribarja *Moji spomini* je Slovenska matica uvrstila v svojo memoarsko knjižnico. Vasilij Melik je delo zbral in uredil, opremil z opombami in napisal spremno študijo z naslovom *Ivan Hribar in njegovi spomini*. Eva Holz je za ponatis priredila kazalo oseb.

Prvič so *Moji spomini* izšli leta 1928 v dveh knjigah. Kot polemičen odgovor na Zgodovino katoliškega gibanja na Slovenskem Frana Erjavca in tretji zvezek *Iz mojih spominov* Frana Šukljeta sta leta 1933 in 1934 izšla tretji in četrti del *Mojih*

spominov. V ponatisu so izdani vsi deli Mojih spominov v celoti. Sedanja izdaja ima dva dela. Vasilij Melik je obsežne Hribarjeve spomine uredil tako, da je prvemu delu, ki obsega čas od leta 1853 do 1910, dodal polemična dopolnila, ki se nanašajo na ta čas in so bila sprva objavljena kot del tretje knjige in celotno četrto knjigo Mojih spominov. Sedanjemu prvemu delu je dodan še ponatis Hribarjeve brošure Franu Šukljetu v spominsko knjigo, ki je prvič izšla leta 1926. V drugem delu ponatisa je objavljena druga knjiga spominov, ki nosi podnaslov Osvobojevalna doba, in preostali del tretje knjige, ki obsega obdobje od 1929—1932. V Dodatku je ponatisnjena razprava Katera slovenska izgovorjava je bolj upravičena in pravilnejša: el-kanje ali u-kanje in ve-kanje iz tretje knjige Hribarjevih Spominov. V dodatek je Vasilij Melik uvrstil še opis Iz mojih spominov po vojnogruzinski cesti — idila z višin Kavkaza in spominski zapis Peter Arkadjevič Stolypin. Tekst Mojih spominov ilustrirajo fotografije Hribarja in vrste njegovih sodobnikov, fotografije mest in pomembnih poslopij.

Moji spomini Ivana Hribarja so notranje neenotni. Avtor sam je v predgovoru k drugemu delu spominov zapisal, da je prvi del zgolj kronika. V drugem delu pa je spremenil način pripovedovanja tako, da mu je »deloma dal kritično obeležje dogodkov« (II. del, str. 7), deloma pa »omogočil vpogled v svojo notranjost. Vasilij Melik je v svoji razpravi ugotovil, da se je Hribar pri pisanju spominov precej naslanjal na dokumente, da bi z njihovo pomočjo določene probleme natančneje ovrednotil. Seveda se Ivan Hribar ni enako intenzivno poglobljal v vse dogodke, o katerih je pisal. Hribarjev spomin je bil sicer dober, ni pa bil nezmotljiv. Zato je urednik ponatisa Hribarjeve Spomine opremil z opombami, pojasnili in opozorili na netočne podatke.

Ivan Hribar je vestno zapisoval in v prvi izdaji tudi opremil svoj tekst s podatki o tem, kdaj je svoje spomine zapisoval. S pisanjem je pričel 20. decembra 1911. V prvih poglavjih se spominja svojih otroških let, gimnazijske dobe (sredi šestega razreda je izstopil iz gimnazije in s tem končal šolsko izobrazbo) in poti k poklicu samostojnega podjetnika — vodstvo generalnega zastopnika češke banke Slavije v Ljubljani. V nadaljevanju so posamezna poglavja spominov urejena po mnogovrstnih področjih avtorjevega udejstvovanja in stikih z bolj ali manj pomembnimi sodobniki. Z naslovi posameznih poglavij kot so Banka Slavija, Slovensko uradovanje pri sodiščih, Dr. Janez Bleiweisova 70-létnica, Narodni dom, Slovensko dramski društvo, Narodna tiskarna, Slovenski narod, Mestna hranilnica ljubljanska, Slovan itd. kažejo, da se je udeleževal na gospodarskem, kulturnem in političnem področju in neprestano snoval, dajal iniciative in se tudi boril za uresničitev svojih zamisli. Z izvolitvijo v ljubljanski občinski svet leta 1882, še zlasti pa v letih od 1897 do 1910, ko je bil ljubljanski župan, je neumorno, skrbel za to, da bi Ljubljana postala moderno mesto, in hkrati politično in kulturno središče slovenskega naroda. V času svojega županovanja je poskrbel za urbanistično ureditev popotrsne Ljubljane, mestno kanalizacijo, odpeljavanje smeti, olepšavo mesta, elektrarno, ljudsko kopališče, električno cestno železnico, plinarno itd. Prizadeval si je tudi za to, da bi Ljubljana tudi na zunanji dobila popolnoma »slovensko lice« s slovenskimi napismi in napisnimi tablamami. To mu je končno uspelo doseči po septembrskih dogodkih leta 1908. Ko je bil Ivan Hribar leta 1910 že šestič izvoljen za župana, cesar njegove izvolitve ni potrdil. Neprecenljive so Hribarjeve zasluge na kulturnem področju — med njimi omenimo njegov delež pri prizadevanju za slovensko univerzo, narodno galerijo in slovensko akademijo.

Z raznimi predlogi se je zavzemal za slovensko šolstvo, posebno pozornost je posvetil obrtnemu šolstvu — ustanovitev državne obrtne šole v Ljubljani, predlagal je, naj bo slovenščina obvezen predmet za slovenske in nemške dijake ljubljanske realke. Borba za uveljavitev slovenščine je bila »ob boju za gmotno blaginjo narodovo« (I. del, str. 490) prav gotovo ena izmed vodilnih idej, za katero se je vse življenje boril. Sam je zapisal: »Meni je torej bilo jasno, da v svoji domovini zavzamemo položaj, ki nam gre, šele takrat, ko v njej zagospoduje naša govornica vsepovsod.« (I. del, str. 487).

Po svojem političnem delovanju si je Ivan Hribar med slovenskimi liberalci pridobil ime radikalca. Kot že omenjeno, je ob izidu knjige Frana Erjavca Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem in Frana Šukljeta Iz mojih spominov, Ivan Hribar svoje Spomine dopolnil. V polemičnem odgovoru je, tudi s pomočjo virov, podal svojo resnico o koaliciji narodnonapredne stranke z Nemci, izdajstvu nad koroškimi Slovenci in usodnih posledicah tega izdajstva, o samoslovenskih uličnih napisih v Ljubljani in akciji za slovensko vseučilišče v Ljubljani. V teh polemičnih odgovorih, v katerih je odgovarjal na obtožbe, se nam Ivan Hribar pokaže kot zavzet kulturnik in politik, katerega zadnji priziv je večkrat ponovljena zavest o pošteno izpolnjeni dolžnosti življenja.

Uresničitev močnega in krepkega slovenstva z zavestjo, »da je vendar jezik glavni, ako ne edini kriterij narodnosti« (I. del, str. 489), pa je Ivan Hribar dosledno

povezoval z idejo o povezanosti in nepremagljivosti vseh slovanskih narodov z Rusijo na čelu. »Sami pač ne pomenimo mnogo. A če se naslonimo na svoje brate, moremo postati moč, pred katero bodo celo mogotci imeli spoštovanje.« (I. del, str. 486). Vera v vseslovansko misel mu je, že od zgodnje mladosti in v vseh prizadevanjih zrelega moža, dajala neko večjo etično, politično in kulturno moč. Melik je v svoji razpravi ocenil, da med slovanskimi politikami ni bilo nikogar, ki bi bil tako dosledno vse življenje zvest slovanskemu konceptu kot prav Ivan Hribar. V drugem delu ponatisa Hribarjevih Spominov s podnaslovom Osvobojevalna doba, je dal avtor svojemu pripovedovanju deloma tudi obliko potopisnih črtic. Ti spomini so določeni v čas, ko se je Ivan Hribar prvič umaknil iz političnega življenja in si predvsem prizadeval vzpostaviti čim tesnejše stike s slovanskimi narodi. Potoval je dvakrat v Petrograd, Sofijo, Beograd, Prago. Po bitki pri Kumanovem (23.—24. 10. 1912) mu je bilo, kot je zapisal, takoj jasno, »da smo Jugoslovani našli svoj Piemont« in »da dan kumanovske bitke pomeni datum začetka jugoslovanske narodne združitve«. (II. del, str. 10.) Kmalu po izbruhu I. svetovne vojne 17. avgusta 1914 so Hribarja zaprli, ga nato konfinirali v Abtenau in šele 7. januarja 1918 se je lahko vrnil v Ljubljano. Spomini na to obdobje življenja so polni človečnosti in hkrati notranje moči, s katero je znal in mogel prenašati trpljenje.

Po vrnitvi iz izgnanstva je Ivan Hribar zopet intenzivno politično deloval, saj so ga dogodki ob nastajanju jugoslovanske države naravnost silili v to. Bil je podpredsednik narodnega sveta v Ljubljani, član Narodnega veča v Zagrebu, prvi jugoslovanski poslanik v Pragi, pokrajinski namestnik v Ljubljani. To obdobje njegovega delovanja moramo, čeprav se je sam imenoval jugoslovanskega nacionalista, oceniti predvsem kot borbo za pravice slovenstva pred jugoslovanstvom. O novi državi je menil, da mora sleteti na kulturni raznolikosti njenih delov in da je Zedinjena Slovenija še vedno njegov svetel ideal. Ob tem ga je zlasti bolela, kot je razvidno iz poglavja Koroška, Rapallo — dve naši nacionalni katastrofi, izguba Koroške in Primorske. Leta 1923 se je Ivan Hribar drugič umaknil iz političnega življenja. Nastopanja posameznih slovanskih in jugoslovanskih politikov in strankarski boji so ga vznemirjali. Sestojanuarsko diktaturo in oktroirano ustavo je zato pozdravil kot rešitev in menil, da je s tem država krenila na pot notranje konsolidacije. Njegov program oziroma dogma pa je bilo in ostalo »slovansko soporoštvo«. »Doslej smo za veliko misel bodoče mogočnosti in veljave slovanstva delovali posamezni navdušenci... Sedaj pa ta naloga prehaja na cele narode, katerim je svetovni metež prinesel samostojne države... Moja vera v slovanstvo je trdna.« (II. del, str. 315) je Ivan Hribar ponovno zapisal v zaključnem delu svojih Spominov.

V razpravi Ivan Hribar in njegovi spomini je Vasilij Melik temeljito ocenil in širše zgodovinsko osvetlil mesto Ivana Hribarja v političnem, gospodarskem in kulturnem življenju na Slovenskem. Razprava in opombe tako dopolnjujejo Hribarjeve Spomine in omogočajo širše razumevanje dogodkov in razmer. Moji spomini so prav gotovo delo, ki ga mora poznati vsak zgodovinar. Ob vsej kritičnosti, s katero ocenjujemo spomine kot osebno izpoved, so Moji spomini nedvomno dragocen vir za spoznavanje in razumevanje obdobja, v katerem so nastajali.

Jasna Horvát

Momčilo Zečević, **Na zgodovinski prelomnici**. Maribor : Obzorja, 1986. 281 strani. (Documenta et studia historiae recentioris ; VI)

Knjiga **Na zgodovinski prelomnici**, ki jo je napisal Momčilo Zečević, znanstveni svetnik Inštituta za savremenu historiju v Beogradu, izdala pa založba Obzorja v Mariboru na 284 straneh leta 1986 (prej je že izšla v srbohrvaščini), je plod skupnega delovnega programa Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Inštituta za savremenu historiju v Beogradu, nastala pa je seveda pretežno v Sloveniji na podlagi podrobnega študija časopisnih in arhivskih virov v naših knjižnicah in arhivih. Knjiga obsega 33 poglavij, razvrščenih v 6 sklopov in 3 dele. Od teh je precej obsežen uvodni del (str. 9—69) posvečen slovenski nacionalni politiki pred prvo svetovno vojno in med njo, druga dva dela pa obravnavata Slovence v politiki jugoslovanske države 1918—1929 (tako se glasi tudi podnaslov knjige). Prvi del (str. 71—155) je neke vrste zgodovina slovanskih meščanskih in delavskih strank, njihovih idej in notranjih trenj od prvodecembrskega zedinjenja do šestojanuarske diktature. Drugi in najboljše del (str. 157—258) obravnava dve zelo različni tematiki, najprej ustavno vprašanje z dokaj podrobnim obravnavanjem oblastne avtonomije, uvedene 1927, potem pa razvoj šolstva, kulturnega ustvarjanja (v znanosti in umetnosti) in kulturnih organizacij. Na koncu je še obsežen seznam virov in literature. Seveda

opisana vsebina ne zajema vse problematike jugoslovanskih Slovencev v desetletju 1918—1929. Avtor si je celoto zamislil v dveh knjigah. Ta, ki je pred nami, nosi oznako I. knjiga, v drugi pa namerava zajeti ekonomski razvoj, odpore »proti velikonacionalnim pritiskom in željam hrvatske buržoazije, boj vodilnih slovenskih političnih sil proti centralizmu in političnemu hegemonizmu velikosrbske buržoazije« in položaj Slovencev v jugoslovanski zunanji politiki.

Slovenskemu razvoju v prvem desetletju Jugoslavije doslej ni bilo posvečeno mnogo pozornosti, vendar se je mogel Zečević glede političnega razvoja v marsičem opreti na še vedno zelo uporaben Mikužev Oris (1965), glede kulturnega razvoja pa na zbornika ob desetletnici in dvajsetletnici Jugoslavije. Njegovo delo je plod zelo vestnega proučevanja arhivskega gradiva v Ljubljani, Mariboru, Beogradu, Zagrebu, Londonu, Parizu in Pragi, pri čemer je (mnogokje prvi) uporabljal različno korespondenco, spomine, dnevnike in osebne zapuščine. Posebno širino daje knjigi upštevanje (poleg slovenskega) tudi srbskega in hrvaškega tiska tistega časa. Zečević, ki mu to ni prvo obravnavanje slovenske zgodovine, saj je že doktoriral v Ljubljani (1972) iz slovenske zgodovine v času prve svetovne vojne in po njej (Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921) in se je docela vživel v naše probleme, kar je vsekakor prava redkost. S svojo sedanjo knjigo se je uvrstil med najboljše poznavalce naše zgodovine dvajsetih let. Njegovo poznavanje slovenske zgodovine se lepo dopolnjuje s poznavanjem jugoslovanske problematike. Odlikuje ga tudi lep smisel za sintezo. Mnoge njegove ugotovitve bodo splošno sprejete, nekatere pa bodo tudi naletele na ugovore. To je tudi popolnoma prav, saj bomo s konfrontacijo različnih mnenj prišli do prave znanstvene podobe tega zanimivega časa.

Tu naj navedem en sam primer, kjer se naša mnenja najbrž razhajajo. Pri primerjavi slovenskih kulturnih dosežkov pred prvo svetovno vojno in po njej Zečević dosežke izpred prve svetovne vojne očitno podcenjuje. »Razvoj znanosti, prosvete, književnosti in umetnosti v slovenskih deželah do leta 1914 oziroma 1918« vrednoti nekoliko nejasno kot »zbir narodnostnih in splošnih kulturnih vrednot in vsebine« in mu daje »obeležje prebujanja in začetnega zanosa narodnostne usmeritve širše slovenske družbe«. Stavek, ki sva ga zapisala z Gestrinom leta 1966 in prevzela leta 1979 tudi v Zgodovino Slovencev Cankarjeve založbe, da je bila slovenska kultura »pred prvo svetovno vojno v vsem zreła, oblikovana, trdno ukoreninjena in polna življenjske in ustvarjalne moči«, se zdi Zečeviću »preveliko poudarjanje pozitivnih ocen o dosežkih slovenskega kulturnega razvoja pred prvo svetovno vojno« (vsi navedeni citati so s strani 239). Prebujanje in začetni zanos, ponavljam: **prebujanje in začetni zanos** narodnostne usmeritve širše slovenske družbe spadata po mojem mnenju v prvo polovico 19. stoletja in v prvo obdobje druge polovice. Pred prvo svetovno vojno pa so bili Slovenci že povsem razvit narod z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, s povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo, skratka, narod, ki je imel sicer nešteto težav in problemov, ki še vedno ni bil enakopraven, ki mu je še vedno marsičesa manjkalo, ki pa je kljub pogostemu pesimizmu in obupovanju nedvomno in trdno obstajal in živel. Slovenski znanstveni jezik je bil že povsem izoblikovan. Res niso bile v njem vse znanosti enako zastopane, toda razvoj je že dosegel tisto stopnjo, da širjenje na nova področja in vedno potrebno dopolnjevanje znanstvene terminologije ni več povzročalo občutnejših motenj. Zato nikakor ne morem pritrditi Zečeviću, ki pravi, da je »glede na zožene in omejene možnosti za svoj razvoj v okviru Avstro-Ogrske... slovenska znanstvena misel dobila resnične osnove šele z ustanovitvijo lastne univerze v jugoslovanski državi« (str. 244). Poudarjam kot napačni besedi »resnične osnove«. Menim, da je dobila slovenska znanstvena misel resnične osnove že lep čas pred ustanovitvijo univerze. Znanost v slovenshčini smo morali zidati brez nje. Anton Melik je v članku Ob desetletnici univerze v Ljubljani, ki ga Zečević večkrat citira, zapisal tudi naslednjo misel: »V oni dobi, ko velik del slovenskih intelektualcev še ni bil dovolj zmožen lastnega književnega jezika, ko še ni bilo najenostavnejše terminologije, bi imela univerza priliko in nalogo, izvršiti veliko delo ter zelo pospešiti narodno osamosvojitvev. Ta naloga se je morala opraviti brez nje in pred njo« (Ljubljanski zvon 1929, str. 387). Pa dovolj o tem!

Zečevićeva knjiga prinaša mnogo novega in pomeni pomembno in tehtno obogatitev slovenskega zgodovinopisja. Zato je tudi zaslužila nagrado sklada Borisa Kidriča.

Vasilij Melik

Janko Pleterski: **Narodi, Jugoslavija, revolucija**. Ljubljana: Komunist — Državna založba, 1986. 428 strani.

Lansko leto je izšla v Ljubljani v založbi Komunist pomembna knjiga J. Pleterskega, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, ki je leto pred tem izšla že v Beogradu v srbo-hrvaškem jeziku.

Delo je koncipirano na edinstven način: zajema tako široko problematiko (vse jugoslovanske narode enakovredno) in v tako velikem časovnem razponu, približno 120 let, kot do sedaj nobeno delo s tega področja. Pleterski v svoji študiji izhaja s stališč moderne, historične znanosti, ki politične in idejne programe in procese razlaga na podlagi analize socialnega in gospodarskega razvoja. Drugače rečeno: Pleterski v svoji študiji pretehtano išče korelacijo med nacionalnim in razrednim.

Knjiga je izrazito znanstveno delo, narejeno na osnovi zgodovinske metode, pri tem pa se je avtor ves čas trudil in menimo, da je tudi uspel, tematiko podati jasno, precizno, v slogu, ki je razumljiv širokemu krogu izobraženih bralcev in ne samo strokovnjakov. To zmore storiti le strokovnjak, ki izjemno dobro obvlada tematiko, ki zna prepričljivo argumentirati in ki ima, česar se ni moč priučiti, veliko mero najfinjšega pripovedniškega talenta.

Delo se odlikuje po velikem raziskovalnem naporu in prizadevanju po objektivnem enakopravnem podajanju razvoja pri vseh jugoslovanskih narodih, za kar je moral avtor poleg drugega upoštevati vso historično literaturo jugoslovanskih narodov o tem problemu (kar je lepo razvidno iz znanstvenih opomb).

Avtor je knjigo razdelil na tri dele. V prvem delu je predstavil nacionalno problematiko in nacionalne programe pri jugoslovanskih narodih od prve polovice 19. stoletja do nastanka skupne jugoslovanske države. V drugem delu z naslovom *Narodi med reakcijo in revolucijo* je predstavil probleme obdobja stare Jugoslavije, v tretjem delu z naslovom *Mnogonacionalna revolucija* pa na analiziral vprašanja razrešitve nacionalnega vprašanja pri zgraditvi federacije enakopravnih in suverenih jugoslovanskih narodov med narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo.

V uvodnem poglavju o narodih avtor govori o posebnostih ob njihovem nacionalnem preporodu, o njihovi determiniranosti, vsled civilizacijsko zgodovinskega in geopolitičnega položaja ter tradicije; delno omenja socialno strukturo. Opredeljuje istost in različnost jezika kot faktor povezovanja in ločevanja, precej govori o verskem oziroma cerkvenem faktorju, kot faktorju ločevanja posameznih narodnih individualnosti, Srbi, Hrvati, Muslimani. V tem poglavju sta zelo profilirani dve precej originalni ugotovitvi. Prva velja za srbski narod, za katerega pravi, da se na začetku narodnega preporoda razvija pod vplivom dveh središč, samostojne Kneževine Srbije (»Srbija na vzhodu«) in habsburško-ogrške monarhije (»Hrvatska in Srbi na zahodu«): »Središče na Ogrskem prednjači v gospodarske, kulturnem, idejnem in civilizacijskem pomenu, medtem ko se središče v Srbiji radikalneje razvija v meščansko-demokratski smeri (str. 22). V kombinaciji vplivov in narave obeh središč narodno gibanje Srbov zelo hitro doseže veliko politično prebojnost in zrelost. Težišče postopoma vedno bolj prehaja na območje narodne državnosti, še vedno pa obstaja določena delitev funkcij pri razvijanju odnosov do drugih nacionalnih gibanj sosednjih narodov, zlasti še južnoslovanskih« (str. 23). Izredno zanimive in pomembne so tudi naslednje observacije o ilirskem gibanju pri Hrvatih, ki mu avtor pravilno pripisuje dvojni značaj, po eni strani značaj hrvatske nacionalne integracije, ki jo je uspešno izvedlo, in značaj nadnacionalne ideologije integracije vseh jugoslovanskih narodov v en narod, ki se ni posrečila. Avtor ob tem zaključuje: »Lahko bi rekli, da se je že ob tej priložnosti pokazalo, da slehernó gibanje za združitev (politično) jugoslovanskih narodov, ki si to prizadeva doseči po načelih nacionalnega unitarizma (kar je oblika zanikanja njihove enakopravnosti), vsebuje — vsaj potencialno — v sebi element nadvlade, naj že gre za zahodno (v 19. stoletju) ali za vzhodno (v 20. stoletju) središče jugoslovanskega zedinjenja« (str. 24).

Originalen in zanimiv je avtorjev pogled na začetek političnega prizadevanja za jugoslovansko združitev. Avtor v poglavju *Prvo formiranje jugoslovanskega političnega kompleksa* ta začetek postavlja v šestdeseta in sedemdeseta leta 19. stoletja, za razliko od dosti običajnega mnenja, da se je to začelo šele s koncem stoletja in zlasti v letih 1903—1914—1918. V tem poglavju so karakteristična obeležja kot Srbija na vzhodu, Hrvatska in Srbi na zahodu, Slovenci v »Germaniji«; Dva Svetozarja in Dialektika zgodovinskega jugoslovanstva. V tem poglavju je mnogo novih spoznanj. Avtor je dokazal, da je samo z lucidnim in subtilnim razumevanjem zgodovinske dialektike jugoslovanstva, kakršna je lastna njemu kot le redko komu, moč objektivno zgodovinsko in za današnji čas demokratično široko ter humanistično zavzeto razlagati tok medsebojnega razmerja jugoslovanskih narodov, ki je zgodovinski proces, ki se še ni ustavil.

V tem poglavju so zelo poudarjena tvorna demokratična stališča Svetozarja Markovića o srbskem nacionalnem vprašanju, za katerega ni, najpomembnejše, da je rešeno v enotni centralizirani državi oziroma »kancelariji«, in stališča o sožitju jugoslovanskih narodov, ki jih je večina poznejše politične prakse zanemarjala; pozabljala pa tudi večina jugoslovanskih zgodovinarjev. Temu poglavju sledijo še: 3. Evropsko delavsko gibanje in narodi do komunistične internacionale, 4. Jugoslovansko zbiranje pod pritiskom imperializma, 5. Proletariat in jugoslovanski narodi in 6. Narodi v ustvarjanju Jugoslavije (med 1. svetovno vojno).

Drugi del z zelo indikativnim naslovom Narodi med reakcijo in revolucijo je najboljše, saj obsega 158 od 428 strani. V tako koncipiranem delu kot je pričujoče, je to popolnoma smiselno, saj se je jugoslovanski kompleks oziroma nekus: narodi — jugoslovanska država — revolucija v tem času pokazal prvič v vsej svoji dimenziji in odprl bistvene probleme, relevantne za medsebojno razmerje in sožitje narodov še danes.

S svojo lucidnostjo zlasti imponira prvo poglavje: Prvi december 1918 — združitev ali razdružitev. Menimo, da je tu zapisanih nekaj misli in ocen, ki bodo prišle v arzenal družbene misli, o razvoju nacionalnega fenomena v 20. stoletju — zlasti v mnogonacionalnih državah. Na primer, njegova razlaga nacionalnega unitarizma:

»Res, nestvarnost je bila prva pomanjkljivost unitarizma, četudi idealnega, in to zlasti, če gre za marksiste. Plemenitost namena ni dovolj za družbeno akcijo. Osnova je lahko samo analiza stvarnosti, le-ta pa je bila takšna, da so bili narodi, ki so ustanovili prvo jugoslovansko državo, družbena in zgodovinska dejstva že leta 1918; pa če je to komu všeč ali ne. Poleg tega tudi ideji o enakopravnosti med ljudmi in narodi, ideji o skupnosti enakopravnih narodov, prav tako ni mogoče oporekati plemenitosti. Nikoli ni obstajalo kako jugoslovansko nacionalno vprašanje, niti med bojem za pravico do jugoslovanske državne združitev med, prvo svetovno vojno niti kasneje. Sam pojem »nacionalno vprašanje« je povezan z obstojem naroda, jugoslovanskega naroda pa nikoli ni bilo. Vselej, ko ga je kdo zastavil, je obstajalo samo jugoslovansko vprašanje kot državno vprašanje. To je ena plat zgodovinske nedoslednosti jugoslovanskega unitarizma, nastalega iz idealnih, plemenitih pobud« (str. 142). Temu sledijo nato poglavja: 2. Narodi in dežele v novi državi, (Srbi, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Slovenci, Bosna in Hercegovina in Muslimani); 3. Vidovdanski sistem hegemonizma; 4. Srečanje KPJ z narodi — razbijanje Jugoslavije?; 5. Pojmovanja o narodih v obdobju četrtega kongresa KPJ; 6. Reakcija unitaristične diktature, in reagiranje KPJ; 7. Predlogi, meščanske opozicije; 8. Stopiti na čelo narodov! Braniti Jugoslavijo!; 9. Za združitev antifašistov in rodoljubov vseh narodov in narodnosti Jugoslavije; 10. Kontinuiteta v odnosu KPJ do narodov — dejavniki stabilnosti revolucionarnega učinka; 11. Revolucionarna kritika sistema in potrditev skupnosti narodov in narodnosti Jugoslavije. V tem delu — rečeno na kratko — prevladuje, kritična analiza nacionalističnih koncepcij meščanstva pri jugoslovanskih narodih in njihove nesposobnosti rešiti narodno vprašanje, poleg tega pa so faktografsko temeljito in analitično poglobljeno prikazana stališča KPJ do narodnega vprašanja v Jugoslaviji kot izredno pomemben del revolucionarne strategije delavske avantgarde, v različnih etapah njenega zorenja in gledanja med dvema vojnama: v času vukovarskega kongresa KPJ 1920, v času velike diskusije o nacionalnem vprašanju v okviru KPJ 1923, v času po III. državni konferenci, januarja 1924 do IV. kongresa KPJ, novembra 1928, v času po IV. kongresu do IV. državne konference decembra 1934, ko KPJ najbolj sprejema stališča Kominterne, o narodnem vprašanju in nato v tvornem ljudskofrontnem času od pomladi 1935 do okupacije, ko si KPJ izoblikuje čvrsto stališče o demokratični enakopravni federaciji jugoslovanskih narodov.

Eno najbolj zanimivih in delikatnih vprašanj; ki se jih je avtor lotil in tudi razrešil, najbolje, kolikor je možno, na nivoju današnje zgodovinske znanosti, je vprašanje komunističnega načelnega stališča o razbijanju Jugoslavije kot versajske tvorbe v samostojne narodne sovjetske republike ob koncu dvajsetih let. S pretehtano analizo obnašanja posameznikov in skupin je dokazal, da partija v konkretni politični praksi ni storila niti enega koraka v tej smeri.

V tretjem delu je predstavljeno narodno vprašanje v času narodnoosvobodilnega boja in revolucije; ki jo avtor prepričljivo pojmuje kot mnogonacionalno revolucijo. Avtor subtilno predstavlja sliko različnega teka boja pri jugoslovanskih narodih in postavlja v ospredje oziroma ocenjuje kot zgodovinsko progresivne tiste dosežke v razrešitvi narodnega vprašanja, ki so rezultat skupnega boja in konsenza vseh jugoslovanskih narodov, kakršni so sklepi AVNOJ o suverenosti posameznih narodov. Poglavja kronološko jasno odražajo dialektiko revolucionarnega spleta nacionalnega in razrednega: 1. Bratstvo in enotnost — pogoj za boj in revolucionarni cilj; 2. Narodi in dežele v revolucionarni narodnoosvobodilni vstaji (Srbija, Črna gora, Hrvatska, Bosna in Hercegovina; Makedonija, Slovenija); 3. Kje je Jugoslavija neprekinjena

obstajala in kako?; 4. Večnarodnost — krepitev revolucionarne smeri; 5. Samoodločba narodov in sklep AVNOJ o federaciji; 6. AVNOJ in pokrajine (Vojvodina, Kosovo in Metohija); 7. Načrti »v zapečku« boja za mednarodno priznanje nove Jugoslavije; 8. Narodi in dežele v boju za uveljavitev avnojskih sklepov (Makedonija, Hrvatska, Slovenija, Srbija, delitev Sandžaka, pridružitve Vojvodine ter Kosova in Metohije Srbiji); 9. Organska narava večnarodne jugoslovanske revolucije.

Med mnogimi izdelanimi stališči v tem delu naj omenimo le eno, to je avtorjev argumentiran pogled o nastanku jugoslovanske federacije, ki je zrasla organsko od začetka narodnoosvobodilnega boja, z zavestjo posameznih narodov o samoodločbi. Tako je zasedanje AVNOJ takšen razvoj samo še svečano potrdilo. »Razpravljanje o tem, ali je bila Jugoslavija do drugega zasedanja AVNOJ unitarna država, in ali se ni šele s sklepi AVNOJ konstituirala kot zvezna država v celoti, njenih šest državčanic pa da je nastalo šele pozneje, pomeni v najboljšem primeru odvečno iskanje dlake v jajcu. Za vsakega, ki bi rad razumel bistvo revolucionarnih procesov v Jugoslaviji, pa tako tudi proces nastajanja same nove jugoslovanske skupnosti, bi bilo nerեսno sprejeti stališče, da je bila federacija v Jugoslaviji ustvarjena šele z avnojskimi sklepi in Jajcu, in to z vrha. Gotovo pa imajo sklepi iz Jajca ustavnopravni pomen in so ves dotakratni razvoj dvignili na novo stopnjo« (str. 345). Iz vsega povedanega je razvidno, da je avtor, kolikor je zgodovinarju-znanstveniku pač dovoljeno, s svojo simpatijo na političnih in idejnih stališčih zgodovine revolucionarne prakse KPS pri reševanju narodnega vprašanja. Kritičen je njegov odnos do literature, ki hote ali nehote gleda na razvoj nacionalnega vprašanja posameznih jugoslovanskih narodov skozi očala centralizma. Mirno navaja svoja nesoglasja s takimi pogledi, ne da bi kakorkoli omalovaževal dela piscev.

Pričujoča knjiga je veliko zgodovinsko delo. Menimo, da ga moramo po znanstveno metodološkem prijemu, in po teži rezultatov, ki jih prinaša, uvrstiti v sam najožji vrh celotne jugoslovanske povojne historiografije. J. Pleterški je dal s svojim delom jugoslovanskemu zgodovinspisju zgled, kako je mogoče prikazati v dialektični povezanosti problematiko jugoslovanske celote in njenih posameznih nacionalnih subjektov. Dokazal je, da je vendarle moč pisati tudi kritično zgodovino jugoslovanskih narodov v 19. in 20. stoletju. Upajmo, da bo to delo vendarle vzpodbudilo in opogumilo jugoslovanske zgodovinarje, da se bodo kolektivno lotili pisanja tako potrebnega pregleda zgodovine narodov Jugoslavije v tem obdobju, ki od načrtov že 25 let čaka na realizacijo. Do tedaj bo knjiga Pleterškega še najboljši nadomestek za takšen priročnik, vsaj za bistveno plat zgodovinskega procesa, za razvoj narodnega vprašanja pri jugoslovanskih narodih. Ker nam pomaga spoznavati to v vsej svoji zgodovinski zapletenosti in mnogoplastnosti, še kako relevantni tudi v današnjem času, lahko govorimo o njenem velikem aktualnem pomenu.

Janko Prunk

Bogo Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. Uredil Janko Prunk. Ljubljana: Slovenska matica, 1987. 225 strani.

Knjigo je slovenski javnosti predstavil in na nek način tudi že ocenil Janko Prunk, ki je Grafenauerjeve članke zbral in uredil ter knjigi napisal spremno besedilo (Značaj Grafenauerjevih člankov, str. 209—214) in opombe. Vsebino knjige je strokovno ocenil tudi avtor sam v Uvodnem zapisu ob ponatisu člankov od 1938 do 1945 (str. 5—10). S štiridesetletno časovno odmaknjenostjo od nastanka teh člankov in štiridesetletnim zorenjem človeka in zgodovinarja je Grafenauer v tem uvodu poleg strnjene prikaza problematike, ki jo obravnava, vsebino knjige tudi zelo jasno aktualiziral: »Nekako po letu 1960 se mu je (namreč njegovemu prijatelju Lojzetu Udetu) pokazalo, da (slovensko narodno) vprašanje vendarle še ni rešeno; pokazalo se mu je, da je narodnostno vprašanje še vedno odprto, in jasno je povedal tudi teoretične podlage tega odpiranja...; zaradi tega je zbral svoje članke o slovenskem vprašanju v eno izmed najpomembnejših knjig o slovenstvu« (str. 5). Grafenauer ima v mislih Udetovo knjigo Slovenci in jugoslovanska skupnost (1972). Toda to, kar je povedal o Udetovi knjigi in o razlogih zanjo, velja v veliki meri tudi za pričujočo Grafenauerjevo knjigo.

»V knjigi so zbrani članki, ki so izhajali v letih 1939 do 1940 največ v Dejanju, pa v Delavski pravici, Sloveniji in Času ter v dveh brošurah, poleg tega pa še ocena pomena Osvobodilne fronte v luči analize celotnega slovenskega razvoja, ki je v največji meri nastala 1942, objavljena pa je bila (nekoliko dopolnjena) v Slovenskem zborniku 1945« (zavih ovitka knjige). Po Prunkovi oceni so ti članki izraz krščansko-socialističnega kroga intelektualcev okoli revije Dejanje in nosijo izrazit pečat pi-

šeeve, osnovne, profesionalne, usmerjenosti, to je zgodovinskega mišljenja (str. 209). Sodijo med najpomembnejše v reviji Dejanje, ki so ji skupaj s Kocbekovimi dajali ton in barvo (str. 214).

Clanki, so objavljeni tako kot so nastali »od konca dvaindvajsetega do začetka petindvajsetega leta« Grafenauerjevega življenja. Če je bilo le mogoče, tudi s tistimi deli, ki jih je cenzura za prvo objavo črtala (str. 10). Le v prispevku o Osvobodilni fronti v slovenskem narodnem razvoju (str. 184—206), je avtor dodal nekaj opozoril »tako v zgodovinarskem pogledu, kot tudi glede tedanje ocene bodočnosti, ki je sedaj že nekoliko drugačna preteklost, kot pa smo jo tedaj sanjali« (str. 207). Besedilo je, kot poudarja avtor sam, »nastalo ob prelomu dotedanje slovenske zgodovine kot poskus dolgoročne ocene pravkar preživelega boja za svobodo in obstoj. Danes bi zahteval podoben poskus tudi pretres, kako smo odtlej s to svobodo gospodarili in kje smo prav v smislu te dolgoročne ocene danes. Ne gre le za vprašanje krize, ki jo preživljamo, marveč tudi za marsikaj drugega, o čemer zahteva obračun prav perspektiva slovenskega celotnega zgodovinskega razvoja« (str. 208).

Tak »pretres« je avtor na nek način tudi storil, ne samo v svojem uvodnem zapisu, ampak tudi s tem, ko se je odločil za ponatis teh člankov v knjižni obliki. Pri predstavitvi knjige na tiskovni konferenci pri Slovenski matici 26. maja letos je Grafenauer sicer poudaril publicistični značaj teh člankov, istočasno pa opozoril na njihovo presenetljivo aktualnost v času, prostoru in razmerah, v katerih Slovenci danes živimo. Še danes smo namreč razdeljeni med štiri različne državne tvorbe in štiri različne politične, družbene in kulturne ureditve. Ta aktualnost pa daje knjigi svojevrsten mik. Ko človek seže po njej, je ne more odložiti prej, dokler je ni prebral do konca.

V svojih »mladostnih člankih« skuša Bogo Grafenauer osvetliti slovenski narodni položaj v vseh njegovih razsežnostih, gospodarski, socialni, politični, antropološki in zgodovinski. Posebno skrbno zasleduje položaj koroških Slovencev (str. 211), pač zaradi družinskih vezi, ki ga vežejo na to, tako preskušano zibelko slovenske kulture in slovenskega političnega življenja.

Izhodišče Grafenauerjevih člankov in objavljenih predavanj »je bilo trdno prepričanje o prirodni in zgodovinski slovenski narodni skupnosti in o prvinskem pomenu slovenstva in njegove samobitnosti ter osrednosti te zavesti za slovensko življenje v letih, ko se je očitno, zelo, hitro bližala za obstoj slovenskega naroda odločilna zgodovinska kriza« (zavih).

Ko človek danes prebira Grafenauerjeve članke, zlasti o mednarodni funkciji slovenskega ozemlja (str. 11—17), o strukturi slovenskega vprašanja (31—33) in o slovenskem vprašanju (155—170), o »anšlusu« in koroških Slovencih (34—45), iz starega v novi prostor (53—60), ob vprašanju slovenske skupnosti (61—63), o odlomkih o slovenskem položaju (83—93), o slovenski manjšini na Koroškem (107—119), o slovenski svobodi (120—127), o slovenskem ozemlju in nemški publicistiki (132—170), se mu zdi, da se je naenkrat znašel sredi vrtinca publicistike, ki danes piše o slovenskem narodnem položaju in ga skuša danes ovrednotiti v vseh njegovih razsežnostih. Za Grafenauerja je narod pomenljivo »skupina ljudi delno istega pokoljenja, navadno istega jezika, vselej pa istega kulturnega kroga, ki je zrasel iz skupnega trpljenja in ustvarjanja v zgodovini in ki daje zavest skupnosti, voljo do skupnega dela in pripravljenost do žrtev za narodno skupnost« (str. 157). Slovenci smo v svoji zgodovini prestali preveč velikih petkov (str. 154), da ne bi bili danes enako občutljivi za vse poskuse tistih, ki nam hočejo vzeti jezik, kulturo, politično in gospodarsko samostojnost ali pa sploh izbrisati slovensko ime iz zgodovine. Vsi ti poskusi namreč, ne glede na to, kdo jih je izrekel, sodijo v isto miselno kategorijo anonimnega avtorja brošure Grossdeutschland und die Mitteleuropa um das Jahr 1950 (sic) von einem Altdeutschen, ki je leta 1895 postavil trditev, da so »Slovenci na vsak način obsojeni na izgubo narodnosti« (str. 150). To trditev so Nemci skušali brezobzirno in krvavo uresničiti tudi v času druge svetovne vojne. In vendar je ni »na svetu sile, ki bi smela kateremukoli narodu jemati njegovo dostojanstvo, katero je v največji meri dostojanstvo materine govornice in njegove narodne kulture. Kajti duševna bednost raznarodovane mladine, oropane materine govornice, postane nujno beda vsega naroda: Sramota naroda, oropanega najčistejših čustev, pa bi morala postati sramota vse države« (str. 111, citat iz Koroškega Slovenca 13. 7. 1938).

Grafenauerju je bilo 1939 glavno vprašanje, kako okrepiti narodno zavest, ki je upadla iz velikega razočaranja »nad tem, da se ni pričakovana, obljubljena in zaželena svoboda v političnem, socialnem, gospodarskem in kulturnem pogledu uresničila niti v enem pogledu« (str. 168). Pozitivno pa je bilo ob takih pretresih spoznanje, da se mora narod, ki hoče preživeti, opreti na svoje lastne sile, združiti vse narodne vrednote in složno sodelovati v narodnih vprašanjih in skupni odgovornosti (str. 168).

Seveda ni mogoče v tako kratkem prikazu predstaviti celotnega bogastva misli, ki jih razvija mladi Bogo Grafenauer v pričujoči knjigi. Izredno dragocene so para-

lele k slovenskemu narodnemu vprašanju v člankih Obšvicarski ustavi (str. 27—30), O nasilju (46—50), Med manjšinami in geopolitiko (71—82), Misli o fašizmu (94—97), Med Ukrajino in Španijo (101—106). Posebno analizo bi zaslužil članek Zgodovinska kultura (177—183), ki opozarja na tako bolečo krizo pouka zgodovine v naši srednji šoli, da je dobila po oceni dr. Primoža Simonitija naravnost zastrašujoče razsežnosti (Delo, 24. 5. 1987, str. 4). Osrednjo misel knjige morda najbolj posrečeno povzema zapis na zavihu knjige, kjer je rečeno, da se Grafenauer zavzema za združitev vseh Slovencev v boju za obstanek in opozarja na škodljivo zaostreno ideološko in politično razdeljenost v procesu dozorevanja narodne skupnosti. Grafenauer celo ugotavlja, da je naša največja nesreča v tem, da se nismo kot Slovenci prebujali v političnem pogledu v narodno skupnost, ampak v strankarsko (str. 159). Edina rešitev narodnega vprašanja, pravi Grafenauer, je v združitvi vseh Slovencev okrog skupnega slovenskega programa, ki bo preseglo strankarsko razdeljenost. Politično delo mora imeti pred očmi vse narodne interese, ne pa samo interesov posameznih strank in ideologij. Pogoji za takšno delo so bili sicer dani v osvobodilni fronti (str. 200), žal pa niso bili vse do danes v celoti uresničeni. Zato je knjiga »hkrati dokument in živa publicistika o današnjem dnevu slovenskega naroda« (zavih). V tem pa je njena izredna aktualnost in njena največja mikavnost.

Knjiga je tudi po oblikovni in uredniški strani lepo delo. Posebej velja pohvaliti izredno dragoceno imensko kazalo (str. 215—225), ki z osnovnimi biografskimi podatki oseb bralcu omogoča, da more hitreje in učinkoviteje slediti avtorjevi misli. Kazalo je sestavil Ervin Dolenc.

France Martin Dolinar

Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. 1. knjiga: Država v državi. Ljubljana: Založba Borec, Partizanska knjiga 1987 (Knjižnica OF, št. 8/1). 684 strani.

Kot rezultat dolgoletnega načrtnega zbiranja arhivskih in drugih virov ter njihovega skrbnega proučevanja je pred nami prva (po izidu pa druga) knjiga iz široko zastavljene monografske obdelave nastanka in razvoja ljudske oblasti na Slovenskem v času narodnoosvobodilnega boja, katere avtor je redni univ. prof. dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Pričujoča knjiga s podnaslovom »Država v državi« zajema razdobje od rojstva ljudske oblasti leta 1941 do kapitulacije Italije septembra 1943 oziroma do prvih priprav za zbor odposlancev slovenskega naroda, ki pa je že predmet podrobne obravnave predlani izšle druge knjige »Narod si bo pisal sodbo sam« (glej oceno v ZČ 1985, str. 414—416).

Avtor je tematiko Država v državi smiselno razdelil v šest poglavij ter dvajset osnovnih podpoglavij, kriterije za to razdelitev pa je izoblikoval glede na kronološki potek dogajanj ter na vsebinske sklope obravnavane problematike.

V prvem poglavju obravnava rojstvo ljudske oblasti v letu 1941 in njen razvoj do pomladi 1942. V njem ugotavlja, da je ljudska oblast na Slovenskem rasla iz Osvobodilne fronte slovenskega naroda, kar predstavlja posebnost v zgodovini ljudske oblasti v Jugoslaviji med narodnoosvobodilnim bojem. Zato je bila najtesneje povezana z rastjo, močjo, avtoriteto Osvobodilne fronte, z njenim programom nacionalne in še zlasti socialne osvoboditve. Avtor v okviru, potrebnem za nadaljnje razumevanje, prikaže nastanek in razvoj Osvobodilne fronte kot vseljudskega demokratičnega gibanja in politično organizacijo bojujočega se slovenskega naroda, sicer pa ta velika tema še čaka na večjo roko zgodovinarja. Glavno pozornost pa avtor posveti konstituiranju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda v Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot najvišji predstaviški in vodstveni organ slovenskega naroda septembra 1941 ter njegovim prvim štirim odlokom, ki že konkretno označujejo oblastni značaj tega organa. Zanimivo je avtorjevo kritično razmišljanje o neugodnem odmevu sprejetja odlokov pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije, ki je odloka o posojilu svobode in narodnem davku označilo za operetno zakonodajo, a je nadaljnji razvoj pokazal, da je bilo ravno izvajanje teh dveh odlokov tista dejavnost odborov OF, ki je najbolj izražala njihovo oblastno funkcijo. Dalje analizira še nekatere druge izraze oblastne funkcije odborov Osvobodilne fronte ter prve odloke imovinsko-socialnega značaja iz pomladi 1942 (odlok o povrnitvi osebne in materialne škode, nastale v slovenskem narodnoosvobodilnem boju, odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorjih).

Poglavje o ljudski oblasti od pomladi do jeseni 1942 je najboljše, najzahvalnejše in kot tako temeljno. Glede obravnavane problematike sicer ni enovito, saj

namenja razen oblastnim, političnim in drugim vprašanjem precejšnjo pozornost tudi vojaškim, a so vsa ta vprašanja v najtesnejši medsebojni zvezi. Poglavlje v celoti obravnava italijansko zasedbeno ozemlje, to je Ljubljansko pokrajino. Uvodoma razčlenjuje nastanek in italijanski načrt »Primavera«. Načrt je označen kot defenziven, kar je tudi že ustaljena ocena v historiografski literaturi, bistveno novo pa je avtorjevo postavljanje razmer na Slovenskem v širši kontekst razmer na drugih italijanskih zasedbenih območjih v Jugoslaviji, zlasti v Dalmaciji. Zanimiva so konkretno predstavljena nesoglasja med poveljnikom 11. armadnega korpusa generalom Mariom Robottijem ter visokim komisarjem za Ljubljansko pokrajino Emilioom Graziolijem glede obrambe in varstva javnega reda. Nato avtor skrbno sledi izvajanju ter spreminjanju italijanskega načrta ter z njemu lastno natančnostjo spremlja številčno stanje oziroma upadanje števila postojank italijanskega okupatorja (vojska, karabinjerji, financarji in obmejna milica). Kritično tudi ovrednoti partizanski operativni načrt, ki je bil izrazito ofenziven, a je tudi doživljal korekcije. Sledi prikaz preureditve slovenske partizanske vojske konec marca in v začetku aprila 1942 ter njene ofenzivne dejavnosti. Ta je imela za posledico izbojevanje razsežnega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem. Začetek nastajanja osvobojenega ozemlja avtor postavlja v nekoliko zgodnejši čas kot pa smo se do sedaj imeli priliko poučiti iz ustrezne literature. Iz poteka bojev partizanskih enot lahko natančno sledimo oblikovanju osvobojenega ozemlja, nezavidljivemu položaju, v katerem so se znašle italijanske enote na ozemlju, ki so ga okupatorji smatrali za sestavni del svoje države, odnosu partizanskih enot do civilnega prebivalstva in obratno, a kljub velikim uspehom narodnoosvobodilne vojske (saj je osvoboditev dveh tretjin pokrajine predstavljala zanjo gotovo največji uspeh v letu 1942) avtor ugotavlja, da ni izkoristila vseh možnosti, ki ji jih je nudila italijanska defenziva. O pomenu partizanske ofenzivnosti in izbojevanju osvobojenega ozemlja pa še zlasti prepričljivo govorijo dokumenti, ki jih je napisal italijanski okupator sam, a so bili do sedaj malo izkoriščeni ali pa sploh neznani.

Sledi prikaz organiziranosti in dela ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju. Tu avtor obravnava odlok in navodila o prevzemu oblasti, nastanek rednih organov ljudske oblasti, to je narodnoosvobodilnih odborov, podaja shemo izvoljenih narodnoosvobodilnih odborov za tista območja, kjer je imel na voljo arhivsko gradivo (t. i. Zalarjev arhiv za kočevsko okrožje) ali ustrezna pričevanja nekdanjih aktivistov (novomeško okrožje). Tovrstne rekonstrukcije so še posebej dragocene, saj so dosežanje raziskave problematike ljudske oblasti praviloma v glavnem ostajale na ravni prezentacije normativnih aktov vodstva narodnoosvobodilnega gibanja in zelo malo s konkretno organiziranostjo ter delovanjem organov ljudske oblasti. Po posameznih območjih so obstajale določene specifičnosti, mreža organiziranosti nikakor ni bila enovita, oblike dejavnosti pa tudi aktivnosti nasploh so bile prav tako različne, zato je upravičen avtorjev poziv zgodovinarjem manjših območij, da to pomembno in bogato problematiko raziščejo, dokler je še čas. Ze zaradi dejstva, da so bile to prve volitve na osvobojenem ozemlju, verjetno pa tudi v odporištvu sploh, zaslužijo pozornejšo obravnavo. Dalje je predstavljena nadgraditev ljudske oblasti z ustanovitvijo narodnoosvobodilnega sveta za osvobojeno ozemlje z ustreznimi poverjenstvi, številni sklepi, odloki in ukrepi vodstva narodnoosvobodilnega gibanja s področja prehrane, financ, razlaščenja veleposestnikov okupatorskih narodnosti in domačih izdajalcev, obdelave zemlje, šolstva, zaščite narodnoosvobodilnega gibanja, sodstva in priprave na zbor odposlancev narodnoosvobodilnih odborov. Posebno kvaliteto obravnavanju zgoraj navedenih vprašanj daje avtorjevo prizadevanje, da ugotovi konkretne učinke posameznih ukrepov tudi na terenu, s čimer ustvari zanimivo podobo vsakdanjega življenja na osvobojenem ozemlju. S tovrstno predstavitvijo dobijo razmere na osvobojenem ozemlju realnejše, bolj življenjske dimenzije, pri čemer se avtor ni izognil niti navajanja raznih slabosti, pomanjkljivosti in napak. Slednjim je posvetil kar obsežno podpoglavje, razvrstil pa jih je v naslednje kategorije: vojvodstvo, sektaštvo, neupravičene usmrtnice ter okrutni načini usmrtnice. Tudi tu je v precejšnji meri ostal zvest načelu konkretiziranja.

Tretje poglavje je zopet izrazito vojaškega značaja, saj obravnava veliko štirimesečno italijansko ofenzivo ter ponovno zasedbo svobodnega ozemlja. V njem so na osnovi novega gradiva, zbranega v domačih in tujih arhivih, podrobno razčlenjene priprave, program in potek ofenzive. Novo arhivsko gradivo je avtorju omogočilo, da je prišel do nekaterih novih ugotovitev. Tako na primer ocenjuje število vseh pripadnikov italijanskih oboroženih sil ob začetku izvajanja ofenzive na okoli 65.000 mož, medtem ko je bilo do sedaj v literaturi ustaljeno število 80.000 mož. Dokazuje tudi, da je italijanski ofenzivni načrt prvotno vseboval osem faz in so ga kot takega pričeli tudi izvajati, toda šele med samim potekom ofenzive so bili prisiljeni, da so ga iz različnih vzrokov podaljševali do končnih enajst faz, do sedaj pa je veljalo stališče, da so le-te bile načrtovane že od vsega začetka. Pri ocenjevanju uspehov in

neuspehov tako na eni kot na drugi strani v teku ofenzive skuša odpravljati večkrat očitna pretiravanja glede navajanja izgub, uspehov itd.

Italijanska ofenziva je imela za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja večšmerne negativne posledice, čeprav kljub ogromni koncentraciji človeškega in tehničnega potenciala ni uspela doseči osnovnega cilja — fizičnega uničenja slovenskega partizanstva. Med drugim je pomenila zarezo tudi v razvoju ljudske oblasti, saj je razbila mrežo izvoljenih narodnoosvobodilnih odborov, funkcije ljudske oblasti pa so ponovno prevzeli terenski odbori Osvobodilne fronte, vendar so jo lahko izvajali zaradi ponovne okupatorjeve zasedbe le v omejenem obsegu.

V naslednjem poglavju avtor obravnava ustanovitev AVNOJ, jugoslovansko povezanost v graditvi oblasti in odnos slovenskega vodstva do AVNOJ, ki je po njegovi oceni predstavljal »soliden temelj za novo, svobodno, na narodni enakopravnosti zgrajeno in demokratično Jugoslavijo.«

Predposlednje poglavje predstavi ukrepe vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za odpravo posledic velike italijanske ofenzive na vojaškem in političnem področju (partizanska protiofenziva, boj proti beli gardi, peto zasedanje vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte, konferenca Delavske enotnosti) ter napore zlasti centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije za utrditev enotnosti Osvobodilne fronte, ki so dobili svoj izraz v podpisu t. i. dolomitske izjave. Zlasti slednjemu je posvečena posebna pozornost — avtor podaja genezo nesoglasij in trenj med aktivisti Osvobodilne fronte, navaja primere odstopanja od linije Osvobodilne fronte, vendar so konkretni podatki zelo skopi. Zato je nemogoče tovrstne pojave kvantificirati, s tem pa tudi sam problem odnosov v Osvobodilni fronti natančno ovrednotiti. Avtor v zvezi s tem odpira številna vprašanja, splošen vtis pa je, da gre za večplastni problem, na katerega je težko dati enoznačen odgovor.

Po ureditvi zgoraj navedenih problemov in vprašanj se zopet okrepijo prizadevanja za obnovo in nadaljnji razvoj oblastnih funkcij odborov Osvobodilne fronte. K temu so vodstvo vzpodbujali tudi mednarodni dogodki — zavezniško napredovanje. Ljudska oblast se je uveljavljala zlasti na gospodarskem področju, za učinkovitejše reševanje teh vprašanj pa so poleti 1943 začeli ustanavljati gospodarske komisije vseh instanc.

V zaključnem delu so predstavljene neugodne razmere na Gorenjskem, Štajerskem in Primorskem, ki niso dovoljevale, da bi Osvobodilna fronta v teh pokrajinah širše izvajala tudi oblastno funkcijo. Dodajmo še, da prinaša knjiga izbor pomembnejših fotografij, izdelani pa so tudi najpomembnejši zemljevidi in grafični prikazi, ki bodo prav gotovo koristno pomagalo.

Če skušamo ovrednotiti celotno delo, moramo ugotoviti, da avtor sicer ni oral ledine, saj so se s problematiko ljudske oblasti pred tem ukvarjali že nekateri zgodovinarji in pravniki (prof. dr. Metod Mikuž v Pregledu zgodovine NOB v Sloveniji, dr. Maks Snuderl v Zgodovini ljudske oblasti itd.) a je le-ta ostajala po vsem tem še vedno premalo raziskana. S stališča njene pomembnosti v času narodnoosvobodilnega boja in ker spada med temeljne pridobitve tega boja je bila ponovna in poglobljena obravnava povsem upravičena. Delo, ki je rezultat velikega raziskovalno-organizacijskega navora avtorja in ki sloni predvsem na vsebinsko in številčno bogatih virih (več kot 1600 opomb je zgovoren dokaz za to), popolneje osvetljuje podobo tistega časa in vnaša nove razsežnosti v naše vedenje. Naj zaključimo z ugotovitvijo, da je knjiga vsebinsko precej obširnejša kakor pa je avtorja zavezoval naslov, kar izkazuje njegovo vsestransko zanimanje in poznavanje problematike.

Vida Deželak-Barič

Julij Beltram, *Pomlad v Istri. Istrsko okrožje cone B STO 1947—1952*. Založba Lipa; Založništvo tržaškega tiska : Koper, 1986 (Primorski portreti). 353 strani.

Prvi knjigi Julija Beltrama o goriškem okrožju v letih 1945—1947 se je pridružilo prav tako memoarsko-zgodovinsko zasnovano delo, *Pomlad v Istri*. Povojno dogajanje v Slovenskem primorju s Trstom, kjer veliko prelomnico predstavlja že leto 1947 in pariška mirovna pogodba, so pretresali najrazličnejši dogodki vse do leta 1954 in ta nemirni čas je Julij Beltram, kot nekdanji sekretar istrskega okrožja in nosilec raznih funkcij tako v družbenem, političnem kot gospodarskem življenju, obdelal v kronološkem zaporedju, kot so si dogodki sledili. Pri pisanju je uporabil tudi arhivske vire, predvsem iz arhiva CK ZKS in Pokrajinskega arhiva Koper.

Krajšemu zgodovinskemu uvodu, ki osvetljuje dogodke od konca 19. stoletja dalje in se zaključuje s prihodom mednarodne razmejnitvene komisije, ki je pregledala

Istro, Goriško in Trst z okolico spomladi 1946, sledijo kratka poglavja, ki govore o različni problematiki tega področja. Že na začetku se dotakne avtor vprašanja agrarne reforme, navaja razne odloke, ukrepe in opiše svoje vtise ob prihodu v Koper 9. februarja 1947, ko se je izvedba agrarne reforme zaključila z veliko javno manifestacijo. Agrarni reformi so sledili popravki raznih manjših, pa tudi večjih napak, kar se je vleklo skozi vse leto 1947 in sprožilo tudi mnoga nezadovoljstva. To občutljivo akcijo je skušal avtor čimbolj nepristransko obdelati s pomočjo virov, omenja pa tudi razpravo iz knjige *Storia di un Esodo*, kjer je zgodovinarica Gianna Nassisi obširno pisala o agrarni reformi v Istri. Avtor se z enostranskim pristopom italijanske zgodovinarke, kot poudarja, ne strinja. Žal pa koncept Beltramove knjige, ki je zasnovana tako, da jo sestavljajo kratka poglavja (vseh je 73), ne dopušča, da bi o tako važni temi, kot je bila agrarna reforma po vojni, lahko kompleksneje spregovoril in dopolnil Nassisijevo. Večji del knjige opisuje prav leto 1947, ki je bilo, kot pravi Beltram, najtežje v povojni dobi. Napake pri demontaži in odvažanju strojev, ki jih avtor pojasnjuje med drugim tudi kot reakcijo na dogodke v Puli, primanjkanje finančnih sredstev, gradbenega materiala, kreditov, brezposelnost, nezadostna preskrba, nasprotja med zaledjem in mestni, med slovenskim oziroma hrvaškim in italijanskim prebivalstvom, vse to je spravljaljo ljudi, ki so bili na odgovornih, upravnih, gospodarskih in organizacijskih položajih pri istrskem okrožju, velikokrat v brezizhoden položaj. Beltram je osvetlil tudi vlogo KP STO, Slovensko-italijanske antifašistične unije, Vojaške uprave, KLO, Narodne zaščite, Narodne milice, prosvete in šolstva, preseljevanje istrskega prebivalstva leta 1947 in 1954. Odkritoj je opozoril na težave, ki so spremljale uvajanje nove oblasti v istrskem okrožju, in skušal tudi razložiti, zakaj je do njih prišlo. V velikem zagonu uvajanja novega je marsikdaj prišlo do napačnih razumevanj tudi s strani republiških in zveznih organov, kajti specifični razvoj v istrskem okrožju je zahteval včasih drugačne ukrepe in direktive kot v ostali Sloveniji.

Nekoliko obširneje se je lotil avtor resolucije Informbiroja in obsodil predvsem Vidalija in njegovo vlogo pri razcepitvi partije. Posledice tega spora niso prizadele le KP, ampak tudi druge množične organizacije, saj taka povezanost med slovenskim in italijanskim prebivalstvom po vojni ni bila več dosežena. V težnji, da se okrožje osamosvoji in reši navezanosti na Trst, je bilo v naslednjih letih načrtovanih in tudi izpeljanih veliko investicij ob pomoči in kreditih iz Jugoslavije, kar naj bi nenazadnje vsaj malo omililo nenaklonjeno propagando, ki se je stalno širila iz Trsta. Leta, ki so sledila od 1949 do 1952, so prinesla zamenjavo jugolire v dinar, volitve v Trstu in nato v istrskem okrožju, vse to pa so spremljali spori z različnimi tržaškimi strankami. Posebno pozornost je avtor tudi v teh letih posvetil partiji, njeni politiki in propagandi do cone B STO. Razvoj dogodkov v coni B je maja 1952 pripeljal do ukinitve istrskega okrožja. Ustanovljena sta bila OLO Koper in OLO Buje, do podpisane Londonskega sporazuma pa je preteklo še 28 mesecev diplomatskih in političnih zapletov, ki jim je Beltram posvetil zadnja poglavja knjige.

Pomlad v Istri je gotovo pomembna za spoznavanje življenja v istrskem okrožju v prvih povojnih letih, saj se je v tem obdobju oblikovala nova družbena, politična, nacionalna in socialna podoba področja. Želja in namen avtorja sta bila predvsem, da obeleži trdno odločnost in boj prebivalstva za to, da se staro ne povrne, da se pretrga hegemonija premožnejšega italijanskega prebivalstva, za nove oblike življenja. Italijansko zgodovino pisje je poleg boja za meje podrobneje obdelalo že več različnih tem. Beltramovo knjigo lahko opredelimo kot odgovor in dopolnilo takim delom. V odkritem pripovedovanju, ki ne skriva napak in krivic, storjenih prebivalstvu in aktivistom, pa je zaznati obžalovanje, da ni bilo vedno v moči vodilnih ljudi v okrožju, da bi jih preprečili.

Knjigi je dodano tudi bogato fotografsko gradivo.

Metka Gombač

Erich Werner: **Slovenci v Porurju**, Ljubljana 1985. 200 strani.

Slovensko javnost že od nastanka našega izseljenstva muči vprašanje, koliko Slovencev se je izselilo, kam so se naselili, kaj se z njimi dogaja v novi domovini in kaj so tam dosegli. Individualne oziroma rodbinske zveze z našimi, do zadnje vojne skoraj izključno ekonomskimi emigranti, so bile močne zlasti dotlej, dokler so obstajale močne sorodstvene vezi in dokler so naši ljudje potrebovali materialno in finančno pomoč. Poslej mnoge zanimajo le še na ta ali drugi način znameniti rojaki. Strokovno zanimanje za izseljenstvo je nekaj zadnjih let znova v porastu, k čemer je po svoje prispevala tudi skrb za naše delavce, ki so na »začasnem delu v tujini«.

Klasičnemu zanimanju za pripadnike naroda, ki žive izven etničnega ozemlja, pa se pridružuje še poseben »znanstven« interes za naše izseljence, ki pa ga zanimajo le tisti emigranti, ki imajo pozitiven odnos do naše družbene stvarnosti. Zato ni čudno, da je še vedno temeljno delo o naših izseljencih v Ameriki knjiga J. M. Trunka, ki je izšla davnega 1912. leta v Celovcu.

Kadar Slovenci govorimo o izseljencih, mislimo običajno »dolarske«. Na tiste v Kanadi, Južni Ameriki, Avstraliji (močna ženska kolonija je bila včasih tudi v Aleksandriji), radi pozabljamo, za evropske (in sem spadajo tudi Slovenci v Porurju), mnogi niso niti slišali. Zato je prevod in objava disertacije Ericha Wernerja, od njene obrambe je preteklo že skoraj 30 let, za kar je poskrbela izseljenska matica, izvrstna poteza v več pogledih: vsebinskem, metodološkem, kot opozorilo vsem tistim, ki bi radi izseljence obravnavali izključno v literarnem smislu, kot subjekte ali objekte literarnega ustvarjanja.

Na rensko-rursko področje naj bi se, pretežno do prve svetovne vojne, izselilo od 40.000—70.000 naših ljudi. Prvi naj bi se naselili tja 1878. leta, glavina pa v obdobjih 1885—1890 in 1900—1906. Prevladovali so kmetje, velik je bil tudi delež rudarjev. Avtor se vprašanj njihove naselitve, njihovega tamkajšnjega dela in življenja nasploh loteva s sociološkimi metodami. Zato je vsebina zelo brezosebna, za nekatere mogoče na nekaterih mestih celo suhoparna, po treznem premisleku pa pretresljiva. Avtorja ne zanimajo izseljenci kot posamezniki, ampak kot socialna in nacionalna kategorija na področju, ki so ga naselili. Do rezultatov, s katerimi nas seznanja, je prišel na podlagi vzorca 150 anketiranih oseb; uporabljeni so tudi nekateri viri in literatura, tudi slovenska, pogosto se zateka k primerjavam z izseljenci drugih narodov, zlasti s Poljaki, ki jih je bilo tam največ. Kot vzrok za izseljevanje Slovencev navaja krizo v železarstvu, viške delovne sile, socialne in politične probleme našega delavstva doma. Skoraj 90 % tistih, ki so odšli v Porurje, je našlo delo v rudnikih, mnogi so prišli tja že z določenimi izkušnjami. Avtorja še posebej zanima njihovo vključevanje v delo ter v novo okolje, zanimajo ga odnosi znotraj izseljencev kot tudi do tamkajšnjega domačega prebivalstva. Zaradi razmeroma visoke kulture in znanja jezika so se dokaj hitro integrirali z domačini in mnogi potomci v prvem ali drugem kolenu so utonili v nemški večini. V zvezi z njihovim političnim življenjem ugotavlja avtor, da so bili v nasprotju s Poljaki dokaj apolitični, njihova društva so bila v prvi vrsti kulturna, in narodna.

Omenili smo že, da je Erich Werner delal po socioloških metodah, empiričnih seveda. Zato so mnoge njegove trditve bogato dokumentirane. Seveda je treba priznati, da bi vključitev načina dela, kot ga imajo zgodovinarji in etnologi, delu zelo koristila, čeprav bistveno novih spoznanj verjetno ne bi bilo. Zato lahko Wernerjevo delo štejemo, kljub razmeroma skromnemu obsegu, v vrsto temeljnih del o našem izseljenstvu. Na koncu naj bo dovoljeno zapisati še občutke ob branju knjige. Izseljenstvo je žalostno poglavje naše zgodovine, toda to vemo, ko knjigo začnemo brati. V času, ko del neslovenskega časopisja kar tekmuje v odkrivanju negativnih lastnosti Slovencev in pripisuje posameznikom ali celoti grehe, ki so jih storili drugi, ko se žal v to kolono uvrščajo tudi nekateri zgodovinarji, je branje Wernerjeve knjige pravi balzam. Prav zato tudi ne bom omenjal nekaterih napak, ki bi jih le veljalo popraviti. Te namreč niso take in niti jih ni prvi zakrivil, da bi kazile nadvse prijetno hvalnico tistemu, kar nas je in kar nas bo obdržalo.

Stane Granda

M. Smiljana Kodrič - B. Natalija Palac, **Solske sestre svetega Frančiška Kristusa Kralja**. Zgodovina-poslanstvo-življenje. Ljubljana : Teološka fakulteta, 1986. 255 strani. (Redovništvo na Slovenskem; 2)

Inštitut za zgodovino Cerkve pri ljubljanski Teološki fakulteti je poleg svoje osnovne publikacije Acta Ecclesiastica Sloveniae leta 1984 začel izdajati še drugo serijo publikacij: Redovništvo na Slovenskem. Kot druga knjiga v tej seriji je izšel pregled zgodovine kongregacije šolskih sester, ki so delovale najprej na slovenskem etničnem ozemlju, nato pa so svojo dejavnost razširile še na jugoslovansko ozemlje ter med naše izseljence v Egiptu, Severni in Južni Ameriki.

Publikacija ni samo pomemben vir za slovensko cerkveno zgodovino, pač pa presega njene okvire in vsebuje tudi dragocene podatke za proučevanje naše novejšje, predvsem šolske zgodovine in za zgodovino našega izseljenstva. Avtorici sta svoj pregled življenja in dela razdelili na smiselna poglavja, najprej predstavili nastanek svojega reda, ki je v absolutnem merilu še precej mlaj, saj je papež Gregor XVI. statute redovne skupnosti, katere prva hiša je nastala v Gradcu, potrdil leta 1842. Redovna skupnost šolskih sester se je razvila iz skupine učiteljic, ki so

pod vodstvom sester Amalije in Antonije Lempel v Gradcu vodile zasebno deklinško šolo, bile pa so tudi članice svetnega III. reda sv. Frančiška, tako da so svojo redovno skupnost osnovala na frančiškanskih redovnih osnovah. Njihovo temeljno delovanje je bilo izobraževanje ženske mladine, predvsem zapuščenih in sirot, zamenjarjale pa niso tudi duhovnega in karitativnega delovanja, ki je pri nas po letu 1945 in po novem razvoju na šolskem področju v delovanju šolskih sester sploh postalo daleč prevladujoče.

Za delovanje šolskih sester na slovenskem ozemlju je bilo odločilno prizadevanje mariborskega škofa Maksimilijana Stepišnika, ki je dosegel, da so leta 1864 v Mariboru ustanovili podružnico matične graške kongregacije šolskih sester. Ta se je že leta 1869 osamosvojila in začela zavzeto delovati tudi na narodnostno mešanih področjih Primorske in Koroške, pri čemer si je že od vsega začetka prizadevala za uvajanje slovenskega jezika v svoje šolske ustanove in to v obdobju, ko to še zdaleč ni bilo nekaj povsem umevnega, in to v največji meri prav v mejnih, narodnostno mešanih slovenskih pokrajinah.

Omeniti velja tudi sodelovanje mariborske kongregacije šolskih sester z narodnoobrambno Družbo sv. Cirila in Metoda. To je bilo razvito zlasti za časa predsednikovanja Toma Zupana. Šolske sestre so tako prevzele pouk v šolskih ustanovah Družbe (v celoti ali delno), v otroških vrtcih CMD v Celju leta 1886, ki je bil sploh prva tovrstna ustanova Družbe (v pričujoči knjigi vloga CMD pri otroškem vrtcu v Celju ni omenjena), v Mariboru ter v osnovnih šolah Družbe v Trstu, Št. Rupertu pri Velikovcu in Muti, medtem ko je Družba podpirala njihovo slovensko zasebno osnovno šolo v Mariboru. Prav prisotnost šolskih sester kot učiteljic v ustanovah Družbe je bila eden od kamnov spotike družbinega liberalnega krila, ki je vodstvu očitalo, da s pretežno »liberalnim« denarjem Družbe vzdržuje redovnice, ki naj bi »stvari« ne koristile toliko kot svetni učitelji. Zaradi takih navzkrižij so šolske sestre zapustile Družbine šole v Trstu in na Muti.

Že v avstro-ogrskem obdobju so šolske sestre iz mariborskega centra odprle svoje postojanke v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, v Egiptu ter v Ameriki, podobno pa je bilo njihovo delovanje v času po prvi svetovni vojni, ko so spremenjene razmere z novimi državnimi tvorbami povzročile tudi novo upravno organizacijo. Šolske sestre so okrepile svojo dejavnost na ozemlju stare Jugoslavije, postavile mrežo svojih postojank med jugoslovanskimi izseljenci ter med domačini, zlasti Indijanci v Južni Ameriki s šolami in karitativnimi ustanovami za sirote, ostarele in podobno.

Čas druge svetovne vojne in obdobje po letu 1945 sta pomenila pomembno prelomnico v delovanju šolskih sester pri nas. Nacistični okupatorji so sestre pregnali iz Štajerske, tudi iz njihove matične hiše v Mariboru, tako da so ob podpori najvišjih cerkvenih oblasti sedež kongregacije premestile v Rim. Po vojni so v duhu nove šolske zakonodaje izgubile svoje šole na jugoslovanskem ozemlju in se zdaj posvečajo strežbi bolnikov ter ostarelih, vodenju gospodinjstev po samostanih in župniških ter katehetskemu delu, medtem ko na šolskem področju še vedno delujejo zlasti v Severni in Južni Ameriki.

Avtorici M. Kodrič in B. Palac sta svoje delo napisali na podlagi skrbnih raziskav arhivskega gradiva, lastnega in tistega v za to pristojnih ustanovah, ter obstoječe literature. Svojo knjigo sta razdelili na dva osnovna dela — prikaz temeljnih črt razvoja kongregacije po posameznih zgodovinskih obdobjih od začetkov dela sester v Mariboru do našega časa, s predstavitvijo vseh oblik njihovega delovanja in oblikovanja ter razčlenjen prikaz njihovega vzgojnega in izobraževalnega dela, razvoja šolstva po provincah, karitativno-socialnega ter znanstveno-socialnega delovanja, vsako poglavje po posameznih provincah in postojankah. Opisan je razvoj velikega števila postojank, prikazanih s tabelami in fotografijami ter podatki. Pri tem nekoliko moti občasno podvajanje podatkov o določeni postojanki v prvem in drugem delu knjige, prav tako pa bi bilo ob taki množici krajev zelo dobrodošlo krajevno kazalo, ki bi zelo izboljšalo preglednost dela. Zbrane podatke dopolnjuje dodatek, v katerem so objavljene nekatere za zgodovinski razvoj mariborske kongregacije šolskih sester temeljne listine.

Ob drugem zvezku Redovništva na Slovenskem, ki ni samo dragocen prispevek k slovenski cerkveni zgodovini, pač pa prav tako, kot že rečeno, koristna obogatitev našega znanja s področja šolske zgodovine in zgodovine našega izseljeništvaja ter še kakih drugih zgodovinskih področij, si pač želimo še novih, podobnih zgodovinskih pregledov. Izdajateljem obeh serij publikacij pa bi zaželeli, da čimprej premagajo temne oblake finančne narave, ki resno grozijo njuni bodočnosti. Prekinitev izhajanja revij *Acta Ecclesiastica Sloveniae* ter Redovništvo na Slovenskem bi namreč ne osiromašila zgolj slovenske cerkvene zgodovine, pač pa našo celotno zgodovinsko vedo.

Sandi Sitar, Letalstvo in Slovenci. Pionirsko obdobje in prva svetovna vojna: Ljubljana : Založba Borec, 1985. 445 strani.

Herman Potočnik, Problem vožnje po vesolju. Ljubljana : Slovenska Matica, 1986. 245 strani.

Obe v naslovu omenjeni knjigi imata nekaj skupnih imenovalcev, ki opravičujejo njun skupni prikaz. Predvsem obe posegata na še vedno precej neraziskano področje zgodovine slovenske znanstvene misli in tehničnih dosežkov, in to na tako »konjunkturinih« področjih kot sta letalstvo in raketarstvo, povezuje pa ju tudi ime raziskovalca Sandija Sitarja, ki že vrsto let uspešno orje ledino na tem področju. Sitar, ki ga poznamo po vrsti predstavitev vidnih slovenskih znanstvenikov (omenimo le njegove življenjepise matematika in topničarja Jurija Vege), je avtor prve knjige ter urednik in pisec spremne druge.

V svojem delu o pionirskem obdobju letalstva med Slovenci, ki je prva knjiga iz serije štirih, posvečenih razvoju te dejavnosti pri nas, posega avtor daleč v našo zgodovino ter s primeri raznih upodobitev na umetnostnih spomenikih pri nas prav od situl dalje prikazuje davno človekovo željo, da bi poletel kot ptica. Seveda ne more mimo dejavnosti našega polihistorja Valvasorja, ki je med drugim v leta 1680 natisnjenih Ovidovih Metamorfozah objavil tudi grafični list z upodobitvijo Ikarovega padca. Po tem obdobju pravljic in ljudskih ter umetniških, literarnih in podobnih upodobitev nas privede avtor do prvih balonov, ob čemer naglasi, da je bil prvi Slovenec, ki se je z njimi srečal in jih znanstveno opisal, prav Jurij Vega. Medtem ko sta imeni naših »bratov Wright«, Edvarda in Jožeta Rusjana znani naši širši javnosti, še posebej po lanskem proslavljanju stoletnice Edvardovega rojstva in tudi po zaslugi objavljenih del Sandija Sitarja, pa bi skoraj stvil, da je pred izidom Letalstva in Slovencev kaj malo ljudi vedelo za našega prvega letalca z balonom zdravnika dr. Gregorja Kraškoviča, ki je z njim prvič poletel vsaj leta 1811. Podobno ni posebno znano, da je v času, ko je let z balonom veljal za sejemsko atrakcijo in so bili prvi balonarji zelo blizu akrobatom in podobnim artistom, temeljitelj moderne kemijske znanosti pri nas dr. Maks Samec v obdobju pred prvo svetovno vojno med letom z balonom sistematično opravil znanstvene meritve. Naš znani izumitelj baron Anton Codelli si je v istem obdobju zamišljala še danes hudo znanstveno fantastično zasnovo leteče zračne ladje — balona »zračnega dre-dnota« z nosilnostjo 2.000 ton, dolgega kilometer, ter je svoja razmišljanja o njem sklenil z značilno ter še danes zelo sodobno trditvijo: da bodo v novem velikem obdobju uspevali le tisti narodi, »ki ne bodo spregledali znamenj tega prihajajočega časa« ter z vprašanjem, zakaj »ne bi bili med njimi enkrat tudi mi!«

Podobno kot pri balonarjih nam tudi pri brezmotornih, motornih letalcih in modelarjih Sitar odkriva danes že povsem pozabljene in neznane pionirje. Do predstavitve nekaterih izmed njih se je moral prebiti zgolj z ustnimi viri. Tako je med drugim predstavil tudi kar dedalovski let kovačev in kotlarjev Bavčarjev iz zaselka Čohi v Lokavcu pri Ajdovščini, ki so v šestdesetih letih prejšnjega stoletja zgradili stroj, »ki se je sicer tresel, ni pa se dvignil od tal«, kot se je tega spominjala živa priča tega dogodka. Med našimi letalskimi pionirji inženirju Valentinu Živicu poleg izumiteljskega ni manjkalo tudi poslovnega duha, saj je za izdelavo svoje zamisli letalne naprave na osnovi helikopterja konec leta 1909 ali v začetku leta 1910 ustanovil edinstveno delniško družbo — konzorcij za izdelovanje in izkoriščanje »od gosp. inženirja Valentina Živica izumljenega letalskega stroja (aëropterja)« s sedežem v Trstu. Svojo zamisel je skušal popularizirati v člankih, vendar pa zanjo med »pametnimi ljudmi« ni našel dovolj podpore.

Preveč imen je v Sitarjevi knjigi, da bi jih vse navedli na tem mestu. Delovanje pionirjev slovenskega letalstva bo vsekakor, ki ga ta vprašanja pritegujejo, pač proučil sam. Poleg obeh Rusjanov, Stanka Bloudka, helikopterskega izumitelja dr. Ivana Slokarja omenimo vsaj še bodočega inženirja Otmarja Kaneta iz Ormoža, ki je že kot sedemnajstletnik izdelal brezmotorna letala in leta 1909, nekaj mesecev pred prvim Rusjanovim letom, z njimi tudi letel, in tako po zdaj znanih podatkih začel obdobje letenja na slovenskem ozemlju, letalske konstruktorje iz obdobja, ki ga Sitar označuje kot »zrelo pionirsko obdobje«, Julija Nardiña, Oskarja pl. Rziha, Vilka Peternelja, izumitelja padal Antona Oistra, pilota Ivana Vidmarja, Jožeta Zablatnika, Alojza Stiploška ...

Novo razvojno stopnjo v svetu in tudi pri nas je letalstvo doživelo v klavnici prve svetovne vojne, ko je po začetnem obdobju nekakšnega anahronističnega vi-teštva zrastle v drugim rodovom vojske povsem enakovredno morilno mašinerijo. Za ta del avtor sicer pravi, da je nastal po sili razmer nekoliko v naglici, vendar pa nam podaja natančen pregled delovanja slovenskih zračnih bojevnikov v avstro-grškem letalstvu. Avtor in nekateri drugi raziskovalci tega obdobja so imeli srečo,

da so nekateri soudeleženci v tem zračnem vojskovanju še vedno živi in da so uspeli od njih v zadnjem trenutku izvedeti nekatere koristne podatke, ki so dopolnili druge vire. Naj mi bo dovoljeno, da tu tudi sam »pristavim svoj piskerček« in po pogovoru s še živečim »najznamenitejšim slovenskim letalskim izvidnikom« (oznaka Sandija Sitarja), avstro-ogrskim poročnikom ter kasnejšim jezuitom (in našim dolgoletnim družinskim prijateljem) Venčeslavom Vrtovcem, dopolnim podatek iz podnapisa k spodnji fotografiji na strani 297 ter predstavim »neidentificiranega vojnega tovariša« na sliki kot Vrtovčevega strica, učitelja Alojza Črnigoja, med drugim kasnejšega šolskega upravitelja v Štorah pri Celju.

Sitarjevo knjigo dopolnjujejo časovni pregled vzporedno predstavljenih razvojnih stopenj letalstva v svetovnem ter slovenskem merilu, abecedno urejene kratke biografije slovenskih letalskih pionirjev ter nekaterih njihovih sodobnikov drugih narodnosti, povzetka knjige v srbohrvaščini in angleščini ter imensko kazalo.

Iz opomb k posameznim poglavjem in k biografijam lahko ugotovimo, kaj vse je moral avtor proučiti, da je pripravil svoj temeljiti in dragoceni prikaz začetnega obdobja slovenskega letalstva, ki ga lahko brez sramu primerjamo s podobnimi koraki veliko večjih, bogatejših in neodvisnih narodov ter držav. Najboljši dokaz, kako kvalitetna je knjiga in kako smo jo potrebovali, je poleg Kajuhove nagrade prav dejstvo, da je že takorekoč pošla.

Kot so nam tuja mnoga imena, ki jih srečamo v Sitarjevi knjigi, tako nam ne zveni posebno znano ime inženirja Hermana Potočnika. Toliko bolj pa je bilo znano slavnemu raketnemu strokovnjaku Wernherju von Braunu, ki je leta 1966 v: astro-navtski enciklopediji zanj napisal, da »sodi nedvomno med vesoljske pionirje, ki so prispevali k uresničenju vesoljskega programa levji delež«, o njegovi knjigi Problem vožnje po vesolju pa, da je bila učbenik njemu ter drugim graditeljem vesoljskih vozil.

Omenjeno temeljno Potočnikovo delo je izšlo leta 1929 v nemščini z naslovom Das Problem der Befahrung des Weltraums v Berlinu, in to v letu avtorjeve smrti. Potočnik, ki je bil po očetu Slovenec iz okolice Slovenj Gradca, po materini strani pa češkega rodu, je služboval kot oficir v avstro-ogrski vojski, se boril med drugim na soški fronti, diplomiral kot upokojen stotnik leta 1925 na Dunaju na Tehniški visoki šoli za elektrotehniko in strojništvo ter leta 1929 umrl za jetiko, star 37 let.

Ta naš »pobegli« rojak je v za astronautiko še daljnem letu 1929 načrtoval stvari, ki jih še danes nismo uresničili, npr. velike vesoljske postaje z umetno težnostjo, in zamisli, ki so danes že povsem vsakdanji del našega življenja, kot so to geostacionarni komunikacijski sateliti. Naravnost osupljiva je njegova zamisel vesoljskega raketoplana, ki vzleeta kot raketa in se spušča na zemljo kot letalo, zamisel torej, ki so jo uresničili Američani v svojem »vesoljskem čolničku« (kljub tragičnemu koncu Challengerja je ta sistem trenutno edini delujoči druge generacije vesoljskih plovil in kot tak kvalitetno krepak korak naprej od sicer preizkušenih in nekoliko zanesljivejših »raket za enkratno uporabo«).

Nedvomno gre vse priznanje Slovenski Matici, da je oskrbela prevod dela, ki ga je Potočnik objavil pod psevdonimom Hermann Noordung, upokojeni stotnik in diplomirani inženir. Delo je prevedel Peter Srakar, spremno besedo z izčrpnim prikazom Potočnikovega življenja in dela pa je oskrbel eden njegovih naših najboljših poznavalcev, že večkrat omenjeni Sandi Sitar. Sitar se ni zadovoljil samo s tem, pač pa je ob njem predstavil še nekatere naše pionirje na področju raketne in vesoljske tehnike, med njimi prijatelja bratov Rusjanov, pirotehnika Ferdinanda Makuca, ki je svoje raziskave raketnega pogona pred prvo svetovno vojno plačal z življenjem, ter tako dopolnil svoj prikaz naših pionirjev letalstva iz zgoraj omenjene knjige.

Ob življenjski poti Hermana Potočnika si človek kliče v spomin vse tiste pripadnike našega naroda, ki so si iskali ali pa si še vedno iščejo pot v tujino in tam dosegajo svoj znanstveni vrh. V preteklosti so pri nas na take ljudi gledali pogosto z nezaupanjem in jim često odrekali priznanje za njihove dosežke. Morda je tudi to razlog, da smo, vsaj kar se širše javnosti tiče, po skoraj petdesetih letih ponovno odkrili Hermana Potočnika.

Andrej Vovko

Argo. Informativno glasilo za muzejsko dejavnost. Narodni muzej v Ljubljani; Društvo muzealcev Slovenije; Skupnost muzejev Slovenije: Ljubljana, I (1962) — XXV (1986).

Petindvajsetletnica izhajanja muzejskega glasila Argo je vsekakor obletnica, ki zasluži omembo. Hkrati nam petindvajset izdanih številčk omogoča vpogled v problematiko, s katero se glasilo ukvarja, in oceno prehojene poti. Naslov Argo se navezuje

na časopis, ki ga je ob tedanjem Deželnem muzeju v Ljubljani izdajal Alfonz Müller na prehodu iz 19. v 20. stoletje (Argo, Zeitschrift für krainische Landeskunde I 1892 — X 1903) in je imel strokoven pa tudi informativen značaj. Novi Argo s podnaslovom Informativno glasilo za arheologijo, zgodovino umetnosti in muzeologijo, ki ga je Narodni muzej začel kot svoje glasilo izdajati leta 1962, je obsegal področja strok, ki so bile v muzeju zastopane. Objavljeno gradivo je bilo v letih 1962 do 1967 razdeljeno v tri sektorje. V Knjižni polici so bila zbrana poročila o inozemski literaturi s področij, ki jih glasilo zajema. V Bibliografiji je bila objavljena kar se popolna in v nekem smislu »uradna« bibliografija jugoslovanskega strokovnega tiska s povzetki v tujih jezikih. V rubriki Razgledi in vesti so avtorji obveščali o domačih in tujih kongresih, simpozijih in sestankih, o življenju strokovnih društev, o raznih novih muzejskih načrtih in realizacijah, o delu na terenu in o problematiki, ki je s tem v zvezi. Med prispevki bi posebej opozorila na razpravo Branka Reispa, Oris zgodovinskega pomena in razvoja in pomena knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani (Argo III, št. 1, 1964) in na oris stanja in načrtov Mestnega muzeja Piran, Muzeja Kamnik, Dolenjskega muzeja v Novem mestu in Posavskega muzeja v Brežicah (III, št. I, 1964).

V letu 1968 je dr. Jože Kastelic, takratni ravnatelj Narodnega muzeja in glavni urednik Arga v uvodni besedi pojasnil odločitev o spremenjeni obliki Arga. Zapisal je, da je Narodni muzej v dolgem času svojega razvoja, od ustanovnega sklepa deželnih stanov leta 1821, redno podajal letna poročila, tiskal pa jih je le malokdaj. »Kakor je obstajal nedorečen problem slovenskega nacionalnega muzeja vse do danes, tako so ostajale nekatere važne naloge v rednem življenju odprte in med njimi redno letno poročilo, podano vseh slovenski javnosti, ni med zadnjimi.« (VII, št. 1, str. 5). Zato se je uredništvo odločilo, da prvič po letu 1927, ko je dr. Josip Mal objavil letno poročilo Narodnega muzeja (Josip Mal, Muzejska kronika, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 7/8, 1926/1927, str. 20—30), objavi svoje poslovno poročilo. Tako je Argo objavil letna poročila Narodnega muzeja za leta 1967, 1968 in 1969, ki jih je redigiral Branko Reisp. V poročilih je zajeto poslovno poročilo, popularizacija muzeja, publikacije, notranje strokovno delo, znanstveno-raziskovalno in publicistično delo, kulturno-prosvetno delo arheološkega, kulturnozgodovinskega in numizmatičnega oddelka, oddelka za konzervacijo in knjižnice.

V letu 1970 (mesto odgovornega urednika je prevzel novi ravnatelj Narodnega muzeja dr. Peter Petru) je Argo začel posebno pozornost posvečati poročilom in ocenam razstav v slovenskih muzejih. V tem letu je Narodni muzej odprl svoje novo razstavišče Arkade in s tem pridobil možnost, da na svojih razstavah pokaže gradivo iz depojev in posreduje slovenski javnosti čimveč gostujočih razstav slovenskih in jugoslovanskih muzejev in razstav evropskega kulturnega izročila.

V letu 1971 je bila ob stopetdesetletnici Narodnega muzeja (1821—1971) posebna številka — »zlati Argo« (X, št. 1, 1971) posvečena Narodnemu muzeju. Dr. Peter Petru je v prispevku Misli ob stopetdesetletnici Narodnega muzeja orisal predzgodovino nastanka muzeja, opozoril na nekatere starejše zbirke, ustanovitev domovinskega muzeja za Kranjsko in ovrednotil njegovo delovanje v teku 150 let. Ob tem je opozoril, da je še vedno neuresničena zamisel o stalni muzejski razstavi zgodovine slovenskega naroda in njegovega etničnega ozemlja. Sodelavci Narodnega muzeja so v svojih prispevkih predstavili delovanje posameznih oddelkov: dr. Stane Gabrovec, Stopetdeset let arheologije v Narodnem muzeju; Branko Reisp, Stopetdeset let knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani; Hanka Štular, Iz dejavnosti kulturnozgodovinskega oddelka; Nada Sedlar, Kratak oris konservatorske službe v Narodnem muzeju; Grozdana Kozak, Občasne razstave v Narodnem muzeju po letu 1945. Slavnostno številko Arga je zaokrožil izbor fotografij dragocenosti iz zbirke Narodnega muzeja.

Z desetim letnikom, z letom 1971, je postal Argo hkrati tudi glasilo leta 1970 ustanovljene Skupnosti muzejev Slovenije oziroma glasilo vseh slovenskih muzejev. V letu 1971 je izšla tematska številka, posvečena delovanju Prirodoslovnega muzeja Slovenije v letih 1821—1971. V naslednjih številkah se je ustalil koncept revije z rubrikami: razprave in razstave, knjižna polica, Valvasorjeve nagrade (podeljujejo se kot posebna priznanja za dosežke v muzejstvu), srečanja, z željo, da bi vsi pomembnejši dogodki v slovenskih muzejih našli mesto na straneh Arga. Med razpravami naj omenim pregledne članke: dr. Sergej Vrišer, 70 let mariborskega muzejstva in Študij muzeologije in konservatorstva na ljubljanski univerzi (XII, št. 3—4, 1972). Vesna Bučić, Društva muzealcev Slovenije od leta 1839 do 1977 (XV—XVI—XVII, 1976, 1977, 1978). V isti številki sta objavljena tudi članka: Miroslav Pahor, Pomorski muzej Sergej Mašera v Piranu (Spomini, dokumenti, razvojna koncepcija) in Vlasta Koren, Zbirke Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti in njihov razvoj.

Leta 1981 je Društvo muzealcev Slovenije priredilo v Brežicah okroglo mizo, posvečeno razpravi s tematiko Muzeji v sodobni družbi, z željo, da bi preverili me-

todoločka izhodišča muzealstva pri zasnovi moderne predstavitve kulturne dediščine. Referati s posvetovanja so objavljeni v Argu XVIII—XIX (1979—1980) in XX—XXI (1981—1982). Referate številnih predavateljev, ki so s svojim strokovnim deležem prispevali k uspešnosti srečanja, lahko strnemo v ugotovitev, da bo moralo slovensko muzealstvo čimprej rešiti vrsto problemov. Med temi obvezami je v prvi vrsti splet vprašanj, povezanih z nalogami, ki jih muzejem nalaga novi Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine iz leta 1981, reševanje odnosa in povezave med šolami in muzeji. Vse to pa bo mogoče rešiti le s poglobljenim znanstvenim in strokovnim delom na področju strok, ki so v muzejih zastopane, in ob upoštevanju zahtev sodobne muzeologije. Posebej je bilo poudarjeno, da prihodnost pripada tipu zgodovinskega muzeja, osvetlitvi zgodovine v vsej njeni razvejanosti in celovitosti in da je zato treba omogočiti Narodnemu muzeju, da v doglednem času postavi stalno razstavo slovenske zgodovine. Ob stoletnici celjskega Pokrajinskega muzeja je v Argu (XX—XXI, 1981—1982) izšla vrsta prispevkov o delu celjskega muzeja in njegovih zbirkah, ki so jih napisali Vera Kolšek, Peter Petru, Marjan Slabe, Cene Avguštin, Vladimir Slibar.

O novem Zakonu o varstvu naravne in kulturne dediščine so slovenski muzejski delavci razpravljali na strokovnem posvetovanju v Celju (12.—14. 10. 1982). Referati, ki so jih za posvetovanje pripravili dr. Sergej Vrišer (Novi zakon in strokovne, znanstvene in spomeniškovarstvene naloge muzejev), Matija Murko (Nekaj odprtih vprašanj muzejske mreže v Sloveniji) in Stane Mrvič (Problem kategorizacije muzejev v SR Sloveniji), so opozorili na vrsto novosti, ki jih je novi zakon vnesel v delo muzejev.

Slika o razmerah, v katerih delujejo slovenski muzeji, si lahko ustvarimo iz podatkov o muzejskih prostorih, številu in vrsti muzejskih predmetov, dokumentarnega gradiva, zasedenosti delovnih mest, ki jih je na podlagi ankete zbrala in uredila posebna komisija. Članek z naslovom Stanje slovenskih muzejev je napisal dr. Peter Petru (XX—XXI, 1981—1982).

Leta 1983 je ravnatelj Narodnega muzeja, doktor arheoloških znanosti Peter Petru, ki je velik del svojega dela, polnega resnične zavzetosti in ljubezni do stroke, posvetil slovenskemu muzejstvu, nenadoma umrl. Uvodni del Arga (XXII 1983) je posvečen slovesu od njega.

Ob sedemdesetletnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru je Salvator Žitko orisal njegov nastanek in razvoj v omenjenem obdobju (XXII, 1983). Oris stanja slovenskih galerij in razstavišč, z istimi podatki kot so bili objavljeni za muzeje, je zbrala in uredila Eva Gspan (XXII, 1983). Naslednja številka (XXIII—XXIV, 1984—1985) je bila posvečena predvsem oceni razstavne dejavnosti v slovenskih muzejih, muzejskemu gradivu, strokovnim posvetovanjem, knjižni polici in Valvasorjevim nagrajencem. Zadnja, XXV. številka (1986) objavlja gradivo s posveta o vzgojno-izobraževalni vlogi muzejev in galerij, ki je bil decembra 1985 v Ljubljani. Kustosi — pedagogi slovenskih muzejev so z vzgojitelji v otroških vrtcih, učitelji in profesorji na osnovnih in srednjih šolah izmenjali izkušnje in opozarjali na probleme, s katerimi se srečujejo pri svojem vzgojnoizobraževalnem delu in preverjali možnosti sodelovanja med muzeji in šolami. Sprejet je bil sklep, da moramo, če hočemo posamezniku privzgojiti zavest do naše naravne in kulturne dediščine, s to vrsto vzgoje začeti že v predšolskih ustanovah in potem z njo sistematično nadaljevati v vseh razredih osnovne in srednje šole ter tudi na višjih stopnjah šolanja. Skupna naloga muzejev in šol je predvsem v tem, da nauče posameznika opazovati, povezovali, sklepati, razumeti in ne nazadnje vrednotiti našo naravno in kulturno dediščino.

Podobno misel bi lahko zapisali tudi o Argu, glasilu Narodnega muzeja, Društva muzealcev Slovenije in Skupnosti muzejev, ki si prav tako prizadeva osvetliti in reševati problematiko varovanja nepremične kulturne in naravne dediščine, ki jo hranijo, proučujejo in razstavljajo slovenski muzeji.

Jasna Horvat

Razprave SAZU: razred za zgodovinske in družbene vede XV.

Petnajsti zvezek Razprav prinaša štiri tehtne umetnostno-zgodovinske študije, ki so vsaka zase dragocen prispevek k slovenski umetnostni in splošni zgodovini obravnavanih obdobj. Emilijan Cevc se je lotil problema predromanskega reliefa iz Hodiš na Koroškem, tega nekoliko skrivnostnega likovnega izdelka, ki je svoje dosedanje raziskovalce vedno spravljal v zadrego. Ali gre tu za germanski ali slovenski izdelek? Ga je ustvarila poganska ali krščanska roka? Kaj sploh predstavlja? Avtor je spoznal, da je ključni problem tega spomenika, ali je upodobljena figura

na njem gola ali oblečena. S primerjavo evropskega in koptskega gradiva in prepičan, da je upodobljena figura (ki je kristološki simbol in ne konkretna upodobitev Kristusa) oblečena, nas prepričljivo povede v svet druge polovice 8. stoletja, v čas pokristjanjevanja slovenske Karantanije. V bližini cerkve sv. Jurija v Hodišah, kjer se je naš relief ohranil, so danes razvaline gradu Ribnica, pred njim pa je tu stal dvorec, Curtis nekega karantanskega plemiča. Slovenska družba je bila v tem času razslojena versko in družbeno. Nastanek reliefa je torej treba postaviti v bližino te nove gospode, ki je prva sprejela krščanstvo: zelo verjetno je, da je krasil grob katerega teh imenitnikov.

V drugi razpravi predstavlja Emilijan Cevc delo nemškega kiparja z Württemberškega Leonharda Kerna, ki se je v letih 1612—1613 mudil v Ljubljani. Kiparska delavnica Kernov, zlasti pa Leonhard, imajo svoje trdno mesto v zgodovini nemške umetnosti na prehodu iz renesanse v barok. Mladi Leonhard, izučen v delavnici svojega očeta, se je po šegi tistega časa podal na študijsko potovanje v Italijo, kjer se je spoznal z antično in sodobno umetnostjo in se navdušil posebno za Michelangela. Ko se je ob koncu leta 1612 vračal domov, se je očitno utrujen in brez sredstev ustavil v Ljubljani, kjer si je želel poiskati priložnostnega zaslužka. Dokazila o njegovem znanju so morala biti dovolj prepričljiva, da mu je ponudil delo škof Tomaž Hren, ki je neutrudno skrbel za obnovo in opleševanje cerkva, posebno katedrale v Gornjem Gradu. Prav za Gornji Grad je mlademu protestantskemu (!) mojstru naročil izdelati lesen oltarni nastavek, ki ga je Kern v sodelovanju z domačimi rezbarji naredil v letu 1613. Oltar je bil po mnenju sodobnikov »prekrasen«, v naš čas pa sta se od njega rešila le dva reliefa, danes shranjena v mariborskem Pokrajinskem muzeju, ki zaradi svoje kvalitete že dolgo zbujata pozornost. Da gre nesporno za Kernov izdelek, je uspelo dokazati avtorju naše razprave šele, ko je proučil arhivske virov (Hrenovi, koledarji). To je tudi najstarejše doslej znano delo Leonharda Kerna. Z njim je dobil naš prostor prvi monumentalni oltar po italijanskih vzorih, ki je zelo verjetno vplival na razvoj našega »zlatega oltarja«.

Damjan Prelovšek nas z razpravo Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas popelje v 18. stoletje, ko je »slovensko stavbarstvo doživelo idealno sintezo mediteranske in srednjeevropske umetnosti«. Najprej nam oriše umetnostno snovanje v prvih treh desetletjih stoletja, zlasti delovanje ljubljanskih operozov. Pri zidavi cerkve Sv. Petra v Ljubljani, ki je bilo zadnje pomembno naročilo operozov, sodeluje tudi že mladi tržaški stavbenik Candido Zulliani, ki si leta 1735 pridobi ljubljansko meščanstvo in naslov stavbnega mojstra. Delal je za individualne naročnike, za mesto in nekaj let tudi za deželo. Doslej ni bilo točno znano, kaj vse je »dobri stavbni mojster Zulliani«, kot ga imenuje sodobnik, do svoje smrti leta 1769 ustvaril v Ljubljani in na Kranjskem. Z gotovostjo so mu pripisovali le dve deli, že podrti župnijski cerkev v Trnovem in prezidavo smledniškega gradu. S pomočjo pisanih virov in primerjalne stilne analize je Prelovšek dokazal njegovo avtorstvo za vrsto cerkvenih in posvetnih zgradb; sezidal je cerkve na Vrhniki, na Rožniku, v Leševju, Verneku, Zgornjem Logatcu, Velesovem, Smledniku, Krakovsko kapelico v Ljubljani, predelal tiški samostan, pozidal Koslerjevo in Schweigerjevo hišo v Ljubljani, dokončal ljubljansko semenišče, šempetrsko kasarno. Za mesto je izvedel javna dela kot tlakovanje ulic, zidavo škarp na Gradu in podobno. Iz teh in drugih naročil naš mojster ni znal izvleči pravega denarja, kot na primer njegov stanovski tovariš Gregor Maček. Umrl je ubog in zadolžen, na dražbo je moralo iti vse njegovo premoženje.

Ana Lavrič je v svojem prispevku analizirala pogodbo, ki so jo leta 1520 sklenili mojster Jurko iz Loke ter predstavniki loškega gospostva, mesta in cerkvene uprave glede zidave prezbiterija in zvonika cerkve v Crngrobu. Formalno je bila pogodba taka kot vse stavbarske pogodbe tistega časa v nemških deželah: vsebovala je uvodne določbe o investitorju in izvajalcu; naročnikova navodila, rok za izvedbo, delovne pogoje, višino plačila in način izplačila, sankcije v primeru kršitev. Mojster se je z njo zavezal, da bo opravil naročilo za vnaprej določeno plačilo (700 ogrskih goldinarjev) v domeniženem roku in po načrtu, ki ga je v skladu z željami naročnikov že prej predložil. Za umetnostno zgodovino so posebej dragocena navodila naročnikov v pogodbi, ki natančno določajo, kaj je treba pri cerkvi podreti in kaj, kako in iz kakšnega materiala na novo prizidati. Zaradi nemirnih časov se je zidava precej zavlekla. Vendar je mojstru Jurku, ki je bil boljši stavbenik kot kamnosek, v grobem uspelo opraviti naročeno in tako je crngrobska cerkev, ki so ji pozneje dodali le še vhodno lopo in nadzidali zvonik, še danes taka, kot si jo je on zamislil.

Maja Žvanut

UDK 656.1 (453.31:497.12) "18"

HOLZ Eva, mag. raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Novi trg 4, Ljubljana.

Cestne povezave Goriške in Kranjske v 19. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 109—114, cit. 34

Sn. (De., Sn., En.)

Članek obravnava razvoj cestnih povezav med Goriško in Kranjsko v 19. stoletju. Delan je na osnovi virov in deloma literature.

Avtorski izvleček

UDK 336.7:929.2 Lipold "1867/1883"

CVIRN Janez, mag., kustos, Pokrajinski muzej, Celje, YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Finančno poslovanje družine Marka Vincenca Lipolda v letih 1867—1871 in 1878—1883

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 115—137, cit. 47

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor obravnava finančno poslovanje družine pomembnega slovenskega geologa Marka Vincenca Lipolda (1816—1883), kakor je razvidno iz njegovih ohranjenih računskih dnevnikov iz let 1867—1871 in 1878—1883.

Avtorski izvleček

UDK 930 (497.12—15)

MARUSIĆ Branko, profesor zgodovine, Goriški muzej, YU-65000 Nova Gorica, Grad Kromberk 97

Poskus pregleda zgodovinopisja ob slovenski zahodni meji.

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 139—146, cit. 41

Sn. (It., Sn., En.)

Avtor pri pregledu zgodovinopisja ob slovenski zahodni meji posebej obdela slovensko in italijansko historiografijo. Opozarja na vrsto razlik med obema, zlasti pa na število italijanskih del v primerjavi s slovenskimi. Posebej se ustavi ob vseh institucijah, ki izdajajo svoja glasila na italijanskem. Opaziti je, da se sosednja historiografija počasi osvobaja starih ideoloških in kulturnopolitičnih okvirjev ter se počasi poslaša novih metodoloških prijemov.

Dušan Kos

UDK 930 (497.12) "312"

VODUSEK Jera, GRAFENAUER Bogo, PLETERSKI Janko

Zgodovinopisje na Slovenskem danes (okrogla miza na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, 2. oktober 1986, Tolmin)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 1, s. 147—172

Sn. (Sn., En.)

Udeleženci okrogle mize so razpravljali o vprašanju »krize« v slovenskem zgodovinopisju, o načrtnosti in organiziranosti zgodovinarjev pri raziskovanju preteklosti, o institucijah, zaprtosti in odprtosti slovenskega zgodovinopisja proti evropski in svetovni zgodovini in zgodovinopisju, o problematiki časovnih obdobij posebej, o težavah, ki jih imajo zgodovinarji pri svojem delu, o pomembnosti interdisciplinarnega povezovanja, o smiselnosti sedanjega »koncepta« itd.

Dušan Kos

UDC 336.7:929.2 Lipold "1867/1883"

CVIRN Janez, M. A., Custodian, Regional Museum Celje, YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Financial Management of the Family of Marko Vincenc Lipold in the Years 1867—1871 and 1876—1883

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 115—137, 47 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author treats the financial management of the family of the important Slovene Geologist Marko Vincenc Lipold (1816—1883), as much as it is evident from his account day-books of the years 1867—1871 and 1876—1883 that have been kept.

Author's Abstract

UDC 830 (497.12) "312"

VODUSEK Jeraj, GRAFENAUER Bogoj, PIJETERSKI Janko et al.

Historiography in Slovenia Today (Round Table at the 23rd Symposium of Slovenian Historiographers, October 2nd 1986, Tolmin)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 147—172

Sn. (Sn., En.)

The participants of the round table discussed the crisis in Slovenian historiography, the methods and organisation of historiographers in researching the past, institutions, the issue of openness of Slovenian historiography towards the European and world history and historiographies, the issue of chronology, the significance of interdisciplinary research, the foundation of the present concepts etc.

Dušan Kos

UDC 656.1 (453.31:497.12) "18"

HOLZ-Eva, M. A., Research Collaborator, Historical Institute of Milko Kos, Scientifically Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, Ljubljana

Road Connections of Gorizia Land and Carniola in the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 41/1987, No. 1, pp. 109—114, 34 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The article deals with the development of road connections between Gorizia land and Carniola in the 19th century. It has been written on the basis of sources and partly literature.

Author's Abstract

UDC 830 (497.12—15)

MARUSIC Branko, Professor, Goriski muzej, YU-65000 Nova Gorica, Grad Kronberk 97

An Essay on Survey of Historiography of the Slovene West Border Territory

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 1, pp. 139—146, 41 notes

Sn. (It., Sn., En.)

In his Survey of historiography of the Slovene West Border Territory the author separately treats the Slovene and the Italian historiography. He draws attention to several differences between them, especially to the numerically superior Italian works in the field in comparison with Slovene. He gives attention to all institutions that publish their periodicals in Italy. It is noticeable that Italian historiography is gradually loosening the old ideological and political frames and acquainting with new methodological aspects.

Dušan Kos

UDK 936.361:937 "0455/0507"

LIPPOLD Adolf, dr., univ. prof., Universität Regensburg, Philosophische Fakultät, D-8400 Regensburg

Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 567

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 205—215, cit. 63

Sn. (De., Sn., En.)

Bistvo raziskave, ki se ukvarja z dobo od nastitve Gotov pod Valamerjem v Panoniji do nastanka vzhodnogotske države v Italiji pod Teodorikom Velikim, je interpretacija fragmentov zgodovinarja Maichosa iz 6. stoletja. Avtor opozarja na veliko informativno vrednost Maichosovih fragmentov (fragmenti 14—19 so v Müller, FHG: IV) za pletek in kronologijo vzhodnogotskih pesnikov in poudarja povezanost med Enojdijevim govorom in vzhodnogotsko propagando in diplomacijo.

Avtorski izvleček

UDK 284.1.316.3 (497.12) "15"

RAJSP Vinko, mag., raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Razširjenost protestantizma med socialnimi plastmi na Kranjskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 285—276, cit. 36

Sn. (De., Sn., En.)

Dosedanja zgodovinska literatura o reformaciji ni posebej upoštevala socialnega momenta pri širjenju in razširjenosti reformacije na Kranjskem. Vendar je iz nje razvidno, da je bil socialni moment pomemben pri sprejemanju in ohranjanju reformacije med meščani in med kmečkim prebivalstvom.

Avtorski izvleček

UDK 326.1 (496.1—50—599) "1469/1500"

VOJE Ignacij, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardaolja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 257—264, cit. 30

Sn. (Il., Sn., En.)

V drugem obdobju turških vpadov (1469 do konca 15. stoletja) proti zahodu so se začeli tudi vdori preko Tržaškega krasa do Soče in v Furlanijo. Spadali so v sklop širše zasnovanega turškega vojskovanja z Beneško republiko. Izredno nevarni za Benetke so bili vpadi leta 1477, 1478 in 1499. Iz Furlanije so Turki odpeljali v ujetništvo veliko prebivalcev. Odkupovanje ujetih Furlanov in Italijanov je potekalo preko Dubrovnika. V to trgovino so se poleg Dubrovčanov vključevali tudi Benetani in trgovci iz drugih italijanskih mest. Avtor na podlagi dubrovniškega arhivskega gradiva prikazuje financne operacije pri odkupovanju ujetih Furlanov.

Avtorski izvleček

UDK 027.1 (497.12) "15"

ZVANUT Maja, prof. zgodovine, Narodni muzej, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 277—283, cit. 28

Sn. (De., Sn., En.)

V 16. stoletju se je na Slovenskem pod vplivom humanizma in protestantizma ter zaradi večje potrebe po štirih ljudih (uradnih) opazno spremenil odnos do izobražbe. Meščani in plemiči so začeli v večji meri kupovati in zbirati knjige. Zlasti v drugi polovici stoletja je nastalo večje število zasebnih knjižnic, tako pri protestantih kot pri katolikih, ki jim po ohranjenih virih in knjigan samih lahko ugotovljamo velikost in strukturo. Prva izrazito versko usmerjene zasebne knjižnice se do konca stoletja razvijejo v knjižne zbirke, namenjene bolj pouku in razvedrilu. Od razmeroma bogatega fonda knjig tega časa se jih je do danes ohranilo prav malo: doba protireformacije je temeljito počistila s shetičnimi knjigami.

Avtorski izvleček

VOJE Ignaci, Dr., Regular University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Ransom of Friulians from Turkish Captivity (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 257—264, 30 notes

Sn. (It., Sn., En.)

In the second period of Turkish invasions (from 1469 until the end of the 15th century) westwards also irruptions across the Karst of Trieste up to the river Soča and via Friuli began. They were a part of the wider planned warfare with the Venetian Republic. Especially dangerous for Venice were the invasions in the years 1471, 1478 and 1499. From Venice the Turks took many inhabitants into captivity. The ransom of the captured Friulians and Italians went over Dubrovnik. Beside the inhabitants of Dubrovnik also the Venetians and merchants from other Italian towns took part in that trade. On the basis of archives of Dubrovnik the author describes the financial operations at the ransom of the captured Friulians.

Author's Abstract

UDC 027.1 (497.12) "15"

ZVANUT Maja, Professor of History, National Museum, YU-61000 Ljubljana, Presernova 20

Libraries in Carniola in the 16th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 277—283, 28 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the 16th century in Slovenia, under the influence of the Revival of Learning and the Protestantism and because of the greater need for student people (officials) the attitude to education evidently changed. The citizens and noblemen began to buy and collect more books. Especially in the second half of the century the protestants and the Catholics founded numerous private libraries, whose extent we can find out according to the kept sources and the books themselves. At first explicitly religiously oriented private libraries developed till the end of the century into book collections, meant more for education and relaxation. Of the relatively rich fund of the books of that time very few have been kept until nowadays; the age of counter-reformation radically swept away the hereticate books.

Author's Abstract

LEPPOLD Adolf, Dr., University Professor, Universität Regensburg, Philosophische Fakultät, D-8400 Regensburg

Eastern Goths and Roman Emperors from 465 till 607 (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 203—219, 63 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The nucleus of the research, dealing with the period from the settling of the Goths under Valamer in Pannonia until formation of the Eastern Gothic state under Theodoric the Great, is the interpretation of the fragments of the historian Malchos from the 6th century. The author points out to the great informative value of the Malchos's fragments. (Fragments 14—19 are in Müller, FHG. IV) for the course and chronology of Eastern-Gothic movements and emphasizes the connection between the speech of Eudodius and the Eastern-Gothic propaganda and diplomacy.

Author's Abstract

UDC 284.1:316 (497.12) "15"

BAJSP Vinko, M. A., Research Collaborator, Historical Institute of Milko Kos, Scientific — Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Protestantism Dissemination Among the Social Strata in Carniola

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 265—276, 36 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The hitherto existing historical literature referring to the Reformation hasn't paid any special attention to the social moment by the Reformation spreading and dissemination in Carniola. Nevertheless it appears from it that the social moment played an important role by accepting and sustention of the Reformation among the citizens and among the rural population.

Author's Abstract

UDK 929 Auersperg A. A.:323.1 (497.12)

MELIK Vasilij, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardaerja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

A. A. Auersperg in slovenski narod

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 285—295, cit. 66

Sn. (De., Sb., En.)

A. A. Auersperg (Anastazius Grün) je bil navezan na slovensko zemljo, svojo domovino, na slovensko in nemško okolje in tradicije. Iz njegovih del in pisem je prikazan njegov odnos do slovenskega naroda in njegove kulture. Kot nemški pesnik si je v narodnostnih sporih izbral nemško smer, ta pa ga je pripeljala v spor s slovensko stranko.

Avtorski izvleček

UDK 625.711.1 (497.12 Bovec) "1399/1400"

SUMRADA Janez, raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Rekonstrukcija Bovške ceste ob koncu 14. in na začetku 15. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 313—319, cit. 14

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor opisuje rekonstrukcijska dela na trgovski cesti, ki je povezovala Cedad s Korško in južno Nemčijo preko Boveca in Trbiča. Razprava temelji na kopiji računske knjige (iz 20. stoletja), ki jo je leta 1399/1400 napisal bebdadski kaplan Leonard.

Avtorski izvleček

UDK 904 (450.365)

SRIBAR Vinco, dr., znanstveni svetnik, Narodni muzej v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Rezultati arheoloških izkopavanj in topografskih raziskav zgodnjega srednjega veka v Furlaniji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 309—312, cit. 0

Sn. (De., Sn., En.)

V letih 1980—1982 in 1987 je ekipa Narodnega muzeja v Ljubljani sodelovala pri izkopavanju prafarne cerkve sv. Lovrenca na Monte di Buja, kjer je razen bogate stavbene zgodovine prišlo na dan tudi grobišče, na katerem smo srečali tudi elemente karantansko-kotliškega kulturnega kroga. Sodelovali smo še pri topografiji zg. srednjeveških spomenikov in grobišč v Furlaniji, pri topografiji kasteleja v Nannisu, pri pripravi razstave srednjeveške keramike v Furlaniji, ki jo je pripravil Mesini muzej v Gorici ter pri obdelavi staroslovenske nekropole v Mušu, ki jo je izkopal Arheološki muzej v Ogleju. Sodelovali smo s svojimi razpravami in predavanji tudi na kongresih, ki jih je po letu 1980 organizirala Deputazione di Storia Patria per il Friuli.

Avtorski izvleček

UDK 323.1 (453.18 Kanal. d.) "1839/42"

PAHOR Milan, Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici, 34138 Trst, ulica Petronio 4

Opcije v Kanalski dolini (1839—1942)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 321—328, cit. 11

Sn. (It., Sn., En.)

Pred prvo svetovno vojno so živeli v Kanalski dolini skoraj izključno pripadniki slovenske in nemške narodnosti. Leta 1918 je dolina prišla v sklop kraljevine Italije. S prihodom fašizma na oblast (1922) se je začelo načrtno doseljevanje Italijanov in Furlanov. Narodnostna podoba doline se je začela korenito spreminjati. 1939 sta fašistična Italija in avstrijska Nemčija sklenili sporazum za izselitev tujerodnega prebivalstva iz Ilalije. Za Nemčijo je optirala ogromna večina prebivalstva iz Kanalske doline. 1940—1942 se je precej ljudi tudi izselilo, vendar je vojna preprečila dosledno izselitev. Opcije so globoko zarezale v tkivo doline, saj so Slovenci in Nemci postali manjšina na lastnih tleh. Posledice opcij se čutijo še danes.

Avtorski izvleček

UDC 904 (450.365)

SRIBAR Vinko, Dr., Scientific Councillor, National Museum in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Results of Archaeological Excavations and Topographical Researches of the Early Middle Ages in Friuli

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 369—512, 0 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the years 1980—1982 and in 1987 the team of the National Museum in Ljubljana co-operated in excavating the pre-parish church of Saint Lawrence on Monte di Buja. Beside the rich building history also the churchyard has come to light, where we have met with the elements of the Carantanian-Kiřtlich's culture. We co-operated in the topography of the early medieval monuments and graveyards in the northern Friuli in the topography of the castle in Nimis, in preparations of the medieval ceramics exhibition in Friuli, arranged by the Town Museum in Gorizia, and in work on the old-Slavic necropolis in Muz, excavated by the Archaeological Museum in Aquileia. We took part with our treatises and lectures on the congresses, which have been after 1980 organized by the Deputazione di Storia Patria per il Friuli.

Author's Abstract

UDC 323.1 (453.18 Kanal. d.) "1939/42"

PAHOR Milan, History Department at the National and Research Library, 34138 Trieste, Petronio St. 4

Options in the Kanal Valley (1939—1942)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 321—328, 11 notes

Sn. (It., Sn., En.)

Before the First World War the Kanal Valley was inhabited mostly by people of Slovenian and German nationalities. In 1918 the Valley became part of the Kingdom of Italy. With the coming of fascism to power (1922) systematic inhabiting of the area with Italians and Friulians began and the national structure of the Valley radically changed. In 1939 the fascist Italy and the Nazi Germany made an agreement for deportation of alienborn population out of Italy. The majority of the Kanal Valley population opted for Germany. In the period 1940—1942 many people emigrated but the Second World War prevented consequent emigration. As a result of options the Slovenians and Germans became minorities on their own land. The consequences of options are still evident today.

Author's Abstract

UDC 929 Auersperg A. A.:323.1 (497.12)

MELIK Vasilij, Dr., Regular University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškercova 12

A. A. Auersperg and the Slovene Nation

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 286—295, 66 notes

Sn. (De., Sn., En.)

A. A. Auersperg (Anastasius Grün) was attached to the Slovene land, his native country, to the Slovene and German environment and traditions. His works and his letters show his attitude towards the Slovene nation and its culture. As a German poet he chose in national conflicts the German course, which, however, lead him to the conflict with the Slovene party.

Author's Abstract

UDC 625.711.1 (497.12 Bovec) "1399/1400"

SUMRADA Janez, Research Collaborator, Historical Institute of Milko Kos, Scientific-Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

The Reconstruction of the Bovec road at the end of the 14th — Beginning of the 15th centuries

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 313—319, 14 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author describes the reconstruction works at the commercial road passing through Bovec and linking Cividale del Friuli with Tarvisio, Carnithia and southern Germany. The paper is based on an early 20th century copy of an accounting book written in 1399/1400 by a chaplain Leonard of Cividale.

Author's Abstract

BOGATAJ Pavel, profesor, Osnovna šola Borisa Kidriča, YU-65270 Ajdovščina, 5. maja 9

Izkušnje ob prenovi učnega načrta zgodovine v šestem razredu: osnovne šole

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 329—333, cit. 0

Sn. (De., Sn., En.)

Po enoletni prenovi učnega načrta zgodovine v osnovni šoli so podana imenja učitelja praktika. Pozitivno ocenjuje prenovljen učni načrt, novi učbenik za šesti razred osnovne šole in drugo literaturo ter pripomočke, ki mu služijo pri pouku zgodovine. Za predelavo obširnega učnega programa v šestem razredu pri manjkajočih časa zato se zavzema za povečanje števila učnih ur zgodovine v šestem razredu. Izraža željo po nadaljnji navezanosti načrtovalcev in izvajalcev učnih programov.

Avtorski izvleček

UDK 930.001 (407.1) "18/19"

GRAFNAUER Bogo, dr., redni univerzitetni profesor v pokoju, YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

Kontinuiteta v konceptu — prelom v metodologiji (seveda le v mejah koncepta)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 339—342, cit. 9

Sn. (De., Sn., En.)

V dneih 4. in 5. junija 1987 je bilo v Zagrebu posvetovanje o načrtu zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije* (projekt je določen za preko 10 zvezkov kot predelava izdaja prvih dveh knjig iz l. 1953 in 1959 in njihovo nadaljevanje od konca 18. stoletja do danes). V dveh diskusijskih prispevkih (T. Raukar in M. Gros) se je hkrati s površno in neutemeljeno kritiko prve izdaje predlagal nov koncept dela, ki ni skladen niti z njegovim nastovhom, niti z znanjem, ki ga zahteva predvideni obseg in vsebinska razdeljenost oziroma jugoslovanskih narodov med področja zelo različnih zgodovinskih družb. Avtor zavrača njuna stališča in poudarja, da je mogoče pisati takšno delo le kot zgodovino narodov in okviru obstoječih resničnih vsakokratnih velikih zgodovinskih družbenih celot.

Avtorski izvleček

PLETERSKI Andrej, dr., znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

Novi pisani viri o najstarejši slovenski zgodovini — poročilo o knjigi Bernharda Bischoffa

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 335—338, cit. 0

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor predstavlja knjigo Bernharda Bischoffa (Salzburger Formelbücher und Briefe aus Tassilonischer und Karolingischer Zeit, Sitzungsherichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Heft 4, München 1973) "Posebej obravnava besodila, ki se nanašajo na karantanško zgodovino." Glavna atrakcija se mu zdi možnost, da je izgubljeni kodeks "Liber traditionum", prepis katerega objavlja Bischoff, v originalu hrani še dva sovenska teksta iz druge polovice 8. stoletja, morda verska obrabca za misijonsko delo med karantanskimi Slovani.

Avtorski izvleček

PLETERSKI Andrej, Dr., Scientific Co-operator, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Institute for Archaeology, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

New Written Sources of the Oldest Slovene History — Report on the Book of Bernhard Bischoff

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 335—338, 0 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author presents the book of Bernhard Bischoff (Salzburger Formelbucher und Briefe aus Tassilonischer und Karolingischer Zeit, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Heft 4, München 1973). Separately he deals with the texts referring to the Carinthian history. The main attraction he sees in the possibility that the lost code "Liber traditionum", the copy of which Bischoff has published, in its origin comprised also two Slavic texts from the second part of the 8th century. Possibly religious formulars for missionary activity among the Carinthian Slavs.

Author's Abstract

BOGATAJ Pavel, Professor, The Boris Kidric Elementary school, YU-63270, Ajdovščina, 5. maja 9 St.

Experiences with the Reformed Curriculum of History Lessons in the Sixth Class of Elementary School

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 329—333, 0 notes

Sn. (De., Sn., En.)

A teacher practitioner gives his opinion concerning the one-year implementation of the reformed curriculum of history lessons in the elementary school.

He estimates positively the reformed curriculum, the new text-book for the sixth class of the elementary school, other literature, as well as the appliances for teaching the history lessons. To his opinion there is, however, not enough time to go through the extensive curriculum for the sixth class, therefore he stands for increasing the number of history lessons in the sixth class. He expresses his wish for further linking up of the curricula makers and performers.

Author's Abstract

UDC 930.001 (497.1) "18/19"

GRAFENAUER Bogo, Dr., Retired University Professor in Ordinary, YU-61000 Ljubljana, Murtnikova 18

Continuity In Concept — A Break In Methodology (within the Limits of concept only)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 339—342, 9 notes

Sn. (De., Sn., En.)

A conference on the project History of nations and nationalities of Yugoslavia was held in Zagreb from 4th to 5th of June 1987. (The project is to be carried out in over 10 volumes as a rewrite of the first two books from 1953 and 1958 and their continuation from the end of the 18th century up to now). In the two discussion contributions (T. Rankar, M. Gros) along with a shallow and groundless critics of the first edition, a new concept of work was proposed which was not consistent with the title nor with the character of the project that is demanded by the anticipated comprehension and with the millennial partition of the territory of the Yugoslav nations between different historical societies. The author rejects their standpoints and stresses that such a project can only be written as a history of nations within the range of existing historical community integrities.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas **A**
1987

941/949

120030130,2

COBISS •